Науковий вісник
Музею Івана Франка у Львові

Випуск
15

ЛЬВІВСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ
МУЗЕЙ ІВАНА ФРАНКА

НАУКОВИЙ ВІСНИК

МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА У ЛЬВОВІ

BIBLIOTEKA
Instytutu
Frankoznavstwa

15
Випуск

Апріорі • Львів • 2014

УДК 069.02:929(477.83-25)"1944/1950"(082)
ББК 4744(4Ук-25Львів)6я43+Ш5(4Ук)5/6-4Франкол61я43
Н 535

Н 535 Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: Випуск 15. – Львів : Апріорі, 2014. – 512 с.
ISBN 978-617-629-216-6

У п'ятнадцятому випуску «Наукового вісника музею Івана Франка у Львові» публікуються дослідження, спогади та листи до Івана Франка, опрацьовані науковцями Музею. У розділі «Хроніка» – про вшанування пам'яті Івана Франка, про урочистості з нагоди 157-х уродин Івана Франка, про 120-річчя першого показу на сцені п'єси Івана Франка «Украдене щастя».

Друкується
за ухвалою Науково-методичної ради
Львівського національного літературно-
меморіального музею Івана Франка.

Видається з 2000 року

Відповідальний за випуск
Петро Зозуляк

БІБЛІОТЕКА
Інституту
франкознавства

Уф 0588

ISBN 978-617-629-216-6

© Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка, 2014
© Видавництво «Апріорі», 2014

ЗМІСТ

Дослідження

Роман Горак
При непроїжджій дорозі Анни Ахматової 7

Богдан Волошинський
Доля архіву родини Біберовичів 54

Спогади

Яким Горак
Листи до Івана Франка та спогади про нього Кирила Трильовського 65

Листи

Роман Горак
Три листи Василя Бережанського 232

Роман Горак
Листи Йозефа Ціпсера до Івана Франка 253

Роман Горак
Листи Феліції Носсіг-Прухнікової до Івана Франка 279

Роман Горак, Яна Галабурка
Невідомий переклад і невідомі листи
Адольфа Атласа до Івана Франка 306

Микола Зимомря, Роман Горак
Листи Георга Адама до Івана Франка 322

Микола Зимомря, Роман Горак
Листи Оскара Ашбота до Івана Франка 349

Соломія Вівчар
Листи Олени Пчілки до Івана Франка
(частина III, 1887–1896) 362

Віолетта Чернієнко
Оригінальний талант молодого письменника
(листи Данила Харов'юка до Івана Франка) 385

Алла Коцур
Листи Олександра Русова до Івана Франка 394

Галина Ліман
Листи Левка Бірецького до Івана Франка 406

Яна Галабурка
Листи Емми та Віктора Адлерів до Івана Франка 418

Степан Кухта
Листи Дениса Лукіяновича до Івана Франка 425

Степан Кухта
Кореспондент з Катеринославщини
(лист Юхима Павловського до Івана Франка) 436

Роман Горак
Лист із фотоательє 443

Pro memoria

Марія Оркуш
Втрата у роді Франків 445

Хроніка

Петро Зозуляк
Хроніка музею: 2013-й рік 448

Із книги відгуків музею. 2013-й рік 502

РОМАН ГОРАК

ПРИ НЕПРОЇЖДЖІЙ ДОРОЗІ АННИ АХМАТОВОЇ

До 125-річчя від народження

Анна Ахматова (1889–1966)

Відчувала себе російським поетом і переконала у цьому весь світ:

Мы знаем, что ныне лежит на весах
И что совершается ныне.
Час мужества пробил на наших часах,
И мужество нас не покинет.

Не страшно под пулями мертвыми лечь,
Не страшно остаться без крова,–
И мы сохраним тебя, русская речь,
Великое русское слово.
Свободным и чистым тебя пронесем,
И внукам дадим, и от плена спасем
Навеки!

«Мужество», 1942

Жовтневу революцію Анна Ахматова не прийняла, але вважала своїм святим обов'язком не виїздити, як інші, а залишитись у Росії. Страждати зі своїм народом.

Нет, и не под чуждым небосводом,
И не под защитой чуждых крыл, –
Я была тогда с моим народом,
Там , где мой народ, к несчастью, был.

1921 року був розстріляний її колишній чоловік Микола Гумільов, якого звинуватили у контрреволюційній змові проти держави пролетаріату та її керівництва. Зрештою, як і всіх, кого потрібно було знищити по дорозі до світлого майбутнього. За ним був ув'язнений єдиний син Лев Гумільов, який загалом провів у тюрмі десять років. Микола Пунін, її третій цивільний чоловік, був тричі заарештований і загинув у сталінських концтаборах у 1953 році. Своє горе вдови та матері «ворогів народу» вилила в одному з найбільш відомих своїх творів – поемі «Реквієм», присвяченій жертвам сталінських репресій і виданій 1963 року не на батьківщині – в Мюнхені.

Вже в 1920-ті роки вона була визнана класиком російської літератури, але з 1922 року збірки її поезій піддавались найжорстокішій цензурі, що призвело до того, що з 1923 до 1934 року її практично не друкували. У вересні 1940 року керуючий справами ЦК ВКП(б) Д. В. Крупин надіслав доповідну записку А. Жданову з вимогою вилучити збірку віршів поетеси за

1912–1940 роки, видану «Советским писателем». У жовтні 1940 року вийшла постанова секретаріату ЦК ВКП(б) про збірку віршів А.Ахматової «Из шести книг», де гостро критикувались грубі помилки працівників видавництва «Советский писатель» та політредактора Головліту, які пропустили видання «ідеологічно шкідливих, релігійно-містичних віршів Ахматової». Книжка з обігу була вилучена.

1946 року А. Ахматова зазнала нищівної критики з боку лідерів тоталітарного радянського режиму. 14 серпня 1946 року вийшла постанова ЦК ВКП(б) про ленінградські журнали «Звезда» і «Ленинград». «Ахматова является типичной представительницей чуждой нашему народу безыдейной поэзии,– говорилось у ній. – Ее стихотворения, пропитанные духом пессимизма и упадочничества, выражающие вкусы старой салонной поэзии, застывшей на позициях буржуазно-аристократического естетства, «искусства для искусства», не желающие идти в ногу со своим народом, наносят вред делу воспитания нашей молодежи и не могут быть терпимы в советской литературе». Наступні дні в своїх «докладах» її розпинав член політбюро ЦК ВКП(б) А. Жданов. Не шкодував епітетів і порівнянь для самої Анни Ахматової і для її поезії: «Не то монахиня, не то блудница, а вернее блудница и монахиня, у которой блуд смешан с молитвой»; «Такова Ахматова с ее маленькой, узкой личной жизнью, ничтожными переживаниями и религиозно-мистической эротикой»; «Это – поэзия десяти тысяч верхних старой дворянской России», «Это – поэзия обреченных». 4 вересня її та Михайла Зощенка виключили із Спілки радянських письменників. Згідно з пропозицією О. Фадєєва її було поновлено тільки 1951 року. Жила з того, що перекладала з чужих мов: китайської, індійської, корейської, за переклади з яких привілейовані перекладачі братись не хотіли. Перекладала також західноєвропейську поезію. Восени 1965 року перенесла 4-й інфаркт, а 5 березня 1966 року померла в підмосковному кардіологічному санаторії в Домодєдово. Її поховали на сільському цвинтарі

Комарово, яке до 1948 року носило назву Келлом'яки та яке тепер в околиці Санкт-Петербурга. На могилі – тримаменний високий дерев'яний хрест, вставлений на плиту з ім'ям та прізвищем похованої. Збоку стіна. Під такою Анна Ахматова стояла з передачею для сина, який сидів у відомій ленінградській катівні «Кресты». Під тією стіною і виник задум написати «Реквієм». Там, де на ній барельєф Анни Ахматової, у первинному варіанті пам'ятника було віконце з ґратами, до якого підходили родичі заарештованих, щоб передати передачу. Внизу – звичайна бруківка. Багатостраждальна ленінградська бруківка. Її збирав по Ленінграду син, який і будував пам'ятник.

В ті страшні для неї роки вона для української культури зробила неоціненну послугу: здійснила повний переклад ліричної драми Івана Франка – збірки «Зів'яле листя», яка вийшла друком 1896 року і так і не була належним чином зустрінута сучасниками, котрі добачили в ній невластиві для поета-революціонера ноти песимізму, за які один з найближчих тодішніх друзів поета Василь Щурат назвав «декадентськими». Цей шедевр світової лірики до Анни Ахматової повністю не переклав ніхто.

У будь-яких дослідженнях про Анну Ахматову, де порушується питання про її ставлення до української мови, завжди можна натрапити на запевнення, що не любила вона ні України, ні української мови і навіть кпила з неї: «У меня в Киеве была очень тяжелая жизнь и страну эту не полюбила и язык... «Мамо», «Ходимо», – она поморщилась, – не люблю». Це зі спогадів Ліди Чуковської, дочки Корнія Чуковського, до речі сина полтавської селянки, «Записки об Анне Ахматовой», що були опубліковані 1976 року у видавництві YMCA–Pres.

Ліда Чуковська (1907–1996) була однією з найближчих товаришок Анни Ахматової, її біографом, вела щоденник зустрічей з нею, і вірити їй аж ніяк не маємо права. «Осенью 1938 года, – писала вона у згаданих спогадах, – я начала часто встречаться с Анной Андреевной Ахматовой. Колеблясь

между страхом обыска и необходимостью записывать каждое ее слово, я начала вести дневник наших встреч. Разговоры я записывала, стихи, творимые ею, запоминала наизусть (в том числе «Реквием»)».

49 років вона зберігала невеликий вірш А. Ахматової «С Новым годом!», написаний у 1940 році і опублікувала його у 1989 році у № 10 журналу «Огонек».

С Новым годом! С новым горем!
Вот он пляшет озорник,
Над Балтийским дымным морем,
Кривоног, горбат и дик.
И какой он жребий вынул
Тем, кого застенок минул?
Вышли в поле умирать.
Им светите, звезды неба!
Им уже земного хлеба,
Глаз любимых не видать.

Можна по-різному тлумачити ці слова Анни Ахматової, якій дуже не подобались слова «мамо» та «ходімо», навіть якщо вони були сказані в момент якогось роздратування, таким властивим для неї, але аж ніяк не можна погодитись з тим, що вони насправді виявляли справжнє її ставлення до української мови, а тому, чи в такому разі без належних коментарів варто було публікувати їх, знаючи, який вони будуть мати резонанс і як спритно будуть використовуватись опісля, розуміючи, до того ж, що мало хто відважиться стати на захист українського слова, приниженого і звідусіль гнаного, і коли той захист буде прирівнюватись до «тваринного націоналізму». Мусила б знати про це Л. Чуковська, яка майже ціле своє свідоме життя перебувала в статусі дисидентки, якій постійно закривали рот.

Проте є інші спогади. У 1935 році український письменник Терень Масенко познайомився з Ахматовою на московській квартирі Бориса Пільняка у ті дні, коли звільнили її сина

Льва Гумільова. За столом Анна Ахматова попросила подивитися вірші молодого Тереня, який був тоді закоханий у дочку Пільняка Наталку. Почала читати:

«Взяла в руки мою «Книгу лірики». Всі замовкли, – писав опісля Терень Масенко, – читає вголос, читає легко і точно, у неї чиста вимова, вірні наголоси.

– Ви так добре знаєте українську мову ? – запитую я.

– Вона рідна мені, це мова моєї матері. Моє дівоче прізвище Горенко. Гімназію я закінчила в Києві». «Всі вважають мене українкою» – писала в автобіографії»... Любила ходити у полотняній вишиваній суконці, яку М. Пунін привіз із Києва.

Є ще спогади, які належать Григорію Кочуру (1908–1994) – відомому перекладачеві, поету, літературознавцеві та громадському діячу. Він написав їх 1992 року на прохання Євгенії Дейч (дружини Олександра Дейча) після смерті Олени Ільзен. Вони були прочитані на вечорі пам'яті О. Ільзен у товаристві «Меморіал» у Москві й залишилися в архіві Літературного музею Григорія Кочура в Ірпені, а відтак були викладені в інтернеті. Це спогад про двох жінок: Олену Олексіївну Ільзен та Анну Ахматову, життя яких у різний час було пов'язане з Києвом, поезією та страшними репресіями тоталітарної системи.

Олена Олексіївна Ільзен (Грін) народилася 3.04.1919 року в Києві. Її батько – доктор філософських наук, мати – колишня слухачка Вищих жіночих курсів. У 1937 році батьків заарештували, батька розстріляли, матір відправили в табір. Від 1942 до 1954 року перебувала в таборах Воркути. Викладала в школі, працювала у видавництві медичної літератури, перекладала з англійської, німецької, французької. У шістдесяті роки її будинок став одним із московських центрів самвидаву, де збиралися колишні в'язні й дисиденти. Померла 15.06.1991 р. у Москві.

«В один із моїх приїздів, – писав Григорій Кочур, – Олена Олексіївна повідомила новину: в Москву приїхала Ахматова. Зупинилася вона, як звичайно, в Ардова, з дружиною якого

дружить, у неї зле з серцем, навіть у лікарні лежала, а тепер виписалася. Домовилися, що завтра об одинадцятій ми маємо бути в неї. Тільки візит повинен бути коротким, і в розмові варто уникати тем, які могли б Анну Андріївну хвилювати.

Візит відбувся. Нам відчиняє Ардов у піжамі, хутенько добігає до кімнати й ховається в ній, а звідти велично випливає Анна Андріївна. Ми підходимо до маленької «боковушки», в якій стоїть просте ліжко без спинки, на ньому, очевидно, спить Анна Андріївна. Вона сідає на ліжко, ми – на табуретки (уже в коридорі). Кажу, що я перекладаю вірші українською мовою, приїхав на нараду перекладачів, дізнався, що Анна Андріївна в Москві, і як давній шанувальник її поезії вважав за потрібне нанести візит. Відповідає, що дуже любить Київ: там училася, там працювала, там вінчалася з Гумільовим. Щодо перекладу, то в них у групі акмеїстів був теж перекладач – Михайло Лозинський: «Був він дуже учений і всіх нас поправляв. Ось є в Мандельштама вірш про мене. Пам'ятаєте?»

Я, щоб довести, що пам'ятаю, відразу прочитав ці вісім рядків [...].

Олена Олексіївна пізніше коментувала нашу розмову так: «Тут у них почалася розкішна балаканина на перекладацькі теми. Про моє існування вони забули зовсім». Це не зовсім так: Олена Олексіївна не була статистом у цій «балаканині». Зокрема, вона запитала: «Анно Андріївно, вийшов Франко російською мовою, є там вірші й у вашому перекладі. Це як же, ви з дослівника перекладали?»

На обличчі Анни Андріївни – шляхетне обурення: «Мила моя, ви, здається, забули, що моє прізвище Горенко!». Смисл вигуку такий: людина, чиє прізвище закінчується на «енко», може перекладати українські вірші без допомоги дослівника.

Ми пам'ятали, що візит має бути коротким, і поривалися йти, але нас зупиняло прохання: «Посидьте ще трохи». Піти вдалося чи не з п'ятої спроби».

Більш детально про роботу над перекладом драми «Зів'яле листя» Анною Ахматовою розповів в інтерв'ю Олені Вольгуст

Абрам Гозенпуд, яке було опубліковане у № 2 журналу «Петербургский театральный журнал» за 2002 рік «Позже, – розповідав він, – возникла возможность позвонить и попросить ее познакомиться с циклом трапических стихов Ивана Франко, чтобы перевести их. Ахматова, повторяю, нуждалась. Тогда печатали только ее переводы с корейского и других языков. Она сказала: «Приезжайте, захватите с собой Франко, но я не знаю...» Просмотрев его сборники, она сказала: «Я ничего не понимаю». Несмотря на то, что Анна Андреевна – украинка по материнской линии. Но язык Франко – это вам не язык Шевченко, хотя люди, не знающие украинского, зря считают, что им у Шевченко все понятно. Увы. Сходство в словах есть, а смысл другой. А уж язык Франко! Там и полонизмы, и германизмы, и диалектизмы. Ахматова сказала: «Ну как же это переводить? С корейского я перевожу подстрочно, но с украинского нельзя же подстрочно!» И тогда я осмелился: «Может быть, таким подстрочником буду я? Я знаю этот цикл наизусть, специального словаря нет, и каждый раз нужно искать смысл слова, а сообща мы сможем что-то сделать». Она согласилась.

Полтора месяца мы общались почти ежедневно [...]. Не хочу, чтобы подумали, что я принимал какое-то участие в переводе Франко. Чисто техническое, причем мы спорили, потому что Анне Андреевне не сразу удавалось найти ключ – не к словам, а к самой природе его поэзии. Она переводила Франко не то чтобы на собственный язык, а на язык Иннокентия Анненского. И я не мог не поражаться гениальной интуиции Ахматовой, которая впервые знакомилась с этим циклом и, хотя я в самом деле знал его наизусть, открыла мне то, чего я и не подозревал. Она не только великий поэт, она великий человек, она – великая женщина. Позвольте вновь вспомнить Франко. Была на Украине замечательная поэтесса Леся Украинка. Изумительное дарование. Франко о ней сказал: «Эта хрупкая, больная девушка, может быть, единственный мужчина в украинской литературе». Ахматова

была не единственным, но одним из немногих мужчин, оставаясь женщиной. Она говорила о прошлом, как о современности. Она легко переходила, переступала от современности в прошлое. Одной ногой здесь, другой в прошлом… Общаться с ней было великим счастьем»…

Абрам Якимович Гозенпуд (1908–2004) – літературознавець, доктор мистецтвознавства, перекладач українською мовою Шекспіра, Шіллера, Кітса, Байрона, Гауптмана, Хольберга. Невдовзі після його смерті, яка сталась 2 червня 2004 року, до мене звернувся науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України Степан Захарків з пропозицією опублікувати у «Науковому віснику музею Івана Франка у Львові» статтю Абрама Гозенпуда «Неувядшие листья», тим більше, що 2004 року у видавництві «Каменяр» «Зів'яле листя» вийшло одночасно трьома мовами: мовою оригіналу, російською та польською. Російський переклад був здійснений Анною Ахматовою, а польський на замовлення видавництва здійснила львів'янка Кристина Ангельська, оскільки такого перекладу досі не було.

Стаття А. Гозенпуда була опублікована у п'ятому випуску згаданого журналу. Вона і розставила всі крапки над «і» у питанні про ставлення Анни Ахматової до української мови та детально розповіла про її роботу над перекладом «Зів'ялого листя». «В 1957 году, – писав Абрам Гозенпуд, – мне посчастливилось не раз встречаться с Анной Андреевной. Вот как это было. «Библиотека поэта» включила в план издание избранных стихотворных произведений великого украинского писателя Ивана Франко, и мне поручили составление сборника. Необходимо было перевести заново, а в большинстве случаев – и впервые, его поэмы и лирику, в том числе большие стихотворные циклы. В предшествующих изданиях они были представлены не полностью, и читатель не мог получить представления о замысле автора. Из сорока шести «Тюремних сонетов» в сборник стихотворений И. Франко, вышедший в 1941 году, вошло двенадцать стихотворений.

А одно из величайших созданий поэта цикл «Увядшие листья» – пострадал еще больше.

Иван Франко назвал «Увядшие листья» лирической драмой. В ней раскрывается трагедия отвергнутой любви, и каждое стихотворение – звено цепи; выпадение хотя бы одного звена приводит к разрыву целого. К тому же 29 стихотворений из 61, образующих «Увядшие листья», включенный в издание 1941 года, переводили десять человек (*тільки один вірш із цієї збірки переклала Анна Ахматова – Р. Г.*). О каком стилистическом единстве могла идти речь! Ясно было, что цикл должен быть переведен полностью и одним, конечно же, подлинным поэтом, которому тема и образы «Увядших листьев» могли оказаться близкими. Таким поэтом была А. А. Ахматова.

За перевод стихов Франко она взялась охотно, хотя, по ее же словам, переводческую деятельность не очень любила. Согласилась она не потому только, что нуждалась в литературном заработке (а в нем она очень нуждалась), но и потому, что ее взволновало содержание поэтического цикла – история отверженной любви, одиночество и самоубийство лирического героя.

– Это моя тема, – сказала Анна Андреевна.

И это было верно. Никто, кроме нее, не имел права воссоздать по-русски эту глубоко субъективную «лирическую драму», хотя, казалось, трудно было представить две столь контрастные индивидуальности, как Ахматова и Франко. Вероятно, Леся Украинка была бы ей ближе. Но, быть может, именно новизна задачи, возможность войти в неведомый и далекий мир творчества великого поэта более всего привлекали Анну Андреевну.

Как-то она сказала, сравнивая поэта – переводчика с актером: «Талантливый артист никогда не захочет остаться в кругу ролей, особенно ему близких. Необходимо браться за несходное или даже противоположное, чтобы не впасть в бесплодное и утомительное самоповторение».

И то, что родственная ей тема губительной любви воплощена иными художественными средствами, а также и то, что это трагедия мужской, а не женской души, сделало для Анны Андреевны мысль о переводе «Увядших листьев» особенно привлекательной.

Понимая, что этот поэтический цикл не автобиография Франко и лирический герой отнюдь не двойник автора, А. А. Ахматова все же стремилась возможно полнее и глубже узнать, что в жизни Франко подсказало тему его произведения. Ведь он был гражданским поэтом, поэтом-трибуном. Ей необходимо было соотнести поэтическое произведение с реальностью для того, чтобы глубже постигнуть и жизнь поэта, и его создание.

В одном из стихотворений «Увядших листьев» лирический герой цикла говорит о том, что ему дано было трижды испытать любовь. Как показали исследователи, здесь поэт и его персонаж в наибольшей степени близки друг другу.

Образ отвергшей любовь героя (и поэта) девушки подсказан жизнью. Это молодая полячка Целина Журавская *(насправді Журовська – Р .Г).* Любовь к ней, мучительную и горькую, Франко, по его словам, действительно пронес до гроба. Она отразилась и в других произведениях поэта. Для него настойчивое и упорное возвращение к теме отвергнутой любви было средством преодолеть ее гнет, освободиться. Анне Андреевне понравилась мысль Александра Ивановича Белецкого о том, что «Увядшие листья» – это попытка исцелить свой «болящий дух» «таинственной властью гармонии», «преодолеть пессимизм путем глубокого и разностороннего изображения пессимизма, нечто близкое «Вертеру» Гете, который для него был средством освобождения от «вертеризма», достижения катарсиса, в котором древние греки видели цель и смысл своих трагедий».

Анну Андреевну смущало, по ее словам, недостаточное знакомство с украинским языком. К тому же Франко жил на Западной Украине и в «Увядших листьях», как и в других

произведениях, много полонизмов, диалектизмов. Конечно, можно было прибегнуть к подстрочнику, как Ахматова это делала позднее, переводя стихи древнеегипетских, китайских, корейских и других поэтов. Но здесь она решительно отказалась:

– Нет, нет, подстрочник необходим, когда встречаешься с чужой, незнакомой культурой. Но переводить по подстрочнику с украинского стыдно. Я не украинка, хотя меня такой считают по фамилии отца, но училась в Киеве и украинская речь мне не чужая, и Шевченко я люблю. В стихах Франко, которые я читала, многое для меня непонятно, не только отдельные слова, но иногда общий смысл. Как тут быть?

Затруднение это удалось преодолеть легко. Прежде чем Анна Андреевна приступила к переводу, мы сообща разобрали весь текст. Она записывала на листках и в небольшой тетрадке отдельные слова и фразы, их смысловые оттенки. Моя роль была служебной, вспомогательной, и нередко А. А Ахматова оспаривала предложенное толкование, как бы интуитивно постигая скрытый под оболочкой слова подтекст.

Особенное внимание она, естественно, уделяла поэтической форме. «Увядшие листья» в оригинале (и в переводе) – энциклопедия стихотворного искусства. В ней представлены различные строфические структуры – двустишие, сонет, терцина, октава, квинтилла, близкие народным – песенные формы. Многообразны и стихотворные размеры – четырех-, пяти- и шестистопный ямб, трех- и четырехстопный хорей, трехстопные амфибрахий, анапест и дактиль, вольный стих – сочетание ямба и амфибрахия, дольник, белый стих.

Анна Андреевна обратила внимание на то, как искусно и ненавязчиво пользуется Франко внутренними рифмами и аллитерацией в отличие от злоупотреблявшего ими Бальмонта и других его современников. Она отметила глубокую внутреннюю связь между развитием «действия» лирической драмы, ростом и спадом напряжения и сменой стихотворного метра и ритмического движения стиха, переходом от

открытого выражения чувства к лирически окрашенному пейзажу».

Анна Ахматова знайшла паралелі «Зів'ялого листя» з «Книгою пісень» Гейне, а також виявила дуже цікавий внутрішній зв'язок ліричного героя з «Пеклом» Данте. «Это вовсе не означало, – зауважує А. Гозенпуд, – что перевод лирической драмы дался Анне Андреевне легко. На этом пути в самом начале были и неудачи. Анна Андреевна была противницей и «вольного», точнее, самовольного, перевода, подменяющего оригинал, так же, как и врагом буквализма, считая, что они, хоть и по-разному, умерщвляют поэтическую душу произведения».

Буквальний переклад, на думку автора статті, був особливо недопустимий. Вона вважала, що завданням поета є в міру можливостей та сил відтворювати існуючі сторони поетичного твору, його атмосферу. «Там, где в переводе господствует не дух, а буква, – поэзия мертва». Вона вважала, що «перевод должен быть верным и свободным, и в этом он подобен любви, нарушение верности – предательство. И не простой игрой слов является формула: «*Traduttore – traditore*» (перекладач-зрадник – *італ.*)».

Вона не відразу знайшла ключ до перекладу «Зів'ялого листя». «Переводить, – стверджувала вона – с родственного языка куда сложнее, чем с французского или английского, – хочется сохранить максимальную верность, даже сберечь рифмы, но оказывается, что эта близость иллюзорна. Слова, звучащие по-украински и по-русски почти одинаково, на самом деле относятся к разному стилистическому ряду. Я не говорю уже о том, что они на самом деле нередко отличны по смыслу».

«Постепенно, – стверджує А. Гозенпуд,– Анна Андреевна все более уверенно входила в поэтический мир лирической драмы. В результате возникали один за другим шедевры поэтического перевода – «Призрак», «Широкое поле безлюдно...», «Зачем являешься ко мне...» и многие другие. Особенно удались Анне Андреевне стихи второй «горстки»

«Увядших листьев», выдержанные в оригинале в духе народной песни и поэтому особенно трудные для перевода. Ей удалось воссоздать безыскусственную (на самом деле достигнутую тончайшим мастерством) естественность и чистоту интонаций. Стихи прозвучали так, словно и оригинал был написан по-русски. Анна Андреевна была удовлетворена переводом этого, как она сказала, «лирического интермеццо». И не случайно еще до издания перевода «Увядших листьев» она предназначила для отдельной публикации стихи из второй «горстки» цикла – «Широкое поле безлюдно...», «Явор зеленый», «Стройная девушка, меньше орешка...», «Ах, ты дубок, дубок кудрявый...», «О печаль моя, горе...» и некоторые другие».

Автор статті, до речі єдиної про переклад «Зів'ялого листя» Івана Франка, стверджує, що «перевод «Увядших листьев» можно считать одной из самых значительных побед Анны Андреевны» і він є «конгениален оригиналу».

Такого ж рангу є й переклади Анни Ахматової «Вольних сонетів» Івана Франка: «Сонети – се раби. У форми пута...» («Сонеты – как рабы. На них оковы...»), «Чого ти, хлопе, вбравсь у стрій лицарський...» («Зачем, мужик, ты к знатным затесался?»), «Котляревський» («Котляревский»), «Народна пісня» («Народная песня»), «Незрячі голови наш вік кленуть...» («Слепцы клянут наш век напрасно, веря...»), «Вам страшно тої огняної хвилі...» («Страшитесь вы той огненной стихии...»), «В снах юності так сквапно ми шукаєм...» («Мы ищем в юности нетерпеливо...»), «Як те залізо з силою дивною...» («Когда железо силою живою...»), «Смішний сей світ! Смішніший ще поет...» («Смешон мне этот мир. Еще смешней поэт...»), «Сікстинська мадонна» («Сикстинская мадонна»), «Пісня будущини» («Песня будущего»), «Колись в сонетах Данте і Петрарка...» («Когда в сонетах Данте и Петрарка...»).

Окремим виданням «Зів'яле листя» в перекладі Анни Ахматової вийшло 2004 року у львівському видавництві «Каменяр» у серії «Бібліотеки слов'янської літератури»:

«Зів'яле листя» Лірична драма («Увядшие листья» Лирическая драма).

Перший жмуток (Первая горсть) (1886–1893):

«По довгім, важкім отупінню...» («На смену тоске отупенья...»),

«Не знаю, що мене до тебе тягне...» («Ну что меня влечет к тебе до боли?»),

«Не боюсь я ні бога, ні біса...» («Не боюсь я ни бога, ни беса...»),

«За що, красавице, я так тебе люблю...» («За что, красавица, я так тебя люблю...»),

«Раз зійшлися ми случайно...» («Повстречались мы с тобою...»),

«Так, ти одна моя правдивая любов...» («Ты, только ты моя единая любовь!»),

«Твої очі, як те море...» («Эти очи – словно море...»),

«Не надійся нічого» («Не надейся ни на что»),

«Я не надіюсь нічого...» («Ни на что я не надеюсь...»),

«Безмежнеє поле в сніжному завою...» («Бескрайнее поле, где снег пеленою...»),

«Як на вулиці зустрінеш...» («Ты на улице при встрече...»),

«Не минай з погордою...» («Зря смеешься, девочка...»),

«Я нелюд! Часто, щоб зглушить...» («Преступник я. Чтоб заглушить...»),

«Неперехідним муром поміж нами...» («Судьба – стена меж нами. Как волнами...»),

«Не раз у сні являється мені...» («Нередко мне является во сне...»),

Похорон пані А. Г. (Похороны пани А. Г.),

«Я не кляв тебе, о зоре...» («Никогда тебя не клял я...»),

«Ти плачеш. Сліз гірких потоки...» («Ты плачешь. Частые слезинки...»),

«Я не жалуюсь на тебе, доле...» («На тебя я не в обиде, доля...»),

Привид (Призрак)

Епілог (Эпилог)

Другий жмуток (Вторая горсть) 1895:

«В Перемишлі, де Сян пливе зелений...» («Где Сан течет зеленый, в Перемышле...»),

«Полудне. Широкеє поле безлюдне...» («Мне трудно... Полдневное поле безлюдно...»).

«Зелений явір, зелений явір...» («Явор зеленый, явор зеленый...»),

«Ой ти, дівчино, з горіха зерня...» («Стройная девушка, меньше орешка...»),

«Червона калино, чого в лузі гнешся?» («Красная калина, что ты долу гнешься?»),

«Ой ти, дубочку кучерявий...» («Ах ты, дубок, дубочек кудрявый...»),

«Ой жалю мій, жалю...» («О, печаль моя, горе...»),

«Я не тебе люблю, о ні...» («Я не тебя люблю, о нет...»),

«Чому не смієшся ніколи?» («Зачем ты совсем не смеешься?»),

В вагоні (В вагоне),

«Смійтесь з мене, вічні зорі!» («Смейтесь, звезды, надо мною!»),

«Чого являєшся мені...» («Зачем приходишь ты ко мне...»),

«Отсе тая стежечка...» («Вьется та тропиночка...»),

«Якби знав я чари, що спиняють хмари...» («Знать бы чары лучше, что сгоняют тучи...»),

«Що щастя? Се ж ілюзія...» («Что счастье жизни? Лжи струя...»),

«Як не бачу тебе...» («Коль не вижу тебя...»),

«Як почуєш вночі край свойого вікна...» («Если ночью услышишь ты, что за окном...»),

«Хоч ти не будеш цвіткою цвісти...» («Хоть не цвести тебе в тиши полян...»),

«Як віл в ярмі, отак я день за днем...» («Как вол в ярме, вот так я, день за днем...»),

«Сипле, сипле, сипле сніг» («Сыплет, сыплет, сыплет снег...»),

Третій жмуток (Третья горсть) 1896:

«Коли студінь потисне...» («Льдом студеным покрыта...»),

«Вона умерла! Слухай! Бам! Бам-бам!» («Да, умерла она. Бам-бам! Бам-бам!»),

«Байдужісінько мені тепер...» («Мне теперь навеки дела нет...»),

«В алеї нічкою літною...» («Как тень, я шел порой ночною...»),

«Покоїк і кухня, два вікна в партері...» («Два белых окна с кружевной занавеской...»),

«Розпука! Те, що я вважав...» («Отчаянье! Что я считал...»),

«Не можу жить, не можу згинуть...» («Жить не могу – не погибаю...»),

«Я хтів життю кінець зробить...» («Да, я хотел себя убить...»),

«Тричі мені являлася любов» («Любовь три раза мне была дана»),

«Надходить ніч. Боюсь я тої ночі!» («Подходит мрак. Боюсь я этой ночи!»),

«Чорте, демоне розлуки...» («Бес нечистый, дух разлуки...»),

«І він явився мені. Не як мара рогата...» («И он пришел ко мне. Не призраком крылатым...»),

«Матінко моя ріднесенька!» («Матушка ты моя роднёнькая!»),

«Пісне, моя ти підстрелена пташко...» («Песня подбитая, милая пташка...»),

«І ти прощай! Твого ім'я...» («И ты прощай! Теперь тебя...»),

«Даремно, пісне! Щез твій чар...» («Что песнь! Утратила она...»),

«Поклін тобі, Буддо!» («Поклон тебе, Будда!»),

«Душа безсмертна! Жить віковічно їй!» («Душа бессмертна! Жить ей бесконечно!»),

«Самовбійство – се трусість...» («Самоубийство – трусость...»),

«Отсей маленький інструмент...» («Такой удобный инструмент...»).

Уперше частина перекладів поезій Івана Франка зі збірки «З вершин і низин», зокрема з тріолету «Картка любові» («Настанет день»), «Зів'ялого листя» («И ты прощай!») та збірки «Мій Ізмарагд» («Сердцем молил Моисей») була опублікована 1948 року в першому томі п'ятитомного видання творів Івана Франка російською мовою («Иван Франко. Избранные произведения»), що вийшов у Державному видавництві художньої літератури. В десятитомному виданні творів Івана Франка російською мовою, що вийшов у цьому ж видавництві в 1956 році,був опублікований тільки один вірш Івана Франка в перекладі Анни Ахматової «Христос и крест» (т. 7, с. 51).

Це була відповідь тим, хто так любить посилатись на твердження Л. К. Чуковської про ставлення Анни Ахматової до української мови...

Тут доречно згадати статтю російського історика, росіянки за походженням Емілії Ільїної «Читаючи Велесову книгу», надруковану 27 вересня 1990 року у «Літературній Україні». «Прославлений в Європі середньовічний Київ, – писала вона, – до XIX століття перетворився на глуху провінцію, заріс травою. Мандрівник часів середновіччя монах Алепський писав, що в тодішній Україні навіть жінки були письменними. А в XIX столітті населення України було доведене до тотальної неписьменности, і, власне, сього прагнула російська імперська сила; і «Пйотр Вєлікій» і «Алєксандр Освободітєль» видавали укази, які забороняли українську мову. А коли б не сталося так зване «воссоєдінєніє», тобто – приєднання України до Росії, то Гоголь писав би рідною мовою, і хто знає, до яких вершин злетів би його геній. Гоголь так рано і так трагічно закінчив життя, можливо, саме тому, що усвідомив: він своїм генієм служить культурі держави, яка поневолила український народ і зруйнувала його культуру. Писав же він Максимовичу: «Він не їхній, він наш, Київ». Або, хто знає, якби Київ був столицею власної держави, можливо і Ганна Горенко (справжнє ім'я й прізвище Анни Ахматової) творила

б у себе вдома, на землі батьків, і Україна мала б іще одну велику українку».

Анна Ахматова була тим російським поетом, який відкрив світові, який не знав української мови, у повній величі та красі поезію Івана Франка. Найперше «Зів'яле листя». Не її вина в тому, що сталось це так запізно.

Вона вважала себе російським поетом, слова «поетеса» не визнавала і по материнській лінії в ній не було ні краплинки української крові. Про свій родовід дізналась зі спогадів діда Еразма Івановича Стогова, ревного поклонника царя Миколи I, громили селянських заворушень Симбірської губернії, правої руки *Л.* Дубельта в Петербурзі та *Д.* Бібікова в Україні, котрі обидва долучились до трагедії Тараса Шевченка. Коли нарешті після праведних трудів «во благо Отечества» він осів у купленому помісті Снітівці Подільської губернії, тоді й зайнявся літературною творчістю та писанням спогадів, які охоче друкував журнал «Русская старина» ще при його житті під загальною назвою «Очерки, рассказы и воспоминания Э...ва». Після його смерті були опубліковані на сторінках цього журналу під назвою «Посмертные записки» за повним підписом. У 1903 році спогади знову були опубліковані на сторінках цього журналу в значно розширеній редакції. На фронтиспісі сьомого номера за 1903 рік навіть був поміщений вигравіруваний портрет автора спогадів. Ніби ціла страшна похмура епоха царювання Миколи I дивиться з цього портрета на нас: похмурий чоловік крупної тілесної будови з м'ясистим носом, густими бровами, широкою бородою з мішками під очима та бородавками по обличчю. Вираз обличчя злий. Ніби готовий дати наказ своїм підлеглим жандармам заарештувати вас.

Ці спогади свого діда Анна Ахматова прочитала ще в юності, коли починала тільки творити та коли батько Андрій Горенко заборонив їй підписувати вірші його прізвищем: «Я тебе запрещаю так подписываться. Я не хочу, чтобы ты трепала мое имя».

Тоді й стала вона Ахматовою.

Рід Стогових вів свій родовід від новгородських бояр. У 1916 році Анна Ахматова в одному зі своїх віршів писала:

Спокойной и уверенной любови
Не превозмочь мне к этой стороне:
Ведь капелька новогородской крови
Во мне – как льдинка в пенистом вине.

І цим багато що сказано.

Згідно з сімейними переказами з Новгорода Стогови були вивезені Іваном Грозним у Можайський повіт Московської області. Як часто буває, колись багатий рід зубожів і прапрадід Анни Ахматової Дмитро Дементович Стогов володів тільки невеличким помістям Золотилово в цьому повіті з двадцятьма кріпосними. Прадіду Анни Ахматової Івану Дмитровичу Стогову у 1804 році була видана грамота про те, що він і його рід занесено у першу частину Дворянської родословної книги Московської губернії. В цю книгу вносились сім'ї, яким дворянство було подаровано між 1685 та 1785 роками.

До смерті Іван Стогов не знав смаку вина та горілки, не торкався карт, дотримувався всіх постів, до неймовірності був богомільним, всі знали його як справедливу і чесну людину, проте характер мав дуже запальний, з підлеглими був жорстокий, своїх синів сік немилосердно аби прибавити їм розуму. Окрім того, синам своїм давав доволі дивні імена: Еразм, Ліодор, Епафродіт. Всі вони поставали морськими офіцерами після закінчення кадетського корпусу у Петербурзі. У своїх спогадах Еразм Стогов твердить, що його батько Іван Стогов був беззмінним ординарцем Суворова, а закінчив службу у Григорія Потьомкіна, навіть був при його кончині.

Одружений був на дочці рузського повітового скарбника Максима Ломова – Парасковії (1781–1832), про яку говорили, що була вона першою красунею в цьому ж Рузькому повіті. Знала трохи грамоти, всі її любили, а чоловік не жалів і поводився з нею жорстоко. Коли була вагітна сімнадцятою

дитиною, то впала з дрог і при пологах померла. Більшість дітей повмирали в ранньому дитинстві, залишились три сини з дивакуватими іменами та чотири дочки.

Помер Іван Стогов у 1852 році на 86 році життя.

Другий прадід Анни Ахматової по материнській лінії Єгор Миколайович Мотовилов (1781–1837) був відомим і багатим симбірським поміщиком. Свій рід виводив від родоначальника царського дому Романових. Жив у своєму помісті, був чоловіком гордим і незалежним.

Дружина його Параскева Феодосіївна Мотовилова мала дівоче прізвище Ахматова, яке взяла собі Анна Ахматова за літературний псевдонім, сотворивши у своїй уяві образ «бабушки-татарки», ввела його в поезію і зробила частиною своєї біографії. Навіть так і писала в своїй «Сказке о черном кольце» в 1917 році:

Мне от бабушки-татарки
Были редкостью подарки;
И зачем я крещена,
Горько гневалась она...

Все життя Анна Ахматова була свято переконана, що в її жилах тече кров ханів Золотої орди. «Назвали меня Анной,– стверджувала вона в автобіографічнім нарисі «Начало», написанім при кінці 1950-х років, – в честь бабушки Анны Егоровны Мотовиловой. Ее мать была чингизидкой, татарской княжной Ахматовой, чью фамилию, не сообразив, что собираюсь быть русским поэтом, я сделала моим литературным именем».

Та це тільки легенда. Ніякою татарською княжною прабабуся Анни Ахматової не була, а була звичайною російською дворянкою старовинного роду Ахматових, які були занесені в шосту, тобто саму давню частину родослівної книги дворян Симбірської губернії. Цілком можливо, що ще більш давні предки колись і були татарами, але вже давно обрусілими і від їх татарського походження залишились тільки прізвища.

Параскева Феодосіївна та Єгор Миколайович Мотовилови повмирали в 1837 році, видавши перед тим свою дочку Анну за Еразма Стогова, який народився 1837 року в своєму родовому помісті Золотилово Можайського повіту. Батько віддав його в шість років у монастир під Можайськом. Там він пробув півтора року, нічого не навчившись. У вісім років його віддали навчатись до сусіда, багатого поміщика і далекого родича Бориса Бланка, тещею якого була Варвара Петрівна Буніна, яка була їх далекою родичкою. До неї приїжджала в гості сестра Анна Буніна – відома свого часу поетеса. Еразм Стогов називав її тіткою, хоча рідною тіткою, як вважала Анна Ахматова, вона йому не була.

А. П. Буніна взяла з собою у Петербург молодого Еразма і через свого брата Івана примістила його в 1810 році у Морський кадетський корпус, який той закінчив 1814 року. Служив у місті Охотське на Камчатці начальником місцевого адміралтейства і продовж двадцяти років командував кораблями, а що був спостережливим і допитливим, то вів ще записки про тутешні події, каторжан та поселенців. У 1833 році повернувся до Петербурга, де познайомився з Леонтієм Васильовичем Дубельтом (1792–1862), який був начальником штабу Корпусу жандармів (1835–1856) та керівником III відділу «Собственной Его Императорского Величества» канцелярії у 1839–1856 роках. Він був одним із найреакційніших діячів періоду царювання Миколи I. Саме він вів справи Кирило-Мефодіївського товариства, а також петрашевців і до того ж як людина був жорстоким і підступним. Тарас Шевченко з Орської фортеці двічі особисто звертався до нього з проханням поклопотатись перед царем про дозвіл для нього малювати. У такому дозволі було відмовлено. У своїх записках вже по смерті Т. Шевченка Л. Дубельт писав про нього вельми неприхильно і вороже, що й зрозуміло.

У 1834 році завдяки Л. В. Дубельту Еразм Стогов був переведений з морського відомства в жандармське управління і був скерований жандармським штаб-офіцером у Симбірськ,

де став першою людиною, як зізнавався, і перед яким всі тремтіли. Шпигував за товаришами по службі, жорстоко подавляв селянські заворушення, плів інтриги, шантажував тамтешнього губернатора і добився його відставки. Все це він робив «от души» і був переконаний, що чинить все це «в имя Отечества».

У Симбірську він одружився з Анною Єгорівною Мотовиловою. Його старання було височайше відзначено і у 1837 році він був призначений управляючим канцелярії генерал-губернатора Південно-Західної Росії Дмитра Гавриловича Бібікова, який був активним провідником політики царя Миколи I в Україні. Він і його відомство брали участь у розгромі Кирило-Мефодіївського товариства та в арешті Тараса Шевченка. В поемі «Юродивий» Т. Шевченко назвав його «капралом п'яним» та «старим сатрапом».

Еразм Стогов став дуже близькою людиною до сатрапа Бібікова. Проте дуже сумував за Симбірськом, бо там був першим, тут не міг. У 1851 році він вийшов у відставку в чині полковника, попередньо придбавши собі помістя в селі Снітовці Подільської губернії, яке на половині дороги між Деражнею та Летичевим на річці Вовк.

Ще під час служби в Сибіру Еразм Стогов у місцевих архівах роздобув низку відомостей, які згодом обробив у літературні нариси. Після своєї відставки з 1878 року став діяльним співробітником журналу «Русская старина», зокрема після його смерті на сторінках цього журналу були опубліковані його «Записки», які Анна Ахматова читала і звідки дізналась про свій родовід по матері. Чи дізналась вона про ту роль, яку зіграв її дід і відділ Д. Бібікова в житті Тараса Шевченка, невідомо. Принаймні, вона ні у своїх спогадах, ні в досі опублікованій епістолярній спадщині про це згадувала.

Жінка Еразма Стогова, яка померла близько 1863 року, залишила чоловіку, який пережив її на 17 літ, одного сина та п'ять дочок, наймолодша з яких і була матір'ю Анни Ахматової. Свого єдиного сина Іліодора за непослух Еразм Стогов

прокляв, вигнав із дому і позбавив права на спадок. Іліодор став учителем німецької мови у Полтавському реальному училищі. Всі свої дочки він видав заміж за сусідів по помістю. Найстаршу Ію він видав заміж за Олександра Григоровича Змунчиллу у село Літки, що в Броварському районі за 45 кілометрів від Києва. Аллу – за Володимира Тимофійовича, власника помістя Погоріла теперішнього Теплицького району Вінницької області, Зою – за Льва Дем'яновича, власника помістя Гоголі, що на південь від Деражні і тепер належать до Віньковецького району Хмельницької області, а Анну одружив з Віктором Модестовичем Вакаром у Слобідку-Шелехівську. Кожна з дочок мала помешкання в Києві, а на літо, як годиться, їхали на «дачу», тобто село. Матері Анни Ахматової не дісталось нічого і вона від 1890 року виїжджала на літо до однієї із сестер. Найчастіше до Слобідки-Шелехівської.

Власником Слобідки був адмірал Юхим Путятін. Він, кажуть, бачив у плаваннях півсвіту, але найбільше йому припало до душі Поділля. Тишина і благодать. Ні штормів, ні дев'ятих валів. Тут він і збудував власну дачу. Адмірал так і помер у цьому селі, а могилу його сплюндрували. Від адмірала Слобідку-Шелехівську успадкували його дочки, Марія і Єлизавета. А вже від них у 1884 році ці землі придбав Віктор Модестович Вакар (1853–1930) – російський судовий і громадський діяч, дійсний статський радник, почесний мировий суддя, член Київського з'їзду мирових суддів, член Ради Київського благодійного товариства.

Народився в 1853 році в сім'ї генерал-майора Модеста Олексійовича Вакара та Надії Платонівни Скоробогатової. Одружився з Ганною Ерзамівною Стоговою. У 1917 році вийшов у відставку і разом з дружиною жив у своїй садибі в Слобідці-Шелехівській, займаючись сільським господарством. Помер в 1930 році в Києві. Найстарший син Вакарів Анатолій (1876–1917) був членом Київського хірургічного товариства, військовий лікар, учасник Російсько-японської та Першої світової воєн. У першій половині 1890-х років був

учасником учнівського марксистського гуртка в Першій київській гімназії, пізніше був видатним учасником студентського руху. Після закінчення в 1902 році медичного факультету Київського університету став молодшим лікарем піхотного полку фортеці Осовець, потім 175-го піхотного полку, що стояв в Умані, Київської губернії. Покінчив життя самогубством. Молодший син Володимир (1878–1926) був адвокатом, відомим революційним і громадським діячем.

Батько Віктора Вакара Модест Олексійович (?–1867) дружив з родиною Петра Ілліча Чайковського і був його попечителем. У 1852 році малого Петра Чайковського було віддано в Імператорське училище правознавства, що в Петербурзі, а всі турботи про нього взяв на себе Модест Олексійович:

Майбутньому композитору не було ще й десяти років. Училище правознавства тільки що закінчив Платон Вакар, брат Модеста Олексійовича Вакара, на честь якого Чайковські охрестили одного зі своїх близнюків. І Модест Олексійович, і Платон, який тоді лише починав свою кар'єру в міністерстві юстиції, умолили маму Петра Чайковського Олександру Андріївну віддати сина у це училище правознавства. На неділі Модест Олексійович брав сина Миколу, який вчився в гірському корпусі, і Петра Чайковського до себе на сімейний відпочинок. Однак трапилось так, що в Гірському корпусі трапилась епідемія свинки і Микола вимушений був залишитись у карантині. Той карантин ще не пройшов, як в училищі правознавства кинулась скарлатина. Модест Олексійович не знав що робити. Залишити вразливого Петра Чайковського в училищі на невизначений термін йому здавалося занадто жорстоким, він знав, як той тужить, і що для нього означають неділі. Його турбувало і те, що Микола, залишений у карантині, зрештою, заразився свинкою. Петі хворіти скарлатиною було ніяк не можна. Учням було запропоновано або виїхати негайно, або залишитися. Модест Олексійович в той же день перевіз Петю до себе в будинок. Син Модеста Олексійовича Микола таки заразився скарлатиною і помер, Петро Чайков-

ський винив у всьому себе, довелося Модесту Олексійовичу віддати його на піклування своєму братові – Платону.

Найобділенішою з усіх дочок Еразма Стогова виявилась наймолодша – Інна, майбутня мати Анни Ахматової. Згідно із сімейними переказами вона була видана заміж чи то за брата чоловіка найстаршої сестри Її, чи то за його племінника, який покінчив життя самогубством. Вже по смерті батька Еразма Стогова вона вийшла заміж за Андрія Антоновича Горенка, сина Антона Андрійовича Горенка. Він народився 7 серпня 1818 року у Севастополі в сім'ї унтер-офіцера Андрія Яковича Горенка, який був учасником російсько-турецької 1806–1812 років та Вітчизняної 1812 року воєн. Брав також участь у заграничному поході російської армії у 1813–1814-х роках, був безпосереднім учасником Бородінської битви та взяття Парижа російськими військами.

У 14 років Антон Горенко став юнгою Чорноморського артилерійського училища, в 20 – унтер-офіцером Другого учбового морського екіпажа в Севастополі. У 1842 році – прапорщик. У 1842–1843 роках плавав по Чорному морю на транспортних кораблях «Слон» і «Сухум-Кале». У 1851 році дістав черговий чин підпоручика, служив у 4-му ластовому екіпажі в Севастополі, де його застала Кримська війна 1853–1856 років. Брав участь в обороні Севастополя. Відомо з його формулярного списку, що 5 жовтня 1854 року брав участь у бою на Миколаївській батареї при відбитті атаки ворожого англо-французького флоту, а 14 жовтня брав участь в посиленій рекогносцировці проти ворожих укріплень на Інкерманських висотах, завдяки чому вдалось зірвати штурм Севастополя ворожою армією, що привело до довгої і тяжкої облоги міста. За участь в тій операції підпоручик Горенко в квітні 1855 року був нагороджений орденом Святої Анни 3-го ступеня «с мечами и бантом». Він був нагороджений також срібною медаллю «За защиту Севастополя» і бронзовою медаллю «В память войны 1853–1856 гг.» У 1858 році був нагороджений орденом Святого Володимира 4-го ступеня. За

такі заслуги перед Батьківщиною дістав потомственне дворянство і був занесений в другу частину родословної книги дворян Таврійської губернії. З того часу його служба проходить на березі, де він займає посади старшого ад'ютанта в штабі ластової бригади, а відтак в штабі дивізії Чорноморського флоту. З 1860 до 1873 року він був «смотрителем» в чині штабс-капітана Севастопольського морського госпіталю; у 1882 році він уже в чині майора є «смотрителем» земель та садів у Севастополі.

У 1885 році йому присвоїли звання підполковника, а в 1887 році він пішов на відпочинок «с мундиром и пенсией» по Адміралтейству, очолюваного «Его Императорским Высочеством генерал-адмиралом Великим Князем Константином Николаевичем».

Крім нагород за Кримську війну, був нагороджений бойовою бронзовою медаллю «В память Русско-турецкой войны 1877–1878 гг.», бо знаходився під вогнем противника в Севастополі, коли місто атакували два турецьких броненосці. Був нагороджений також орденами Святого Володимира 4-го ступеня, «с бантом» за 25 літ воєнної служби, Святого Станіслава 2-го ступеня та Святої Анни 2-го ступеня «с императорской короной». Був одружений на дочці поручика Івана Вороніна Ірині (1818–1898), з якою мав дев'ятеро дітей. Помер у 1891 році.

У той час як дід по матері Анни Ахматової Еразм Стогов громив селянські заворушення в Симбірській губернії, вогнем і мечем викорінював все, що було «инакомыслящим», шпигував, плів інтриги і вважав себе разом з бібіковими та дубельтами найвірнішими слугами «Отечества» та царя-батюшки Миколи I, за що був відзначений численними нагородами, її дід по батькові Антон Горенко, ризикуючи життям, захищав це ж «Отечество» під вогнем турецького флоту.

У 1889 році до 100-річчя Анни Ахматової у Севастополі на будинку, де жив Антон Горенко і в якого в гостях вона бувала, відкрито барельєф і меморіальну дошку. Чи не від

нього взяла Анна Ахматова оту дивовижну стійкість і витримку в боротьбі з тими, кого так вперто захищав її дід Еразм Стогов?

Батько Анни Ахматової Андрій Горенко (1848–1915) був старшим із трьох синів Антона Горенка і другим з черги його дев'ятьох дітей. Народився біля Одеси. Десятилітнім хлопцем був відданий батьком на службу в Чорноморську штурманську роту кадетом. За дев'ять років навчання у 1862 році Андрій Горенко переведений у чин юнкера і дістав призначення в 1-й зведений Чорноморський флотський екіпаж. Плавав по Чорному та Азовському морях на шхунах, транспортних кораблях, пароплавах, корветі «Волк» та імператорській яхті «Тигр». До 1871 року Росії згідно з Паризьким трактатом 1856 року, як стороні, що зазнала поразки у Кримській війні, заборонялось тримати військовий флот на Чорному і Азовському морях, тому й плавав юнкер Андрій Горенко на різних «плавсредствах», а не на військових кораблях.

У 1868 році він був переведений у ранг кондукторів корпусу інженер-механіків флоту і дістав скерування на пароплав «Прут». У 1869–1870 роках був у закордонному плаванні в Константинополь на пароплаві «Тамань», після успішного завершення якого дістав перший офіцерський чин прапорщика корпусу інженер-механіків. Служив у Чорноморському екіпажі в місті Миколаєві, головним командиром якого, а також воєнним губернатором міста Миколаєва, був Микола Андрійович Аркас (1816–1881), син якого Микола (1852–1903) був відомим українським культурно-освітнім діячем, письменником, композитором, істориком, одним із засновників і незмінним головою «Просвіти» в Миколаєві. Його заслуги перед українською культурою беззаперечні. Згадати хоча б його «Історію України Русі», а також оперу «Катерина».

Опісля Андрій Горенко служив у 1-му «Черноморском флотском Его Императорского Высочества генерал-адмирала Великого Князя Константина Николаевича» екіпажі в Севастополі, плавав річкою Буг та по Чорному морю.

У 1870–1872 роках Андрій Горенко навчається у Новоросійському університеті. Ці два роки науки привили йому і без того яскраво виражений потяг до науки, словесності та публіцистичної діяльності.

2 вересня 1872 року в Миколаєві у віці 26 років мічман Андрій Горенко одружився з дочкою покійного капітана Григорія Васильєва Марією, якій виповнилось 27 років. У цьому шлюбі в Андрія Горенка народилось двоє дітей: Микола та Антон, з яких Микола помер 1883 року, маючи 11 років, а доля Антона (народився у 1878 році) невідома.

1874 року у флоті була проведена реорганізація механічної служби і височайшим наказом Андрій Горенко був переведений у найпрестижнішу когорту морських офіцерів, у 1875 році він призначається штатним викладачем Морського училища в Санкт-Петербурзі, яке є одним з найбільш привілейованих навчальних закладів Росії, чим викликає здивування і заздрість серед своїх колег-офіцерів. З 1879 року він вже лейтенант, а 1 квітня 1879 року за 15 років служби на флоті був нагороджений орденом Святого Станіслава 3-го ступеня. Поруч з викладацькою роботою Андрій Горенко активно займається громадською, яка скерована на покращення організації торгового мореплавства і знаходить цілу низку зловживань високими посадовцями в «Русском обществе пароходства и торговли», в результаті чого складає доповідну записку в «Общество для содействия русской промышленности и торговли», що мало не обірвало його таку стрімку кар'єру. Справа в тім, що в квітні 1881 року після вбивства імператора Олександра II, в якому добачали недогляд Департаменту поліції внутрішніх справ на чолі з Лоріс-Меліковим, розпочалось вишукування «ворогів імперії». Серед тих «винних» і виявили Андрія Горенка. Причина була не в доповідній записці. Звинуватили Андрія Горенка в «предосудительном содержании» його листів до чиновника Яценка в Миколаєві, де він перед тим перебував на службі, та ще в народовольчих симпатіях його двох сестер.

Молодші сестри Андрія Горенка дійсно мали відношення до народницького руху 1870–1880-х років. Сестра Ганна притягувалася в 1874 році по відомій «справі 193-х» учасників «ходіння в народ», була віддана під негласний нагляд поліції, врешті заарештована в 1879 році за зносини її з відомими державними злочинцями Соловйовим і Іванчін-Писарєвим. Була звільнена під заставу, а в 1882–1883 роках входила в петербурзький гурток народовців.

Молодша сестра Євгенія (по чоловікові Арнольд) у 1882 році була під негласним наглядом поліції за виявлене листування з Н. А. Желваковим, який за вироком «Народної волі» застрелив 18 березня 1882 року в Одесі військового прокурора В. С. Стрельнікова і страчений разом з С. Н. Халтуріним. У 1884 р. на її квартирі в Петербурзі відбувалися збори «Союзу молоді» партії «Народна воля». Пізніше вона стала лікарем, жила в Севастополі та Одесі. Померла в 1927 р.

Цього було достатньо, щоб відсторонити його від викладацької роботи. 7 вересня 1881 року його зачислюють у резервний флот, вже 25 вересня проти нього розпочинається «особое производство по исследованию вредного его направления».

Будучи під слідством та очікуючи своєї участі, Андрій Горенко має мужність виступити 2 грудня 1881 року на засіданні «Общества для содействия русской промышленности и торговли» з доповіддю, яка мала великий суспільний резонанс і дала підставу уряду переглянути старий договір та створення нового з «Русским обществом пароходства и торговли», а Департамент поліції припинити судове провадження проти лейтенанта Андрія Горенка без наслідків. 18 жовтня Андрія Антоновича з резервних переводять на дійсну службу, але до викладацької роботи не допускають, а відкомандировують його на південь для вивчення проблем комерційного флоту. Відрядження тривало три роки, після чого у 1885 році його повертають на дійсну службу і зараховують у 2-й «Черноморский флотский Его Королевского Высочества Герцога Эдинбургского» екіпаж у Миколаєві. Він плавав по Чорному

морю старшим штурманом на «Редут-Кале» та вахтенним начальником на шхуні «Казбек». Наприкінці 1886 року Андрій Горенко приїжджає в Санкт-Петербург у відпустку і 3 березня 1887 року подає прохання на «Высочайшее имя» про відставку по хворобі. Флоту він віддав 23 роки служби, з яких 6 років був у плаванні. 5 березня лейтенант А. А. Горенко був звільнений «с мундиром и пенсией» та наданням йому чергового чину капітана 2-го рангу.

Саме на той час припадає його друге одруження з Інною Стоговою. Сім'я Андрія Горенка замешкує в передмісті Одеси. Наприкінці 1884 року в них народилась дочка, яка, як і мати, була названа Інною. 23 вересня 1887 народився син Андрій. 1889 року й народилась Анна Ахматова.

На той час ім'я Андрія Горенка досить часто зустрічається на сторінках як спеціальних видань, так і провінційних газет Півдня Росії. Його статті стосуються організації пенсійної каси для моряків і про заснування в Одесі урядової інспекції для огляду суден за прикладом англійського «Ллойда». Газета «Одесские новости» у 1888–1889 роках вказує його прізвище в списку своїх основних співробітників. Вона ж друкує його рецензії на мемуари Гарібальді, на романи А. Доде і Ф. Шпільгагена за підписом А. Г.

У 1890 р. Андрій Антонович Горенко з дружиною Інною Еразмівною та дітьми Інною, Андрієм та Ганною повернувся з Одеси до Петербурга і став на цивільну службу. У 1891 р. служить чиновником особливих доручень Державного контролю в чині титулярного радника. До 1898 року він уже надвірний радник, помічник генерал-контролера Департаменту цивільної звітності Державного контролю. Потім він служить по відомству шляхів сполучення. У 1904 р. він радник, член Ради Головного управління торгового мореплавання і портів, на чолі якого стояв великий князь Олександр Михайлович, член комітету Товариства сприяння російської промисловості і торгівлі, член правління Російського Дунайського пароплавства. Та знову його стрімка кар'єра переривається тим,

що мав якусь сутичку з тим великим князем і вже остаточно вимушений був піти після шести років успішної цивільної служби у відставку.

У 1905 році Андрій Горенко залишив свою другу сім'ю, що налічувала до цього часу трьох дочок і двох синів, і пов'язав життя з Оленою Іванівною Страннолюбською, дівоче прізвище якої було Ахшарумова і була вдовою його товариша, з яким викладав у Морському училищі, відомого педагога контр-адмірала А. Н. Страннолюбського, що помер у 1903 році. Інна Еразмівна відвезла дітей до Євпаторії, а потім у Севастополь. Ганні Горенко було в цей час 16 років.

Діти з бонною Монікою були відправлені до Євпаторії.

Не любила Анна Ахматова свого батька. У 1903 році вона познайомилась зі своїм майбутнім чоловіком М. Гумільовим. У 1907 році він опублікував її вірш «На руке у него много блестящих колец...» у своєму журналі «Сиріус» і в тому році виникла в неї ідея одружитись з ним. «Як ви думаєте, – писала в листі до знайомого, – що скаже тато, коли дізнається про моє рішення? Якщо він буде проти мого шлюбу, я втечу і таємно обвінчаюся з Nicolas. Поважати батька я не можу, ніколи його не любила, з якої ж ласки буду його слухатися». 25 квітня 1910 року вона таки вийшла заміж за Миколу Гумільова і повінчалась з ним «За Днепром в деревяной церкви» і поселилась в Царському Селі, де проживав батько. Чи зустрічалась з батьком тоді? Однак, коли влітку 1915 року батько тяжко захворів, Анна Андріївна невідлучно знаходилася при ньому, доглядаючи за хворим разом з його дружиною Є. І. Страннолюбською. Помер Андрій Горенко 25 серпня 1915 року і похований на Вовковім цвинтарі у Санкт-Петербурзі.

Могила його не збереглася.

Дочці Анні заборонив підписувати свої вірші своїм прізвищем і та стала Анною Ахматовою. Про батька говорила, що він був «хорошим батьком, але поганим чоловіком». Був гарним собою і мав успіх у жінок.

Чи хоч слово сказав до дочки та дітей українською мовою? Чи проспівав хоч би якусь українську пісню? Навряд... І він нічого їй не дав...

Хіба що дав характерний профіль і ніс з горбинкою, яка на старість пропала. Якщо вірити легенді, Антон Андрійович Горенко, дідусь по батькові, був одружений на грекині, від якої майбутня поетеса ніби і успадкувала свій характерний грецький профіль. В одній з автобіографічних заміток Анна Ахматова написала:«Предки 1) Чингизхан. Ахмат (последний хан Золотой орды); 2) предки-греки, всего вернее – морские разбойники». Бабуся по батькові грекинею не була, і звали її зовсім по-російськи – Ірина Іванівна Вороніна. Можливо, як завжди, Анна Ахматова дещо вифантазувала, хоча, можливо грецьке коріння могло бути у прабабусі Ахматової, але ім'я її невідоме.

Проте відомо, що рід Горенків походив від козацької старшини, точніше від гетьмана Сагайдачного, а відтак зрусифікувався.

Чи знав це він? Очевидно, що знав. Знала і його дочка. Може від нього, а може від діда Антона. Писала ж у автобіографії: «Мій батько з козацької старшини» і знала також, що ця старшина поголовно зрусифікувалась.

Чи не так пізно промовила кров предків у його дочці, яка так і ніколи не надрукувала свого вірша під його прізвищем. Твердила Анна Ахматова, що її родове прізвище Горенко походить від гори, а не від горя. Проте, як твердила сама, на жаль, у ній поєдналось одне і друге.

Офіційно Анною Ахматовою вона стала 8 червня 1926 року після офіційного розлучення з другим чоловіком В. К. Шилейком. До цього вона по документах носила прізвища своїх чоловіків.

Морські традиції роду Горенків продовжив брат Анни Ахматової Віктор (1896–1976). 1913 року він став кадетом Морського корпусу. 1915 року став гардемарином і зробив навчальне плавання в Тихому океані. 30 липня 1916 року в

Морському «Его Императорского Высочества Наследника Цесаревича» корпусі відбувся останній випуск офіцерів Російського флоту. Мічман Віктор Горенко був скерований на службу в Чорноморський флот.

Після затоплення кораблів Чорноморського флоту за наказом Совнаркома, Віктор Горенко у грудні 1917 року покинув Севастополь і пішки пішов у Бахчисарай, чим і врятував своє життя, оскільки ті офіцери, які залишились, були розстріляні на Малаховому кургані «в связи с контрреволюционным настроением командного состава, а также выступлением Каледина». Рідні в Петрограді дістали вістку про загибель Віктора, оскільки міноносець, на якому служив, не повернувся в порт. Тоді й народився вірш Анни Ахматової:

Для того ль тебя носила
Я когда-то на руках.
Для того ль сияла сила
В голубых твоих глазах!
Вырос стройный и высокий.
Песни пел, мадеру пил,
К Анатолии далекой
Миноносец свой водил.
На Малаховом кургане
Офицера расстреляли.
Без недели двадцать лет
Он глядел на Божий свет.

Якимсь чином Віктор Горенко дістався до Владивостока, де в жовтні 1918 року став на службу мічманом в Штабі командуючого Сибірською флотилією, відтак у 1920-х роках він жив на Сахаліні, а потім в Шанхаї. 1948 року переїхав у Нью-Йорк, де й помер 4 лютого 1976 року на 80-му році життя.

1962 року Анна Ахматова, як цьому не намагались завадити «партія і уряд», була номінована на Нобелівську премію з літератури, яку не отримала, зате у 1964 році в Італії отримала престижну премію «Етна-Таорміна», а на-

ступного року – диплом почесного доктора Оксфордського університету. Вперше в історії Оксфордського університету англійці порушили традицію: не Анна Ахматова сходила мармуровими сходами, а ректор спускався до неї.

1989 рік – рік сотої річниці від народження Анни Ахматової за рішенням ЮНЕСКО був проголошений її роком.

Заходи, які почали в той час проводитись для відзначення цієї дати переслідуваної, а відтак реабілітованої Анни Ахматової напередодні розвалу Радянського Союзу, нагадували скоріше всього спокутування гріхів перед її пам'яттю та її поезією, визнаною усім світом. Тоді й згадали про це маленьке, забуте Богом і людьми подільське сільце, де вже все було сплюндроване. Та й який сенс було берегти?

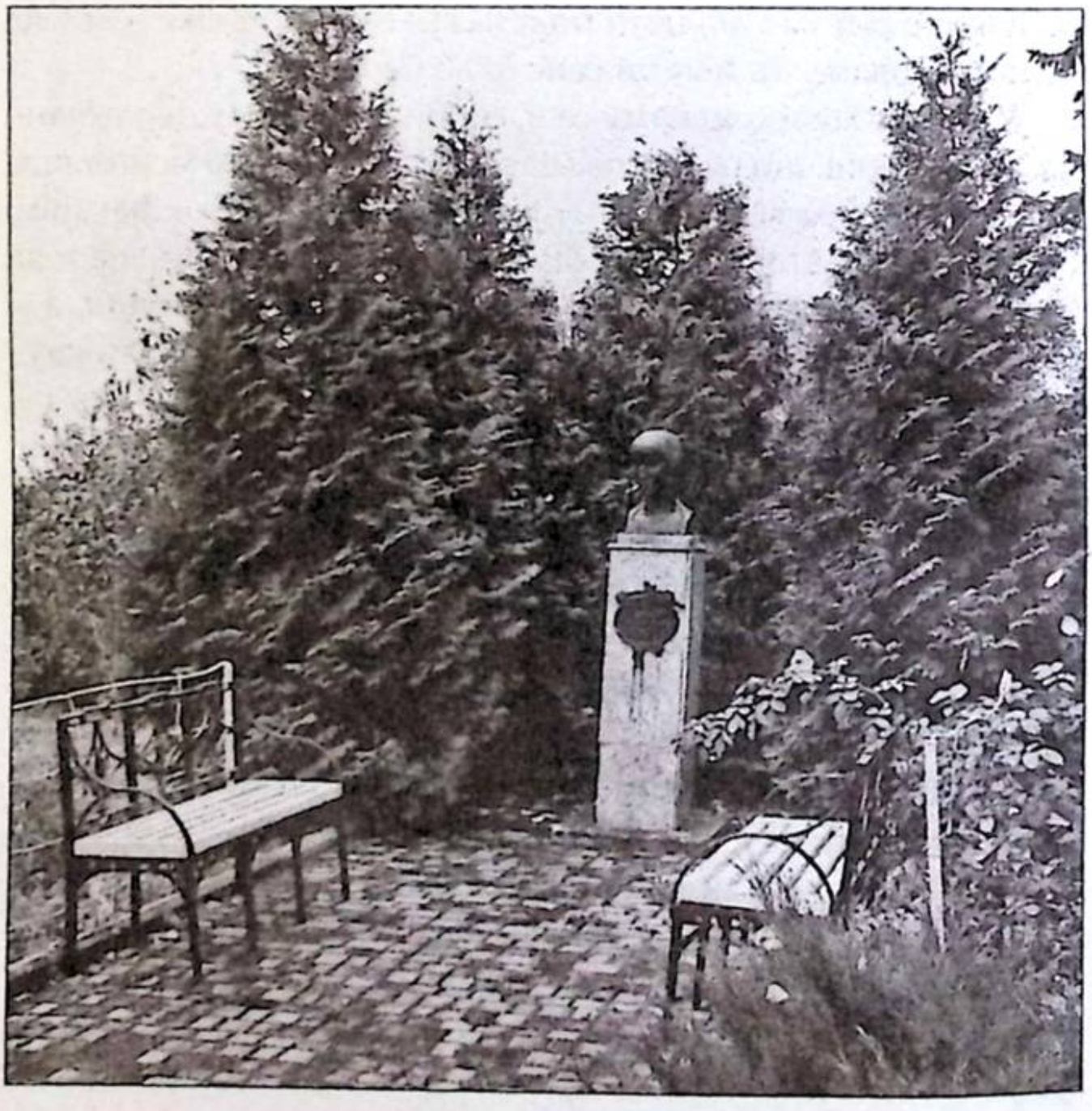
У цьому малесенькому селі, скоріше хуторі, в Деражнянському районі, що на той час нараховувало ще 188 мешканців і було за 15 км від райцентру, колись був маєток Вакарів, куди до тітки Анни приїздила мала Анна Ахматова, ще тоді Анна Горенко. Потім з цього маєтку Вакарів прогнали, а в приміщенні чого тільки не було – була контора колгоспу, була початкова школа…

Правда, радянська влада проявила гуманність і до тітки Анни Ахматової і до її матері. Не розстріляли, як більшість поміщиків, а переселили в будиночок у лісі, що колись був своєрідною дачею Анатолія Вакара. Дали охоронну грамоту, щоб їх комусь, як контру, не захотілось пристрелити і дали можливість дожити віку в цій хатинці і в цьому лісі. Пощадили. Можливо тому, що сини Анни Вакар Володимир і Анатолій були відданими революціонерами-іскрівцями. Володимир навіть листувався з Леніним. Перед хатинкою було озерце, а взимку було чути, як в лісі виють вовки і кружляють навколо хатки. Їх поселили тут у 1926 році.

«Коли взялися створювати музей, приїхали обласні начальники з Хмельницького, за голови схопилися. Бур'яни гудуть, стіни розвалюються! Відбудували, розділили на дві половини: в одній музей зробили, в іншій половині школу –

дитячий садок організували. Та щось лелеки стали обминати нашу Слобідку-Шелехівську. Троє школяриків на все село залишилося. Закрили дитячий садок. У сусідню Яблунівку пішли ці троє вчитися», – так розповідала про створення музею перший її директор Марія Іванівна Скорбатюк.

2009 року музей довелося після цього відкриття відремонтувати. Він і зараз у не найкращому стані: потріскали стіни, в поганому стані підлога. Нема опалення. Колись палили в печах, які збереглись. Про якість окремих експонатів, точніше їх копій, краще промовчати…

Перший пам'ятник Анні Ахматовій в Україні

Нема грошей... На все одна і та, здається, споконвіку відома істина: нема грошей.

Про які меморіальні експонати можна було тоді вести мову? Все було пограбоване, розтягнуте. Дещо вдалось повернути, зокрема те, що зберегли у себе служниці. Їх у Вакарів було дві: Скорбатюк Ганна Іванівна та Мельник Марія Іванівна. Це були речі, які належали Вакарам. Потім музей поповнився особистими речами Анни Ахматової. Тут її знаменита біла шаль, знамениті «чотки» та низка особистих речей, які зберегли її друзі, а потім віддали у музей. Спочатку планувалось встановити тільки меморіальну дошку, але потім вирішили організувати музей літературно-меморіального типу. Все-таки дещо по Вакарах в селі назбиралось у селян, які вирішили забрати при ліквідації панського помістя до себе. Аби не пропало! Не залишати ж їх!

Справжні меморіальні речі для музею подарував учитель фізкультури з Санкт-Петербурга Євгеній Лінд, який у цьому місті заснував музей блокадного Ленінграда «Музы не молчали» та який помер 21 грудня 2005 року, а також Євгеній Степанов з Москви, який вважається найкращим дослідником творчості Миколи Гумільова. Чималий внесок у музей внесла також доцент Вінницького медичного інституту Галина Смолякова, яка подарувала всі книги Анни Ахматової, а також книги про неї, які були випущені. Музей відкрили у червні 1989 р. На час відкриття музею були ще живі люди, котрі пам'ятали малу Анну Ахматову. Кажуть, у неї був цікавий дар вгадувати, де під землею є вода і можна копати криницю. Проте, яку криницю викопали за її вказівкою у селі, ніхто сказати не може. Микола Гумільов про Анну Ахматову з цього приводу писав: «Из города Киева (из логова Змиева) я взял не жену, а колдунью». Музей став філією Хмельницького обласного літературного музею, директором якого є відомий письменник та літературознавець Василь Горбатюк (нар. 1956 р.), який тепер є ще й головою Хмельницької обласної організації Національної спілки

письменників України, а першим завідувачем – його колишня вчителька української мови Марія Іванівна Скорбатюк, яка померла навесні 2010 року. Тут на кожному кроці до тебе промовляють рядки поезії Анни Ахматової, написані в цьому селі ще в травні 1912 року:

Здесь все то же, то же, что и прежде.
Здесь напрасным кажется мечтать.
В доме у дороги непроезжей
Надо рано ставни закрывать.

Тихий дом мой пуст и неприветлив,
Он на лес глядит одним окном,
В нем кого-то вынули из петли
И бранили мертвого потом.

Был он грустен или тайно-весел,
Только смерть – большое торжество,
На том красном плюше кресел
Изредка мелькает тень его.

И часы с кукушкой ночи рады,
Все слышней их четкий разговор.
В щелочку смотрю я: конокрады
Зажигают под холмом костер.

И, пророча близкое ненастье,
Низко, низко стелется дымок.
Мне не страшно. Я ношу на счастье
Темно-синий шелковой шнурок.

Не допоміг той шнурок. Ні їй, ні тим, хто залишався жити, а потім був вигнаний з того дому «у дороги непроезжей»...

Яка трагедія сталась у цьому домі, ніхто не знає. Коли наводять цей вірш, то друкують тільки перший куплет.

До Слобідки-Шелехівської, що належить до Яблунівської сільської ради Деражнянського району Хмельницької області,

можна не без проблем дібратись хіба що з обласного центру, що до 1954 року звався Проскуровом, і де в 46-му піхотному полку з 1890 року служив Олександр Купрін, який про це місто написав, що в ньому «вечная грязь, стада свиней на улицах, хатенки, мазанные из глины и навоза». Юному підпоручику не залишалось нічого іншого в цій глушині, як забавлятись чисто по-гусарськи – карти, гулянки, пиятика, любовні інтриги.

У цьому глухому Проскурові та ще в глухіших Волочиськах та Гусятині О. Купрін провів чотири роки і подарував російській літературі шедевр – «Поєдинок». Трохи пізніше з цієї глушини у Слобідку-Шелехівську вирушила до родини на відпочинок від нестерпного шуму велика Анна Ахматова. До кінцевого пункту призначення їй можна було дістатись ще з залізничної станції Деражні. Там на неї чекав висланий повіз – однокінка або карета. Їхати треба було майже цілий день.

До Слобідки-Шелехівської сьогодні можна дібратись приміським автобусом з Хмельницького, що йде через Деражню до сіл Нетечинців або Явтухів. Ходить він раз на добу і звідти повертається через півгодини. Обидва села, як жартує водій маршрутки, лежать на краю географічного атласу Хмельницької області, а далі вже Вінниччина. Ще можна дістатись з маленької залізничної станції Бар, що вже на території Вінницької області, і з відомим Баром, де вчився Михайло Коцюбинський та були конфедерати, не має нічого спільного. Маршрутка зупиняється за півкілометра від Слобідки-Шелехівської. Далі пішки «дорогой непроезжей», яка тепер має назву вулиці Вакарів, до музею, куди ведуть вказівники.

Дороги до Слобідки-Шелехівської добрі. Не розбиті транспортом. Таких вже на території області не знайдеш. Як проклали їх десь в останні роки існування Союзу, такими і залишились. Тут рідко можна зустріти легкову машину, про вантажівку, а тим більше про фуру, і мови бути не може.

Навколо одвічно прекрасна подільська природа. То там, то там вигулькне тихе озерце на галявині лісу, десь далеко замаячить група дерев, що навівають чогось думки про самотність. Дорога від зупинки веде через маленьку річку Рівець, на якій місток з давно поламаними перилами. За містком здалеку видно декілька хатинок, оточених високими деревами і добре загосподарованих, з вималюваними стінами та огорожами, ніби щоб на фоні загального зубожіння спеціально похвалитись заможністю перед тими, хто йде до музею. Тут не видно поспіху. Та й для чого? І кому, коли в селі людей не більше ста осіб. Колись було більше. Все повтікало, де можна заробити, покинувши свої житла. Школи немає. Вона за п'ять кілометрів в селі Яблунівці. Але що для малечі тих п'ять кілометрів!

Стежками села, тою непроїжджою дорогою любила ходити Анна Ахматова. Ходила до джерела Святого Іллі, про яке по селу та околиці кружляли легенди. Оповідали, що все почалось з того, що під час великої бурі над Слобідкою люди побачили на небі колісницю з тим Святим. Він скинув свій плащ і кинув на землю. Там, де впав плащ, зробилось джерело. Наймити зауважили, що джерело має чудодійну силу, але пан сміявся з тих розповідей і казав кинути у це джерело свою собаку, яка осліпла від старості. Кинули. Собака не прозрів, але пан осліп. Пані звеліла зробити біля джерела цямбрини і дозволила людям брати воду. За деякий час на Святого Іллі, що випадає 2 серпня і є першим осіннім святом, прийшла до тієї кринички дівчина з Шелехова, що мала рани аж по коліна. Там біля кринички побачила дідуся, але злякалась його і почала втікати. Той зупинив її, велів водою обмити рани. Дівчина так зробила і вилікувалась. З того часу до кринички зачастили всі.

Над криничкою звели позолочений купол, святили воду у ній, а зцілені хворі ставили хрести на пам'ять. За часів радянської влади криницю закинули. Засипали землею та гіллям. Тепер криничку відновили.

До неї потрібно йти попри запущений до неможливості сільський цвинтар. Кажуть, до джерела Іллі ходила Анна Ахматова.

А а я иду, где ничего не надо,
Где самый милый спутник – только тень,
И веет ветер из глухого сада,
А под ногой – могильная ступень.

Від хвіртки алея зі старих каштанів, які, як і всюди тепер, починають жовтіти в липні. Точніше після цвітіння. Обгризає міль. Рятувати нема як.

Перед домом на постаменті бронзове погруддя Анни Ахматової, яке виготовив у 1990 р. петербурзький скульптор Володимир Зайко. Це перший пам'ятник Анні Ахматовій в Україні. Навколо своєрідний символічний куток старого Петербурга: дві чавунні лавки, виготовлені за старими кресленнями і привезені з колишнього Царського Села, де жила Анна Ахматова, ліхтар з Інженерного мосту, фрагмент ажурної решітки-огорожі парапетів Санкт-Петербурзьких каналів через Неву. Цей куточок оточує зовсім не санкт-петербурзька рослинність, а південна, характерна для тих місць, де 11(23) червня 1889 року народилась Анна Ахматова, тоді Анна Андріївна Горенко і копія метрики якої з метричної книги Кафедрального Преображенського собору «портового города Одессы Херсонской епархии», демонструється відразу при вході у музей на одному зі стендів, а оригінал її знаходиться в Державному архіві Одеської області. Була 87 дитиною, занесеною у цю книгу. Про батьків сказано, що ними були: «Капитанъ 2-го ранга Андрей Антоніевъ Горенко и законнорожденная Инна Эразмовна, оба православные». Хрещеними батьками були: «Кандидатъ естественныхъ наукъ Степанъ Григоріевъ Доманенко и дочь дворянина Марія Вальдеръ». Чин хрещення та миропомазання провів протоієрей Євлампій.

Слобідка-Шелехівська через те так зветься, бо неподалік більше село Шелехово, де трохи більше людей. З літературних

джерел можна дізнатись, що Слобідка – це давнє поселення, бо перша згадка про неї відноситься до 1555 року.

Тут мешкала тітка Ахматової – Анна Еразмівна Вакар і останні роки свого життя (з 1925) провела мати Анни Ахматової – Інна Еразмівна Горенко (1852–1930). Обидві спочивають на закинутому місцевому цвинтарі. Доживали віку в хатинці в лісі, куди їх вигнала радянська влада, і де під вікном взимку вила хурделиця і вовки.

Скільки разів достеменно тут бувала Анна Ахматова можна в літературі знайти різні дані. Достовірно, що була тут 1906 року, коли ще навчалась у Києво-Фундуклеївській жіночій гімназії: «Все праздники провела я у тети Вакар в Шелехове около станции Деражня. Дядя умеет кричать не хуже папы, а если закрыть глаза, то иллюзия полная. Смерть сестры Рики. 16 сентября родился брат Виктор». Батьки Анни Ахматової у 1905 році вже розійшлись і батько завів іншу сім'ю. Була тут у 1912 році, перед тим побувавши в Літках в Її Змунчилли.

На похороні матері, яку обділив майном батько і яка при радянській владі вимушена була бідувати і тинятись по рідні, та яка померла в травні 1930 року, не була. Навіть невідома дата її смерті. Не могла. Мати нарікала перед смертю, що дочка забула про неї. А Анна Ахматова не мала грошей, щоб приїхати. Ходила в поношеному, порваному одязі. Була переслідувана і гнана. Збирала гроші, як могла, і слала матері... Мати нічого про її поневіряння та нужду не знала. Про смерть її повідомила тітка Інна Вакар телеграмою з Деражні: «Дорогая Аннушка, я твою мать схоронила в Слободке-Шелеховской».

Пам'ять про Вакарів увічнена в назві вулиці, на якій музей: вул. Вакарів, № 5/1, а під № 5/2 – готель для відвідувачів. Спеціально збудований.

Через сад старих дерев, стежкою, що густо вкрита опалим листям та опалими яблуками, яких не збирають, можна вийти до галявини, на якій з правої сторони стоїть хрест, вимальований в голубий колір та перев'язаний рушником. Він

символізує, що місце це освячене під будівництво нової церкви, яка колись була і якої тепер немає. Зрештою, неподалік на голубій таблиці про це розповідає голубий щит: «Вперше православну церкву в селі Слобідка-Шелехівська спорудили 1890 року в ім'я святого Апостола і євангеліста Іоанна Богослова. До того часу тут була церква, яку перенесли із жіночого монастиря, розташованого поблизу Слобідки-Шелехівської. Керівництво Єпархії неодноразово відзначало місцевого священика Петра Стародворського, зокрема за його піклування про сільську школу. Протягом тривалого часу вихідці із родини Стародворських працювали учителями у Слобідці.

У 1935 році більшовики перебудували церкву у сільський клуб. У 2007 році у селі Слобідка-Шелехівська створено релігійну громаду української православної церкви і розпочато будівництво храму. На сьогоднішній день релігійна громада має проект храму та усі необхідні нормативні дозвільні документи на початок будівництва храму святого апостола і євангеліста Іоанна Богослова. Сільська рада виділила земельну ділянку площею 0,2 га. Поблизу зруйнованої більшовиками церкви».

Поруч ще одне повідомлення: «Дорогі брати і сестри! Шановні земляки! В ім'я Господа нашого Ісуса Христа просимо Вас надати благодійну допомогу на будівництво храму святого апостола і євангеліста Іоанна Богослова Української православної церкви в селі Слобідка-Шелехівська. Кошти можна перерахувати на рахунок громади села Слобідка-Шелехівська: Держжня, Ощадбанк, р/р 26003301258, код ЄДРПОУ 35314866, МФО 375069, код банку 02766829. Готівкою внески приймає казначей громади Коза Людмила Степанівна».

У клубі село танцювало довго, поки не спалили його. Кажуть, від того, що зайнялась електропроводка.

У фундаментах клубу виявились поскладені могильні плити з надгробків. На деяких ще можна відчитати написи. На одному із білого тосканського мармуру напис сповіщає, що тут спочиває: «Мировой посредникъ статскій совѣтникъ Владиміръ Александровичъ Мартьяновъ, род. Дня 2 июня

1839 г., скон. 11 декабря 1889 г.». Інші надгробки з білого мармуру цілком розтрощені і на них можна відчитати лише окремі слова чи фрази. Вони так і не прибрані лежать праворуч ділянки, площею 0,2 га, виділеної сільською радою. Можливо, серед них і нагробок з могили колишнього власника села Путятіна.

Священик, який так дбав про сільську школу і старання якого не раз відзначала Подільська єпархія, спочиває неподалік на сільському цвинтарі. Пам'ятник з сірого граніту на диво зберігся. Зберігся непошкодженим і напис на ньому: «Священикъ Петръ Федоровичъ Стародворскій *21 дек. 1837 †25 февр. 1905».

Цвинтар, відгороджений штахетником, вибілений вапном, відразу за спаленою церквою. Фактично це ліс з великими деревами. Про колишні могили нагадують хіба що горбики землі, які скоро з нею і зрівняються. Ще десь один або два хрести. Хвіртка, яка ледве тримається на завісах. Справа від входу декілька могил з хрестами, вимальованими в голубий колір. Зліва могили родини Анни Ахматової. Відразу при вході могила матері. Старий хрест, що потріскався і в багатьох місцях прогнив. На перехресті рамен пригвинчена шурупами табличка з нержавіючої сталі, яка чогось почала ржавіти. Напис, що ледве відчитується, сповіщає, що тут спочиває: «Инна Эразмовна Горенко, мать знаменитого русского поэта Анны Андреевны Ахматовой. 1850–1930». Про цю могилу забули і пам'ятала тільки наймичка Марія Іванівна Мельник, яка і вказала місце захоронення. Тоді й поставили хрест і зробили напис.

Трохи вбік від цієї могили поховано сестру матері Анни Ахматової та її чоловіка. Хрест на могилі такий самий, нефарбований, старий, потрісканий. Таблиці аж дві, металеві, але не з нержавіючої сталі. Написи вигравірувані і вже зовсім потемніли. Верхній – «Викторъ Модестовичъ Вакаръ» без зазначення років життя, а під нею: «Анна Эразмовна Вакар. 1852(?)–1939. Родители известного революционера-искровца

Владимира Викторовича Вакара». За метрів сто звідти, як йти стежкою в ліс, колись стояла так звана дача. Хатинка на курячих ніжках. Нічого від цього не залишилось. Тільки світлина цієї останньої покути матері Анни Ахматової та Вакарів. Вона десь з 1920-х років і демонструється у музеї. Належала Анатолію Вікторовичу Вакару. Озеро,що було біля хатинки, недавно відчистили.

Відчистили закинуте джерело святого Іллі. З нього забила цілюща вода. Анна Ахматова стверджувала, що українська мова була мовою її матері. Мати в селі говорила виключно українською мовою. Про це до сьогодні пам'ятають нащадки тих, хто був біля неї. Часом сідала біля своєї хатинки в лісі і співала журливих українських пісень.

На останніх Ахматовських читаннях, які відбуваються щорічно в Слобідці-Шелехівській 23 серпня, поетеса та перекладачка Ольга Смольницька сказала: «Если в молодости Ахматова идентифицировала себя с родословной матери («Мне от бабушки-татарки / Были редкостью подарки»), то в зрелости вернулась к родительским корням. В юности она отрекалась от родительской фамилии для поэзии, а в зрелости вернулась к своим истокам».

Як оправдання звучить її вірш:

Меня, как реку,
Суровая эпоха повернула
Мне подменили жизнь.
В другое русло,
Мимо другого потекла она,
И я своих не знаю берегов.

Скільки було тих, хто не знав рідних берегів? Подібно Миколі Гоголю, багато дала російській культурі аби повернутись до рідних берегів.

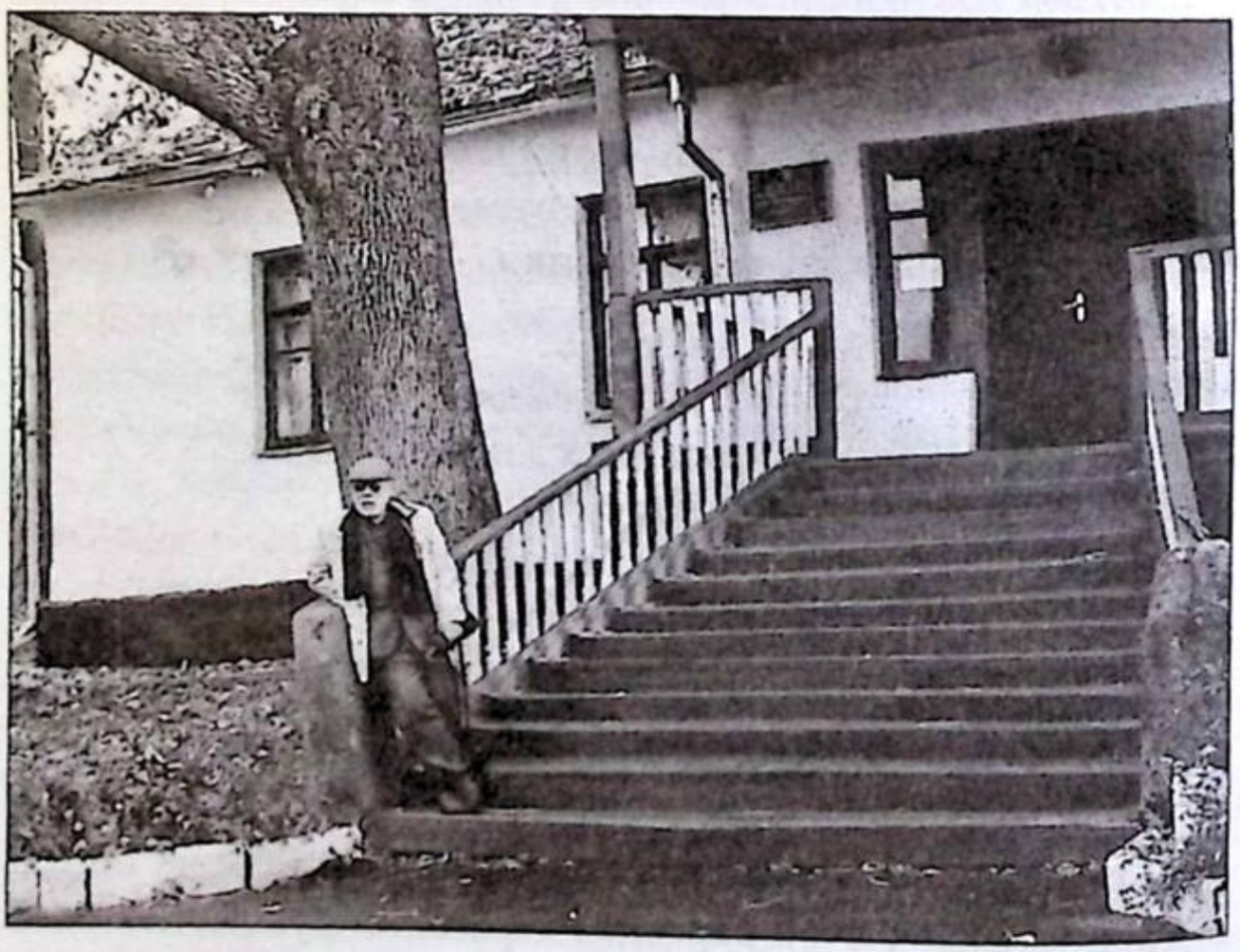
При вході в музей в Слобідці-Шелехівській на стенді відразу впадає в очі її переклад першої надрукованої поезії Івана Франка «Народна пісня»:

Взгляни на ключ, что из камней гробницы
Бежит по степи чистою слезой,
В нем солнце блещет днем и бирюзой,
Сияет ночью месяц яснолицый.

Из недр земли бежит – поет водица.
Струится бесконечною слезей,
Детей весны живит своей красой
И щедростью, не знающей границы.

Родник с его волшебною струей
Народная душа, что и в печали
Пробьется к людям песнею живой,

Как этот ключ, таящийся вначале.
Из недр глубоких возникает песня,
Чтоб чистым пламенем сердца пылали.

Р. Горак на порозі музею Анни Ахматової

Цей сонет Іван Франко вперше опублікував у № 3 журналу «Друг» за 1874 рік. І це був перший друкований його твір, з яким входив у літературу. В дещо переробленому вигляді він включений у другий випуск збірки «З вершин і низин», що вийшла 1893 року і звідки був перекладений Анною Ахматовою, як справжній символ її навернення до рідних витоків, що були замулені і закидані. Як те джерело Святого Іллі в отому маленькому подільському селі Слобідка-Шелехівська, до котрого приходять люди, щоб зцілитись.

Літературно-меморіальний музей Анни Ахматової у селі Слобідка-Шелехівська

БОГДАН ВОЛОШИНСЬКИЙ

ДОЛЯ АРХІВУ РОДИНИ БІБЕРОВИЧІВ

Ця стаття написана спеціально для нашого журналу у зв'язку з відкриттям 12 грудня 2013 року виставки «Іван Франко: «Украдене щастя» і театр», на котрій до 155-річчя від народження Іванни Біберович та 160-річчя від народження Івана Біберовича були представлені унікальні матеріали, які вважались давно втраченими. Їх зберегла родина Богдана Волошинського, який і написав цю статтю.

Відзначення 150-ліття першого професійного українського театру в Галичині – театру товариства «Руська бесіда» – є важливою подією культурного життя держави у 2014 році, яка мала б також сприяти пожвавленню досліджень у царині історії українського театрального мистецтва. Актуальним у контексті таких досліджень бачиться, зокрема, пошук та вивчення збережених, але поки що недостатньо досліджених документів і театральних реліквій, які належали провідним діячам галицько-української сцени.

Немало приватних архівів та історичних артефактів з особистих збірок діячів українського мистецтва впали жертвами часу та історичних реалій буремного двадцятого століття. Готуючи у 1934 році до видання свій, приурочений 70-літтю заснування професійної української сцени «Нарис історії українського театру в Галичині», Степан Чарнецький теж нарікав на брак збережених джерел. Що вже говорити про втрати у роки Другої світової війни та наступних десятиліть нищення української духовної спадщини у Радянському Союзі.

Втрачалися бібліотеки, архіви й колекції не лише політиків, державних діячів та науковців, а й українських митців, родини яких також часто були репресовані тоталітарними режимами. Тому уціліла частина історико-театральної спадщини складає для суспільства особливу цінність. Зокрема й архів видатних артистів театру товариства «Руська бесіда» Івана та Іванни Біберовичів, який, хоча й з частковими втратами, однак дійшов до нашого часу. Доля цієї збірки тісно пов'язана з життєвими трагедіями його власників.

Молоді актори Іван Біберович та Іванна Коралевич (сценічний псевдонім до заміжжя – Ляновська) вступили на сцену театру товариства «Руська бесіда» у середині 1870-х років. Тоді якраз починалося неспокійне друге десятиліття діяльності цього театру, позначене частими змінами директорів, непорозуміннями між засновниками, керівництвом і трупою, інтригами всередині самого театрального колективу. У 1879 році актори одружуються і з того часу Іванна виступала вже під іменем Біберовичевої.

У 1882 році у конкурсі на заміщення посади директора театру, оголошеного товариством на 1882 рік, перевагу було віддано спільній заяві артистів Івана Біберовича та Івана Гриневецького. І. Гриневецький, високоосвічена людина, чудовий режисер і актор, обійняв мистецьке керівництво театром. І. Біберович, який, за висловом С. Чарнецького, «поза сценічним талантом, був іще й знаменитий адміністратор, швидко пізнав усі тайни скрегітливого механізму мандрівного театру» [1], зосередив у своїх руках адміністративне керівництво. Біберович та Гриневецький були здібними організаторами театральної справи, спільними зусиллями їм вдалося за короткий час удосконалити управління колективом і модернізувати театр. Згодом у своїх театрознавчих статтях С. Чарнецький назве період спільного директорування І. Гриневецького та І. Біберовича «золотим віком» українського галицького театру [2].

Вже у першому році існування нової трупи яскраво виявляється талант Іванни Біберовичевої. Від природи вона щедро

була наділена усім, що сприяє успіху артиста драматичної сцени. На початку свого творчого шляху актриса орієнтувалася переважно на виконанні ролей ліричного плану. Їй доручали ролі сиріт, пустотливих дівчаток, закоханих убогих дівчат, яких немало було в творах тогочасної драматургії. До цього пасували зовнішні дані артистки: невисока тендітна постать, правильні лагідні риси обличчя, зграбні легкі рухи, ніжний голос. Біберовичева мала хороші музичні здібності, збирала щедрі оплески за виконання у виставах народних танців, володіла мистецтвом декламування. Нагромадивши акторський досвід, вона розширила діапазон сценічних перевтілень, опановуючи героїчні та характерні ролі.

На другу половину 1880-х років випадає період найбільшого розквіту таланту І. Біберовичевої. У цей час її приваблюють ролі, в яких від актора вимагається глибокого проникнення у внутрішній світ героя, відтворення широкого діапазону найтонших психологічних рис його характеру. Актриса з успіхом виступала як у ліричних, так і в героїчних ролях, вдало виконувала і ролі з гумористичним відтінком. «Оздобою руського народного театру», «гордістю руської сцени» називали артистку українські, польські і німецькі газети, що видавалися в Галичині. Актрисі надійшла вельми спокуслива у матеріальному сенсі пропозиція перейти на польську сцену, щедро підтримувану в Галичині впливовою польською адміністративною елітою і заможною аристократією. Однак актриса не вважала можливим зрадити українське театральне мистецтво і відхилила цю пропозицію.

Заслуги подружжя Біберовичів не обділені увагою українських театрознавців. Про них писали історик театру С. Чарнецький, письменник Василь Лукич (Левицький) та громадський діяч, перекладач і рецензент Є. Олесницький. Шанувальником таланту І. Біберовичевої був Іван Франко. Ще в статті, написаній 1885 року «Руський театр в Галичині», письменник називає І. Біберовичеву у числі артистів, котрі «займають видні місця на нашій сцені». Високо згодом було

оцінено гру артистки у його театральних рецензіях, публікованих в українській і польській періодиці. Виявом прихильності І. Франка до таланту І. Біберовичевої є подарована актрисі книга його оповідань «В поті чола», видана у Львові в 1890 році, з дарчим написом автора.

У 80-х роках XIX століття театр виходить на одне з чільних місць у культурно-освітньому процесі на західноукраїнських землях, але з початком 90-х років над ним почали збиратися грозові хмари, що віщували майбутню катастрофу. Болісно відчулася смерть режисера І. Гриневецького в 1889 році. У складі трупи сталися зміни, хитким залишався бюджет театру і відповідно нужденним стало життя акторів української трупи. Особливо важким склався для театру кінець 1892 року. Сумним він був і для подружжя Біберовичів. На плечах І. Біберовича лежав весь тягар відповідальності за театр. В 1883 році у сім'ї народилася перша дитина, у 1888 році дітей вже було троє. Піклуючись про сім'ю, Біберовичева продовжувала виступи на сцені.

Після складення І. Біберовичем повноважень директора театру у грудні 1892 року подружжя Біберовичів вирішує порвати з професійною сценою. Сім'я осідає на постійне проживання в Коломиї. Посада касира коломийської «Каси ощадності», яку заступив І. Біберович, забезпечувала скромне утримання для сім'ї. Невисокі достатки не дали змоги набути власного житла і змусили сім'ю кілька разів змінювати винайняті помешкання.

Коломия не випадково була обрана місцем проживання сім'ї. Ставши колискою українського галицького театру в 1848 році, місто зберігало давні традиції аматорського театрального руху. Від 1879 року Коломия була осередком організованого драматургом С. Трембицьким «Першого літературно-драматичного товариства імені Г. Квітки-Основ'яненка». У 1893 році Біберовичі стають членами цієї громадської організації. Невдовзі І. Біберович обійняв керівництво коломийським аматорським драматичним гуртком, Біберовичева

виступала у виставах. Відомо, що при їхній активній участі гурток діяв до початку XX століття.

Мандрівне життя артистів (театр товариства «Руська бесіда» за весь час існування так і не зміг обзавестися власним театральним будинком у Львові) не давало змоги формувати і зберігати значний за обсягом родинний архів, хоча матеріалу для нього було достатньо. Тому Біберовичі, полишивши професійний театр, перевезли з собою у Коломию лише найдорожчі для них театральні реліквії. Фотографії обох артистів у ролях, такі ж фото їхніх колег по трупі, а також знайомих артистів інших театрів, авторів п'єс, портрети подружжя, їх родичів та друзів були упорядковані у двох альбомах, які загалом вмістили понад півтори сотні фото. Один із цих альбомів був подарований подружжю у 1883 році І. Гриневецьким і містить дарчий напис з присвятою та автографом. Іванна, окрім того, зберігала альбом із вирізаними з газет і наклеєними на аркушах театральними рецензіями, а також подарунки від шанувальників її таланту (книги з дарчими написами, металевий вінок і стрічку з написом). Іван Біберович мав бібліотеку, яка вміщала драматургію та іншу літературу, збірку документів, що стосувалися театральної діяльності. Достеменно невідомо, якими за обсягом були цей архів і бібліотека.

Перед Першою світовою війною дорослі вже діти покидають батьківський дім і подружжя залишається саме. Сини Ярослав (1883–1948) і Володислав (1888–1966) виїжджають завершувати навчання і робити кар'єру у Відні. Дочка Наталія (1886–1963), яка отримала фах учительки, у 1910 році виходить заміж за цісарсько-королівського суддю Олександра Курп'яка у містечку Войнилові. Невідомо, де саме подружжя Біберовичів перебуло воєнні роки. Натомість відомо, що Олександр і Наталія Курп'яки невдовзі перед наступом російських військ у Галичині були евакуйовані у Відень, де перебували до закінчення війни. При цьому Олександр виконував службове завдання з евакуації за-

лізницею судового архіву з міста Гвіздця. Вже після краху імперії Габсбургів, у роки постання Західно-Української Республіки, а згодом окупації Галичини Польщею, подружжя Біберовичів і Курп'яків знову зустрічаються у Коломиї, де з 1918 по 1933 роки спільно винаймають помешкання по вулиці Крашевського, 44 (тепер вул. І. Франка, 44). Сюди ж після виходу на пенсію з посади вчительки школи у місті Збаражі переїжджає незаміжня сестра Івана – Йосифа Біберович (1846–1928). З собою вона також привозить власні бібліотеку і документи.

Після війни сини Біберовичів Ярослав та Володислав постійно проживали за кордоном. Я. Біберович, який почав військову кар'єру інженера-сапера в австрійській армії, вніс значний вклад у розбудову збройних сил Західно-Української Народної Республіки – спершу як отаман УГА, а потім як військовий представник уряду ЗУНР в Угорщині і Німеччині. В.Біберович став відомим культурно-освітнім діячем української діаспори у Канаді, редагував українські часописи, займався культурними і освітніми проектами.

15 листопада 1920 року після інфаркту помер Іван Біберович. Через самотність та матеріальну скруту у 1921 році Іванна Біберовичева винаймає частину помешкання трьом гімназисткам. Однією з них була Олена Новодворська, оповідь якої про перебування у домі Біберовичевої записано у 1986 році автором статті. Зокрема вона згадувала, що у покої Іванни стояло фортеп'яно, на якому постійно лежали фотоальбоми.

У 1933 році суддя Коломийського окружного суду О. Курп'як завершує будівництво власного будинку у Коломиї по вулиці Скорупки, 5 (тепер вул. Б. Лепкого, 46). У тому ж році він переїжджає у цей будинок з дружиною Наталією, сином Ярославом (1911–1984) та І. Біберовичевою. Сюди ж були перевезені усі документи і книги, які залишилися після смерті І. Біберовича та його сестри Й. Біберович.

У 1937 році мистецька громадськість Галичини виступила з ініціативою урочисто відзначити 75-літній ювілей видатної

артистки І. Біберовичевої. В українських часописах були опубліковані статті про творчий шлях ювілярки. Художник Ярослав Лукавецький рік перед цим створив її портрет (полотно, олія, 80х100). 7 березня 1937 року у залі коломийської «Каси ощадності» відбувся ювілейний вечір ушанування артистки. Привітати колишню примадонну театру товариства «Руська бесіда» приїхало багато гостей з різних міст Галичини. Прибули ветерани українського галицького театру, актори професійних і аматорських колективів, повним складом для участі в ювілейному вечорі приїхав до Коломиї театр «Заграва». У ті дні журналістами українських видань в артистки було взято кілька інтерв'ю та зроблено її фото в інтер'єрі покою у будинку поруч з кошиками квітів з ювілейного вечора.

А 7 вересня 1937 р. Іванна Біберовичева померла від інсульту. Поховали артистку на коломийському цвинтарі, поряд з чоловіком І. Біберовичем у родинному гробівці. Там же похована і Й. Біберович.

Після смерті І. Біберовичевої архів та бібліотеку Біберовичів упорядковує подружжя Курп'яків. До перевезених з попереднього помешкання документів додаються матеріали про ювілей та похорон І. Біберовичевої (газетні і журнальні публікації, фото, афіші, клепсидри).

Настав 1939 рік. На початку Другої світової війни у вересні 1939 року через Коломию на Румунію відступають розбиті польські військові частини, втікають працівники польської адміністрації та поліції, у місті запанував безлад і хаос, у якому гинуть не лише люди, а й історичні реліквії. Невдовзі до міста вступають червоноармійці і починається формування радянських місцевих органів влади. У заможних містян відбирають помешкання і майно, починаються арешти інтелігенції. Непрохані гості з'являються і у помешканні О. Курп'яка, який напередодні краху Польщі вийшов на пенсію. Окрім міліції та військових, візити до нього роблять і маргіналізовані напівкримінальні суспільні елементи, які зголосилися до співпраці з новим режимом.

Колишньому судді погрожують розправою. Узимку 1940 року за домовленістю керівництва гітлерівської Німеччини з керівництвом Радянського Союзу починається виїзд у рейх мешканців німецьких колоній Галичини. В околицях Коломиї розташовувалося кілька поселень німецьких колоністів. Зокрема вулиця Скорупки була межею, за якою починалася колонія Багінсберг. Знайомі сусіди-колоністи запропонували О. Курп'яку поїхати разом з ними та надали йому необхідну допомогу у виїзді сім'ї і транспортуванні багажу. Зрозуміло, що Курп'яки змогли взяти з собою лише найнеобхідніше у дорозі. Будинок полишили з усім надбаним скарбом, який невдовзі було розграбовано. Перед самим від'їздом О. Курп'як спакував частину книг бібліотеки та документів і заніс на помешкання своєї сестри Олени Коссак, яке знаходилося на сусідній вулиці Тарнавських (тепер вулиця Петлюри). Не виключено також, що якісь окремі фото і документи з архіву Біберовичів він усе-таки забрав зі собою в еміграцію.

Сім'я Курп'яків через Німеччину добралася в Австрію до окупованого Відня, де проживав Ярослав Біберович, а звідти змогла виїхати до Володислава Біберовича у Канаду. Олександр і Наталія Курп'яки померли у Канаді у першій половині 1960-х років. Їхній син Ярослав працював бухгалтером і помер одиноким у 1984 році. Незадовго перед смертю він замовив у художника Івана Кейвана картину, на якій Іван та Іванна Біберовичі зображені у строях героїв драми Т. Шевченка «Назар Стодоля». Художник виконав цю картину олією. Цікаво, що справді Іван та Іванна Біберовичі фотографувалися у цих ролях (у збереженій частині архіву Біберовичів таке фото відсутнє). Однак картина І. Кейвана відрізняється від відомого фото, яке зберігається в Інституті дослідження бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника. Тому й невідомо, на основі яких матеріалів вона була створена.

Сім'ю Коссаків, яка прийняла на збереження архів Біберовичів, теж спіткали переслідування і лихоліття воєнного

часу. Ще перед війною до будинку радянська влада поселяла квартирантів, котрі недбало ставилися до майна господарів, а, переїжджаючи на нові призначення, залюбки брали з собою усе, що сподобалося. У часи німецької окупації родина зазнала тяжкої втрати: у 1942 році заарештовано і страчено разом з групою українських заложників на околиці міста Чорткова доктора права, адвоката Олексу Коссака, чоловіка Олени Коссак. Після завершення війни у будинку проживала Олена Коссак з трьома дочками. У будинку на правах квартирантів знову проживали військові, працівники радянських установ, учні училищ. У повоєнні роки радянська влада у помешканнях містян проводила обшуки, вилучала «ідеологічно чужі» книжки, твори мистецтва. Квартиранти теж нишпорили по будинку, щось нищили, а щось забирали з собою. Тому Олена Коссак змушена була сховати подалі від цікавих очей родинні документи. Частину книг і документів переховувала на горищі, що, зрозуміло, не сприяло їхньому збереженню: вони запилювалися, нищилися від вогкості. Після смерті О. Коссак її майно згідно із заповітом перейшло у руки дочки Марти Волошинської, яка зуміла зберегти до років незалежності України те, що уціліло від родинних архівів.

Збережені документи Біберовичів рідко вводилися у науковий обіг. Є дані про те, що сам І. Біберович опрацьовував свої документи і нібито навіть щось збирався публікувати. Відомості про це містяться у листі до І. Біберовичевої від її брата Михайла Коралевича, теж колишнього артиста театру товариства «Руська бесіда», чоловіка актриси і директорки цього театру Теофілі Романович (Рожанковської), а пізніше радника крайового суду у Чернівцях, від 27 березня 1924 року [3]. У листі М. Коралевич пише, що на прохання В. Біберовича він хоче зайнятися написанням матеріалів про історію театру, але відчуває брак джерел, оскільки його особистий театральний архів згорів у пожежі будинку у місті Вижниці у 1894 році. Тому просить надіслати йому у Чернівці збережені і опрацьовані І. Біберовичем документи. Чи щось з Коломиї

було йому надіслано теж залишається невідомим. На полях аркушів фотоальбомів біля окремих фото невідомою рукою нанесено окремі помітки олівцем, що стосуються осіб артистів, їх ролей і назв п'єс (деякі з цих поміток містять невірні факти, які суперечать автографам на звороті фото). Тому очевидно, що час від часу хтось ці матеріали гортав. Відомо, що під час гастролей у Коломиї до І. Біберовичевої навідувалися актори українських театрів. Можливо, що не тільки напередодні 75-літнього ювілею актриси її відвідували театрознавці та журналісти. Можемо припустити, що, пишучи свої театрознавчі праці, до Біберовичів навідувався й С. Чарнецький.

У радянський час лише один раз (у роки т. зв. «перебудови») і тільки на місцевому рівні відзначався 125-літній ювілей Іванни Біберовичевої. 15 лютого 1987 року у залі Коломийського районного будинку культури (тепер будинок Коломийського обласного академічного драматичного театру імені Івана Озаркевича) відбувся ювілейний вечір за участю народного самодіяльного театру, який поставив драму І. Карпенка-Карого «Безталанна» (режисер В. Дячук). У фойє уперше було влаштовано невелику виставку матеріалів та пам'ятних речей І. Біберовичевої. Тоді ж автором статті було здійснено кілька публікацій у періодиці Прикарпаття [4, 5] та у львівському літературному журналі «Жовтень» [6].

Одна публікація 1991 року стосувалася збереженої у фотоальбомі Біберовичів фотографії Марка Кропивницького [7]. У 1990-х роках матеріали архіву використовувалися для написання статей до «Енциклопедії Коломийщини» [8, 9]. Частину матеріалів було скопійовано і передано до фондів Музею історії міста Коломиї.

Сьогодні збережена частина архіву Біберовичів включає: два альбоми, які містять як фотографії з життя і театральної діяльності подружжя Біберовичів, так і пізнішого часу фотографії родини Курп'яків (усього близько 180 фото), два фото з днів відзначення ювілею І. Біберовичевої у 1937 році, два фото І. Біберовичевої з дочкою і онуком з середини 1930-х

років, п'ять фото з похорону І. Біберовичевої, два фото з виглядом будинку Курп'яків, альбом з рецензіями на виступи І. Біберовичевої, афіші ювілейного вечора вшанування 75-ліття І. Біберовичевої 7 березня 1937 року, клепсидри-оголошення про смерть і похорон І. Біберовичевої, книгу з автографом І. Франка, книгу з автографом Й. Стадника, пам'ятні вінок та стрічку, подаровані шанувальниками таланту І. Біберовичевої.

Найбільш повне і науково опрацьоване експонування матеріалів архіву Біберовичів здійснено у грудні 2013 року – січні 2014 року у Львівському національному літературно-меморіальному музеї Івана Франка на виставці, приуроченій до 160-ліття І. Біберовича та 155-ліття І. Біберовичевої.

Переживши трагічні часи бездержавності української нації, архів Біберовичів заслуговує уваги сучасних дослідників і може стати цінним джерелом для творення нових культурно-мистецьких проектів в Українській державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Чарнецький* С. Нарис історії українського театру в Галичині. – Львів, 1934. – С. 95.
2. *Чарнецький* С. Золотий вік українського театру // Шляхи – Львів, 1916. – Ч. 7–8. – С. 255–264.
3. Лист Михайла Коралевича до Іванни Біберовичевої, з Чернівців від 27 березня 1924 року. Зберігається в автора статті.
4. *Волошинський Б.* Задля поступу і просвіти // Комсомольський прапор – Івано-Франківськ, 5, 7, 12, 14, 16, 19 серпня 1986 року.
5. *Волошинський Б.* Іванна Біберовичева // Червоний прапор – Коломия, 12, 13 грудня 1986 року.
6. *Волошинський Б.* Лавровий вінок для Іванни // Жовтень – Львів, 1987 – № 3. – С. 77–81.
7. *Волошинський Б.* Невідоме фото Марка Кропивницького // Чорногора – Коломия, 1991. – № 1. – С. 55–58.
8. *Волошинський Б.* Біберович Іван // Енциклопедія Коломийщини (буква Б) – Коломия: Вік, 1998. – С. 50–51.
9. *Волошинський Б.* Біберовичева Іванна, донька Антона // Енциклопедія Коломийщини (буква Б) – Коломия: Вік, 1998. – С. 51–52.

ЯКИМ ГОРАК

ЛИСТИ ДО ІВАНА ФРАНКА ТА СПОГАДИ ПРО НЬОГО КИРИЛА ТРИЛЬОВСЬКОГО

Кирило Трильовський

До широкого кола знайомих Івана Франка належав Кирило Йосипович Трильовський (криптоніми та псевдоніми: К. Т; Кл. О.; Кл. Об.; Об. Кл.; Білошапник; Вандрівник; Гайдамака; Гринь Покотило; Залізняк Максим; Іван С.; Кирило; Кирило Тр…; Клим; Обух Клим; Приятель; Приятель «Січи»; Радикал; радикал Тр. К.; Сила Іван; Січовий батько; Снятинчук; Трильовський Григорій; 16.V.1864, с. Богутин, тепер в складі

смт Поморяни Золочівського р-ну Львівської обл. – 19.X.1941, м. Коломия) – адвокат, доктор права, громадсько-політичний діяч, публіцист, журналіст, видавець, засновник товариства «Січ» і січового руху в Галичині. В радянський час про Трильовського з відомих причин не згадувалося, а за української Незалежності його діяльність не удостоїлася монографічного комплексного дослідження і її розгляд обмежується тільки довідково-енциклопедичними довідками [11], сухим переказом життєпису з розглядом основних сфер діяльності [25]. У цих джерелах про контакти К. Трильовського з І. Франком згадується лише принагідно, у зв'язку зі співпрацею діячів у радикальній партії. У такому ж плані, з більшою чи меншою мірою документального заглиблення згадується про їх контакти і у франкознавчих працях [дивись, наприклад: 4] Тож, їх взаємини не були ще предметом систематичного наукового розгляду, хоч джерел для такого дослідження є чимало.

У фондах Львівського національного літературного-меморіального музею Івана Франка зберігся автограф спогадів Трильовського про письменника [32]. Це доволі об'ємний зшиток (формату шкільного зошита), вручну зшитий з різного роду листків (чистих, в лінійку, в подовгасту клітинку). На титульному аркуші автографа зазначено: «Кирило Трильовський. Мої спомини про Івана Франка». У сучасних виданнях спогадів про письменника [26, 182–184; 27, 254–256] з цих спогадів передрукований лише невеликий фрагмент (у рукописі він міститься на аркушах 32–38), який стосується участі Франка у студентській мандрівці 1884. До цього фрагменту додано редакційну (не авторську!) назву «Іван Франко в часі студентської мандрівки», а в самому тексті, крім істотних стилістичних правок, зроблено ще й купюри.

У фондах того ж музею зберігаються дві фотографії Трильовського, які видрукувані як листівки (кореспонденційні картки): на одній (під номерами 56 і 2499 групи «Ор») Трильовський з борідкою і вусами, у пенсне, зображений погрудно, у темному піджаку, світлій сорочці і при метелику. Під фото-

графією факсимільне відображення підпису Трильовського. Згідно наведеної друком інформації німецькою мовою на звороті фотографії, фото зроблено у Відні 31 січня 1915 р. На лицевій стороні другої листівки (група «Ор», № 2226), видрукувано композицію з двох фото: на одній зображений В. Щурат, на іншій – серед природи Б. Лепкий (стоїть у плащі і капелюсі) і Трильовський, який сидить поруч у військовому кашкеті, заклавши ногу на ногу. Чи належали ці фотографії Франкові, чи були надбанням музейних фондів – невідомо.

В архіві Франка збереглося 26 листів Трильовського до письменника, які охоплюють період 1882–1904 рр. Листів Франка до Трильовського не збереглося. За вказівкою Трильовського у спогадах, «на жаль, його (Франка. – *Я. Г.*) листи до мене знищили царські солдати разом з цілим моїм архівом підчас першої світової війни» [32, арк. 67]. Серед Франкової бібліотеки зафіксовано лише два видання Трильовського: № 1095 (комп. 1.) Трильовський Кирило (1864–1942) – зібрав і видав. Вперед!: Збірник поезій. Вип. 1. – Чернівці, 1888; № 4281 (1–2). Запорожець: Календар для народа на рік переступний / Уложили К.Трильовський і Іван Чупрей. – Коломия: Друковано в друкарні А. В. Кисілевського і С-ки, 1911–1912–1912. XVI, 2, 240 с. 1913. Р.10. XV, (I), 2, 208, (36) с.

За спогадами Трильовського, його знайомство з творчістю Франка, як і початок епістолярного спілкування, відбулися ще до особистого знайомства з письменником. Першим щаблем знайомства з Франковою творчістю стала повість «Петрії і Довбущуки» у публікації часопису «Друг» 1876 р., який передплачувала сім'я батьків. Згодом знайомство з Франковою творчістю розширилося завдяки знайомству зі збіркою «Баляди і роскази» (1876), «Думою про Маледикта Плосколоба» (1878). Далі знайомство поглиблювалося передплатою часописів «Сьвіт», «Громадський Друг», «Дзвін», «Молот», збіркою «Баляди і роскази», Франковим перекладом «Фауста» Й. В. Гете та повістю «Захар Беркут». Як зізнається Трильовський у спогадах, «… «На дні» перечитав я скоро по

появленню цеї повісти в 1881 р., а зробила вона на мене таке сильне враження, як пізнійше в 1883 р. «Лихі люди» Мирного, що спричинили в мені постанову і самому стати таким «лихим» чоловіком» [32, арк. 27–28]. Очевидно, у свідомості молодого тоді Трильовського Франкова творчість зробила переворот. Хронологічно перший зі збережених листів – лист до І. Франка з Будилова від 20 серпня 1882 [33, арк. 1–4], коли Трильовський був ще учнем сьомого класу Коломийської гімназії. Судячи з його змісту, листування почалося ще давніше (хоч до нас воно не дійшло) і цей лист – уже не перший у спілкуванні гімназиста з Франком. У ньому Трильовський говорить про передплату журналу «Сьвіт» для золочівської громади і для себе, а також посилає Франкові для оцінки і публікації в журналі свої поезії: сонети «В неділю», «Далекий край», «Вечір над Прутом», переспіви «Рибак (з Гетего)», «Сумна дійма (з німецкого Мілєра)», та поезії «Думка», «Окрушкі»(4 поезії). У випадку їх публікації автор листа просить підписати авторство псевдонімом «Клим Обух», а «Окрушикі» – «Іван Сила». Поезії показують, що як на гімназиста К. Трильовський осягнув засади поетичної техніки (намагався надати еластичності віршеві через застосування поетичних переносів, освоїв непросту форму сонета), прагнув проектувати картини природи на власний внутрішній світ чи навіть на філософські питання буття. Поезії написані під очевидним впливом Ю. Федьковича (особливо «Окрушкі», «Думка») та Т. Шевченка, але, на відміну від поезій цих класиків, мають тяжку ритміку, для дотримання якої істотно страждають природні наголоси в словах. Оцінка Франка цих поезій – невідома, але була вона, мабуть, негативною, бо поезій в часописі не надрукували.

Їх знайомство попередив лист К. Трильовського від 21 липня 1884, написаний напередодні мандрівки. Лист написаний під враженням прочитаної автором статті І. Франка «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах», опублікованої вперше у журналі «Зоря» (1884, № 12,

с. 89–91; № 13, с. 1–2) і як безпосередній, емоційний відгук на неї. Лист показує глибокий пієтизм молодого матуриста (підписано листа «Кірило Трильовський колом[ийський] матурист») до І. Франка, відчуття некомфортності із-за того, що забирає І. Франкові безцінний час своїми масштабними розмірковуваннями (а лист займає 6 густо списаних сторінок). Автор листа мотивує своє звернення важливістю справи, з якою не знає «до кого з львівских людей звернутись, щоби знайшла відповідну дорогу» [34, арк. 215]. Важливість справи автор пояснює так: «Уже Ви самі в своїй статі в «Зорі» зробили тую увагу, що трактованє нашої літератури в гімназіях єсть так нужденне, що молодіж наша виходит з них не то щоби з розбудженою охотою до неї, але впрост майже легковаженєм всього, що написане на рідній мові. Вже поминувши тоє, що знаходяться такі люде як спімнений Вами Ian…й [Персоналії з подібним прізвищем, чи з таким криптонімом у Франковій статті нема. Натомість є цитата з листа з оповіддю про «учителя руської літератури п. С.» – можливо про нього й пише Трильовський. – *Я. Г.*], котрий цілком явно вщіпляє погорду до народної нашої літератури а таких як він знайдесь й більше, там именно, де жадного руху молодежи не видко – мусимо взяти також на увагу, що много професорів, знову вже то для шкаралупництва, то знов для слабого таланту навіт мимовольно місто охоти – легковаженє до свого будят в учениках. Коли ще до того долучимо професорі – поляки на кождім кроці погорду до руского защіпляют де можут пригнетуют хочби найневиннійший руских рух, – не дивотою нам стане, – чому так мало виходит з гімназиі людей вже хочби з простим замилованєм до своєї письменности – а противно молодіж наша виходит легкодушною до свого, – не маючи жадного понятя о своїх обовязках, о ході народних діл та літератури, – чи ж диво також, що з виїмком «Січи» прочі акад[емічні] товариства так мало показуют житя, а противно досить значний индеферентизм и місто заохочувати своїх молодших братів, они их просто знеохочуют своєю

ігнорацією и безтактним поступованєм!» [34, арк. 215–216]. Далі автор просторо описує реальних осіб учителів місцевих гімназій, випадки польського шовінізму в гімназіях супроти українських учнів – факти, які підтверджують наведені вище міркування. К. Трильовський ділиться міркуваннями щодо виходу з такої ситуації і пропонує їх І. Франкові: «Тут тра критики, сильного виступленя, тра безустанно сьлідити всякі надужитя и их на «позорище свѣта» виводити. Для того думаю, що булоби найлучше, якби Ви скористали з поданих мною матеріялів и піднесли всьо тоє в Ділі, а сли ще Вам більше буде тра, я також постараюсь, – з инших же гімназій також не тяжко би оних було» [34, арк. 219]. Другим шляхом протидії складеній ситуації К. Трильовський вважає згуртування у Львові «пару енергічних людей, котріби взяли в свої рукі виключно розбудженя и піддержуваня руху молодіжи в гімназіах провінціональних. Малоби ся то ділати вже почерез кореспонденцію, вже то через вспиранє книжками, а мусілиби також вистаратись, щоби до кождого вищого заведеня наукового а що найменше до гімназій – в рускій Галичині доходило по одному примірникови всіх наших часописей та видань. Страта для редакцій булаби майже жадна, – а користь велика, а кождому вона зрозуміла. При бідноті, страшній бідноті нашої молодежи, – лишень в такий спосіб можна думати о розбудженю патріотичного житя, в загалі «думаня» бодай». [34, арк. 219]. Автор покладає надії на грядущу студентську мандрівку, де у вужчому колі ці проблеми можна було б подискутувати і пропонує для цього зустріч у Коломиї.

У листі К. Трильовський обговорює також організацію майбутньої мандрівки: «Що же до мандрівки самої, то як могу судити з доходячих до мене вістей, не дуже заносить ся на удачу. – Програма не усталена, в многих точках не практична, або и не до виконаня. – Що н[а]пр[иклад] зроблят «путешественникі» в Вижници, а властиво як дістанут ся з неї до желізниці? Як можна доперва в Коломиі збирати

гроші и радити, що робити? А сли так иде з всіми місцевими комітетами як в Коломиі, то fiasco не дуже далеко. Межи инчими не стане часу и сили хоч на оден верх Чорногори дістатись – а після того, що Комітет ще восени завязав ся, можна було судити, що вже всьо як найподрібнійше обчислене и розважене. – Але будь що будь якосьто буде – колиб в остатний бодай час добре взятись за діло» [34, арк. 220–221].

Безпосереднє знайомство Трильовського з Франком відбулося під час студентської мандрівки 1884 р. У мандрівці, за спогадами, «взяв я частинно участь та приїхав до Коломиї ожидаючи на приїзд мандрівників зі Станиславова, де учасники її – по дорозі – також були вже устроїли були одні вокально-декляматорські вечерниці» [32, арк. 33]. Як відомо, Франко написав своєрідний поетичний путівник цієї мандрівки і він був виданий 1884 під назвою «В дорогу!». У фондах Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка зберігається оригінальне видання цієї книжечки (група «Ор», № 1976) з автографами обкладинки учасників мандрівки на звороті. Автографу К. Трильовського тут нема. Згодом, передруковуючи у збірці «Давнє й нове» цю брошурку під заголовком «Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р.», Франко пише про те видання «В дорогу!» з автографами учасників мандрівки, яке зберігалося в нього і ще раз перераховує учасників мандрівки [55, 251–252], але і там прізвище К. Трильовського не згадується. У спогадах К. Трильовський оповідає своє перше враження від зустрічі з І. Франком: «Живо стоїть мені в памяти і доси образ: ось іде ціла громада молодих людий серединою теперішної Театральної вулиці, весело розмовляючи між собою, а між ними одним мабуть найстаршим віком (мав тоді 28 літ) худощавий молодець, про якого мені і сказано, що це і є Іван Франко» [32, арк. 33]. На честь мандрівників відбувся вокально-декламаційний вечір з танцями і тут К. Трильовський був свідком зустрічі І. Франка з Ольгою Рошкевич – першій їх зустрічі після Франкового арешту.

У 1885–87 роках Трильовський перебував у Відні, де здавав правничі екзамени, через що й не міг контактувати з І. Франком. За той час письменник, якого позбавили 1886 р. редакторства в журналі «Зоря», працював над іншими видавничими проектами, зокрема планував з 1887 р. видавати часопис «Поступ», але до його видання не дійшло. За листом до І. Франка від 3 січня 1887 р. зі Снятина, К. Трильовський вболівав за Франкове видання і був засмучений, що видання так і не побачить світу: «Високоповажаний Добродію! Дуже нас тут засмутила вість, що Ви залишили думку видаваня «Поступу» – читаємо в листі. – Вправді не много тут нас, прихильників вашого діла найшлосьби, але вже булиб ми старались що змога агітувавти. Після нашои гадки не повинніби Ви так скоро абдиковати зо свого заміру, бо річ ясна, що годі, щоби вже перед виходом 1-го числа знайшло ся більше предплатників, и що они доперва пізнійше по 2–3 числах почалиб знаходитись. А конфіскати проспекту – також ще не дуже злий амен. Тому просимо, щоби Ви – сли се можливе повернули назад до своєи первістнои думки, – а сли инакше годі, то можеби видавати спершу числа що 1/2 місяця и в зменшенім обємі, а так и ризико булоби менше. Чули ми вправді, що місто «Поступу» думаєте видавати час від часу більші альманахи, але се річ певна, що они не знайдут такого покупу, а впрочім и значення их буде менше. Яскуляк споминав, що Вам треба описів народного житя, але не знаю що під тим розуміти» [35, арк. 639–640]. Остання наведена фраза листа дає підстави припускати, К. Трильовський знав про прагнення І. Франка друкувати у виданні фольклорні матеріали. Цікавий і невідомий є також факт, висвітлений в цьому листі: знаючи про пошуки І. Франка ґрунту на селі для закупівлі і будівництва (що мотивувалося відсутністю у І. Франка і його сім'ї на той час сталого місця проживання), К. Трильовський інформує про наявність таких «посілостей» коло Снятина і в селі Стецева під Снятином, їх ціну, опис, можливості транспортного сполучення. До листа К. Трильов-

ського долучена дописка зі Снятина Григорія Ганкевича, у якій автор підтримує думку про потрібність видання «Поступу» і висловлює її «прилучаючись до гадки тов. Трильовского» [35, арк. 642].

Повернувшись у 1887 р., Трильовський брав участь у студентській мандрівці того року, де на вечорницях в Золочеві читав зі сцени Франкових «Каменярів». «Тодіто власне перший раз пронеслись ті грімкі завітні слова Галицького Кобзаря публично з театральної сцени» [32, арк. 44. – Підкреслення в автографі. – *Я. Г.*]. – згадує про цей факт К. Трильовський у спогадах.

Не маючи змоги особисто контактувати з І. Франком, К. Трильовський постійно цікавиться Франковою видавничою працею, пропонує свої послуги і надає відомості про людей, які б могли допомогти. Так, наприкінці 1887 р. як другий та третій випуск редагованої письменником «Наукової бібліотеки» була опублікована праця Михайла Павлика «Про русько-українські народні читальні». Книга на сторінках 185–188 містила квестіонар «Питання про читальні» (23 питання), який, за дослідженням Б. Якимовича, був однією «з перших ґрунтовних спроб провести в Галичині анкетування з питань стану і перспектив діяльності народних читалень» [66, 155]. Відповіді на питальник мали надсилатися на руки І. Франка і становити основу дальшого дослідження про читальні. Трильовський інтенсивно підключився до розповсюдження видання і здійснення анкетного опитування. У листі до Франка від 12 січня 1888 р. з Будилова він просить: «Високоповажаний Пане! Звольте прислати мені в розпродаж з 12 прим. Читалень. Пришліть також в редакцію «Буковини» 50 прим. або и більше, так як казав мені недавно Попович (властивий єи редактор) що він постараєсь о их розпроданя. Крім сего добре би було якбисьте вислали осібно «Питаня про читальні» для долученя до Буковини. Так само траби зробити и з «батьківщиною», понеже книжка не всюда дійде, а Батьківщину мают майже всі читальні. В Коломиї може

занятись розпродажею читалень Николай Кейван, уч[еник] VI кл[яси] гимн[азії]» [36, арк. 441]. Далі лист повідомляє, що згадуваний Попович готовий передрукувати брошуру «Про віча», якщо її конфіскують у Львові, а тому просить через І. Франка, щоб М. Павлик сконтактувався у разі потреби з Поповичем. На тодішнє зацікавлення І. Франка діяльністю Юрія Федьковича, К. Трильовський у листі описує побут і творчість буковинського поета так: «Федькович скінчив вже 3 акти драми: Богдан Хмельницкій. Він цілковито упавший чоловік, слута єго (форисіц) старшує над ним а нераз и побиває. Він тепер виключно під впливом Стоцкого та Поповича» [36, арк. 442]. Висвітлює лист і інші деталі буковинського літературного процесу: Трильовський розповідає про своє знайомство з Євгенією Ярошинською, а також про відгуки Степана Смаль-Стоцького на Франкову поему «Панські жарти», яка увійшла до виданої 1887 р. збірки «З вершин і низин»: «Зо Стоцким говорилисьмо о ваших «Паньских жартах». Він каже, що перед 48 р. ані не було ще такого попа, щоб з народом держав, ані вже такого пана, щоб попа на паньщину гнав» [36, арк. 442. – Підкреслення в автографі. – *Я. Г.*].

1888 р. Трильовського було обрано головою «Академічного братства» і виконував він обов'язки голови впродовж року. Це дало йому нагоду частіше бачитися з І. Франком. Ось як К. Трильовський оповідає про це у спогадах: «Не маючи під рукою старшої західно-української преси – не можу я й слідити докладно за подіями, при яких я сходився з І. Франком. – В осени 1888 року я перенісся на стало до Львова та зістав вибраний головою «Академічного Брацтва». У тому шкільному році (1888/89) я заходив дуже часто до його домівки, певно – щонайменше раз на тиждень і тоді мав нагоду (звичайно вечером) докладніше приглянутись його буттю, його невсипущій праці. В неоднім засягав я його думки, як ось в справі перекладу «Германа і Доротеї» Гетого. – Я відчитав йому перекладену мною пісню цієї поеми, причім Франко завважав що вона має занадто «ein spiessbürgerlicher

Charakter» [міщанський характер. – *Я. Г.*] і тому неконче надається до перекладу» [32, арк. 47–48].

Далі описує Трильовський у спогадах враження від зустрічей і дискусій І. Франка з В. Коцовським, яких був він свідком, відвідуючи письменника: «Підчас одної такої дискусії зайшла бесіда на одну характеристичну прикмету деяких персонажів в прозових творах Франка. На великий мій жаль – по більше як 50 роках – мені годі пригадати собі докладно слів, яких ужили тоді оба палкі дискутанти [Франко і Коцовський. – *Я. Г.*] і лише представлю тут загальне враження яке у мене й доси з цеї її розмови полишилося в памяти. І так Коцовський закидував мабуть Франкови, що у декотрих осіб описуваних Франком видно якусь спеціяльну заїлість і злобу і можливо що тоді напровадив яко (не «як») приклад того молодого Еврея, що його описує Франко мабуть в «Борислав сміється». Можливо однак і це, що Коцовський говорив тоді взагалі «тоном полемічних статтей Франка, хотя, скажу тепер від себе, що я у них такої заїлості не завважав. На це відповів Франко повним жалю голосом, що годі писати в іншім тоні людині, яка мусіла тільки і то від земляків пережити, що він. Навпаки, по моїй думці, Франко взагалі замало ужив свого сатиричного бича на цю низку злобну дрібно-буржуазійну рутенску голоту, яка його так довго переслідувала ...» [32, арк. 50–51].

1887 р., не знайшовши заробітку в українських часописах, І. Франко почав працювати «в наймах у сусідів» – у редакції львівської польської газети «Kurjer Lwowski». Лист до Франка з того часу – датований 26 серпня 1888 з Будилова, свідчить, що К. Трильовський через І. Франка також подавав матеріали для часопису. Вважаючи висвітлення окремих фактів суспільного життя в українській пресі спотвореним, Трильовський сподівався завдяки письменникові хоч через польську газету добитися об'єктивного висвітлення українських подій. Надсилаючи до друку лист Г. Запаренюка, К. Трильовський просить: «Допильнуйтеж щоби бодай Kurjer нам дав сатисфакцію, бо

газети не хотят рухати попів, а тут не мож з ними видержати. Скотство одно за другим. Особенно просим, щоби нам не обтинали писем, бо таким чином звичайно всьо що маснїйше відпадає» [38, арк. 771]. З приводу публікації в газеті іншого допису автор листа просить адресата допильнувати і в пізнішому листі з Будилова від 4 червня 1889 [39, арк. 215–217].

Саме І. Франко, працюючи у «Kurjer-і Lwowskim», познайомив К. Трильовського з Леоном Василевським – вихідцем з Петербурга, співробітником названого польського часопису, батьком радянської письменниці Ванди Василевської. 1937 року, після смерті Л. Василевського, Кирило Трильовський опублікує про нього спогади польською мовою [50], де згадає про участь І. Франка у цьому знайомстві. «Блаженної пам'яті Леон Василевський приїхав в р. 1893 до Львова на філософські студії і тоді я пізнав його в товаристві нашого поета, публіциста і вченого Івана Франка. Оба вони працювали тоді в демократичному щоденнику «Kurjer-і Lwowskim», котрого головним редактором був Генрик Ревакович, типовий – вже тоді старший «polonus» в сірій чумарці. Працювали в ті редакції в той час і Болеслав Вислоух, живший тоді, і його дружина шляхетна приятелька польського люду світлої пам'яті Марія Вислоухова, які разом з Янем Стапіньским (Stapińskim) були головними фундаторами польської «партії людової». В такому-то гроні працював Леон Василевський, котрого як видно вже тоді дуже цікавили справи українські. Коли мені Франко познайомив з Л. Василевським, розмовляли тоді всі по українськи і я виніс враження, що то є якийсь Українець з над Дніпра і допіру пізніше довідався, що то був Поляк і то… з Петербургу» [51, 2].

1888 року І. Франко започаткував новий видавничий проект – журнал «Товариш». Ідея видання журналу виникла в середовищі «Академічного братства», головою якого в той час був К. Трильовський. Ініціатори видання – К. Трильовський разом з В. Будзиновським, М. Ганкевичем, О. Маковеєм та Є. Козакевичем вирішили запросити на посаду редактора

І. Франка. 24 липня 1888 р. вийшов перший і єдиний номер журналу. У номері чимало матеріалів І. Франка, матеріалів К. Трильовського не опубліковано жодного. Б. Якимович зазначає, що було розпочато друк другого номера, але «на наступні числа «Товариша» в молоді (К.Трильовського, В. Будзиновського та ін.) не вистачало коштів» [66, 159]. К. Трильовський щиро цікавився долею видання. За листом від 5 липня 1888 р., для «Товариша» К. Трильовський надсилав І. Франкові свої твори. «Високоповажаний Пане! – читаємо в листі. – Посилаю Вам першу частину мого оповіданя. Зачав я єго писати для Самійленка, котрий хотів видати якийсь збірник і тому старався я так писати, щоби цензура не дуже черкала. Але бачу на Украйіні таки сего не пустять; тому лучше най «Товариш» зужиткує. Вже є і друга часть готова, а трету може ще перед вандрівкою допишу. Думаю, що вже із сего, що Вам посилаю, можете осудити, чи се щось варто чи ні. В другій частині критикують селяне поведеня деяких попів, а одного хвалять; дальше Заг[альні] Збори. В третій будуть вечерниці. Всьо дієсь одної днини. Стараюсь бути обєктивним і змалювати вірний образок читальняного руху. Всі майже лиця взяті з природи. Черновецкі люде просять Вас дуже, щоби «Товариш» печатався желехівкою. Ріжниця – кажуть – буде невелика, а буде одностайність і недоброжелателям замкне ся рот» [37, арк. 701].

Того ж року К. Трильовський уклав і видав у Чернівцях поетичний збірник «Вперед», плануючи зробити його періодичним виданням. У листі від 5 липня 1888 р. Трильовський інформує письменника, що «1 випуск мого Збірника уже печатаєсь і вийде перед вандрівкою (також желехівкою) лиш з частею фінансовою круто. Сли будете писати до кого на Украйіну, то згадайте про моє видавництво і запросіт до уділу так в творах як і грошах» [37, арк. 701–702] А у листі до І. Франка від 26 серпня 1888 К. Трильовський цікавиться: «Що з «Товаришем»? Чи спасен? Що думаєте о «Впереді»? [38, арк. 771]. Згадка про поміч українців з Наддніпрянщини

у листі була пов'язана з тим, що для збірника прислали свої твори поети зі Великої України, зокрема Б. Грінченко. Лист В. Самійленка до Б. Грінченка від 16 жовтня 1888 документує, що й Самійленко хотів надіслати для видання свої твори, але не встиг. «Сей Трильовський мені особисто відомий, чоловік він славний і енергійний, але не думаю, щоб він зібрав доладний збірник, бо хіба ж можна читати галицькі вірші, а їх там до біса» – пише В.Самійленко в листі [23, 433–434].

Першовидання поетичного збірника «Вперед» збереглося у Франковій бібліотеці (№ 1095). На це видання у польськомовній «Prawd-i» (1888, 29/17 вересня, с. 463–464) І. Франко опублікував рецензію польською мовою під назвою «Збірка К. Трильовського» («Zbiorek K. Trylowskiego»), де, зокрема, писав: «Пан Трильовський належить до наймолодшого покоління галицьких українців і з 70-х років підлягає впливам цієї школи, яка головну увагу спрямувала на суспільні справи і реалістичний напрям у літературі. Автор відомий як популярний публіцист, який, зокрема, активно займається народними читальнями і дає їм практичні поради в газеті «Буковина», а також уміщує численні дописи про життя і потреби народу в інших українських і польських часописах. Поетичне ремесло є у нього ніби «домашнім промислом», яким він займається у вільні хвилини для власного вжитку. До поступу на поетичній ниві схилила його велика посуха і вроджена ініціативність. Отож він зібрав кільканадцять творів власних і своїх «наймолодших», досі не відомих колег, і так вийшов теперішній зшиток, невеликої літературної вартості, але будь-що будь жвавий і такий, що позитивно свідчить про думки і прагнення нашої наймолодшої генерації. Вона висловлюється з великим ентузіазмом устами пана Трильовського у вступному вірші» [53, 221–222]. Загалом, Франкова оцінка збірника невисока: більшість творів патріотичної тематики рецензент визнає слабкими, а природа «змальована для себе з власною фізіономією і власною душею. Таку здатність заглиблюватися у зовнішній світ я вважаю доброю прикметою

і початком кінця цього патріотичного віршоробства, яке віддавна вбиває всю галицько-українську поезію» [53, 223]. Франко відзначає поезії Ц. Білиловського, Б. Грінченка, а також легенду «Кудеяр», автор якої залишився не підписаним.

Збірку К. Трильовського «Вперед!» згадав пізніше І. Франко у статті «Українська література в 1888 р.» (вперше опублікована під назвою «Literatura rusińska w r. 1888» польською мовою в додатку «Przegląnd literacki» до газети «Kraj» 1889, 17/29 березня, с. 8–9). Констатуючи безвартісність, або малу вартість оригінальних поезій, які появилися впродовж року, про збірку Трильовського Франко говорить з таким коментарем: «Так само і в невеличкому збірнику поетичних творів, що його видав К. Трильовський у Чернівцях під назвою «Вперед», крім одного українського твору [йдеться про «Кудеяр». – *Я. Г.*] справжньої поетичної вартості, зустрічаємо твори менш вартісні, які не виявляють великого таланту» [58, 268].

Коли з 1890 р. І. Франко брав участь у редагуванні часопису «Народ», який з 20 номера став органом радикальної партії, К. Трильовський брав діяльну участь як дописувач цього органу. Тут були опубліковані його статті на політичні теми, замітки з приводу біжучих політичних справ: «В справі будови руського театру» (1892, № 3, 1.II, с. 44–45; № 4, 15.II, с. 9–61), «Про селянське віче у Кракові і нову селянську партію» (1894, № 6, 15.III, с. 83–86), «До ситуації» (1894, № 10, 15.V, с. 155–158), «Бельгійська робітницька партія перед виборами» (1894, № 16, 2.15 VIII, с. 250–252), «Соціалісти і мужики» (1894, № 20, 15.X, с. 313–315). Будучи прискіпливим читачем «Народу», К. Трильовський з притаманною йому різкістю висловлював своє обурення І. Франкові як редактору з приводу тих чи інших матеріалів. Це спричинило між ними певне непорозуміння, яке віддзеркалює лист К. Трильовського до І. Франка від 23 лютого 1890. Лист не дає докладнішої інформації про причину непорозумінь: письменник відповів на закиди Трильовського гнівним і гострим листом і останній намагається спростувати непорозуміння і налагодити стосунки. Лист

цей – один з небагатьох відвертих, щирих сповідей серед назагал ділових, конструктивних, майже тезисних листів до І. Франка. «Менї много хотїлось нераз Вам написати про «Народ» – але постановивєм собі вздержатись на якийсь час від всяких «патріотничаній»; не мігєм однакож вдержати, щоби не кинути пару уваг при пересилці сеї банки, а річ ясна, що на відтинку переказовім мусївєм ся виражати в дуже звязлий і добитний спосіб. Було там без сумніву пару іронїчних заміток – алеж, хочби они були єще раз так острі – не повинні Ви преці зараз припускати, що я вже цїлком против Вас стою, і цїлу вашу працю за нїц маю. Виж преці зі мною з давна вже знаєтесь, і знаєте також добре мої погляди. Після мене – ми не ріжнимо ся цїлковито що до Standpunkty, з якого глядимо на рускі справи – а заходить лиш ріжниця втоди, коли сходимо на поле практичних питань, а іменно: як наші погляди переводити в житє. Тут отже виходить зараз на верх ріжниця між нашими індивідуальностями: Ви дїлатель кабінетний, я – практичний агітатор, і що з тим іде зараз в парі: Ви – ідеалїст, і то ще крайний, я же гляджу на річи більш реально, бож і маю спосібність приглядатись ім ближше чим Ви. Річ певна, що єсли розходиться о «quantum», то моя дїяльність против вашої дуже незначна, бож нема в мене нї тої витревалости, нї того супокою, що у Вас. Але ту знову винна ріжниця, яка між нашими вдачами зходить. … Знаю і подивляю Вашу працю, а колим перечитав ваш лист до Дан[иловича] про стан матер[іальний] «Народа» – то і справдї дивуюсь як Ви єще не закинули всього до 100 чортїв» [40, арк. 541–542, 543], – читаємо в листі.

1890 року Іван Франко брав участь в організації радикальної партії. Програма партії, створена за його участі, узгоджена на першому з'їзді 4–5 жовтня 1890 р., і опублікована [19, 301–303], була підписана С. Даниловичем, М. Павликом, Є. Левицьким, І. Франком та Р. Яросевичем. К. Трильовський відразу став ревним прихильником і оборонцем інтересів цієї партії та чи брав і якою мірою участь у заснуванні партії ближче невідомо.

Впродовж другої половини 90-х років XIX століття І. Франко і К. Трильовський як представники радикальної партії чимало виступали на вічах, які були одним з виявів діяльності партії, способом агітації людей з провінції, можливістю безпосереднього з ними спілкування. Як згадує К. Трильовський, «знаючи дуже добре і державні і краєві політичні справи (що нагадаю лише його знамениту працю про індемнізацію за панщини) він [Франко. – *Я. Г.*] найкраще зі всіх нас володів фактичним матерялом окрім того був надзвичайно добрим популярним промовцем. Говорив він без штучного патосу, не запалювався, але зато – образово. І доси бачу його мов живого, як стоїть на підвизшенню у львівській ратушевій салі і говорить про право загального голосування та про шахрайства голосованя посередного» [32, арк. 55–56].

На народному віче в Коломиї, що відбулося наприкінці 1891 за участю К. Трильовського, було поставлено внесення про створення окружного (коломийського) політичного товариства для оборони прав народу [50, 62]. А 30 липня 1893 р. у Коломиї відбулися перші збори політичного радикального товариства «Народна Воля». За представленням тимчасового голови С. Даниловича товариство покликане «аби у нас була повна політична воля і аби нарід сам орудував своїми справами. Після того один із секретарів Кирило Трильовський відчитав і пояснив Статут «Народної Волі», ударяючи особливо на то, що радикальна партія прилучуєся до того руху, що йде по цілім світі за добро й просвіту робучих людей. До Виділу «Народної Волі» вибрано: Дра С. Даниловича, Дра Івана Франка зі Львова, Иларіона Герасимовича, Кирила Трильовського, Михайла Павлика, Івана Сандуляка з Карлова, Івана Дорундяка з Киданча, Василя Киданецкого з Печеніжина і Ивана Фокшая з Москалівки. Головою товариства вибрано одноголосно Дра Ивана Франка» [18, 100]. Обраний голова виголосив коротку промову, яку майже дослівно подав в друці цитований звіт про збори товариства. Після того як 19 березня 1894 р. Франко як представник радикальної партії

брав участь у нарадах і з'їздах щодо консолідації українських партій і на вимогу колективного листа був усунений з цих нарад, викликавши незадоволення з боку радикалів, він подав своє зречення з головування «Народною волею». Однак, зречення було прийняте не відразу. У дописі про засідання виділу «Народної волі» 13 травня 1894 р. читаємо: «Резигнацию Дра Франка з голови «Народної Волі» не принято для браку причини: Виділ «Народної Волі» не висилав Дра Франка до комісії для згоди руских партій і не давав єму вотум недовіря за ухвали тої комісії, а зрештою Виділ не має права приймати тої резигнації, бо голову вибирають загальні збори» [7, 67]. Та, очевидно, письменник наполіг таки на своїй відставці, бо на Загальних зборах товариства 19 червня 1894 виділ було переобрано: головою товариства став С. Данилович, а І. Франко і К. Трильовський стали виділовими, при чому Трильовський ще й виконував функції секретаря [8, 69–72]. Про участь І. Франка в товаристві згадує К. Трильовський у спогадах про письменника ось що: «І. Франко був одним з основників руcько-української радикальної партії в осени 1890 р. і часто дописував до її органу «Народа». Був він і першим головою політичного товариства «Народна Воля» в Коломиї, основаного головно заходом Др. С. Даниловича, Гіляра Герасимовича і моїм. Це товариство було обчислене на масове членство в цілім краю, бо після австрійського закона товариство політичне не мало права закладати філій. … В році 1894-ім І. Франко зрікся головства в цьому товаристві» [32, арк. 54–55. – підкреслення в автографі. – *Я. Г.*].

У листі від 28 січня 1892 р. Трильовський виписує питання до обговорення і наполягає на Франковій участі з виступом по них на вічі, яке відбулося 27 лютого в Снятині. «На домаганє мужиків мусим скликувати віче до Снятина на 27/2. Буде оно важне не лиш для нас, але і буде мати ширше значенє полїтичне, бо Окуневскій і Гаморак будут мусїли дати заявленя що до дальшої полїтики. Треба буде отже ще перед тим скликати Комітет, де они мусят явитись, сказати своє

і приняти всказівки. Уже на сім Комітеті будете мусїли (во імя і з інтересу партії) явитись, бо буде се незвичайно важна справа. Тим паче, мусите явитись на вічу, і розуміє ся – держати реферат. Се вже конечне з сего взгляду, що мусите чейже вже раз «pokazać się ludowi», котрий доси не знає ні одного маститїйшого радикала. До того Ви доконечні для поваги віча, і тому, що будемо мати віроятно сильних опонентїв, так що мусим зібрати якнайбільше людей, котріби були міцні в слові і schlagfertig [готовим нанести удар. – *Я. Г.*].» [41, арк. 519. – підкреслення в автографі. – *Я. Г.*]. Як видно з докладного опису його перебігу [5] І. Франко і К. Трильовський виступили на ньому.

Вічеву активність обох діячів ілюструють також матеріали преси. Так, вони підписані серед інших під оголошенням про народне віче, яке мало відбутися 5 травня 1894 р. в Кутах [17, 48]. На віче зійшлося коло 3000 селян, але косівське староство заборонило проведення заходу і жандарми з урядниками розігнали людей [12, 67–68].

21 червня 1896 р. з ініціативи і за участю К. Трильовського у Коломиї проводилося віче в пам'ять Михайла Драгоманова. Очевидно, до участі К. Трильовський запросив І. Франка, який мав виголосити реферат про Драгоманова, але І. Франко не зміг приїхати. Свій жаль з цього приводу Трильовський висловлює письменникові у листі: «В[исоко]п[оважаний] Товаришу! Дуже велику кривду зробилисьте нам, щосьте не приїхали. Ми сподївали ся, що прибудете поспішим в неділю, і тому відложили реферат Драгоманова на пізнїйше. Однак Ви не приїхали, отже мусїв реферувати Бачиньский. Натурально – на тім справа сильно втратила, і всї відїхали невдоволені, бо сподївали ся Вас почути. Я і Данїлович – для народа з нашого кута – нїц нового – і треба єму час до часу кого іншого послухати» [46, арк. 555].

Відома співучасть І. Франка і К. Трильовського у коломийському вічі, яке відбулося 19 грудня 1896 р. Про його проведення коротке хронікальне повідомлення: «Дня 19 грудня

відбуло ся віче в Коломиі скликане товариством «Народна Воля». Проводив вічем др. Окуневский. Промовляли др. Окуневский, Данилович, Франко, Трильовский, Бородайкевич, Сандуляк і Фокшей» [22, 7].

Коли з 1891 р. під патронатом радикальної партії почав виходити часопис «Хлібороб», К. Трильовський також став його дописувачем, публікуючи тут матеріали суспільно-політичного характеру: «Про вибори до ради державної в Снятинськім повіті» (1891, № 1, 25.IV, с. 6–7), «Пора зборів та нарад» (1891, № 6–7, 1.X, с. 36–41), «Про народне віче в Коломиї» (1891, № 11-12, 15.XII, с. 58–62), «Про голод в Росії» (1892, № 2, 15.I, с. 10–11), «Про віче у Львові (1892, № 4, с. 26–28), «Добрий примір для наших радикалів (1894, № 22–23, 1.XII, с. 123–124). Листування з Франком свідчить про більші симпатії Трильовського саме до «Хлібороба» як видання більш зрозумілого для простого сільського люду, аніж більш науковий «Народ». Тому у низці листів він наполегливо просить письменника більше уваги приділяти «Хліборобу», писати для нього статті.

Влітку 1894 р. у Львові відбувалася Краєва вистава, присвячена століттю повстання під проводом Т. Костюшки. Вистава організовувалася поляками, хоч і українці презентувалися на ній окремим павільйоном. Вона мала на меті показати промислові, культурні, економічні здобутки всіх національностей, які входили до складу Австро-Угорської імперії, показати піклування австрійської влади про національні меншини імперії, однак в першу чергу як основна нація прославлялася польська. Розуміючи це, К. Трильовський подав ініціативу при нагоді проведення вистави скликати до Львова віче, виступи на якому засвідчили б всю лицемірність тих владних намагань і показали б реальне «піклування» про українців-галичан. І. Франко не підтримав тої ініціативи, очевидно, з тієї причини, що сам брав участь у підготовці українського павільйону вистави, а, крім того, позитивно оцінював сам факт її проведення, незважаючи на різні міжнаціональні тертя

(між поляками та українцями), які ця вистава викликала [про Франкову оцінку вистави дивись: 28, 107–113]. Це спричинило конфлікт між двома діячами. Ось як описує перебіг подій К. Трильовський у спогадах: «В 1894 році прийшло однак при кінци серпня на засіданню Головної Управи р[усько] укр[аїнської] радикальної партії в Коломиї до горячої дискусії над моїм внесенням, щоби користаючи з Краєвої виставки, яка відбувалася у Львові, скликати до Львова велике краєве віче.... На тім вічу, у відповідних рефератах можна було насвітлити і напятнувати усю краєву пансько-шляхотську господарку, задемонструвати проти пансько-шляхотських шахрайств виборчих і зажадати грімко впровадження до всіх виборів від рад громадських почавши загального голосованя без різниці полів та яких небудь обмежень. ... Цьому моєму плянови спротивилися однак і Др Данилович і Ів. Франко. ... Які були впрочім взагалі аргументи моїх опонентів я тепер вже не памятаю. Остаточно мої аргументи побідили і Головна Управа у.р. партії ухвалила тоді скликати на один день надходячого власне вересня краєве віче до Львова. Та я був настільки необережний, що зараз по цій ухвалі полишив засідання так як я мав єще дещо полагодити у місті, а то з уваги на моє весільля за кілька день та спішився на залізницю. Я був тоді адвок[атським] конципієнтом в Снятині. Тим часом цю мою неприсутність використав Др. Данилович і постановив внесок на реасумпцію попередної постанови. Його попер І. Франко і в цей спосіб мій плян Краєвого віча провалився. З цеї причини вивязалася між мною а Франком досить прикра переписка а в його архиві певно єще будуть мої листи, що відносилися до цієї справи» [32, арк. 60–61, 64–66. – підкреслення в автографі. – *Я. Г.*]. *Листи* до І. Франка, про які згадує К. Трильовський справді збереглися: 4 об'ємні і гострі листи з 1894 ілюструють перебіг подій і дають можливість уточнення їх дат.

У листі з Кракова від 24 березня 1894 автор висловлює своє здивування, що в органах радикальної партії (при ре-

дагуванні яких стояв І. Франко) нічого не говориться про ініціативу віча: «Се би був гріх непростимий сей послїдний рік, а особенно час вистави не використати для нашої партії!» [42, арк. 545]. Та І. Франко залишався при своїй думці. У наступному листі – від 3 серпня 1894 р. міркування Трильовського набувають гостроти: «Цікавий я – чи Ви і доси дивите ся так само на «рівноправність» виставову як перед тим? Мабуть факти остатніх часів повинні були Вас переконати, що тут о рівноправности не має і бесїди, а є лиш одна велика патріотично-шовінїстична польска «szopka». Сапіга приміром грає просто ролю польского короля, або шчо найменше претендента на польский престол» [43, арк. 379–380]. У листі повідомляється, що коломийські народовці захотіли організувати поїздку на виставу і запрошували снятинців, але ті відповіли, що поїдуть лише в тому разі, коли у Львові буде скликано віче. «Загальний інтерес руского народа вимагає, щоби найперше злагодити велику народну манїфестацію проти останних лайдацтв з вічами і тій безличній господарцї, якої собі з послами позваляют пани Бадені. … Лиш прошу Вас дуже – робіт потрібні стараня про забезпеченя, поміщення і салю, та менї зараз напишіт. Інакше загирит ся цїла справа. Що до салї я є впрочїм за ратушевою, шчоби збори випали більше демонстративно; звідси зробилисьмо похід на виставу» [43, арк. 380–381. – підкреслення в автографі. – *Я. Г.*]. Дізнавшись, що до І. Франка поїхав М. Павлик, К. Трильовський у наступному листі знову нагадує про організацію віча: «Колиж Ви там разом то і поробіт кроки взглядно віча. Треба лиш забезпечитись за салю і звідатись про бараки, в котрих моглиб селяне начувати. В сій справі булоб найлучше якбисьте оба пішли до Президента міста. Я пересьвідчений, шчо він Вам не відмовит і справа зістане в короткій дорозі полагоджена. Що до другої – то Вислоух без сумніву дасть Вам потрібні виясненя. Се один спільний труд, котрий потребуєте в справі віча сповнити. Тому взиваю до Вас – в імя інтересів партії – не дайте, шчоб справа хоч

упала і не піддавайтесь впливови Даниловича, котрий не лиш нїчого нї практично, нї конкретно не робит, але шче й другим в роботї своїм крутїйством мішає» [44, арк. 405–406].

Та кульмінаційним у всій справі з віче став лист до І. Франка, який в кінці позначено датою 6 вересня 1894. Писався він впродовж довшого часу (щонайменше тижня) і в означену дату був закінчений. Перша його менша частина, закінчена прощанням і підписом К. Трильовського, була написана до тої наради, про яку пише він у спогадах; друга – значно більша – писалася вже після наради. Назагал, тон листа твердий і принциповий, різкий і відвертий: хоч він завершується доброзичливими побажаннями здоров'я і «доброго поводження», очевидно, що після такого листа відбудеться щонайменше істотна прохолода у стосунках, коли не остаточний їх розрив. Ось окремі уступи листа, написані вже після згадуваної наради: «Якби не було, то дуже добре стало ся, єслиб Ви вже раз пересвідчили ся які кольосальні «воцкі» Ви стріляєте в полїтиці, і як фатально підставляєте нам ногу зі своєї сторони нїчого не намагаючись. Ви знаєте дуже добре, що доси нї я, нї Павлик не витикали Вам сего всього перед другими, хоч на зїзді в липню дуже добра була спосібність, а в інтересї партії навіт повиннісмо були то зробити (особенно про ваші угодові подвиги і преславну заяву). Знаючи нечисленність і слабосильність під взлядом інтелїгентних сил нашої партії, ми, цїнячи впрочім в Вас інші заслуги, примовчували все і дивились крізь пальці. Та тепер мірка перебралась і що до мене, я не думаю надальше мовчки дивитись на ту анархію, яку Ви вводите в наші і так слабі ряди. Одна солїдарність моглаб нас ще спасти, а Ви інулегуєте. Для Вас (впрочім і для Дан[иловича]) нїякі ухвали і настанови, нїякі зїзди не істнують, всьо мале і маловажне, сли не годить ся з хвилевим настроєм вашого духа. … Гарна ухвала, коли засіданя скінчилось, а головний прихильник віча вийшов з хати! Розуміє ся само собою, що я міг просто спростувати сей ваш викрут в часописях, але не хотїлось менї так вже надто радости заго-

товлювати ворогам. Досить вже їх потішаєте! До того всього, коли видати ще те ваше неясне становище послїдних часів як нпр. в справі вистави, Огоновского і т.д., то легко мож пересвідчити ся, чи слушність має Драгоманов, називаючи Вас під полїтичним (мабуть) взглядом безхарактерним! ... А то з одної сторони – славословія Огоновским [йдеться про статтю Франка «Професор Омелян Огоновський». – *Я. Г.*] і стогнаня о коректу шкільних книжок, та славословія польскій буржуазії [йдеться про виступ Франка в січні 1894 на віче Стояловського у Кракові, де Франко виступав за аграрні реформи міністра Фалькенгайна. – *Я. Г.*], а з другої промови на соціялістичнім конгресї [йдеться про виступ Франка на Конгресі галицької соціал-демократії у Львові в лютому 1894. – *Я. Г.*]! Щож за неконсеквенція! Чейже годї служити рівночасно богові і мамонї! Можеби вже раз як рішати ся і не коротити другим дїла! Труднож до лиха бути якимсь всесторонним генієм, бож можна, як Ви научали на снятинскім вічу – бути добрим музикантом, але не конче добрим полїтиком! ... З всього виходит, що булоби і для Вас найкористнїйшим, якби Ви дали собі з полїтикою супокій, а обмежились до роботи, котра для Вас в відповіднїйша і вашим евентуальним плянам на будуче не стояча на перешкоді» [45, арк. 550–552, 553].

1894 р. І. Франко почав видавати журнал «Житє і Слово» і К. Трильовський був одним з тих, які розповсюджували видання. У цитованому листі від 23 серпня 1894 р. він пише: «Як бачите – я досить скуточно агітую за «Житєм і Словом». Можеб Ви в «узнаню моїх заслуг» – знизили менї предплату – тай і почекали дещо з нею? Думаю, шчо єще знайду предплатників Вам руских» [43, арк. 381–382].

16 грудня 1894 р. зусиллями товариства «Народна воля» і повітовими селянськими комітетами в різних містах Галичини у Львові відбулося віче, присвячене 30-літньому творчому ювілею Михайла Драгоманова. У роботі віча брали участь і К. Трильовський, і І. Франко. За хронікальним описом віча, «Др. Кирило Трильовкий, адвокатский кандидат зі Снятина,

говорив довго і так остро, що й за його промову сконфісковано «Дѣло» і «Галичанина» [61, 4] Промову І. Франка на ювілеї «Народ» опублікував повністю [61, 7–10].

1895 р. обидва діячі брали участь у виборах до австрійського парламенту. На зборах «Народної волі» в Коломиї 9 червня 1895 кандидатури К. Трильовського і С. Даниловича було висунуто як представників радикальної партії від Снятинщини і Городенщини. На виборах Трильовський набрав 41 голос і не пройшов. У вересні–жовтні того ж року проводилися доповнюючі вибори по V курії. На цих виборах було поставлено кандидатуру Франка як посла від округу Перемишль – Добромиль – Мостиська. На виборах, які відбулися 25 і 31 жовтня, кандидатуру Франка було провалено.

Впродовж 1896–97 рр. К. Трильовський редагував «часопись для робучого народа» «Громаду», яка виходила у Коломиї. Перше число часопису вийшло 1 червня 1896. Часопис друкувався у друкарні І. Брука (1896) та Михайла Білоуса (1897) і назагал вийшло 10 чисел (по 5 кожного року). Часопис мав стати спадкоємцем видаваної у Женеві «Громади» М. Драгоманова і його метою було поширення просвіти серед народу, найперше – серед робітників і селян. Видання було радикального напрямку. Серед його авторів були І. Зруб, А. Ревуха, З. Борський та І. Франко. Старанням редакції коломийської «Громади» в 1896 р. окремими виданнями (брошурками) були передруковані Франкові твори – оповідання «Свинська конституція» та поема «П'яниця». Про процес перевидання цих творів К. Трильовський сповіщав Франка у листах від 6 серпня [47] та 1 вересня [48] 1896 року. Останній із зазначених листів свідчить, що Франко ознайомлювався з часописом і в листах досить гостро відгукувався про його матеріали, виповівши його редакторові чимало «прикрих слів». Весь цей лист – своєрідне оправдання і пояснення К. Трильовського І. Франкові обставин і деталей виходу часопису. «Позвольте собі сказати, що ваші «прикрі слова», котрих мені тілько наговорилисьте, походять з вашого упередженя против моєї

особи, котре і доси, як бачу, ще не уступило, – пише у листі Трильовський. – Ніхто безстороний не може менї таких закидів робити як Ви, і – мимо ріжних листів, котрі дістаю – таки доси і не робив. Ось Вам і відповіь на них. «Громаду» взяв ся я видавати тому, що побачивєм і пересьвідчив ся ще за часів життя «Хліборооба», як велике значеня для організації має льокальна часопись. До того хотівєм виповнити в той спосіб люку, яка була в наших видавництвах і котра сильно давала ся відчувати. Що до фінансової сторони, то думаю, що по при «Гр[омадський] Гол[ос]» могло би ся єще і дві, три часописи удержувати, бо письменних між нашими мужиками вже є досить, і то тілько з агітацією, а натурально – і о поміч вже виходячих радик[альних] часописей. Далї власне для того взяв ся я до газети, що в Кут тепер майже один (бо гимназиястів числити не могу) радикальний дїяч – і нїкого не маю до помочи, а надто стосунок службовий не дає менї нїгде вирвати ся на довше на агітацію. Мало аж надто отже часу вільного, щоби пустити в сьвіт одно число місячно, а в той спосіб можу дійти тамки, де особисто не мігбим дійти для браку часу. Вправдї для льокальної полїтики дописей і т. д. не можу посвячувати місця (або отже людий), котрого маю дуже мало, але преці мігєм припускати, що в сїм зглядї виручить мене «Гр[омадський] Гол[ос]» яко газета густа чисто-полїтична. На жаль ви не хочете так по колєжаньски піймити свого становища. Матеріялів маю досить – і вихід поодиноких чисел опізняєсь лиш одиноко по причинї друкарні, котра мене уводить обіцянками і на термін нїчого не робить. Тут абсолютно нема вини по моїй сторонї. Що до практики, то певно, що єї доси мало мавєм в сім зглядї, але не зашкодить ще і тепер єї набрати. Я пересьвідчений, що як лиш «Гр[омадський] Голос» буде і на дальше так прихильно відноситись до «Громади» як в двох попередних числах, то она напевно вдержить ся і дїлу радикальному хосен принесе» [48, арк. 621–628].

2 червня 1896 р. в Будапешті у присутності членів угорської Академії наук відбулося урочисте відкриття кімнати,

присвяченої пам'яті Й. В. Гете, в якій виставлено до широкого вжитку збірку пам'яток по німецькому поетові, подаровану Академії одним з горожан. У своїй промові на відкритті кімнати президент угорської Академії наук граф Зічі побажав, щоб угорській нації визнано її свободолюбивість, толерантність і великодушність до всіх представників національних меншин, які проживають на теренах Австро-Угорської імперії. Серед галичан ці слова промови викликали обурення, наслідком якого від імені інтелігенції було укладено і опубліковано протест «І ми в Європі Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття» [13]. У тексті документа конспективно викладено розгорнену картину історичних взаємин угорців з українцями і українців, які мешкають на угорських теренах, від найдавнішого часу до кінця XIX століття в різних ділянках життя і показано політичний і національний гніт, який потерпають українці в Угорщині, який ніяк не відповідає голосним заявам президента. Протест у публікації був датований 15 червня 1896, за комітет від справ угорських його підписали І. Франко, М. Павлик, В. Будзиновський, В. Охримович. Серед підписаних також Ю. Романчук, Т. Окуневський, Є. Олесницький, О. Терлецький, К. Трильовський, С. Данилович, Я. Невестюк, А. Чайковський, М. Струсевич, Олеся Озаркевич, А. Павлик та Ольга Франко.

26–27 вересня 1896 р. І. Франко і К. Трильовський брали участь у роботі П'ятого з'їзду радикальної партії. Письменник головував на з'їзді, водночас звітуючи про діяльність управи партії. За словами І. Франка, «заряду сего не може він похвалити, бо заряд зовсім майже не показував свойого істнованя. На нараду сходив ся він заледво кілька разів, роботи не проявив ніякої» [21, 119]. І. Франко констатував, що редакцію «Громадського Голосу» знаменито вів В. Будзиновський, але йому ніхто з однопартійців не помагав. Озвучено було І. Франком вдалий початок видання видавничої серії «Хлопська бібліотека». На його промову відповів ремаркою

К. Трильовскький, який «не дивить ся так чорно на діяльність заряду.... Похибки заряду вийшли лише такі. що заряд не держав ся буквально ухвал зйізду. Обовязком заряду було порадити ся що до часу скликаня зйізду з членами провінці» [21, 119]. К. Трильовський похвалив також роботу В. Будзиновського як редактора і запитав І. Франка про діяльність товариства «Поступ», організованого 1894. «Др. Франко відповів, що теперішній зйізд скликала редакція «Громадського Голосу», не головний заряд. До видаваня книжочок [що було основним завданням «Поступу». – *Я. Г.*] і зложення нових статутів для читалень не було сил відповідних. Правна поміч адвокацька справді істнує» [21, 119]. Далі з'їзд заслуховував звіти про роботу партії на провінції від провінційних представників, серед яких К. Трильовський подав інформацію про радикальний рух на Коломийщині. Підсумовуючи, «Др. Франко бачить з усіх справоздань, що рух наш міцніє, що пересліданя і місії є найлібшим способом агітаційним. Добре казав Лібкнехт: «Най жиють приятелі наші – вороги!» [21, 122]. При переобранні заряду (керівництва) партії, обох діячів серед інших було знову переобрано.

19–20 вересня 1897 р. відбувся Шостий з'їзд радикальної партії. М. Возняк писав, що на цьому з'їзді «Франко реферував про викуп панських грунтів і разом з Кирилом Трильовським про організацію радикальної партії» [2, 187] і такий пункт передбачає опублікована програма з'їзду [20]. Однак, як показує дуже купюрований цензурою опис перебігу з'їзду в «Громадському Голосі», спільної доповіді про організацію партії у І. Франка з К. Трильовським не було або ж до неї не дійшло. З'їзд відбувався під керівництвом І. Франка, промовці звітували про здобутки роботи партії в різних регіонах, а серед них і К. Трильовський говорив на ньому про організацію радикалів в Коломиї [60, № 19, 148–149]. На з'їзді постановлено було святкувати в 1898 ювілею 25-літньої творчої праці І. Франка, а також багато говорилося про потребу інтенсивнішої агітації у всіх регіонах Галичини.

Саме зі справою партійної агітації було пов'язане чергове непорозуміння між діячами. Справу підігріло ще й те, що українці з еміграції (з Америки) надіслали на руки І. Франка кошти для агітаційних цілей радикальної партії. У зв'язку з цим спочатку у польському часописі «Monitor» [9], а потім – в українському перекладі – в «Ділі» появилася анонімна замітка такого змісту: «В таборі наших радикалів – по послідним з'їзді партійнім – крамола видко що-раз більша, коли вже домашніі бруди починає ся виносити до чужих людей. І так в найновійшім номері Monitor-а читаємо таку загадочну статейку: «Бабське правлінє давно вже заінавгуровано в рускій радикальній партії. Міністр внутрішніх і заграничних справ в спідниці загорнув в свої руки також і державний скарб та і не помагають ніякі рішеня заряду, сли радикальний Білиньскій скаже своє veto. Агітатор партійний може і з голоду гинути, на першого не дістане більше як пятку. «Се тому, аби ви богато не видавали». Є рація! Тепер пійшли під опіку сего змія altneris teminini також доляри, надіслані американьскими Русинами для агітацій їх цілей. Рускі Янкеси – тіште ся! Справді, буде то славна агітація». – Ми сю статейку в Monitor-і назвали загадочною – очевидно для нас и взагалі для невтаємничених в найдовірочніші справи наших радикалів. А характеристичне тут се, що крамола переносить ся вже і в чужі газети… за-для грошей! Ой ті гроші!» [15, 3]. Хоч автор даної замітки не підписаний, ним був К. Трильовський: про це сам він скаже у 1900 р., коментуючи в «Громадському голосі» свої взаємини з письменником [29, 33–34]. В одному з пізніших листів до невідомого однопартійця-радикала від 13 січня 1900 р. К. Трильовський так пояснював свій виступ: «Була се чиста правда, о чім я довідався в грудні 97 р. від Ганкевича, що приїхав був на збори в Коломиї. Франчиха видавала гроші коли і як хотіла, а Вітик через то не мав що їсти не раз (він був тоді через партію й ладним агітатором), Розумієсь, що я не закидував…, бо о сім не знав'єм нічого – лиш бабску господарку в справах партійних. Було се всьо

правдою і удар – поскуткував: гроші зараз видано Павликові і бабська господарка устала» [Цитую за: 4, 544].

І. Франко відповів на цю замітку в обох часописах однаковим листом до редакції. Цей лист залишився поза межами 50-томного Зібрання творів письменника. «Від д-ра Ивана Франка одержуємо отсе письмо: Високоповажний Пане Редакторе! В 252 ч. «Дѣла» подали Ви п[ід] з[аголовком]. «Въ таборѣ нашихъ радикаловъ» нотатку перекладену з «Monitora», що-до котрої рівночасно з «Monitor-ом» посилаю і Вам отсе виясненє, просячи о єго дословне поміщенє в найблизшім числі Вашої часописі. Позаяк гроші в сумі 150 зр. 15 кр. зложені американськими русинами і призначені на радікальну агітацію в Галичині, були прислані *на мої руки*, для того вважаю за відповідне спростувати тут твердженя непідписаного автора тої нотатки о стілько, що гроші ті зложені в Касі ощадности, відповідно до виразного тенору листу з Америки написаного *особисто до мене* жертводавцями я вважав за ненарушимі, поки головний заряд партії, що-до них не постановить щось інше. Відповідна ухвала заряду запала тілько в перших днях падолиста; заразже я вручив зарядови на руки п. М. Павлика 100 зр. з того фонду на ухвалені видатки. Решта сего фонду лишила ся в Касі ощадности і кождої хвилі на жаданє заряду я готов доручити її йому. Також уважаю потрібним пояснити й другу справу порушену в тій нотатці – справу партійного агітатора, бо й ся справа опирала ся о мою особу, а в нотатці вона показана невірно. Партійним агітатором аж до останнього зїзду був п. Сенько Вітик, первісно (літом 1896 р.) заангажований мною на редактора «Громадського Голосу». Яко редактор (радше співредактор) він побирав місячно 31 зр., а якийсь час столував ся у мене. Сей гонорар виплачувано йому правильно також тоді, коли в часі передвиборчім і підчас виборів через кілька місяців сидів у вязниці і коли переважно я сам мусів робити єго роботу. Коли по виборах піднесено думку вести сістематично агітацію по краю, п. Вітик узяв на себе сю працю; відбув кілька поїздок по ріжних околи-

цях краю. З агітаційного фонду, зібраного по виборах, що дійшов до суми 150 зр., узяв п. Вітик на ті проїздки загалом 120 зр. Що супроти сего не може бути мови про «вмиранє з голоду бідного агітатора», се доказує вже хоч би черствий вигляд і елєгантний убір п. Вітика, на що підчас з'їзду р. рад. партії звернули увагу навіть газетні справоздавці. Стілько для виясненя фактів. Оминаю с погордою особисті напасти автора нотатки – особливо про женщину, котрої посвяченя і любови до народа та до справи народної він очевидно не в силі оцінити. *Ті напасти характеризують тілько єго власний низький і підлий спосіб думаня*. С поважанєм *Др. Іван Франко. Львів д.* 17 падолиста 1897» [1, 2. – курсив у першодруці. – *Я. Г.*]. Лист Франка був надрукований в польському перекладі [10]. У польській публікації до листа додано таку редакційну дописку: «Ми з нашої сторони засвідчуємо, що нотатку п.з. «Babskie rządy» вручив нам один з членів радикальної партії і то один з членів, беручий участь в руху тої партії від самого її зорганізування. Помістили ми її в добрій вірі, що зрештою кожда б редакція зробила, знаючи особисто і кілька давніх років свого кореспондента як людину правдомовну. Приписуємо, що наш кореспондент став жертвою містифікації».

Оскільки на ювілей 25-ліття творчої діяльності І. Франка наклалися ще ювілеї століття з часу виходу «Енеїди» І. Котляревського, роковин перших перемог Б. Хмельницького під Корсунем і Жовтими Водами, а також річниця знесення панщини в Галичині, то у Коломиї за активного сприяння і участі К. Трильовського було проведене 21 травня 1898 радикальне віче з нагоди усіх трьох ювілейних дат. Ведучим віча був К. Трильовський, який промовляв про панщину в Галичині і про повстання Б. Хмельницького, з декламацією фрагментів з поеми «Панські жарти» виступив Федір Бондаренко з Печеніжина, а доповідь про письменника мав селянин Іван Дорундяк з Киданча. У розлогому дописі про перебіг святкування [64], на жаль, нічого не сказано чи був присутній І. Франко на цих торжествах.

Наприкінці жовтня К. Трильовський був присутній на львівському відзначенні творчого ювілею письменника. Як згодом, в 1899 р., сам К. Трильовський вказуватиме [29, 35], на комерсі, який відбувся після урочистої академії, він виголосив тост на честь І. Франка і М. Павлика. На жаль, у розгорнутому опублікованому описі перебігу святкування Франкового ювілею [63] присутніх на комерсі не вказано, як і тексту чи приблизного змісту їх промов не подано. Одночасно зі ювілейними святкуваннями письменника у Львові, 30–31 жовтня 1898 відбувався Сьомий з'їзд радикальної партії, на якому ювіляр був присутній. Відразу при відкритті з'їзду ювіляра було згадано і присутні стоячи аплодували йому. І. Франко брав слово на з'їзді щодо виборів на Тернопільщині, а про активнішу участь Трильовського у з'їзді дописи не згадують. Правда, при переобранні заряду партії до нього увійшли і І. Франко, і К. Трильовський [24, 184–186].

У спогадах К. Трильовський зазначає: «Незадовго наші особисті відносини знову поправилися і коли я вліті 1899 року сидів у Львові і учився до адвокатського ергамену забрав І. Франко мене і Вол. Гнатюка (знаного етнографа) з собою на риболовну виправу до Завадова недалеко Стрия, де був парохом звісний композитор Ост. Нижанківський, замордований в р. 1919 Поляками» [32, арк. 67]. Як вказує автор спогадів, поїздка відбулася два дні перед Спасом (17 серпня 1899). Спогади описують як Франко «брив попід беріг між звисаючим корінням набережних верб ловив руками рибу (мабуть, пструги), в чому був майстер» [29, арк. 67]. Про подібні відвідини І. Франком О. Нижанківського в Завадові (очевидно таких поїздок було кілька і К. Трильовський брав участь в одній з них) згадують також у спогадах про Франка його діти Петро та Анна, а також Левко Чикаленко.

Однак стосунки ці знову почали псуватися у грудні 1899 р., коли І. Франко разом з М. Грушевським взяли участь у створенні національно-демократичної партії. К. Трильовський вважав цей перехід до іншої партії політичною помилкою

І. Франка і різко виступив проти цього. До гострих словесних перепалок між письменником та К. Трильовським дійшло на Дев'ятому з'їзді радикальної партії, що відбувся 17–18 грудня 1899 р. За опублікованим перебігом подій з'їзду, у своєму виступі на з'їзді І. Франко пояснив свій вихід з партії і перехід на сторону національно-демократичної партії браком коштів і цілеспрямованої діяльності. «Як нема організації, то нема сили, може бути рух, але не може бути партії. Се побачили і инчі люде, а головно проф. Грушевський. Він прийшов до того переконання, що на основі радикальної програми, з котрою він зовсім годить ся, треба витворити нову поступову партію. ... Партія повинна мати чисто світський характер. Ходило про те, аби приєднати до нової партії народовців. Ухвалено програму, організацію, та ходить нам о те, аби нарід, іменно хлопи-радикали брали участь. Отже нам треба би застановити ся, чи не пристати до нової партії» [6, № 3–4, с. 26]. У відповіді письменникові К. Трильовський трактував таке приєднання як розв'язання радикальної партії, тому рішуче виступив проти. Він сказав: «Наша партія, то не є партія Вітиків, Яросевичів і Франків – то є партія мужиків, і то свідомих мужиків. Др. Франко для свого заходу з новою партією найшов собі нову політичну повагу проф. Грушівського. Але проф. Грушівський не є жодна політична повага, проф. Грушівський повинен в інтересі науки тямити народню приповідку: «швець знай своє шевство, а до кравецтва не мішай ся», а то тим більше, що проф. Грушівський є паламарем при львівській православній церкві» [6, № 3–4, с. 26] Саме попів, клерикалів і москвофілів означує К. Трильовський найзавзятішими ворогами радикальної партії. Він пояснює стосовно Грушевського, що «паламар» не є ніяка образа... Мені ходить о те, що Франко в своїм намірі не ховав ся за таку ніби то повагу політичну» [6, № 3–4, с. 26]. У своїй відповіді на репліку опонента Франко зауважив, що рух мусить бути опертий «на багатих хлопах, що мають вільні руки, а не бідних. Ми є не тілько хлопи, але й Русини; ми мусимо вести

не тільки хлопску, але і руску політику; ... Др. Трильовський каже, що люде зраджують нашу партію. Я також відсунув ся від радикальної партії для браку часу і був єм знеохочений такими людьми, як Др. Трильовський, про котрого не знати, що з него може завтра вискочити. Він нападав на товаришів по чужих газетах, нападав на мою жінку. І ніхто з партії нас не боронить. С такими людьми я не можу бути в партії» [6, № 3–4, с. 27]. «Мої особисті відносини до Дра Франка не є злі – пояснює у своїй відповіді Трильовський, – противно, остатними часами вони поправили ся. Я виступаю проти др. Франка за єго публичну політичну діяльність, Др. Франко є політично чоловік хитний, як се виказував і пок. Драгоманов. Щодо особистих закидів Дра Франка проти мене, то вони належать до заряду і про се там була бесіда. ... Др. Франко поступає страшенно не консеквентно: тут каже, що відтягає ся від політики, а тут організує нову партію та хоче, аби ми вступили до тої партії. Ми від Дра Франка домагаємо ся одного: нехай він покине політику. На тім зискає і література, і ми» [6, № 3–4, с. 27]. Перепалка між діячами відразу була прокоментована іншими присутніми: Павло Думка запротестував проти такого ставлення К. Трильовського до письменника, М. Павлик зазначив, що Франкова дорога є хибна. Врешті, на внесення К. Трильовського з'їздом було ухвалено низку резолюцій, серед яких про ставлення радикалів до новоутвореної партії сказано так: «Позаяк, як чуємо, має заложити ся нова руська партія т.зв. націоналістична, то заявляємо: О скілько вона та нова партія може скріпити щиро національний і противмосквофільский демократичний напрямок в нашій суспільности, о стілько поява єї була би для нас симпатичною. Але позаяк програма тої партії майже дословно виписана з програми радикальної партії, то вважаємо єї формованє за непотрібне і за таке, що може причинити ся лише до ще більшої дезорганізації серед українсько-руських націоналів. ... З уваги на зїїзд тої нової партії, що має бути скликаний, заявляємо, що ніхто з руcько-українських

радикалів не повинен брати в нім участи, а належанє до тої нової партії буде уважати ся за неналежанє до радикальної партії» [6, № 3—4, с. 28].

У наступному номері (№ 5) «Громадського голосу», у продовженні справоздання про перебіг з'їзду подано окремо апологічне пояснення К. Трильовського про стосунки з І. Франком. В особистому архіві Ярослава Гнатіва зберігся автограф об'ємного листа К. Трильовського до невідомого однопартійця-радикала, датованого 13 січня 1900, де автор висвітлює свої стосунки з Франком, які передували конфлікту на з'їзді. Цей лист в повному обсязі опублікований у монографії про письменника Р. Горака та Я. Гнатіва [4, 543–548]. Текст цього листа кореспондує з окремими уступами спогадів К. Трильовського про письменника, а з іншого – з опублікованою апологією у «Громадському голосі» і дає підстави припускати, що він був першоосновою друкованого матеріалу. Публікація цього пояснення супроводжена редакційним коментарем, де сказано: «Надруковане понижче поясненє Дра Трильовського досить різке і цілий Др. Трильовський, як звісно, дуже різкий у всіх своіх виступах навіть супроти товаришів, не виключаючи й Дра Франка. Але Др. Франко може вже тепер переконує ся, що під тою різкістю заховано безмірно більше пошани до 25-літної діяльности Дра Франка і навіть любови до єго особи – ніж майже у всіх нових сопартійників Дра Франка на купу. ... Др. Франко пустив ся на широкі хвилі споконвічної рутенської партійної безпринципності. Аргумент Дра Франка, що він не міг бути в нашій партії через Дра Трильовського – чисто рутенський або й діточий» [29, 33–34]. У поясненні К. Трильовський вказує, що його стосунки з І. Франком попсувалися в грудні 1897 р. через статтю в «Monitori», хоч після того І. Франко написав низку чудових статей про радикальний рух, а потім брав участь у з'їзді партії 1898 р. та партійних нарадах 1899 р. Як свідчення добрих людських стосунків своїх з І. Франком К. Трильовський згадує і поїздку на риболовлю разом з В. Гнатюком до

Завадова. «В загалї п. Фр. не міг нїколи жалувати ся на брак поважаня для него від мене. От в грудни 1896 р. устроював я в Колимиї комерс в єго честь; в маю 1898 р. устроював я в тім же містї ювилей в честь єго 25-лїтної лїтер. дїяльности, а на комерсі по такімже ювилею у Львові виголосив я промову в честь єго і Павлика. Ворожнечі, як видко з того, між нами не було – звїдки одже п. Франко так нараз напер на мене на послїднім зїздї?» [29, 35]. Далі К. Трильовський оповідає, що після отримання звістки про намову М. Грушевським І. Франка перейти до нової партії, на нараді мужицькій у Карлові 7 листопада селяни цікавилися, чи така інформація правдива і звернулися до письменника з листом з проханням прояснити справу. Підписаний лист було надіслано 16 листопада і відповіді на нього не було. Автограф такого листа, написаного Дмитром Соляником з с. Устя Снятинського повіту, і датованого 7 листопада 1899 р., зберігся в особистому архіві Ярослава Гнатіва і його повністю опубліковано у сьомій книзі монографії Р. Горака та Я. Гнатіва [4, 542–543]. За твердженням авторів монографії, лист цей мав передати І. Франкові К. Трильовський. «За то на з'їзді почав п. Франко заманювати радикалів до народовців (підлатаних т. зв. «юродивими») а потїм нї мїло нї пало накинув ся на мене. Коли я однак зачав відповідати на єго закиди, то зараз при перших моїх словах виніс ся з салї зборів. Річ очевидна, що напад на мене, був відплатою за згаданий лист» [29, 35]. Закид Франка про те, що «не знати, що з него може завтра вискочити», К. Трильовський прокоментував так: «Гадаю, що ся обава не узасаднена. Я від самого заложення радикальної партії, щиро і без взгляду на які небудь перепони боров ся під єї прапором. Не укладав я нїколи кацапам відозв, коли на пр. побили кого яйцми, не взносив чарку за польських писателїв яко «hetmanów Ukrainy», не палив ся до реформ знаного назадника Фалькенгайна, не робив угод з кацапами, не вагав ся між голубленям соціяльдемократів а губленєм ся з ними і т. и. Всьо се лучало ся ріжним инчим великим людям, а я яко

звичайний рядовий радикальної партії боров ся пїсля моїх сил за єї програму, за здійснене величного соціялїстичного ідеалу! Знаючи свою минувшість гадаю, що і в будучности не дам зловити себе на сїчку якому небудь назадницькому паламареви» [29, 36].

Весь цей епізод виходу І. Франка з радикальної партії і переходу під впливом М. Грушевського до національно-демократичної ще не раз осмислювався Трильовським в пізніших роках, але з ідейного боку завжди однаково: Франків перехід був помилкою, спровокованою М. Грушевським і письменник швидко зрозумів свою помилку, через що його контакти з новою партією не були тривалі. Так він згадує про це у спогадах про письменника: «Взаїмні відносини між мною а Франком попсувались доперва через вступлення його в грудни 1899 року під впливом Грушевського до національно-демократичної партії. Це було впрочім лише наслідком смерті Драгоманова в 1895 році. Та якщо би він був довше жив то взагалі не зважилиби ся були цеї партії основувати екс-радикали В. Охримович та Евген Левицький. Тоді Грушевський не був би грав такої великої ролі та не заставляв би Франка до ведення корректи його, Грушевського творів. ... Уже в недовгім часі зорієнтувався поет в яку компанію за справою Грушевського попав і не лиш, що відсунувся від неї, але єще й для «Січий», які були виразно протибуржоазною та протипопівською організацією написав гарну пісню, яку отут подаємо»» [32, арк. 67а–68]. Далі у спогадах наводиться Франків вірш «Гей, Січ іде». «Січовий марш», який, на думку мемуариста, написаний на зламі століть (1899–1900) і споводований виходом Франка з національно-демократичної партії. Поезія була опублікована 1905 р. (Громадський голос. – 1905. – № 30. – 12.X. – С. 237; [дивись також: 52, 77]). У спогадах про батька Петро Франко пише: «Не був спортсменом у нинішньому значінні того слова. Особливо не любив руханки. Коли я просив батька написати якийсь руханковий вірш, батько написав, але проти руханки. Зате не відмовив др-ові Трильовському

і написав «Січовий марш» [59, 12]. Згодом, поезія увійшла до збірки «Давнє і нове» як 3-ій номер циклу «Гімни й пародії». До тексту І. Франко подав довідку, в якій припустився помилки щодо часу написання і місця першої публікації твору: «Написано в Берегометі 1906, друковано тоді ж у коломийськім «Поступі». Передруковано тут із окремого видання «Січовий співанник», Коломия, 1910, с. 7–8» [52, 812–813].

Уже після Франкової смерті у рефераті, виголошеному у Відні в 1926 р. на академії в честь Франка, Трильовський знову повернеться до цього епізоду з коментарем, який майже дослівно буде повторений у спогадах про письменника: «Політик мусить мати цілком инакше зконструовану душу, як поет, який повинен просто бути *імпресіоністом* , податним на усе нові враження. Але імпресіонізм у політиці є просто убійчим і мусить викликати слушні заміти неконсеквенції. Ані Драгоманов, ані Павлик імпресіоністами не були і тому їх політика була далеко консеквентнійша, як у Франка. … Не тепер пора і не тут місце наводити всі його неконсеквенції, що робили найбільше прикрости йому самому. Найбільшим політичним faux pas його був очевидно його перехід до новозаснованої національно-демократичної партії в 1899 році. Взагалі основаннє тої партії зглядно перерібка давної народовецкої на ту нову була безумовно одним з наслідків передчасної смерти Михайла Драгоманова (1895 р.). Тоді то не стало того сильного духа, що своїм авторитетом держав у карности і менш здисципліновані елементи радикальної партії. … Перехід Франка до тої «нової» партії стався безумовно під впливом М. Грушевського і бувби певно неможливим, коли би Драгоманів був тоді ще при житю. Франко мабуть і сам не дооцінював ваги і значіння того факту і аж селянські дописи в «Громадськім Голосі», що дуже від'ємно до сього віднеслися – показали йому той крок у відповіднім, але слушнім освітленню» [31, 42. – виділення у першодруці. – *Я. Г.*]. Цей уступ статті К. Трильовського прокоментував у своїх спогадах про письменника М. Мочульський: «Цей вихід Франка дуже

засмутив його товаришів. Кирило Трильовський називав перехід Франка до «нової» партії його найбільшим політичним faux pas [помилковим кроком. – *Я. Г.*] і ще донедавна кидав громи на Михайла Грушевського, думаючи, що «безумовно під його впливом» [М. Мочульський покликається на публікацію: 31, 42–43 – *Я. Г.*] той перехід став можливим. Я думаю, що докори Трильовського зовсім безпідставні. Після смерті Драгоманова радикальна партія розбилася на різноманітні, один одному ворожі елементи. Побіч драгоманівців Павлика й Трильовського стояли націоналісти (В'ячеслав Будзиновський), соціалісти (посол д-р Роман Яросевич) і опортуністи (д-р Окуневський). Роман Яросевич, Михайло Новаківський і Семен Вітик ще в травні 1899 перейшли були до соціал-демократів. Човен радикальний плив куди хотів – без весла й керми. Павлика ніхто не слухав. А Франко не мав охоти брати на себе відповідальність за недисципліновану партію. Коли Трильовський думає, що Франко був маріонеткою в руках Драгоманова чи Грушевського, він грубо помиляється. Якби Трильовський прочитав листи Драгоманова до Франка, він пересвідчився б, що Франко не так сліпо йшов за Драгомановим і що з того приводу було багато між ними непорозумінь, які мало що не спричинили розриву Драгоманова з Франком. Ще більше: в дні ювілею Франка, коли-то Павлик мріяв, що колись не буде іншої всенародної партії, тільки радикальна, а може й ще скорше, драгоманівська лінія у світогляді Франка вже була зламана. Певне, що слово Михайла Грушевського теж мало значіння у Франка, але й за ним він не пішов би, якби був іншої від нього думки. Тут справді була на думці велика річ – витягти політичний віз галицьких українців з малого обійстя на широке українське поле, і коли це не вдалося, Грушевський і Франко відійшли і не взяли участі у дальшому процесі формування нової національно-демократичної партії» [27, 516].

Після 1899 р. стосунки між обома діячами послаблюються. Один з листів Трильовського до письменника (від 19 листо-

пада 1903 р.) був пов'язаний зі з'їздом радикальної партії, який відбувся у Львові 21–22 листопада 1903 р. Як вказує зміст листа, К. Трильовський звертався до І. Франка і до Федора Вовка з пропозицією прочитати популярні відчити для селян, які приїдуть на з'їзд. «Високоповажаний Добродію! Я пишу рівночасно до д[обродія] Хв. Вовка з прошенєм о виголошеня 21/11 викляду популярного для селян, що приїдут на радикальний з'їзд. Єсли би се не було єму можливим, то в такім случаю, звольте Ви приймити ласкаво на себе сей тягар. Предмет – можете собі вибрати довподоби: чи то з істориі українськоі, чи то з літератури. Цікаво би було для селян почути взагалі дещо про справу відносин України до Московщини і теорию про «один народ» [49, 511]. Незважаючи на те, що і Франко, і Вовк (який на початку листопада 1903 на запросини НТШ прочитав у львівському пасажі Міколяша цикл лекцій з передісторичної етнології) були в той час у Львові, але відчитів не відбулося. Причиною була, очевидно, малочисельність присутніх на з'їзді, та й сам його перебіг свідчив про упадок радикальної партії. Як вказувала преса, з'їзд відбувся «при участи кількanайцятьох селян і кількох інтеліґентів. В промовах учасників з'їзду пробивав ся песимістичний настрій і загальне пригнобленє, бо нїхто з них не міг виказати якогось успіху агітацийної чи організацийної праці своєї «партиї» і було навіть внесенє, щоби «партию» цїлком розвязати. ... взагалі годі зрозуміти, нащо «партия» має істнувати, коли те, що ухвалено на зборах, можна було ухвалити на першім лїпшім повітовім вїчу» [16, 2]. З'їзд прийняв кілька резолюцій, серед яких підтримав українських послів у сецесії з польського сейму, підтримав студентів у боротьбі за Львівський університет, ухвалив святкувати 1904 р. 30-ліття літературної і суспільної праці Михайла Павлика, ухвалив перенести непопулярний серед передплатників орган партії «Хлопську правду» з Коломиї до Львова, а також вибрав нове керівництво, до якого увійшли Л. Бачинський, І. Макух, М. Олійник, Лаврук, Ковальчук,

П. Думка, Бялоскурський, Королюк та Лесь Мартович. Про участь Франка і не йшлося, бо на той час він покинув всяку політичну діяльність. Але цитований лист К. Трильовського свідчить, що І. Франко прихистив у себе вдома селян, які приїхали на з'їзд. Друкований допис про перебіг з'їзду нічого не вказує про участь в ньому Трильовського, але ймовірно саме про нього йдеться у наступному текстовому фрагменті: «...ціла акція з організованєм «на ґвавт» радикальної «партиї» веде ся лише в інтересї одної несупокійної одиниці, котра «партиї» потребує на те, щоб під покривкою висших зглядів партійних мати свобідну руку до цілком особистої керинї в однім з загирених вже нею повітів» [16, 3; йдеться, очевидно, про Коломийський повіт. – *Я. Г.*].

20 листопада 1904 р. відбулося відзначення 30-літнього ювілею творчої та громадської праці Михайла Павлика. Трильовський разом з низкою інших радикалів (серед них В. Стефаник, І. Макух, М. Лозинський, Л. Мартович, І. Бородайкевич та ін.) входив до ювілейного комітету. «На естраду виходить серед бурі оплесків Ювілят, задню часть естради заповнюють депутації з привітаннями. Перша виступає під проводом дра Кирила Трильовського депутація селян з ріжних околиць східньої Галичини, особливо з Покуття. Др. Трильовський виголошує горячу привітну промову, делеґати-селяни вручають від себе і від неприсутнихї прихильників Ювілята дари...» [62, IV–V]. Промова К. Трильовського на святі була опублікована у ювілейній збірці [62, 18–22]. Промовець назвав у ній вихід на суспільну арену І. Франка, Михайла й Анни Павликів та О. Терлецького «немов стовп граничний на границї двох епох» [62, 20]. Святково прибрану залу прикрашав портрет І. Франка, у програмі виконувалися музичні твори на слова І. Франка («Каменярі» І. Карбулицького та «Який то вітер...»). Сам письменник був присутній на урочистій частині, але участі в ній не брав, зате виголосив промову в честь Павлика на комерсі, який відбувся після урочистостей: «Із бесїдників,

які забирали голос на комерсї, безпосередно до дїяльности Ювілята, особливо-ж до її Sturm- und Drangperiode [період «бурі і натиску» – *Я. Г.*], відносили ся промови дра Івана Франка, який зазначив, що переслідуваня, які доводило ся йому, Ювілятови та їх товаришам переносити, сталили їх у боротьбі, а також звернув увагу молодших поколїнь, аби вони вчитували ся в писаня Ювілята, які визначають ся тим, що все були голосом суспільної совісти» [62, V].

Після цієї події відомості про взаємини між діячами обмежуються окремими принагідними згадками. Так, І. Франко відгукнувся рецензією на виданий 1906 у Чернівцях укладений Трильовським «Збірник пісень патріотичних і січових» У рецензії «Збірник пісень патріотичних і січових. Уложив Січовий Батько. Чернівці, 1906. З друкарні І. Віглера. Стор. 64. 16° Ціна 40 сот.», опублікованій в *ЛНВ* (т. 34, кн. 4, с. 205–206), Франко писав про збірник: «Для таких збірок належить, одначе, робити відповідний вибір, особливо коли вони призначені для широких народних кругів. Того не можна сказати про збірник, уложений псевдонімовим Січовим Батьком. Побіч гарних і з літературною вартістю пісень є там і такі, які не визначаються нічим, через що можна їх було з великим пожитком для збірника пропустити. Требаж народові подавати артистичні речі, коли хочемо його піднести на вищий культурний рівень, а не «платним читвом» – як сказав би один львівський філолог – піддержувати в ньому нахили, ширені ярмарковою літературою. Так само передмова зовсім невідповідна до збірки» [54, 62].

Про К. Трильовського згадує І. Франко у листі до дружини з Криворівні 28 серпня 1907 р.: «У Жаб'ю були два віча – на одно обіцялося прибути 5 послів, зібралося з 5000 гуцулів, а з послів не прибув ані один, і було загальне обурення. Друге було посольське справоздання Трильовського, та на нім був також посол проф. Дністрянський, який своєю промовою в честь Трильовського викликав загальний несмак. Я не ходив на жодне з тих віч» [56, 328].

Під час відзначення 40-річної літературної праці Франка в 1913 р. Трильовський брав участь у ювілейних заходах, зокрема, на влаштованому з нагоди творчого ювілею письменника Січовому святі (т. зв. «здвигу «Січей»). Про це читаємо у хронікальному повідомленні: «Сеї неділі [15 червня. – *Я. Г.*] львівська повітова «Січ» устроїла в честь 40-літної літературної дїяльности І. Франка Січове сьвято, на яке зложили ся: популярний концерт в сали «Народного Дому» і фестин в українськім городі «Сокола». Концерт, який розпочав ся по 11 год. перед пол[уднем] при повній салї, отворив вступним словом ред. Ярослав Веселовський. Потім промовляли: від Січової організації пос[ол] д-р К. Трильовський, від «Українського Студентського Союза» Р. Заклинський, крім того п. М. Лозинський виголосив реферат про житє і дїяльність Ювилята. На програму концерту зложили ся хорові продукції академічного тов[ариств]а «Бандурист» і селянського хору з Глухович і деклямації: «Новий рік» з «Панських жартів», прольог з «Мойсея», вкінци віршовий поклін Ювилятови п. н. «Учителю!», виголошений автором М. Вільшиною [Миколою Голубцем. – *Я. Г.*]. По вичерпаню програми пос[ол] д-р К. Трильовський іменем Січової організації оголосив іменованє Ювілята почесним членом і вручив йому «Січову ленту. Вкінци промовив сам Ювілят. З салї «Народного Дому» Січові організації удали ся походом на місце фестину. Коло готелю Жоржа похід відбув дефіляду перед Ювілятом, який їхав фіакром до дому. На фестині крім звичайних забав відбули ся вправи Січовиків і Січовичок» [65, 4]. У спогадах М. Голубець згадує про це свято і свою участь в ньому, а також наводить приблизно і промову-відповідь Франка, в якій письменник недружелюбно назвав колишнього свого приятеля по радикальній партії: «До помилок, що я їх коли-небудь зробив, належить моя праця біля підвалин радикальної партії. Розвиток цієї партії дав змогу бундючитися демагогам, типу мого передбесідника п. Трильовського. Нещастям нашого народу є те, що я приложив рук до створення партії, що зрушила в

народній психіці основи християнського світогляду. Наша молодь не читає св. Письма! Коли б я мав вам подати якусь пораду, то – частіше сповідатися й приступати до св. Тайн і в той спосіб наближуватися до Бога...» [27, 445]. По опублікуванні спогадів М.Голубця у «Літературно-Науковому Додатку «Нового Часу», К.Трильовський звернувся з листом до того ж часопису зі спростуванням деталей Франкової промови на святі, наведених у спогадах. Текст листа був опублікований. В ньому говорилося:

«До Хвальної редакції Нового Часу у Львові. Прошу о ласкаве поміщення слідуючого спростування:

«В статті «Мої спогади про Івана Франка», поміщеній в «Літературно-Науковім Додатку» до ч. 23 «Нового Часу» з цього року, оповів п. М. Голубець про академію устроєну з нагоди 40-літнього ювілею праці цього письменника. У цих спогадах заявив п. Голубець, що не в силі сьогодні «відтворити собі слово в слово» промови, яку на цій академії виголосив сам ювілят. Та всежтаки каже, що та «нескладна» промова зясувалася більш менш у тому:

«До помилок, що я їх колинебудь зробив, належить моя праця біля підвалин радикальної партії. Розвиток тієї партії дав змогу бундючитись демагогам типу мого передбесідника п. Трильовського».

Отже тут таки й справді память п. Голубцеві не дописала, бо І. Франко не ужив тоді ані слова «бундючитись», ані слова «демагогам».

Я памятаю добре перебіг того свята, бо ж я його головно організував, я виголосив святочну промову та безпосередно потім разом з одною товаришкою-січовичкою перевязав ювілята почесною січовою лентою, дарованою йому «Українським Січовим Союзом».

І. Франко тоді й справді виступав проти мене, але цілком не закинув мені демагогії. Промова його зробила на всіх дуже пригноблююче враження, однако ж всі бачили, що це говорила душевно хора людина.

Тому й пок. Яр. Веселовський, мій заступник в проводі «Українського Січового Союзу», сказав до мене: «Не робіть собі нічого з того нападу на вас, бо кожний бачить, що це говорила людина хора, невідповідальна за свої слова».

І ще в однім помиляється п. М. Голубець: в році 1913 не було жадного здвигу Січей у Львові.

З правдивою пошаною

Др. Кирило Трильовський

Гвіздець, 14 липня 1938» [30, IV].

На похороні І. Франка 30 травня 1916 Трильовський від імені радикальної партії і Української Боєвої Управи промовив над домовиною з прахом письменника біля гробівця на Личаківському цвинтарі. Про це зазначає у спогадах М. Лозинський [27, 791], а М. Возняк у книзі «Памяти Івана Франка» наводить текст усієї промови Трильовського. Фрагменти промови розкривають глибоку оцінку Трильовським постаті, діяльності і творчості Франка для української національної ідеї і національного визвольного руху: «Сумна Громадо! Отсе віддаємо рідній землі тїло людини, що по Шевченку була найбільшим Українцем-громадянином! В часи найбільшого назадництва, в часи найбільшої заскорузлости галицько-української інтелїґенції – виступає він зі своїм товаришем Павликом, котрого тут так само перед роком поховано, яко смілий бойовик за правду й поступ і тяжким камінярським молотом раз по раз бє об «шкарлющу пересудів» і назадництва» [цитую за: 3, 74. – *Я. Г.*]. «Одначе Франко був не лиш пророком суспільної справедливости й борцем за свобідну думку! Він поклав рівночасно величезні заслуги для *української національної справи* в строгім значінню сього слова! Поминувши сотки його праць на полї українознавства, чи-ж не він то дав українському народови другий славний національний гимн «Не пора, не пора, не пора Москалеви й Ляхови служить», гимн, за котрий ще перед 15 роками карано молодїж в українських ґімназіях, а котрий тепер став справдї найбільше популярною піснею

нашого загалу? І той гимн був певно одною з головних причин того запалу, з яким на поклик «Головної Української Ради» та «Боєвої Управи» вже протягом першого місяця теперішньої світової війни – 30.000 охотників зголосило ся під синьо-жовтий прапор Українських Січових Стрільців! ... І тому, промовляючи тут також як делеґат і голова «Боєвої Управи», дякую великому покійникові й за те, що він влив у наші народні маси таку велику національну свідомість, таку посвяту й охоту до боротьби за національне визволеннє! ... Та будь що будь – він учив нас не лише гарячим і грімким своїм словом, але й прикладом цїлого свого життя, що не упадати нам на дусї серед невдач, посеред тяжких, неприхильних обставин. Паде на шляху одиниця й сотки тисяч одиниць, але провідна ідея *визволення* живе й жити буде!» [3, 76].

До творчості І. Франка повертався Трильовський і після його смерті. 30 травня 1926 р. на академії у Відні з нагоди роковин смерті Франка він виступив з доповіддю «Іван Франко – як поет-громадянин», яка згодом була опублікована [31]. К. Трильовський вважає, що в XIX столітті Україна могла пишатися лише двома водночас і письменниками і громадськими діячами, якими є І. Франко і Т. Шевченко. Відзначаючи, що І. Франко був більш різносторонньої діяльності митець, ніж Т. Шевченко, автор все ж вважає найважливішою у його діяльності літературну творчість, передовсім поетичну. Автор порівнює ті обставини, в яких починали свою діяльність Шевченко і Франко: молодому І. Франкові слід було долати сильний реакційний дух, який формувався з великого впливу на тодішню інтелігенцію духовенства. Велику роль у формуванні І. Франка Трильовський відводить М. Драгоманову, його листам до редакції «Друга». Першою програмою Франка Трильовський називає поезію «Каменярі», в яких «майже що стрічка – то програма, то визаннє апостольського покликання. І такими апостолами Франко і Павлик й справді були» [31, 37]. За свою апостольську роботу Франко з Павликом були зовсім бойкотовані суспільством

і виявили великий гарт душі, аби завдані їм суспільністю удари витримати. К. Трильовський відзначає новаторство віршової техніки І. Франка, оскільки до їх появи побутував і домінував виключно коломийковий розмір. Окремий уступ (цитований вже вище) К. Трильовський присвятив політичній діяльності Франка: як одну з помилок політичної діяльності Франка автор статті описує справу з переходом письменника з радикальної до національно-демократичної партій. «Та не в політиці лежала сила і заслуга Франка, як громадянина, і не в романах його, хоч і їх старався він перейняти глибоким громадянським змислом. Його громадянська заслуга і кольосальне значіннє для нашої національної будучности лежить передовсім у тім великім числі преважних і глибоких думок, розсипаних мов дорогоцінні перли і діяманти по його поетичних творах. Є се правдиві *заповіти для нас і для будучих поколінь*» [31, 43. – виділення в першодруці. – *Я. Г.*] – пише К. Трильовський. Повертаючи в кінці статті до початкової думки про роль Т. Шевченка і І. Франка, автор завершує статтю закликами: «Покажім же себе і старші й молодші достойними мати таких великих народних пророків. ... Гартуймо думки наші і грудь на святе велике діло; заправляймо наші крила до високого літання, про яке говорить Франко! А ціль, до якої ми прямувати маєм – се й є: поставленнє великого нашого народа у народів вольних колі, се й є: *свобода й злука*!» [31, 44. – виділення в першодруці. – *Я. Г.*].

Поштовхом до написання 1940–41 рр. спогадів про письменника стала для К. Трильовського підготовка альманаху (чи ювілейної книги) до 25-літніх роковин смерті І. Франка. Очевидно, йшлося про збірник, який готував до друку львівський музей письменника. Саме музейні працівники звернулися до автора з проханням написати спогади. Окремі деталі історії появи спогадів К. Трильовського додають нещодавно опубліковані музейні щоденники наукового працівника музею Марії Струтинської. Зокрема, у другому з цих щоденників під датою 12 березня 1941 записано: «Бохенський

виїхав до Коломиї зробити інтерв'ю з К. Трильовським та поробити знімки в Коломиї і Березові» [14, 260]. Згадуваний у цьому записі Іван Бохенський – це племінник письменниці Євгенії Бохенської, який працював у музеї. Запис документує, що вже тоді музейні працівники налагодили контакт з К. Трильовським і, очевидно, просили його про написання спогадів. Аргументом на користь цього може послужити й те, що в рукопису тексту спогадів автор проставляв дати написання фрагментів тексту і дати ці фіксують другу половину березня – якраз час після поїздки І. Бохенського до Коломиї. Позначками дат написання супроводжено текст арк. 1–70. Зокрема, текст аркушів 1–9 писаний 18/III 1941, аркуші 9–21 позначений датою 19/III 1941, аркуші 21–31 – датою 20/III 1941, аркуші 32–41 – 21/III 1941, аркуші 41–47 – 22/III 1941, аркуші 47–56 – 25/III 1941, аркуші 56–65 – 26/III 1941, аркуші 65–70 – 27/III 941. В текстовому фрагменті 71–102 («Докінчення…») аркушів дати нема.

У записі з 8 квітня 1941 року у щоденнику М. Струтинської занотовано: «Засідали в справі спогадів: що хто бере …. Взяла зреферувати листа Трильовського» [14, 264]. У записі, датованому наступним днем – 9 квітня 1941, – М. Струтинська пише: «Завтра написати: листи з заявою Трильовського і Кобринську» [14, 264]. Які саме листи із заявою Трильовського – встановити не вдалося. У записі від 26 квітня 1941 вказано: «Прочитала спогади Трильовського, які надійшли» [14, 266]. Йдеться, мабуть, про «першу частину» спогадів (арк. 1–70), які надіслав з листом К. Трильовський. Збірник, для публікації в якому ці спогади готувалися, через воєнні події виданий не був і спогади залишилися неопублікованими свого часу.

Весь рукопис написаний чорним чорнилом і містить чимало правок, підкреслень простим і червоним олівцем, чорним чорнилом. Текст поміщається тільки на правій сторінці зошита (за аркушевою системою), ліва залишається порожньою, іноді служачи місцем для різних текстових поміток і вставок, внесених автором в процесі роботи. Весь текстовий масив,

який за авторською фоліацією становить 102 аркуші, не був написаний як єдина текстова цілість: на аркуші 70 автор після уступу про похорон І. Франка поставив підпис, який свідчить про закінчення тексту спогадів, але після цього перекреслив підпис і долучив до рукопису ще один зшиток (арк. 71–102), позначивши його ремаркою «Докінчення «Споминів про Івана Франка». Очевидно, це докінчення було надіслане Трильовським разом зі супровідним листом «до Хвальної Управи Музею ім. Івана Франка у Львові», писаним з Коломиї і датований 24 квітня 1941. Автограф листа зберігається нині разом з автографом спогадів. В листі автор просить не вилучати текстових фрагментів і перечислити гонорар: «Впрочім прошу взагалі по змозі нічого не викидувати а зосібна наведених мною цитатів з творів І.Франка, які конче потрібні для ілюстрації та тривнення тексту. Прошу також о надіслання решти гонорара а т. Струтинську і т. Бохенського о відповідь на мої листи. Коли після Ваших обчислень появиться взагалі Ваша ювилейна книга, та чи у Львові чи у Києві? Бажаю найкращих успіхів Др. Кирило Трильовський» [32, підкреслення Трильовського. – *Я. Г.*] – сказано у листі.

З літературного боку спогади К. Трильовським не були вишліфувані остаточно: про це свідчить і вигляд писаного тексту – з багатьма випадками вклеєних, вставних сторінок, стилістичних правок і доповнень паралельно тексту на полях аркушів. Принцип роботи автора над спогадами був мозаїчно-компілятивний: ознайомлення з публікаціями Трильовського 20–30-х років XX ст. виявляє у тексті спогадів майже дослівні текстові повтори з статті «Іван Франко – як поет-громадянин», опублікованої 1926, чи зі спогадів «Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-тих років минулого століття)», опублікованих в журналі «Жінка» (1937, № 11–12, с. 2–3).

Відчувається також різниця і в характері тексту спогадів, досить часті повернення на віддалі до уже сказаного раніше. Дві, умовно кажучи, частини цих спогадів різного характеру: у

першій (арк. 1–70) міститься фактичний матеріал як суспільного життя Галичини Франкового часу, так і взаємин автора спогадів з І. Франком. При тому К. Трильовський подає дуже мало фактів про конкретно своє спілкування з письменником, зате часто вдається до розгорнених відступів про інші події, поясненнями передумов певних фактів, які до І. Франка не мали жодного стосунку – все це утруднює сприйняття цих спогадів як цілості і сприйняття в них єдиної лінії розгортання думки. Є серед цих відступів цікаві і неординарні спостереження про І. Франка – можливо, іноді дискусійних для сьогодення, але тонких і влучних. З'ясовуючи на початку спогадів вплив Драгоманова і Франка, автор зазначає, що «ми всі Драгоманівці були «москвофілами» – прихильниками класичних прогресивних російських письменників та революційних рухів в царській Росії» [32, арк. 7]. К. Трильовський вважає, що «заатакування Драгоманова Франком уже цего століття стало лише під впливом М. Грушевського, який його в 1899 році до національних демократів затягнув. Але М. Грушевський не здавав собі властиво справи, що він робить, так як взагалі – краще вмів він про історію писати, ніж історію самому робити! Аджеж вмів він навіт Франка (зважмо лиш це: «Франко!») заставляти до коректури його, Грушевського творів, наколи котра хвиля праці над оригінальними його, Франка, власними творами – була для нашої нації – золота вартною!» [32, арк. 8. – підкреслення в автографі. – *Я. Г.*].

У другій частині спогадів (арк. 71 – до кінця) фактичного матеріалу нема, це, в основному, рефлексії Трильовського про Франкову творчість, її значення для національної ідеї. Таким чином, в процесі написання спогадів Трильовський здійснив певну жанрову модуляцію, при якій спогади про Франка переросли у роздуми над картиною тогочасного суспільного життя. Тут Трильовський багато говорить про вплив Драгоманова на Франка, вважаючи, що «власне великим щастєм для Східної (української) Галичини була ця обставина, що найзавзятішим і найвірнійшим прихильником ідей ширених

М. Драгомановим став І. Франко, найбільше спосібний зі всіх старих і молодших Драгоманівців …» [32, арк. 74]. На думку Трильовського, «саме теоретизованє не помогло би багато, як що великі ідеї [Драгоманова. – *Я. Г.*] не були би вбрані у чарівну форму поезії, яку їм надав такий могучий властелин українського слова, яким був Іван Франко. Як що не він станув би на службу цим ідеям – розвій культури, та розбудженя клясової свідомости у галицькій робучій клясі опізнилиби ся може і о цілого півстоліття!» [32, арк. 75–76]. Трильовський говорить про непорозуміння, які були між Франком і Драгомановим і що ці непорозуміння були політичними і виходили з того, що Франко бачив на власні очі і відчував галицькі відносини, а Драгоманов бачив їх з чужини і був менше ними обізнаний. Розмірковуючи, що під політикою йдеться про «практичну діяльність, що має на меті здобути владу в державі, а бодай вплив на владу.». Називаючи практичну практичну політичну діяльність «вульгарною політикою, немаючи впрочім ні найменшого заміру її зневажати або легковажити. І власне таким вульгарним політиком Іван Франко не був, так як він – великий поет і естет дивився на всьо з вищого становища, а за тим ішло, що многих дрібниць не добачав, дрібниць які в практичній вульгарній політиці грають нераз надзвичайну ролю» [32, арк. 80]. Повернувшись нижче знову до думки про Франка-політика, Трильовський доповнює: «і тому до мого попередно висказаного погляду, що І. Франко не був політиком у вульгарнім значінню – мушу єще додати, що він не був політиком-тактиком» [32, арк. 101].

*Листи К. Трильовського до Івана Франка та спогади про письменника друкуємо вперше, в повному обсязі, без купюр, максимально дотримуючись всіх особливостей оригіналу (зберігаємо підкреслення та правопис). Лише подекуди для точнішого і яснішого сприйняття змісту доставляємо синтаксичні знаки. Кілька текстових фрагментів, в яких не вдалося відчитати поодиноких слів, позначено безпосередньо в тексті у квадратних дужках: [*Не відчитується … слів. – *Я. Г.*] Орієн-

товне датування, встановлене нами в одному листі (№ 10), подаємо перед початком листа у квадратних дужках. У такий же спосіб інформуємо про уривання тексту цього листа. Скорочення слів розкриваємо у квадратних дужках безпосередньо в тексті. Пояснення іншомовних слів як і авторські примітки подаємо у підтекстових посторінкових виносках. Лист польською мовою №5 подаємо як мовою оригіналу, так і в перекладі українською, публікуючи переклад відразу після польського тексту. Вважаю за доцільне відтворити при публікації спогадів датування написання їх фрагментів, які проставлені К. Трильовським в рукописі. Коментарі подаємо за окремою нумерацією після тексту листів і після тексту спогадів. Вважаю за приємний обов'язок подякувати моєму батькові Романові Гораку за допомогу у відчитуванні листів з автографа, а також науковим працівникам Львівського музею Івана Франка за різнородну допомогу і сприяння у підготовці до друку цієї праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Водъ д-ра Ивана Франка // Діло. – 1897. – № 256. – 11(23).XI. – С. 2.
2. *Возняк М.* Іван Франко в добі радикалізму // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років XX ст. / упоряд., вст. ст. М. Ільницького – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – С. 163–227.
3. *Возняк М.* Памяти Івана Франка (опис життя, дїяльности й похорону). – Відень: Накладом «Союза Визволення України», 1916. – 95 с.
4. *Горак Р., Гнатів Я.* Іван Франко. – Кн. 7: Протистояння. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 584 с.
5. *Гулейчук О.* Повітове народне віче в Снятині // Хлібороб. – 1892. – № 6. – 15 березня. – С. 41–50.
6. Девятий зйїзд руско-укр. радикальної партії 17-ого і 18-ого грудня 1899 року // Громадський голос. – 1900. – № 1. – 1 січня. – С. 2–5; № 3–4. – 1 і 15 лютого. – С. 25–28; № 5. – 1 марта. – С. 33–36.
7. Дописи. За «Народну Волю» // Хлібороб. – 1894. – № 8–9. – 15 квітня і 1 травня. – С. 67.
8. Загальні Збори «Народної Волі» // Хлібороб. – 1894. – № 10–11. – 15 травня і 1 червня. – С. 69–72.

9. Zapiski. Babskie rządy // Monitor. – 1897. – № 45. – 16.XI. – S. 7.
10. Zapiski. W sprawie notatki pt. «Babskie rządy» // Monitor. – 1897. – № 46. – 23.XI. – S. 7. – Підписано: Lwów dnia 17 listopada 1897. Z uszanowaniem Dr. Iwan Franko.
11. *Зелінська Н.* Трильовський Кирило // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. – Вип. 3. – Львів, 1996. – С. 299–302.
12. Знов заборонене віче // Хлібороб. – 1894. – № 8–9. – С. 67–68.
13. І ми в Європі. Протест галицьких Русинів проти мадярського тисячоліття // Житє і Слово. – 1896. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 1–9. – Підписано: Львів дня 15 іюня 1896. Руcько-українська молодіж академічна у Львові. За комітет для справ угорських: Др. Іван Франко, Михайло Павлик, Вячеслав Будзиновський, Володимир Охримович. Юліян Романчук, посол до Ради Державної. Др. Теофіль Окуневський, Степан Новаковський, Дмитро Остапчук, посли на сойм краєвий. Др. Евген Олесніцкий, Остап Терлецький, Др. Роман Яросевич, Др. Михайло Дорундяк, Др. Єронім Калитовський, Др. Кирило Трильовський, Др. Сев. Данилович, Др. Лонгин Озаркевич, Др. Михайло Олійник, Др. Яків Невестюк, Др. Корнило Чайківський, Др. Андрій Чайківський, Михайло Струсевич ред «Дѣла», Олеся Озаркевичева, Анна Павлик, Ольга Франко.
14. Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 12: Перші кроки (документи і матеріали про створення музею) / упоряд. Р. Горак, В. Бонь, Я. Горак; передм. В. Бонь. – Львів: Апріорі, 2012. – 386 с.
15. Новинки. Въ таборѣ нашихъ радикаловъ // Діло. – 1897. – № 252. – 5(17).11. – С. 3.
16. Новинки. З'їзд руских радикалів // Діло. – 1903. – № 257. – 14(26). 11. – С. 2–3.
17. Панове громада! // Хлібороб. – 1894. – № 7. – 1 квітня. – С. 48. – Підписано: «Коломия, дня 19 квітня 1894. Виділ руского політ. товарист. «Народна Воля» Др. Северин Данилович, заступник голови; Виділові: Іларіон Гарасимович, Михайло Дорундяк, Михайло Павлик, Кирило Трильовский, Василь Киданецький, Іван Сандуляк, Іван Фокшей Семенів, Др. Іван Франко.
18. Перші збори «Народної Волі» // Хлібороб. – 1893. – № 15. – 1 серпня. – С. 100–102.
19. Програма руско-украінскої радикальної партіі // Народ. – 1890. – № 20. – С. 301–303. – Підписано: С. Данилович, М. Павлик, Є. Левицький, І. Франко, Р. Яросевич.
20. [Програма Шостого з'їзду радикальної партії] // Громадський голос. – 1897. – № 17. – 1 вересня. – С. 133.

21. Пятий зйізд руско-україньскоі радікальноі партіі // Громадський голос. – 1896. – № 18. – 1 жовтня. – С. 119–123.
22. Рух вічевий // Громадський Голос. – 1897. – № 1. – 1 січня – С. 7–8.
23. *Самійленко В.* Твори в двох томах / Упоряд., примітки О. Бабишкіна. – Т. 2. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958.
24. Семий зйізд руско-українськоі радикальноі партіі // Громадський голос. – 1898. – № 24. – 1 грудня. – С. 184—186.
25. Січовий Батько: Штрихи до портрета Кирила Трильовського / Петрів М., Гайванюк М., Ковтун В., Савчук М. – Коломия, 2012. – 52 с.
26. Спогади про Івана Франка / упоряд., вст. ст., приміт. М. Гнатюк. – Львів: Каменяр, 1997. – 635 с.
27. Спогади про Івана Франка / упоряд. М. Гнатюк, вид. 2-ге, доповнене, перероблене. – Львів: Каменяр, 2011. – 814 с.
28. *Сулим Б.* Феномен Крайової виставки у Галичині 1894 року. – Львів: Поллі 1997. – 208 с.
29. *Трильовський К.* Девятий зйізд руско-укр. радикальноі партіі // Громадський Голос. – 1900. – № 5. – 1 березня – С. 33–36.
30. *Трильовський К.* До Хвальної редакції «Нового Часу» у Львові // Літературно-Науковий Додаток до «Нового часу». – 1938. – № 28(40). – 18 липня. – С. IV.
31. *Трильовський К.* Іван Франко – як поет-громадянин (Реферат виголошений на академії в память І. Франка 30 мая 1926 р. у Відни) // Літературно-Науковий Вістник. – 1926. – Т. XCI. – Кн. 9. – С. 33–44.
32. *Трильовський К.* Мої спомини про Івана Франка. – Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка. – Фонди музею. – Група «ор». – Інв. № 1081.
33. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 20 серпня 1882 р., Будилів // Інститут Літератури ім. Т. Шевченка. – Відділ рукописів та текстології. (далі – ІЛ). – Ф. 3. – № 3711. – Арк. 1–4.
34. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 21 липня 1884 р., Будилів // ІЛ. – Ф. 3. – № 1603. – Арк. 215–221.
35. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 3 січня 1887 р., Снятин // ІЛ. – Ф. 3. – № 1615. – Арк. 639–642.
36. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 12 січня 1888 р., Будилів // ІЛ. – Ф. 3. – № 1602. – Арк. 441–442.
37. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 5 липня 1889, Будилів // Іл. – Ф. 3. – № 1602. – Арк. 701–702.
38. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 26 серпня 1889, Будилів // ІЛ. – Ф. 3. – № 1602. – Арк. 771–772.
39. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 4 червня 1889, Будилів // ІЛ. – Ф. 3. – № 1607. – Арк. 215–217.

40. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 23 лютого 1890, Будилів // ІЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 541–544.
41. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 28 січня 1892 // ІЛ. – Ф. 3. – № 1607. – Арк. 519–522.
42. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 24 березня 1894, Краків // ІЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 545–546.
43. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 3 серпня 1894, Снятин // ІЛ. – Ф. 3. – № 1609. – Арк. 379–382.
44. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 23 серпня 1894, Снятин // ІЛ. – Ф. 3. – № 1609. – Арк. 405–408.
45. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 6 вересня 1894, Снятин // ІЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 547–554.
46. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 25 червня 1896, Коломия // ІЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 555–557.
47. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 6 серпня 1896, Коломия // ІЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 559–560.
48. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 1 вересня 1896, Коломия // ІЛ. – Ф. 3. – № 1613. – Арк. 621–628.
49. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 19 листопада 1903, Коломия // ІЛ. – Ф. 3. – № 1624. – Арк. 511–512.
50. *Трильовський К.* Про народне віче в Коломиі // Хліборо6. – 1891. – № 11–12. – 15 грудня. – С. 58–62.
51. *Trylowski K.* O Lieonie Wasilewskim // Biuletyn polsko-ukraiński: Tygodnik ilustrowany. – Warszawa, 1937. – №1 (192). – S. 2–4.
52. *Франко І.* Додаткові томи до Зібрання творів у 50 т. – Т. 52. – К.: Наукова думка, 2010. – 1040 с.
53. *Франко І.* Збірка К. Трильовського // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – Т. 27. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 221–224.
54. *Франко І.* Збірник пісень патріотичних і січових. Уложив Січовий Батько. Чернівці, 1906. З друкарні І. Віглера. Стор. 64. 16° Ціна 40 сот. //Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – Т. 37. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 62.
55. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 3. – 447 с.
56. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 50. – 703 с.
57. *Франко І.* Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах // Франко І. Зібрання творів: у 50 т.– К.: Наукова думка, 1980. – Т. 26. – С. 320–331.
58. *Франко І.* Українська література в 1888 р // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 27. – С. 268–270.

59. *Франко П.* Іван Франко з близька (пять портретів). – Львів: Накладом Повітового Союзу Кружків Р.Ш. у Львові, 1937. – 32 с. – Серія: Бібліотека «Рідної Школи», ч. 7.
60. Шестий зїїзд делєгатів руско-української радикальної партії // Громадський голос. – 1897. – № 19. – 1 жовтня – С. 149–151; № 20. – 15 жовтня. – С. 157–158; № 21. – 1 листопада. – С. 167–168.
61. Юбилей 30-літньої праці Михайла Петровича Драгоманова // Народ. – 1895. – № 1–2. 1 і 15 січня – С. 1–28.
62. Ювилей 30-лїтної дїяльности Михайла Павлика (1874–1904). – У Львові: З Друкарні народової (Манєцких), вул. Коперніка, 9, 1905. – 82 с.
63. Ювилей 25-лїтньої лїтературної дїяльности Івана Франка // ЛНВ, 1898, Т. IV. – С. 115–133. – Підпис: О. М.
64. Ювилейні обходи в Коломиї // Громадський голос. – 1898. – № 19. – 1 липня – С. 146–147. – Підпис: Кріпкий радикал.
65. Ювілейні обходи в честь І. Франка. Львів // Діло. – 1913. – № 132. – 17(4) червня – С. 4.
66. *Якимович Б.* Іван Франко – видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти. Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 691 с.

Листи Кирила Трильовського до Івана Франка

№ 1

В Будилові 20/8 [18]82

Високоповажаний Пане!

Даруйте мені, що так давно не присилавєм грошей, але моі обставини не позваляли мені того скорше зділати. Предплачуваний «Сьвіт» давєм золочівскій громаді, а буде єго предплачувати дальше Иван Франчук, уч[еник] VI кл[яси] в Золочеві, котрому прошу дальше «Сьв[іт]» висилати під адрес: Лев Нечиперович post resp[ect], а заразом М. Довганеви, котрому напишу, щоби грошї скоро надсилав, єсли того ще не зробив. Я сам, сли буду міг, запренумерую на ново, але здає ся аж з новим роком. При тім посилаю кілька своіх віршів на пробу, чиби не здався котрий до «Сьвіта». Впрочім, прошу дуже о ласкаву оцінку, ох, и пораду яксьмо поступати на дальше. Дуже буду Вам вдячний за тоє. На припадок

друкованя котрого з віршів прошу підписати мене псевдонімом «Клим Обух», а лиш під «Окрушками» – «Иван Сила». Здає ся, що дістанете повних двох предплатників.

Зістаю з глубокім поважанєм

Кірило Трильовский,
уч[еник] VII кл[яси] в Коломиі.

В неділю (сонет)

На Прута бережечку на пишнім зарінку
Гудит бас, грає скрипка аж голос лунає,
Молодь в павах мов пави повагом гуляє,
Дівчата немов квіти у дівочім вінку.
Музики перестали. Під вербами в затінку
Посідали дівчата, хтось в сопілку грає,
Молодь кругом станула. Люлька
Затягла пісню грімку, про Довбуша й Звінку.
Гуляйте молодята поки молодії,
Покі серце веселе скорше в груди бє ся,
Покі кров молодая скорше в жилах ллє ся.
Гуляйте, поки сонце недільноє гріє,
Завтра в тяжкій роботі земля перейме ся
Потом тим, що тепер з Вас в гульні ллє ся.
(або: що в гульні днесь з вас потоком ллє ся).

13/8 1882. В Будилові

Далекій край (сонет)

Єсть край далекій, десь на сьвіта краю…
Мало о нім хто що сказати знає,
Єго ні місце, ні час не вбіймає,
Для всіх истнує, не всі єго знают.
В нім також пестрі квіти прозябают,
Хоч иншим духом від них повівае
Инакше сонце всходячи сідає,
Й зорі вечірні инакше блестают.
По крутих стежках сущности блудячи,
И я до того залетівєм краю,

Угасив груди, жадьбою горячі;
И часто д'нему знову прилітаю
И буджу в собі нові сили сплячі.
З отухов в серці в сущність повертаю.

Вечер над Прутом (сонет)

Зайшло вже ясне сонце, край неба палає,
Зірка вечірня блідним промінням ся мінит,
А Прут филює й сині води пінит,
И гай в пітьмі дремлючий в собі відбиває.
З за темних гір обслони звільна випливає
Місяць повний, червоний, величезні на землі тіни
На землі розсипались, зза густої стіни
Ліз ляскнув соловейко, и знов затихає.
Думка моя на крилах почина взлітати
Уяви, и гай в Пруті відбитий здає ся
Мені замком у воду запалим заклятим.
А промінь місяченька що на филях ве ся
Волосём русалочок, що вийшли игратись,
На верх, а соловій голос их співом здає ся.

27/7 82

Рибак (з Гетого)

Вода шумит о беріг бє,
Рибак над нев сидит,
И дивит ся як вудка вєсь,
Чи рибкі не держит.
И як дума, и як сидит
Роздімаєсь вода,
З води волн синих виходит
Русалка молода.
Она питає, співа мов:
«Чом ловиш плід ти мій?
Підступом людскім и злобов
У світ горячій твій?
Ах! Коб ти знав як рибкам ту
На мокрім мило дні!

Ти самби скочив в глубину
Вкоїв свої жалі.
Чиж місяць й сонце не взира
До морскої води?
Чиж не вертают их лиця
Ще красші відтуди?
И чиж тя сине небо те
Не вабит в глубину?
Не вабит тя лице власне
У вічну тишину?»
Вода шумит о беріг бє
Ласкоче по ногах,
А серце жадьбою росте
Як в милой обіймах.
Она говорит співа мов
Говорит мов співа,
Аж скочив – шубовсть головов…
И більш ёго не ма.

21/1 1881

Думка

О чом ви гори темнов мраков
Закрили ся? Скажіт чому?
Чому передо мною вкрили
Свою незрівнану красу?
Чому верхе свої високі
Огріти сонцю не дасьте?
Чом вонь чудну з яруг глибоких
На доли не розліете?
Чому пінючі ваші струї
Чим раз повільнійше пливут?
Чому чим раз бренит тихійше
Голос веселих ваших пут?
Чому пред очима криєте
Свою незрівнану красу?
О чом ви темними хмарами
Закрили ся? Скажіт чому?

«Та мрака темна, що нас криє,
Ті хмари що нас облягли,
Се слёзи гіркі що ми пили,
На вскрізь пронялись, просякли.
Они окрили верхє наші
Що й сонця блеск до нас не йде
Ми вонь в яругах вкрили нашу,
Бо й она никає, и она мре.
Пінючі наші срібні струї
Повільнійше як вперш пливут,
Бо Німец бори нам руйнує
Що над ними шумят, ростут.
Втихают в нас веселі нути
А сумна пісня верх бере,
Бо наш Гуцул у нужду впхнутий
Чим раз то низше карк свій гне.
Нидіє наша краса пишна
Горюют наші Гуцули
Тому ми мраков та хмарами
Закрили ся та обвели».

Будилів 1/8 [18]82

Окрушкі

I.

Сиджу в ночі й думаю як раз
Чути гуркіт… чути віз зближаєсь.
Чим близше… уже коло нас…
Вже минув нас… й знову затихає.
Ще чуть трошкі… чути… вже не чути…
Лиш луна ще по полі гуляє…
Так и наше житє улітає,
Коб луну лиш довго було чути.

II.

Коб я змінив ся в дуба,
То рісбим в темнім гаю,

А моя мила люба,
Піді мнов сілаб в маю.
Я ставби ю сланяти
Пред сонця лученьками,
Вна сталаб уплітати
Листки моі з квітками.
И ввилаби віночок,
На голову вложила,
На ясний волосочок
Собіби пришпилила.
А можеби вірвала
Листочок моєй віти
Можеб поцілувала…
Вна любит зілє, квіти.

III.

Усё мені в душі вирите:
и небо чистеє, блакитне,
й левади пишніі зелені,
Зарінкі травусь вистелені,
И верби тихо дрімаючі,
И Прут розлогій, та шипучій.
И сіножата, й густі лози,
И луг, й тополі при дорозі.
Й горби веселі за горбами,
И поля на них пасмугами,
Й села розкєнені широкі,
И гори сині та високі,
И небо чистеє блакитне,
Усё мені в душі вирите.
Усё мені в душі вирите:
И небо чисте блакитне,
И церковця з трема верхами,
И молодь на них из сапами,
Й веселі з піснями дівчата
И над ярами біленька хата,
И білі вівці на толоці,
Й вакар з сопілкою при боці

И воли в плузі крутороги,
И цмінтар затишний убогій,
И хрест над чуркалом шипучим,
Й жінкє з коновками ідучі,
И в зільнику пахучі квіти,
И граючі ся на сутках діти,
Й газди з короткіми люльками,
Й сади вишневі з акацъями,
И небо чистеє блакитне,
Усё мені в душі вирите.

IV.

Минуло літо, мина зима,
Нім оглянув ся, й весни не ма,
Й мина знов літо и осінь знов,
Як в невірного хлопця любов.
Вяне лилея в руках дівочих,
Вяне и личко и карі вочи,
И довгі коси вже випадають
Минають хвилі, літа минають;
Житя минає, и смерть прийде,
Братчик могилу сиру всипле,
Коби на ній лиш списати міг:
«Для волі жив лиш, за волю ліг!»

Сумна дійма

(з німецкого Мілєра)

Чись казку стару чула
О дітях рибакових,
Що самі в хисткій лодці
Поплинули на море!
Що рвали водні рожі
И пісинькі співали,
И цілувались з серця
Й солодко забавлялись?

Запратили вни берег
Наколи ніч запала,
Вже більше не вернули,
И вість про них пропала.
А знаєш ми є діти.
Я хлопцем, ти дівчинов,
А морем любов наша,
Що стане домовинов.

28/3 1882.
ІЛ, фонд 3, № 3711, арк. 1–4.

№ 2

В Будилові 21/7 1884
п.п. Снятин

Високоповажаний Пане!

Перепрашаю Вас дуже, що сьмію Вас своїм листом затрудняти, але річ єсть по моїй думці досить важна й не знаю до кого з львівських людей удатись, щоби зійшла на відповідну дорогу.

Ходить о тоє: – Уже Ви сам в своїй статі в «Зорі»[1] зробили тую увагу, що трактованє нашої літератури в гімназіях єсть так нужденне, що молодіж наша виходит з них не то щоб з розбудженою охотою до неї, але впрост майже з легковаженєм всього, що написане на рідній мові. Вже поминувши тоє, що находяться такі люде як спімнений Вами lan…й, котрий цілком явно и мовби урядово вщіпляє погорду до народної нашої літератури, а таких як він здаєсь є и більше, там именно, де жадного руху молодежи не видко. – Мусимо взяти також на увагу, що много професорів, знову вже то для шкаралупництва, то знов для слабкого таланту навіт мимовольно місто охоти – легковажанє до свого будят в учениках. Коли ще до того долучимо, професорі-поляки на кождім кроці погорду до руского защіпляют, де можут пригнетуют хочби найневиннійший рускій дух, – не дивотою нам стане, – чому так мало виходит з гімназіи людей вже хочби з простим замилованєм до своєї письменности, а противно чому молодіж наша виходит легкодушною до свого, – не маючи жадного понятя о своїх обовязках, о ході народних діл та літератури, – чи ж диво також, що з виімком «Січи» прочі акад[емічні] товариства так мало показуют житя, а противно досить значний

индеферентизм, а місто заохочувати своіх молодших братів, они их просто знеохочуют своєю інорацією и безтактним поступованєм?! Чиж не бачимо приміром вузкоглядности, браку енергіи та охоти до серіозної праці львівскої академічної молодежи на приготованях до сегорічної мандрівки та на такого рода вираженях єї, як до декотрих січовиків: «Ми на університеті – то читати нам и учитись не тра! Бібліотека нам пощо?» и т. п.? Справді плакати хоче ся, як видить ся так поступуючих представителів рускої молодежи у нас! Конечно, що ту також вже так сказавши деморалізація зі сторони старших «народовців» мусит пагубно вліяти на львівску молодіж, але річ певна, що и цілий теперішний устрій гімназіальний в головній мірі причиняєсь до того. Я Вам скажу коротко про нашу гімназію. В 8 кл. знав руске проф. Грушкевич, котрий помимо того, що єсть дуже щирим патріотом, не посідає однакож досить знаня, ані таланту, ані способу розмилувати учеників в рідній літературі, а хотя дуже відважно и навіт з нараженєм себе виступає на шкільних годинах (рускою), то все то не робит жадного враженя, вже власне, що немає способу до того, а по друге своіми власними поступками не дуже ентузязмує молодіж. В 7 и 8 кл. мав знову руске пр. Ружицкій, идеал шкаралупника та педанта, котрий дуже старанно вправді учит, але без жадного огню и запалу, так що и там иде наука як за напасть. В 6 мав руске пр. Грабович, котрий виображеня о рускім не має, виразитись дуже часто не вміє, а уживає польонізмів, а з староруского толкує часто так блудно, що самі ученикі єго поправляют. Тойжеж професор на иншій годині в остатнім степені висьмівав ruskego автора на превелику втіху польских паничів. О поступках проф. историі Kubisztala вже зараз відзивались голоси в «Ділі» та «Проломі». Він перебріхує історію, працує цілими годинами на тему: «Buś Polszcza i Lytva to odna molytwa, осьміхує рускіх селян, и т. д. без кінця. Profesor rysunków Kzyciński по уміщеній о нім дописи в Ділі назвав єго редакторів palamarzami i kacapami. Profesor matematyki Zokalski викликувавши одного ученика з V кл., котрий звав ся на «icz» через «ski», коли той не підоймав ся відразу, закидав єму потім при таблици: «Matematyki nie umiesz, a gadać po moskiewsku na rynku umiesz?». Своєю дорогою, що титули як: Lajdaku, galganie, drabie – суть у него на порядку дневнім навіт и в 8 та 7 клясі. З найбільшим підступом поступає собі проф. природної історії Waigel, котрий закладник памятника Karpińskiego (котрий, мимоходом сказав-

ши, коло Станіславова родив ся) и na pamiętka pobytu Kazimierza Jagiellończyka w Kolomyi, автор монографіи о Коломиі, Obrazków przyrody w Panu Tadeuszu, як також відчитів: o poezyi hebraiskiej и о всім о чім лиш за нового немає виображеня. Той не виступає явно, а так собі, висміваючи та перекривляючи рускі прізвища та слова, уживаючи навіт таких слів як «Иван набздив халоші» – и других якнайтривіальнійших виражень – а всьо лиш в тій ціли, щоби понижати руску мову в очах учеників. А що такі надужитя поповняють ся в других гімназіях, то не ма и найменшого сумніву. До того в бібліотеці шкільній для учеників число книжок рускіх не доходит и 20, наколи польскі спроваджуют ся цілими десятками и то з напрямком екстпатріотичним. Колиже зобачит ся в якого ученика руска книжка, зараз оголошує ся єго за «socyalista» і вже то шкодженям при клясифікациі, вже то підюджуванєм других професорів, старає ся єго позбути ся з гімназиі. У нас певноби вже більшу половину Русинів повиганяли, слиби директор (Wolff) не був досить вирозумілим и безсторонним, хотя на него зо всіх боків штурмуют. А коли возьмем на увагу такі надужитя, щож тут дивного, що навіт и при праці професорів руского язика, – молодіж попросту боіть ся рускоі книжкі, тим більше, що зфанатизовані єі польскі колєгі, слідят єі на кождім кроці?!!! Справді, що положенє єї дуже сумне, а разом з тим дуже сумні вигляди на будучність, бож знаєте самі, що сли кто з гімназиі випаде без засад, то треба великого характеру а и посторонного впливу, щоби з него на університеті щось путнього могло виробитись. Томуто університетска молодіж индіферентна остала та без житя, и такі потім з неі люде на становищах (Розумієсь говорю о загалі, – не о винятках). И якаж рада на тоє? який вихід з сего положеня? Як забезпечитись від того на будучність? Тяжко мені таким оптимістом бути, щоби сподіватись якоі зміни теперішнього систему в гімназіях. Думаю також, що и ваша статя в «Зорі» не много поможе, хіба, що може троха упритомнит п. lan....ого, та до застановлення много инших побудит. Тут тра критикі, сильного виступленя, тра безустанно сьлідити всякі надужитя и их на «позорище свѣта» виводити. Длятого думаю, що булоби найлучше, якби Ви скористали з поданих мною матеріялів и піднесли всьо тоє в Ділі, а сли ще Вам більше буде тра, я також постараюсь, – з инших же гімназій також не тяжкоби оних було.

Другий спосіб також бувби добрий, и чи раз підносив я єго, н. пр. на першій мандрівці, та жаль, що моі проєкта лиш дуже малий

найшли послух. Йде именно о тоє, щоби ві Львові злучило ся пару енергічних людей, котріби взяли в свої рукі виключно розбудженє й піддержуванє руху молодіжи в гімназіях провінціальних. Моглоби ся то ділати вжето через кореспонденцію, вже то через вспиранє книжками, а мусілиб они також вистаратись, щоби до кождого висшого заведеня наукового а щонайменше до гімназій – в рускій Галичині, доходило по одному примірникови всіх наших часописий та видань. Страта для редакцій булаб майже жадна, – а користь велика, и кождому ясна та зрозуміла. При бідноті, страшній бідноті, а навіт нужді більшої части нашої молодежи, – лишень в такий спосіб можна думати о розбудженю патріотичного житя, в загалі «думаня» бодай. Проєкт сей сповнив ся о тільки, що декотрі люде з «Січи» помагали нам сего року книжками, а не менше золочівцям, алеж они задалеко від центра нашої жизни, щоби з успіхом могли то повести. У Львові треба того центра, – алеж и людей треба до того, котріб не маловажили тої справи, и щиро нев занялись. Мандрівка якраз знадобить ся до обрадженя всего того, и навязаня взаимних відносин и на Вас кладу я всю мою надію, що хоч многі ваші заняття – постарайтесь бодай о початок сего діла, – порушите сю думку між здібними до сего людьми, що єще перед мандрівкою поробили приготованя в тій ціли. В Коломиі же можнаби ся грунтовно над всім тим нарадити, конечно, поза вічем и в меншім крузі. Отоді, за рік, за два видніби були уже користи, а за 3 або 4, виходилиби люде уже приготовлені и з якимсь кругозором та поглядом на божий сьвіт. Отоді и посгупкі учителів-ляхів можнаби легко мати зібрані до прилюдного оціненя. Розуміє ся, требаби було також подумати о дальшім видаваню «Дрібної бібліотекі»[2] и т. д., але то вже усьо на пізнійше. Я признаю, и прошу Вас звинити мене, сли в моіх поглядах та проєктах єсть що блудного, – але думаю також, що не много єсть в них неможливости, а лиш треба пару спосібних людей. Длятого ще раз Вас прошу о можливе увзглядненя и застановленя ся над ними. Сли мавбим спосібність з Вами в Коломиі побачитись, – буду міг Вам більше з моіх поглядів подати и зазнакомити з станом нашої молодіжи, о скілько удалось мені его пізнати.

Що же до мандрівки самої, то, як могу судити з доходячих до мене вістей, не дуже заносит ся на удачу. Програма не усталена, в многих точках не практична або и не до виконаня. Що н.пр. зроблят «путешественникі» в Вижници, а властиво як дістанут ся з неі до желізниці? Як можна доперва в Коломиі збирати гроші и

радити, що робити? А сли так иде з всіми місцевими комітетами як в Коломиі, то fiasco не дуже далеке. Межи инчими не стане часу и сили хоч на оден верх Чорногори дістатись – а після того, що комітет ще восени завязав ся, можна було судити, що вже всьо якнайподрібнійше обмислене и розважене. Але будь що будь якось то буде – коб в остатних бодай час, добре взято ся за діло.

Ще одне прошеня маю до Вас. Жалієтесь на брак охочих займатись рускою літературою. Отже я власне свого одного колегу именем Дмитра Андрейка[3], котрого проби в оповіданях можесьте и переглядали, бо надіслав одно під заголовком: «Чому я не вженив ся» до «Зорі». Єсть се хлопец не тілько талантливий, але ще до того дуже красного характеру и пильности, – та жаль що для браку средств матеріяльних буде мусів піти на попа, и розумієсь затратять єго тамки. Длятого то, понеже було оголошене, що декотрих людей возьме комітет за дармо на вандрівку, можеби власне міг одним з тих бути, – а тамки можнаб єго як намовити на сьвітский факультет и показати єму можність удержаня. Адрес до него: В Трудовачу, п[овітова] п[ошта] Гологори. Ще раз кажу Вам, що се дуже цікавий хлопець, а музик при тім незвичайний.

Перепрашаю Вас поновно, щом знудив Вас своім письмом, та часу забрав, и зістаю з глубоким поважаням

Кірило Трильовскій,
колом[ийський] матурист

ІЛ, ф. 3, № 1603, арк. 215–221

№ 3[4]

Високоповажаний Добродію!

Дуже тут нас засмутила вість, що Ви залишили думку видаваня «Поступу»[5]. Вправді не много тут нас, прихильників вашого діла найшлосьби, але все ж булиб ми старались що змога агітувати. Після нашои гадки не повинніби Ви так скоро абдиковати зо свого заміру, бо річ ясна, що годі, щоби вже перед виходом 1-ого числа знайшло ся більше предплатників, и що они доперва пізнійше по 2–3 числах почалиб знаходитись. А конфіската проспекту – також ще не дуже злий амен. Тому просимо, щоби Ви – сли се можливе – повернули назад до своєи первістнои думки, – а сли инакше годі, то можеби видавати спершу числа що 1/2 місяця и в зменшенім

обємі, а так и ризико булоби менше. Чули ми вправді, що місто «Поступу» думаєте видавати час від часу більші альманахи, алеж се річ певна, що они не знайдут такого покупу, щоби оплатились як тра, а впрочім значеня их буде менше. Яскуляк споминав, що Вам треба описів народного житя, але не знаю, що під сим розуміти. Чи такі як в «Зорі» Познаньского[6]? Сими днями писав до мене Др[агомано]в, и дуже ферфлюхтує на Ак[адемічне] Брацтво, що оно так дуже дорожит ся з предплатою (150 зол) на Кобзаря. Я бо єму писав, що ми єі аж тоді вишлем, коли він загварантує, що на случай страти через конфіскату, він єї нам винагородит. Так урадженo бодай. Але він каже, що єму се не в голові, бо знає наперед, що ми не супротивимо ся конфіскаті. Не знаю, що на тоє наші скажут.

Тепер ще одна річ. Я чув ще у Львові, що Ви хочете закупити собі на селі яку невеличку посілість, и тому доношу Вам, що у нашім селі єсть до набутя хороший дімок (4 покоі и кухня) разом з будинками, садом (2 морги) и огородом (2 морги). Положенє дуже красне, а властителька, вдова по священнику, жадає за тоє 3.000 зол., думаю однак, що далаби за 2.500 з. Єще поля щось 14 моргів, але се не конче трактувати. Від двірця 1 1/2 чверти милі, від Снятина 3 кільометри, а Прут під самим селом.Також суть грунта на спродаж в Стецевій, але мабуть без хати.

Не занедбуйте – сли можете – «Поступу»!

Поздоровляю Вас и В[исоко]п[оважану] Жену вашу щиро

Щирий прихильник
Кирило Трильовскій

Будилів, 3/1 [18]87. п[овіт] Снятин.

[*Дописка Григорія Ганкевича*[7]:

Високоповажаний Пане Добродію!

Прилучаючись до гадки тов[ариша] Трильовского думаю що така часопись як «Поступ» дуже нам потрібна, бо вже справді треба намъ вийти раз з дотеперішного застою. На Буковині можна 10–15 пренумератів числити задля фонетичної правописи «Поступа».

Прийміт заявленє мого глубокого поважаня.

Ваш прихильник

Григорій Ганкевич, предсідатель тов[ариства] «Союз»
Снятин 3/1 [1]887.

ІІ, ф. 3, № 1615, арк. 639–642

№ 4

Високоповажаний Пане!

Звольте прислати мені в розпродаж з 12 прим. «Читалень»[8]. Пришліт також в редакцію «Буковини» 50 прим. або и більше, так як казав мені недавно Попович (властивий єи редактор), що він постараєсь о их розпроданє. Крім сего добре би було, якбисьте вислали осібно «Питання про читальні»[9] для долученя до «Буковини». Так само траби зробити и з «Батьківщиною», понеже книжка не всюда дійде, а «Батьківщину» мают майже всі читальні. В Коломиі може занятись розпродажею «Читалень» Николай Кейван[10], уч[еник] VI кл[асу] гим[назії]. На случай, що конфіскати «Про віча»[11] не знесут, обіцяв Попович видати их під зміненим титулом в Чернівцях, розумієсь коштом тамошних людей. Тому в данім случаю най п[ан] Павлик відошле их просто до Поповича, а и дальші брошурки най там видає. Число «Буковини» разом з висилкою стоит 20 зол. Я відписав вже давно Арабажинови взглядом відомои бібліотеки[12], однак він нічого не відписує. Казав Попович, що він би перепер перенятє єи до Черновец, щоби лиш знав які книжки, и кілько стоятиме перевіз. Федькович скінчив вже 3 акти драми «Богдан Хмельницкій». Він цілковито упавший чоловік і слуга єго (форисіц) старшує над ним а нераз и побиває. Він тепер виключно під впливом Стоцкого[13] та Поповича. Зо Стоцким говорилисьмо о ваших «Паньских жартах»[14]. Він каже, що перед 48 р. ані не було ще такого попа, щоб з народом держав, ані вже такого пана, щоб попа на паньщину гнав. Пізнав я також Є. Ярошиньску[15], дочку сельского учителя в Брідку, п[овіт] Вікно (Окна) га Буковині. Она пробувала вже своих сил літературних в «Буковині». Дівчина се досить очитана в німецкій та россійскій літературі, а з нашои не дуже много знає. З ваших писем не читала майже нічого, тому сли можете, вишліт єи дещо, так як она небогата, а таланту шкода.

Поздоровляю Вас щиро з поважанєм

Кир. Трильовскій

Будилів 12/I [18]88. п[овіт] Снятин

ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 441–442

№ 5

Sniatyn, 25.VIII [18]88

Dziś odbyła się zapowidziana w "Dile" uczta w rezydencyi za niej nieproszonego kandydata p[ana] Mojsy. Byli tam przytomni jak „Dilo" zapowiedzialo – bo „Dilo" czasem bardzo domyślue – i bardzo wysocy dygnitarze i bardzo niscy swiata urzędowego. Tylko w jednem względzie domyślaność „Diła" mniej była dokładną, mniemało bowiem że tylko duchoweństwo powiatowe będzie obecnem, a temczasem pojawił sia i ks. biskup Pełesz, który w mitrze solenną mszę – za zdrowie i powodzenie pani Stefanowej – jak jedni twardzą, za udanie się wyborów przeciw woli narodu – jak twerdzą drudzy – odprawił.

Ponieważ ofiara Bogu przyniesiona przez samego Przeoświaszczenego jak [*не відчитується. – Я. Г.*] jest bezskuteczną być nie może, to wkrótce się dowiemy, czy to też za zdrowie pani Stefanowej, czy też za udanie się wyboru była intencya Przeoświczenego.

Wielmożny Panie Redaktorze!

Proszę zmienić posłaną korespondencyę, że miejscowość w której odznaczył się p[an] Falkowski swie się Kilichów a nie Krasnostawce. Bliżej cała sprawa opisana jest w 178 N „Diła" – resztą proszę nie zmieniać.

Jeszcze raz oświadczam, że agitujemy przeciwno „ormiańsko-żydowskiemu" a nie „polskiemu" kandydatowi.

List włościanina wywołał okrótną hecę w Sniatynie, a tych niewielę ekzemplaży „Kurjera" które idą do Sniatyna formalnie rozerwano oddając sobie z rąk do rąk.

Według wszelkiego prawdopodobnieństwa wygrana nasza.

Cyryl Trylowski

[*Допис К. Трильовського у верхньому лівому кутку над початком тексту листа*]: Proszę się wstrzymać jeszcze ze 2 dni, aź rzesz sie wyjaśni czy istotnie – jak [*не відчитується. – Я .Г.*] był Pelesz u Mojsy.

ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 769–770

Переклад:

Снятин, 25.VIII [18]88.

Сьогодні відбувся оголошений в «Ділі» прийом в резиденції за найнепрошенішого кандидата пана Мойси. Були там приявні як заповідано – бо «Діло» часом дуже домислює – і дуже високі особи і дуже нижчі світу урядового. Тільки в одному пункті домисл «Діла» був менш докладним, зокрема в тому, що буде присутне тільки повітове духовенство, а тим часом появився і ксьондз біскуп Пелеш[16], який в мітрі урочисту мшу за здоров'я і поводження пані Стефановей, як одні твердять, за двалі вибори проти волі народу – як твердять другі – відправив.

Оскільки жертва, принесена Богу через самого Преосвященного [*не відчитується. – Я. Г.*] безрезультатною бути не може, то незабаром довідаємося чи то також за здоров'я пані Стефановей чи за вдалі вибори була інтенція Преосвященного.

Шановний Пане Редакторе!

Прошу змінити настільки післану кореспонденцію, що місцевість, в якій відзначився пан Фальковський називається Кіліхів, а не Красноставці. Детальніше ціла ця справа є описана в № 178 «Діла»[17] – решта прошу не змінювати.

Ще раз засвідчую, що агітуємо проти «вірменсько-жидівського», а не проти «польського» кандидата.

Лист селянина викликав великий сміх в Снятині, а тих декілька екземплярів «Кур'єра», які приходять до Снятина буквально розірвано, передаючи їх з рук в руки.

Згідно з найбільшою правдоподібністю виграна наша [справа].

Кирило Трильовський

[*Допис К. Трильовського у верхньому лівому кутку над початком тексту листа*]: Прошу затриматися ще з 2 дні, допоки річ не проясниться – як [*не відчитується. – Я. Г.*] був Пелеш у Мойси.

№ 6

Високоповажаний Пане!

Посилаю Вам допись про наші виборчі кавалки, і прошу Вас дуже постаратись о се, щоби єї «Kurjer» приняв. Вправдї она може й за обширна, але за Снятин майже нїчого доси в «Kurj[er]» не було, а то що було – зі сторони Мойсюків. Най отже нам посвятять вже тих 2, 3 шпальт, а за то знову не скоро, але порядну допись напишем. Впрочім обіцяли депутації нас попирати. Томуто допильнуйте ласкаво, щоби се помістили, окрім того звернїт їх увагу, щоби не всякому духови вірили, бо помістят знову таке як допись про справозданє Мойси, де самі безличні брехнї. Здаєсь менї – що сего року повинні ми виграти, бо якось і в самім Снятинї починає поволи іти. Ганкевич Ник[олай][18] (п[ошта] Сн[ятин]) просить Вас, щобисьте вислали єму 5 прим. «Спом[инів]» Др[агоманова] ч[астина] II і по одному ч[астини] I, «Переб[ендю]» і «Каїна»[19]. Ще раз прошу Вас щиро допильнувати сеї дописи, бо се для нас дуже важне – наразити Мойсюків на сьміх. Депутація дуже довольна принятям у Львові і нарід вельми цїкаво слухає єї оповідань.

Поздоровляю Вас і вашу Добродїйку щиро ваш Кирило Трильовский

Будилів 4/6 [18]89.

Вишліт також сли зможете з пару прим[ірників] дотич[ного] числа під моєю адресою.

ІЛ, ф. 3, № 1607, арк. 215–217

№ 7

Високоповажаний Пане!

Посилаю Вам першу частину мого оповіданя. Зачав я єго писати для Самійленка, котрий хотів видати якийсь збірник[20], і тому старавсь я так писати, щоби цензура не дуже черкала. Але бачу на Украйіні таки сего не пустять; тому лучше най «Товариш»[21] зужиткує. Вже є і друга часть готова, а трету може ще перед вандрівкою допишу. Думаю, що вже і з сего, що Вам посилаю, можете осудити чи се щось варте чи ні. В другій частині критикують селяне повстаня деяких попів, а одного хвалять і дальше Заг[альні] Збори. В третій будуть вечерниці. Всьо дієсь однойі днини. Старавсь бути обєк-

тивним і змалювати вірний образок читального руху. Всі майже лиця взяті з природи.

Черновецкі люде просять Вас дуже, щоби «Товариш» печатав ся желехівкою. Ріжниця – кажуть – буде невелика, а буде одностайність і недоброжелателям замкне ся рот.

1 випуск мого Збірника[22] уже печатаєсь і вийде перед вандрівкою (також желехівкою). Лиш з частею фінансовою круто. Сли будете писати до кого на Украйіну, то згадайте про моє видавництво, і запросіт до уділу так в творах як і грошах. На «Відповіди» – здаєсь страчу. «Буковина» від сьлідуючого числа печататимесь фонетикою. Єсли ваша ласка, то звольте відписати, чи моє оповіданє приймете.

Поздоровляю Вас щиро. З найглубшим поважанєм К. Трильовскій.

Будилів, 5/7 [18]89.

п[овіт] Снятин.

ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 701–702

№ 8

Високоповажаний Пане!

Будьте ласкаві допильнувати, щоби письмо Запаренюка[23] не змінювано, бо перше – зробило тут незвичайне враженя. Лиш єго імени не наводїт (в підписї). Залучену картку від мене прошу доручити редакції, і також допильнувати, щоби всьо поміщено. «Дѣло» стріляє дурницю за дурницею, так, що не можем собі вже ради дати. Скорочує дописи і опускає найважнїйше. І так опустило про гостину Пелеша. Допильнуйтеж, щоби бодай Kurjer нам дав сатисфакцію, бо газети не хотят рухати попів, а тут не мож з ними видержати. Скотство одно за другим.

Особенно просим, щоби нам не обтинано писем, бо таким чином звичайно всьо маснїйше відпадає.

Що з «Товаришем»? Чи спасен? Що думаєте о «Впереді»[24]?

Здоровлю Вас щиро Кирило Трильовскій

Будилів 26/8 [18]89.

Змилуйте ся, і підїт до друк[арні] [Наукового Товариства імені] Шевченка, та допильнуйте, щоби відбито якнайскорше для нас бодай 150 «Микитів Хрунїв під деревом іскушенія», що колись було в

«Зеркалі»[25]. Кліші чейже ще є, а як нема під рукою, то поспитайте за ними. Кошта вернемо, бо чейже не будут великі. Нам се буде дуже помічним. К.Т.

Рух величезний, комісарів пошивают в дурні, а жандарми боять ся.

Лист Запаренюка прошу якнайскорше умістити.

ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 771–772

№ 9

Високоповажаний Пане!

Думаю, що повірите мені, коли Вам скажу, що письмо Ваше здїлало мені велику прикрість. Але я таки почасти сам винен нашому непорозуміню і тому приймаю тих ваших терпких пару слів, яко річ в певній мірі заслужену. Але возьміт на увагу – нїчо так сильно не надаєсь до витворювання непорозумінь як письмо, а до того єще коротке побіжне, писане з поспіхом. Ви же могли чей замітити, що тих моїх пару уваг було власне серед таких обставин написане. Мені много хотїлось нераз Вам написати про «Народ» – але постановивєм собі вздержатись на якийсь час від всяких «патріотничаній»; не мігєм однакож вдержати, щоби не кинути пару уваг при пересилцї сеї банки, а річ ясна, що на відтинку переказовім мусївєм ся виражати в дуже звязлий і добитний спосіб. Було там без сумніву пару іронїчних заміток – алеж, хочби они були єще раз так острі – не повинні Ви преції зараз припускати, що я вже цїлком против Вас стою, і цїлу вашу працю за нїц маю. Виж преції зі мною з давна вже знаєтесь, і знаєте також добре мої погляди. Після мене – ми не ріжнимо ся цїлковито що до Standpunkty, з якого глядимо на рускі справи – а заходить лиш ріжниця втоди, коли сходимо на поле практичних питань, а іменно: як наші погляди переводити в житє. Тут отже виходить зараз на верх ріжниця між нашими індивідуальностями: Ви дїлатель кабінетний, я – практичний агітатор, і що з тим іде зараз в парі. Ви – ідеалїст, і то ще крайний, я же гляджу на річи більш реально, бож і маю спосібність приглядатись ім ближше чим Ви. Річ певна, що єсли розходиться о «quantum», то моя дїяльність против вашої дуже незначна, бож нема в мене нї тої витревалости, нї того супокою, що у Вас. Але ту знову винна ріжниця, яка між нашими вдачами зходить. Впрочім, я се дуже добре сам знаю, як

не менше і се, що єсли єсьм тепер такий, який єсьм, то маю за се подякувати вашій і франковій школї. Тим більше отже мусїло мене діткнути, коли Ви до мене стали говорити якби до яко відступника і зрадника поступового табору! Самі преці признаєте, що пораду приймете і від найменшого – не цурайтесь адже і моєю. Я виджу зблизка, що народови приступне, а що нї, що єму поможе, а що пошкодить – чомуж отже малибисьте ігнорувати мої заміти в сїм напрямі здїлані; тим більше, що як малисьте сказати в Стецевій – Ви ще нїколи не були в народній читальни. А що до того, чи пишете популярно – то поспитайте хочби Даниловича[26] – що вїн Вам скаже про декотрі ваші статї. Но, але Ви і самі признаєте, що не всьо Вам удасть ся популярно написати, і я з Вами вповнї годжу ся, що причиною сего єсть в немалій части ваше перетяженя роботою, брак здоровя і взагалї погані відносини матеріяльнї. Я і так подивляю вашу незвичайну працьовитість і незламність і лиш то мене дуже болить, що, як з ваших слів видно, Ви думаєте, що я про всьо то забув, і цїлком на се не кладу ваги! Єще глубше вкололисьте мене, споминаючи про 1 зол. титулом предплати – і даючи менї тим способом притик, що я не стараюсь помочи вашому дїлу. Я Вам однак скажу таке: що до мене самого, то я вправдї маю що їсти, але грошей – анї шеляга, отже годї менї помочи Вам. Між людьми майже не буваю – але все таки придбавєм Вам 5 предплатників. А що єсли лиш можу і маю чим – стараюсь добрим людям і добрій справі помочи – то се чейже знаєте. А вже не знаю з відки Ви прийшли до того заключеня, що я хтїв брати до цензури ваші статї в «Батьківщинї»?! Я ж навіть старав ся не висказувати Вам своєї думки про ваш вибір «Арного» для «Батьківщини»[27], щоби Вам тим прикрости не зробити, а навіт старавєм ся єго видати, хоч своєю дорогою, крім банки даної мною, від своїх товаришів нїчого не зібравєм.

Послухайте нарештї ще раз. Знаю і подивляю Вашу працю, а колим перечитав ваш лист до Дан[иловича] про стан матер[іальний] «Народа» – то і справдї дивуюсь як Ви єще не закинули всього до 100 чортїв. Але коли вже даєте менї позволенє поповчити Вас про партії – то послухайте і се що слїдує, хотя годї тут широко розписуватись.

«Буковина», «Русская Правда», а почасти і «Р[уська] Рада» велике зло заподїяли, несучи роздор межи сам нарід. Декуда, от пр. в декотрих селах на Буковинї повстали лїтерально партії москво- і укр[аїно]фільска і через сварки упав там весь рух. В Галичинї сего

єще не видно, але єслибисьте почали дальше товчи людям про партії, то они справді зачнуть до сего пристращати ся, збавляти собі тим час, аж нарештї повстане роздор, і зійде нарештї – коли возьмем на увагу тупий степень інтелїгенції спорючих – на поле найбезглуздїйших сварок. Розуміє ся, що втоди про якусь організацію народних сил – пиши на Бердичів! Ціла адже штука в тім, щоби о скільки можна тримати нарід оподалеки від партійних спорів, а до сего доведе найлучше сли буде ся про них мовчати. Всякі «Русскії Слова» і т.п. тра попросту «todschweigen»* – а тим часом подавати народови науку і поради безпосередно практичні! «Народ» вступив істинно в части на ту дорогу як показують статї Дан[иловича] і Франка.

Дальше. Кажете, що я не розумію, що Ви о партіях думаєте. Я розумію Вас так: І укр[аїнці] і москвофіли повинні злучитись разом в старанях для робітного люду. Pium desiderium**! а то головно тому, що кацапи навіт не будуть вашої газети читати. От порахуйте на пробу: кілько кацапів маєте між своїми предплатниками? – Слибисьте отже дальше ішли тою дорогою, показалибисьте ся неулїчимим ідеалїстом, котрий анї не думає числитись з фактами, але для владстної пози – потрафить навіть дійстність посвятити. Впрочім поспитайте хочби Гаморака[28] – що він скаже на се, що Ви розєднуєте народ, та гадаєте ще й кацапів затягнути у поступовий табор! А доки що – прошу Вас дуже – не ігноруйте так дуже моїх слів; їх чейже не упір диктує, а найсильнїйше, на досвідченю оперте пересвідченя. Повинно бути се для Вас чейже ясним – що колим грозив проти Вам контрагітацією – був се радше спосіб заявленя свого невдоволеня.

Прийміт отже сих пару слів за виясненя з моєї сторони; думаю, що повинні они усунути мале се непорозуміня і привернути назад дружні зносини між нами. Тому то просивбим Вас о пару слів відповіди хотяби карткою. А за сим словом поздоровляю Вас щиро ваш К. Трильовскій.

Будилів 23/2 90.

Просивбим вас дуже постаратись враз з п. Ф. щоби поміщено в Kurjerі мою допись.

ІИ, ф. 3, № 1634, арк. 541–544

---

* Замовчувати (нім.).

** Найкращі побажання (лат.).

№ 10

[грудень 1890 – початок 1891 рр.]

Високоповажаний Пане!

Двох заводів дізнав я, перечитавши послїдне число «Народа». Довідавєм ся іменно, що він не буде виходити що тиждня, як про се говорив менї Др. Дан[илович], а друге – що і про заповіджене нове видавництво для народа[29] не чути нїчого. З першим єще можби погодитись, хотя в виду чим раз горячійших партійних борб і недалеких виборів буде се для радикальної партії дуже не вигідним, що лиш раз на два тиждні зможе піднести свій голос. Але єсли справдї малибисьмо в таку важну хвилю, як тепер, лишитись без нїякого популярного письма – то се булоби справдї дуже сумно і рівнало би ся цїлковитій резигнації з практичної роботи та з впливу на нарід. Знаєте преціж дуже добре, що «Народу» нарід не розуміє і дуже слабо єго читає (бодай у нас) як також і се, чого наші люде (як нпр. Думка[30]) домагають ся. Думаю, що для партії буде річею перворядної ваги, щоби вислати на той рік у Відень бодай одного радикала і мусите здаєсь про се знати, що Данилович має великі шанси перейти. Та щож стане ся з цїлою справою, коли не буде попросту де рота вітворити, анї нїякої відозви оголосити, коли взагалї не буде де і як вияснити народови цїлу ситуацію, і що властиво іде при всїх теперішних галицко-руских гецах?! А річи стоять так, що з «Батьківщиною» мусить ся рішучо зірвати, бо се популярне виданє або і передрук «Дѣла» – але щож преці покласти на єї місце, за чим агітувати? Чи за «Русским Словом»? Годї преці зі взгляду на кількомісячну потребу єго вводити до читалень, щоби потім знову викидати. А дотого нема і найменшої певности, що оно буде так дуже попирати радикальні стремленя, а противно – можна сподївати сь, що і против радикалів оно виступить. Так отже будем мусїли бути засуджені на цїлковиту пассивність, бо без часописи абсолютно не мож буде нїчого вдїяти, а до того «Батьківщина», котру дотепер в браку лїпшого чого піддержувалось, буде забивати людям баки, так що попросту годї буде і виступати проти неї, сли не буде де уже перед тим народови витовкувати, чому єї за ворожу треба уважати. Одним словом прийде ся попросту сидїти безчинно і хиба скреготати з немочи зубами, бо до чогось позитивного братись – буде абсолютно неможливим. А маєте знати – сьвідомі люде між народом не так то дуже наглять ся за угодою[31]. І так н.пр. передові

снятинскі міщане її цілком противні і вельми наслаждались статею «Міняй кріцу...»[32]. Єсть отже на кім опертись – але возьміт се на увагу, що «Народа» лише дуже мало розуміють. І так на «нараді економічній» мусівєм одному селянинови (з Джурова) добре так викладати, що таке кольлективізм та таке інше. При тім і на се не мож забувати, як деморалїзуючо вплине на всїх більше тямучих людей між народом (нпр. на Думку) єсли обіцянка дана в «Народї» що до популярної часописи – не сповнить ся. Щож тут робити, що починати? В такім положеню і найзавзятїйший стратить надїю! Томуто не вже прошу, але закликаю Вас та цілий егзекутивний комітет – зберіт всї сили до купи та возьміть ся конче до популярного видавництва. Розуміє ся – не ма як тратити часу, бо з новим роком висилає ся предплату, отже що має іти на «Батьківщину» моглоби іти на нашу часопись. Навіть, єслиби не було виглядів удержати єї надальше – мусить она виходити бодай до кінця виборів. Можнаб нпр. видавати єї тепер що дві неділі, а потім лише раз на місяць. Але я пересвідчений, що єсли би дотичне письмо було ультра-популярне, єслиби ся спустило троха з катонїзму і зробило ся в нім відповідне місце і для чабарашків та жартів, що оно би стануло скоро на власні ноги. Бож і «Батьківщина» не така то дуже популярна (нпр. бесіди послів) – мусїла би тоже поволи уступити на бік. Що до сторони формальної – годїби звати нове письмо «Сельанином» вже задля зарозумілости міщан, але назвіт напр. «Народним Голосом». Данилович казав, що Ви малиби головно редагувати єго, та знову від Ганк[евича] чую, що власне противно: Павлик «Селянина» а Ви «Народ». Думаю, що не булоби се добре, так як Ви маєте більше популяризаційного таланту (нпр. ваші статї про вибори в «Батьківщині»). Розуміє ся, не запізнаю сим цілком доброї волї Павлика. Отже ще раз звертаю вашу увагу: не забувайте за популярне письмо! Най буде і невеличке обємом – але най буде!

Що до ситуації в повіті – то річ така: хотя дехто з попів і пялить ся до романчукового виступу – то се ще нїчого не вадить. Впливу на нарід они не мають. З Карлова вислав здаєсь Курпяк адресу довіря Ром[анчукові][33], підписану селянами, але се ще цілком не зміняє річи, бо можби в тім самім селї зібрати підписи ід на противну адресу. Як прийде що до чого, то не мож обавляти ся угодовців, бо попи у нас з народом майже не сходять ся, тіже що щось варті – будуть так само з нами як були доси. До того Данилович – личність між народом добре звістна, а в Коломийщині здаєсь і декотрі кацапи за

ним підуть. «Народні спілки»[34] – єсли розумієсь Коломийщї добре до них возьмуть ся – ще лучше приготовлять терен до виборів. Що до думок інтеліґенції про згоду – то я нпр. в Снятинї не знайшов нїкого, ктоби на ню годив ся. Здаєсь і на збір «Народної Ради» не поїхав з інтеліґенції нїхто крім мого старого, але сей абсолютно не має нїякого впливу. Уже пішла вістка по Снятинї з міродайних сфер, що у нас буде кандидувати Савчак[35]; так і виходить з єго залицянь (листовних) до попів. Се би було єще не зле, бо він – вибачте за слово – бздик, адже борба булаби легка. Небезпечним бувби лише такий Вахнянин[36].

Павлик мав щось відказувати на мене, що я єму рекомендую людей, котрі опісля цїлком не показують ся радикалами. Я однак не нагадую собі нїчого подібного. Най лиш він не думає, що тут тай в Коломийщинї нарід – то задокументовані радикали! Таж доси навіть єму нїхто і програми радикалів популярно не вияснив. Всьой вплив лежить доси лише на довірю личнім до людей, котрі власне є радикалами. Але о сьвідомім радикаліźмі між народом (раз на те йде) не може бути і бесїди. Се і найважнійший аргумент за популярним видавництвом.

Тепер ще зверну увагу вашу на те, що комітет редакційний повинен більше класти уваги на печатні статї. Тодї можеби не називано поєдинків радикальними поступками[37]. Було се тим дивнїйшим, що вже на нараді 4/10 мав Охримович[38] чіпнути Ок[уневсько]го за сей радикальний поступок[39]. Взагалї ч[исло] 23[40] вийшло якесь дуже покавальцьоване [*Далі текст уривається. – Я. Г.*].

ІА, ф. 3, № 1612, арк. 549–552

№ 11

Високоповажаний Пане!

Подаю Вам в залученю цїкаву вістку для «Kurjera» характеризуючу дуже наглядно понятя польскої бюрократії що до денунціяції. Лише постарайтесь щоби се прийнято. Згаданий господин є се Йоркаш, а гістьми, що були в Гар. [*Герасимович ? – Я. Г.*] – я та Ганкевич. Є тут тепер Гінсберг не знаю в якім дїлї.

Дуже Вас прошу о слїдуючу річ: справу мого арештованя і wyświecenia хотять видимо в заболотівскім судї вбити і тому тра єї конче ще раз порушити публично в «Kurjer-і». Звольте отже се

зробити на підставі звістки поданої мною в своїм часі, а сли затратилась – донесіть менї безпроволочно карткою.

Се би було вопіючою до неба кривдою, єсли би мало на нїчім скінчитись і одинокій орган свобідної думки у нас «Kurjer» – лишив мене з нїчим, без нїякої оборони. Треба справі надати розголос, щоби не сьміли такім коштом єї затушувати. Я мушу ту справу як і декотрі другі (арештованя Гулейчука[41]) вивести на тапет десь заграницею, тому прошу Вас подати менї пару адрес, до когоби удатись. І так нпр. в Россії – чи би не удатись до Doli [? – *Я. Г.*]. Яка єго адреса? Дальше – в Нїмеччинї. До соціялїстичних журналів удаватись хибилоби мабуть цїли, бо би уряд не звертав на се уваги. До кого ж? Я думаю нарешті удатись до котрого з молодоческих послів – але до кого і яка адреса? Може Ви знаєте случаєм. Який властиво орган молодочехів? Narodni listy? Можеби було добре зробити на руки якого молодочеха петицію від мене та Гал[ичан] в справ наших арештовань?

Я сподїюсь, що Ви застановитесь добре над всїм тим і – мимо своєї засади не відписувати – сим разом дасте менї відповідь.

Ми тут маєм досить подрібні інформації що до зборів народовців по зборах «Просвіти» у Штатмілера. Був там іменно Матковскій, швагер Ганкевича. Не пишем однак нїчого, бо Ви і так вже десь всьо знаєте. Єсли нї – напишіть лист до Ганк[евича] а напише Вам.

Яко член Комітету екз-радикальної партії – уважайте Ви добре на «Хлїбороба» – та взагалї на Колом[ийську] роботу. До «Хлїб[ороба]» дуже там пиняво беруть ся, а «спілки», сли так далї піде як доси, зроблять сьвітле фіяско. Головна річ – нема кому робити, бо Д[анилович] вчиться, Г[анкевич] клопочесь своєв спілков – але все таки сей шкодить о стільки, що на всьо дивить ся дуже рожево і за дровами не бачить лїса. Тому скілько раз приїде до Вас – старайтесь розбити ті рожеві мрії – і повернути єго троха до непридатної дїйсности.

Не мала біда в роботї практичній, що всюда (при спїлках) напотикаєсь на страшно індивідуалістичні інстинкта, так що за нашою бравою помочею – вироблятимуть ся благополучні «кулаки»! Так в Тульовій закладають спілку – але лиш 10 люда – а других приймати не хотять. Значить – хотять висисати других громадян.

Біда! тай годї. Треба отже добре розібрати теоретично – як і що робити в практицї, та до чого нам іти. А найголовнїйше – людей роботи, дїла – тра нам гвалт. Годї роздератись на части, як нпр. я також учитися мушу до ригорозум, а от в тій хвилї власне сидить

у мене двох мужиків, що приїхали по мене, щоб завести на збори до читальні в Завадів і читають в голос «Народ».

Уважайте саракі на «Хлїбороба» та роздобувайте вспівробїтників. Мою статю про вибори в «Хлїб[ороб]» тра конче помістити, але скаструйте всьо, за що моглиб сконфіскувати. На думку Гамор[ак]а, я по дуже спускаюсь, бо сей хтївби всьо кинути в мляво-солодко-філїстерске болото. Огня треба, фервору, бравури, бо інакше мужики задурно не схотять читати не то платити. Перечитайте ч. 2 «Русск[ой] Правди» (конче) з сего року, а побачите, як сей уміє до народу промовляти та який вплив має у них. Зауважте, що виходить з єго переписки (при кінци числа) яке узнанє має він у мужиків. При тім маса мастифікаций з вандруючими у Відень мужиками і через то став він (Купч[инський]) якоюсь майже мітичною личностею. Сподїюсь скорої вашої відповіди і czynnego popercia w Kurjerie. Здорові були!

Ваш Клим Обух.

Будилів п[ошта] Снятин
29/3 [18]91.

ІЛ, ф. 3, № 1607, арк. 685–688

№ 12

Дорогий Пане Франко!

На домаганє мужиків мусим скликувати віче до Снятина на 27/2[42]. Буде оно важне не лиш для нас, але і буде мати ширше значенє полїтичне, бо Окуневскій і Гаморак будут мусїли дати заявленя що до дальшої полїтики. Треба буде отже ще перед тим скликати Комітет, де они мусят явитись, сказати своє і приняти всказівки. Уже на сїм Комітетї будете мусїли (во імя і з інтересу партії) явитись, бо буде се незвичайно важна справа. Тим паче, мусите явитись на вічу, і розуміє ся – держати реферат. Се вже конечне з сего взгляду, що мусите чейже вже раз «pokazać się ludowi», котрий доси не знає нї одного маститїйшого радикала. До того Ви доконечні для поваги віча, і тому, що будемо мати віроятно сильних опонентїв, так що мусим зібрати якнайбільше людей, котріби були міцні в слові і schlagfertig*. Думаю, що найлучше би було якбисьте взяли

* Готовий нанести удар, готовий до бою, рішучий (нім).

реферат шкільний, бо і матеріяли будете могли борше роздобути. Особенно звернїт увагу на слїдуючі точки піднесені мужиками 1) Справи кар шкільних – хто тут тепер рішає, і якби устроїти на будуче. Наука польского і нїмецкого. – Поліпшенє долї учителїв, їх корпоративна організація з правом вибору інспекторів. – Дальше моглибисьте говорити о законї прасовім, бо маєте маса практики. На всякий случай – старайте ся ще більше людей взяти зі собою, раз – для нараднической практики – друге для лїпшої мобілїзації сил. На вічу будуть ще порушені справи: 1) Заг[ального] голосованя 2) Станових послів 3) Ради повітові 5) Рускі надписи на таблицях, руска кореспонд[енція] громад[ська]. Сьвяткованя недїлї через ради громадскі (бо терпят на тїм читальнї). 6) Мито і тарифи митові. 7) Оборона від напастей жидівских на торгах і по склепах. 8) Процедура тов[ариств]. 9) Полїт[ичне] товариство 10) Розторгованє «Хлїбороба» яко мужицкого органу. 11) Народні Спілки.

«Хлїбороб» зачинає пускати коріне, і Гарас[имович] енергічно взяв ся до него. Та біда, що партія обоятно відносить ся до него, і не дає наукових статей. Розуміє ся, що головна в тім вина – ваша, бо вашим впливом убилисьте на Зїздї справу, і тепер люде попросту до жадного обовязку взглядом «Хлїб[ороба]» не почувають ся. Отже направте справу сим, що самі що гарного нам пришлете. Особенно доконечні нам річи, котріби в делїкатний спосіб підривали авторітет церковний, як нпр. Про потоп, Про вік землї, Про інквізицію, Рух Лютер[анський] і реформаційний, Про Гуса і Джіордана Бруно і т. і. Вам всьо то написати легко, бо Ви в сїм обстріляні, як нїкто із нас – отже пишіт і то скоро. Сими днями маєм дістати перевід «Zawed ekonomicznych» (варшавских), з котрих має ся робити відбитка. Здались би нам в тій цїли рублї, отже при спосібности вдріт що з України.

Най ваш комітет екз[екутивний] не забуває, що має закладати просвітне товариство!! Оно доконечне, так як при его помочи можби і друкувати більше і ширити легше. Кажу Вам, що се конечне. Поклавши яких 50 кр. річно (тимчасом) яко вкладку, моглибисьмо зискати масу членів, а тим самим і вплив наш розширити. Впрочім се конечне вже зі взгляду на Ухвалу Зїзду. До того – причинилось би се до зисканя льокалю, де би ваші львівскі люде неакадемики сходились.

Дальше: Нам тут доконечні брошури в нашім дусї, котріби ми тут ширили. Люде хотять читати – а не мают що. Отже виберіт що

відповідного, що маєте з своїх видань, зложіть відповідно і вишліт нам. Булиб пожадані: «В поті чола», «Без праці»[43], «Про читальні», «Дума про Малед[икта Плосколоба]» і т. і. Дещо призначіть однак до дарованя, щобисьмо мали чим заохотити вибитнїйших людей. Се доконечне, бо декотрих дуже цїкавих хлопців захоплює нам з під носа Купчанко і взагалі Кацапи.

Здаєсь, будем мусїли основувати тут бібліотеку (так для нар[оду] як і інтел[ігенції]), а найлучше вдаласьби она при «Нар[одних] Спілках». Льокаль і так мусим брати на редакцію.

Ще раз прошу Вас – вплинїт на людей, щоби писали наукові статї для «Хлїб[ороба]». Самою полїтикою мало що вскуроєм. «Народ» також дуже погано робить, що так мало дає науки. Як бачу реформа єго дуже поверховна, бо стало на рубриках самих. Чейже з самого балаканя без науки – публіка на пров[інції] не може стати радикальною! До того, сего, що на моє внесеня ухвалено – не сповнюєсь. Чи подаєсь іменно книжки, котрі варт читати? (польскі і нїмецкі особенно). Чи даєсь відомість о таких «Neue Zeit», «Zeitschwingen», «Glos» і «Prawda»? А они виручували попросту «Народ». Львовяне знают і самі що читати, але провінція – хотьби хтїла, не знає що і з відки спроваджувати. Навіт про Bellamy-ого не згадав «Народ» нї словом. А є таке парижске польск[е] виданя за 40 кр.! Направтеж се по змозї. Також доконче треба би уложити виказ книжок до читаня для мужиків. На се однак тра, думаю, працї колегіяльної, а до того між Братчиками чейже повинні найтись сили.

Повстанє «Ватри»[44] мене дуже журить, і аж сил маю про ню. А що тілько членів має!

Донесіт докладно як думаєте про віче і чи берете реферати (Впрочім се запитанє даю з куртуазії. Ви чейже мусите бути на вічу і мати реферат. Ми до того з Буковини зтягнем людей). Я здаєсь недовго забавлю в Коломиї, бо дістаю сьвітлу посаду в Вижници на Буковинї.

Здоровлю Вас щиро ваш

Кирило Трильовський
у адвокат[урі] Кавецкого в Коломиї.

28/1 [18]92.

ІА, ф. 3, № 1607, арк. 519–522

№ 13

Дорогий Товаришу!

Дивує мене, що доси нї чого не помічаєте в «Kurjeri» о тих надужитях, що дїют ся в Товмаччині. В 4 і 5 чч. «Хлїб[ороба]» є они докладно описані[45], а особенно рескрипт зі Староства в ч[ислі] 5. Таж се нечувана річ! Зробіт же та хоч тепер, дуже Вас прошу!

Стефаник[46] тепер слабий в шпиталю, а перше роблено єму в музею Чарт[орийських] трудности, а до того жоден професор не хтїв му порученя підписати.

Дуже нас тут дивує, що доси не присилає нїкто відповіди на відозву вислану від тут[ешніх] радикалів. Таж зїзд доконечний хочби для сконсолїдованя сил і начертаня пляну роботи на лїто (час вистави![47]) та організації при виборах! Се би гріх був непростимий сей послїдний рік, а особенно час вистави не використати для нашої партії. Тому недобре Ви зробили, що так річ всю здали на Коломию, бо там вже певно Дан[илович] не допустит до сего, особенно тому, щоби свого авторітету не розгубити. Я тут ще довше забавлю, бо хорую сильно на нерви. Але десь коло 10/4 буду у Львові. А який хлїб буде зі зїзду 19 /3[48]? Напишіт слїв пару.

Здоровлю Вас сердечно. Ваш Кирило Трильовський

24/3 [18]94

Krakow ul. nad Rudawa № 17 I.

ІЛ, фонд 3, № 1634, арк. 545–546.
Кореспонденційна картка, адресована:
«Wielmożny Pan Dr. Iwan Franko we Lwowie, ul. Głęboka 7»

№ 14

Дорогий Товаришу!

Щось нїчого не чути про се, що Ви там робите з нашою їздою на виставу. Не улягає сумнївови, що дирекція зелїзниці лиш в сей спосіб згодить ся на зниженя, сли їдучі будут предкладати карти легітимаційні, що належат до дотичного товариства (Н[ародна] В[оля]). Впрочім пробуйте що буде, але на всякий случай якнайскорше повідоміть нас про результат ваших старань, бо час вже послїдний описати про все в «Хлїборобі», а крім того розіслати відозви по цїлім краю в справі віча.

Цікавий я чи Ви і доси дивите ся так само на «рівноправність» виставову[49], як перед тим? Мабуть факти остатніх часів повинні були Вас переконати, що тут о рівноправности не ма і бесїди, а є лиш одна велика патріотично-шовінїстична польска «szopka». Сапіга[50] приміром грає просто ролю польского короля, або що найменше претендента на польский престол.

A Wy i dokąd ludziecie się blagą nadzieją czy [А ви і доки будете одурюватися благою надією] [*три слова не відчитуються – Я. Г.*] prawnienia?

Коломийскі народовці устроюют проїздку на виставу. На їх запрошенє відповіли Снятиняне (без ріжниці партій), що лиш тоді поїдут, сли у Львові рівночасно буде скликане віче протестуюче проти надужитю вистави для панпольских цїлей. Они на се не згодились, отже обстіненція. Впрочім сли їх приїздка і дійде до скутку, старати ся буду, щоби віче таки відбулось. Інакше тій польскій безличности не буде кінця.

«Галичанин» подав дуже добрий проект про віче. Що всї ми про се повинні старатись – річ ясна. Найперше втрім носи [*не відчитується 1 слово – Я. Г.*] społecznej [*суспільний – Я. Г.*], а тоді можем подбати і о свої спеціяльно партійні інтереса. Загальний інтерес руского народа вимагає, щоби найперше залагодити велику народну манїфестацію проти остатних лайдацтв з вічами і тій безличній господарці, якої собі з ласки позволяют пани Баденї. Віче «Н[ародної] Волї» своєю дорогою повинно відбутися. Лиш вас прошу дуже – робіт потрібні стараня про желїзницю, поміщенє і салю, та менї зараз донесїт. Інакше загирит ся цїла справа. Що до салї я є впрочім и за ратушевою, щоби збори випали більше демонстративно, звідси зробилисьмо похід на виставу.

Як бачите, я досить скуточно агітую за «Житєм і Словом». Можеби Ви в «узнаню моїх заслуг» знизили менї предплату – тай і почекали дещо з нею?

Думаю, що єще з пару предплатників Вам зискаю. Чи Леся Українка ще не вертала[51] ?

Напишіт слів пару. Здоровлю Вас сердечно тай кланяюсь вашій Добродїйці ваш

Кирило Трильов.

Снятин 3/8 [18]94.

ІЛ, ф. 3, № 1609, арк. 379–382

№ 15

Дорогий Товаришу!

Як чую, до Вас поїхав Павлик, мусите отже певно мати якесь важне партійне діло до полагодженя. Колиж Ви там разом, то і поробіт кроки взглядом віча[52]. Треба лиш забезпечитись за салю і звідатись про бараки, в котрих моглиб селяне ночувати. В першій справі булоб найлучше якбисьте оба пішли до Перезидента міста. Я пересьвідчений, що він Вам не відмовит, і справа зістане в короткій дорозі полагоджена. Що до другоі, то Вислоух[53] без сумніву дасть Вам потрібні виясненя. Се один одинокій труд, котрий потребуєте в справі віча сповнити. Тому взиваю Вас в імя інтересів партії – не дайте, щоб справа та упала і не піддавайтесь впливови Даниловича, котрий не лиш нїчого нї практично, нї теоретично не робит, але ще й другим в роботї своїм крутїйством мішає. Сеж річ видима, що він лиш тому хоче довести справу до паденя, що я єї заініціював!

До того додам Вам що на глум всім противним твердженям нарід у нас пильно допитує ся про поїздку у Львів і віче. Вірте, що се не моя видумка!

З салею в ратуші мусите скоро забезпечитись, бо в «Н[ародному] Домі» певно не дістанем, се то з сеї причини, що 18 будут збори Качковських, отже кацапи не схотят, щоби наше віче ослабило враженя їх зборів.

Чи взялисьте від П[авли]ка статю Амічіса[54] ? Най Вам пришле, сли нї.

Сли що важного робите там тепер для партії, то повідоміт про се і мене. Скажіт Павликови (взглядно напишіт), щоби конче вислав і Дорундяка на мазурське віче, бо Сандуляк[55] не вистане, щоб добре репрезентувати наших мужиків.

Не забудьте також на статю в «Kurjer-i» про звісний акт обжалованя.

Здоровлю Вас сердечно і прошу скоро відповісти. Ваш

Кирило Трильов.

Снятин 23/8 [18]94.

ІЛ, ф. 3, № 1609, арк.405–408

№ 16

Високоповажаний Товаришу!

Річ відома, що Ви в політиці дуже красні прислуги тим робите, що попадало лиш у відому заяву в справі угодовій. Тепер зробилисте лиш повторенє сего самого. Не знаю, що за інтерес маєте всїм нашу партію так на кождім кроці компромітувати. Вірю Вам, що не маєте великого набоженьства до віча, бо боїте ся щоб вашій любій виставі що на нїм не обірвало ся. Але сли того, то миж преції єсмо в силі виступити, і сказати просто, що не може ся брати участи в вічу. Ми, як знаєте і інших помічників найдемо для тої справи. На всякий случай, сли би і «Н[ародна] Воля» не хтіла скликувати віча (а писав менї Павлик, що на всі моі предложеня годит ся), то ми (я, Стефаник, Мартович[56] і Сандуляк) постановили мимо того скликати віче. Що через се можливий буде розділ між нами – не будемо винні ми, але такі як Ви і Дан[илович], що ігнорують всї ухвали зїздів і заводят в партії повну анархію.

Впрочім завтра (неділя) ще раз їдем в Коломию, і справу обговоримо на ново. Прошу Вас дуже – не підставляйте ноги справедливій справі, а коли вже Вам благо партії обоятне не перешкоджуйте другим для неї працювати. Досить вже тих шкандалів і матеріялу для посьміховань ворогів. Єсли кому случаєм «регабілітація» в голові не повинен з сим критись.

Здоровлю Вас щиро

Кирило Трильовс.

Як бачите лист сей ще перед тижднем був готовий, однак я чекав ще на се, що в Коломиї довідаюсь. І дїйсно, сподїваня моі справдились: Ви дїсно на власну руку відкликали віче! Що тим скомпромітувалисьте партію і відняли їй сьвітлий случай до виступу і агітації, се Вас певно нїчо не обходит! Що впрочім для Вас партія, що зїзди, що організація, що карність ! Може впрочім вість про приїздку аранжовану коломийскими народовцями покаже Вам який кольосальний співуділ могли ми числити в першій приїздці. І з нашого повіту десятки мужиків довідавшись, що наш плян упав, їдут на час цїсарскої гостини у Львів і то чорт зна під чиїм проводом! Якби не було, то дуже добре стало ся, єслиб Ви вже раз пересвідчили ся які кольосальні «воцкі» Ви стріляєте в по-

лїтиці, і як фатально підставляєте нам ногу зі своєї сторони нїчого не намагаючись. Ви знаєте дуже добре, що доси нї я, нї Павлик не витикали Вам сего всього перед другими, хоч на зїзді в липню дуже добра була спосібність, а в інтересї партії навіт повиннісмо були то зробити (особливо про ваші угодові подвиги і преславну заяву). Знаючи нечисленність і слабосильність під взлядом інтелїгентних сил нашої партії, ми, цїнячи впрочім в Вас інші заслуги, примовчували все і дивились крізь пальці. Та тепер мірка перебралась і що до мене, я не думаю надальше мовчки дивитись на ту анархію, яку Ви вводите в наші і так слабі ряди. Одна солїдарність моглаб нас ще спасти, а Ви інулегуєте. Для Вас (впрочім і для Дан[иловича]) нїякі ухвали і настанови, нїякі зїзди не істнують, всьо мале і маловажне, сли не годить ся з хвилевим настроєм вашого духа і покликуваня Ваше на будьтоби ухвали «Н[ародної] Волі» (перед соціялістами а подібно і в Kurjeri) – крайно перфідне! Гарна ухвала, коли засіданя скінчилось, а головний прихильник віча вийшов з хати! Розуміє ся само собою, що я міг просто спростувати сей ваш викрут в часописях, але не хотїлось менї так вже надто радости заготовлювати ворогам. Досить вже Ви їх потішаєте!

До того всього, коли додати ще те ваше неясне становище послїдних часів як нпр. в справі вистави, Огоновского[57] і т. д., то легко мож пересвідчити ся, чи слушність має Драгоманов, називаючи Вас під полїтичним (мабуть) взглядом безхарактерним! Так і виходит на кождім кроці – kathederzucht –річ впрочім не така і зла, коби бодай не була так все маскована і не заявлялася з такою нерішучостею. А то з одної сторони – славословія Огоновским і стараня о коректу шкільних книжок, та славословія польскій буржуазії, а з другої промови на соціялістичнім конгресї! Щож за неконсеквенція! Чейже годї служити рівночасно богові і мамонї! Можеби вже раз як рішати ся і не коротити другим дїла! Труднож до лиха бути якимсь всесторонним генієм, бож можна, як Ви научали на снятинскім вічу – бути добрим музикантом, але не конче добрим полїтиком! Чогож не шукали лаврів і там, де, як Вас досьвід учит, власне самих промахів допускаєте ся! Впрочім що до політики моглиб Ви, зрезигнувавши на інше нам велику поміч подавати через вплив у «Kurjeri». На лихо, Ви з засади послїдними роками, власне о що Вас лише Павлик просив, наумисне не робили і промовчували про те! Які були шкандали, гвалти і надужитя! Ви про всьо мовчали, а навіт і про послїдну справу з актом обжалованя,

котрий єсьте взяли з собов, мов води в рот набралисьте! Годіж все ховатись за плечи Реваковича[58]! Раз, два може удатись, але не все! Не здуриш аптикаря копервасом!

З всього виходит, що булоби і для Вас найкористнїйшим, якби Ви дали собї з полїтикою супокій, а обмежились до роботи, котра для Вас і відповіднїйша і вашим евентуальним плянам на будуче не стояча на перешкодї. От статута «Поступу»[59] мабуть будут приняті намістництвом. то й буде досить там роботи для Вас в користь нашого дїла.

Я знаю, що Вас всї ті слова правди може дещо здивуют, бо певно не сподївалисте ся, що so eine Wenigkeit* посьміла іх виповісти такому авторитетові як Ви! Та дарма, всьо має свій кінец, а моя уступчивість також. Справи партії і дїла, котрому служу, важнїйша, нїж взгляди на вашу ласку і милость. Знаю дуже добре, що Ви нїколи не забуваєте сего, сли Вам хто що прикрого скаже чи там Вас обидит, хоч в сїм случаю о намірі обидити і мови бути не може, знаю також що Ви і мститись умієте, і що Вас певно взгляд на добро загалу від сего не удержит, – та мимо того уважавєм своїм обовязком сказати Вам отсе, щом Вам сказав.

Зіставайте отже здорові та в добрім поводженю. Ваш

Кирило Трильовский

Снятин 6/9 [18]94

ІЛ, ф. 3, № 1634, арк. 547–554

№ 17

[Дата за поштовим штемпелем: 10/3 1896]

В[исоко]п[оважаний] Т[оваришу]!

Прошу вислати конче папку мадярских проектів під адресою: Frau Susanna Samuely in Kabola Poliana bei M. Sziget Ungaru.

ІЛ, ф. 3, № 1634, арк. 565–566
Кореспонденційна картка адресована:
«Вп. Пан Др. Ів. Франко ві Львові
ул. Крижова 11 (Кастелївка)».

---

* Така дрібничка (нім).

№ 18

В[исоко]п[оважаний] Товаришу!

Дуже велику кривду зробилисьте нам, щосьте не приїхали[60]. Ми сподівали ся, що прибудете поспішим в неділю, і тому відложили реферат Драгоманова на пізнїйше. Однак Ви не приїхали, отже мусїв реферувати Бачиньский[61]. Натурально – на тім справа сильно втратила, і всї відїхали невдоволені, бо сподівали ся Вас почути. Я і Данїлович – для народа з нашого кута – нїц нового – і треба єму час до часу кого іншого послухати.

По вічу відбули ся збори «Н[ародної] В[олі]», а понеже комісар відійшов – то ухвалили збори протест против тисячлїтія угорского[62]. Розкажіт отже, чи оголошенє сего не поразит нас (Н[ародну] Волю) на розвязаня. Порадьте ся отже з ким узнаєте за відповідне – і відповідно до того оголосїт або нї. Менї ж дайте як найскорше відомість про се.

Прошу менї як найскорше прислати аркуші адресові «Гр[омадського] Голосу», бо не можу доси зробити експедиції «Громади»

Що до печатного протесту – то натурально підпишіт мене і Даниловича, а надто: Ів. Гарасимовича[63], Дра Олексу Кульчицкого (Коломия)[64], Олексу Бурачиньского, Мих. Крикливця і Івана Дутчака зі Снятина, Дмитра Германюка з Пядик (п[овіт] Коломия), Василя Киданецкого з Печенїжина, Івана Бородайкевича з Бортник[65]. Впрочім не знаю як все устроєте: чи думаєте приймати підписи людей і з інших партій? Я гадаю, що Ваш комітет оголосит повно сей протест у всїх европейских язиках. Що дотичит мене – то підпишіт мя яко редактора «Громади».

Справузданє про віче вишлю Вам завтра. Я дуже занятий, а не маю нїкого до помочи.

Здоровлю Вас щиро Кирило Трильовский

Кол[омия] 25/6 [18]96.

ІЛ, ф. 3, № 1634, арк. 555–557

№ 19

В[исоко]п[оважаний] Товарищу! Пише мені Вітик[66], що оп[*озиційні – ?*] народовці запитуют через Вас «Н[ародну] Волю» в справі предстоячої лекції виборчої. Отже прошу їм з ласки своєї відповісти, що австрійска почта для всїх приступна, отже єсли хотят що від «Н[ародної] Волі» знати – най самі до неї пишут. Ч[исло] 2 «Громади» післявєм Вам не сконфісковано. Для браку місця не помістивєм оповістки ні про «Гр[омадський] Голос», ні про «Житє і Слово», ні про ваші брошури. Зробю се всьо в ч[ислі] 3. Вас же прошу нагадати знов в «Гр[омадському] Г[олосі]» про «Громаду»[67], бо дуже пиняво предплатники зголосюют ся. «Свинску конституцїю»[68] – передруковую. Прошу менї подати адреси товаришів добрих кольпортерів*, котрим посилаєте «Хлопску бібліотеку»[69]. Віче в Снятині тра буде зробити на Главосїки[70]. Здоровлю Вас сердечно Кирило Трильовський.

К[оломия] 6/8 [18]96

ІЛ, ф. 3, № 1634, арк. 559–560. Кореспонденційна картка, адресована: «Високоповажаний Пан Др Іван Франко ред. «Житя і Слова» у Львові Кастелївка ул. Крижова 11».

№ 20

В[исоко]п[оважаний] Товарищу!

Позвольте собі сказати, що ваші «прикрі слова», котрих менї тілько наговорилисьте, походять з вашого упередженя против моєї особи, котре і доси, як бачу, ще не уступило. Нїхто безстороний не може менї таких закидів робити як Ви, і – мимо ріжних листів, котрі дістаю – таки доси і не робив. Ось Вам і відповіь на них.

«Громаду» взяв ся я видавати тому, що побачивєм і пересьвідчив ся ще за часів житя «Хлїбороба», як велике значеня для організації має льокальна часопись. До того хотївєм виповнити в той спосіб люку, яка була в наших видавництвах і котра сильно давала ся відчувати. Що до фінансової сторони, то думаю, що по

---

* Кульпортери – розповсюджувачі.

при «Гр[омадський] Гол[ос]» могло би ся єще і дві, три часописи удержувати, бо письменних між нашими мужиками вже є досить, і то тілько з агітацією, а натурально – і о поміч вже виходячих радик[альних] часописей. Далї власне для того взяв ся я до газети, що в Кут тепер майже один (бо гимназиястів числити не могу) радикальний дїяч – і нїкого не маю до помочи, а надто стосунок службовий не дає менї нїгде вирвати ся на довше на агітацію. Мало аж надто отже часу вільного, щоби пустити в сьвіт одно число місячно, а в той спосіб можу дійти тамки, де особисто не мігбим дійти для браку часу. Вправдї для льокальної полїтики дописей і т.д. не можу посвячувати місця (або отже людий), котрого маю дуже мало, але прецї мігєм припускати, що в сїм зглядї виручить мене «Гр[омадський] Гол[ос]» яко газета густа чистополїтична. На жаль ви не хочете так по колєжаньски піймити свого становища. Матеріялів маю досить – і вихід поодиноких чисел опізняєсь лише одиноко по причинї друкарні, котра мене уводить обіцянками і на термін нїчого не робить. Тут абсолютно нема вини по моїй сторонї. Що до практики, то певно, що єї доси мало мавєм в сім зглядї, але не зашкодить ще і тепер єї набрати. Я пересьвідчений, що як лиш «Гр[омадський] Голос» буде і на дальше так прихильно відноситись до «Громади» як в двох попередних числах, то она напевно вдержить ся і дїлу радикальному хосен принесе. А на таке попертє маю навіть право, бож «Гр[омадський] Голос» – орган партії. Що до анонсів, то мене дивує, звідки Ви взяли таких дитинних аргументів. Що доси анї Ви анї Павлик в сей спосіб собі не помагали – се ще не рація. Впрочім «Хлїбороб» також приймав дописи. Гляньте впрочім на «Arb[eiter] Zeitung»! Сеж головне джерело єї доходів. Пише ся просто, що не відповідає ся за зміст анонсів – і конец. «Arb[eiter] Zeitung» приймає отже всї анонси з виїмкою тих, що тхнуть курвярством (Heiratsanträge[71] і т. д.). Гадаю, що ми не потребуєм бути більшими пуританцями як «Arb[eiter] Zeitung» або «Vorwärts» чи ті фірми гамбургскі, котрих і псярую – ошуканчі, сего не знаю. На всякий случай Karesz-a і Skelz-ого оголошував довший час «Monitor», та «Missecra» – оголошує стало «Дѣло» і «Свобода», котра чейже найлучше знає, чи фірма ошуканча, чи нї. То отже заміти чисто дитинні. Що до reciprocitas*, то хиба переочилисьте, що я в 1 ч[ислі], більше може попер «Гр[омадський] Голос», нїж

* Порушень (лат.)

саму «Громаду» (Дивіт остатний анонс в ч[ислі] 1). В ч[ислі] 2 лиш комплєтний брак місця не дав менї написати нї про ч[ислі] нї про «Житє і Слово». Що поступаю цілком льояльно, бачите з оголошеня на відбитці зі св. конституциї. Тому отже гадаю, що і Ви повинні помочи чейже задуманому мною дїлу.

Певно що були у вийшовших числах деякі хиби, алеж доперва практика учить чоловіка. Кажуть нпр., що бесіда економії недобра. Але се перевід з польского (Ялешкана), а переводи такі дуже тяжкі. От можеб Ви самі що оригінального написали. Лиш не подавайте нашим мужикам за взір сербскої радикальної партії, бож се ніяка соціялїстична партія і ніхто про неї нічо певного не знає. Переконаня єї оснувателіъ з перед 20 літ – нїчого не доводят.

Дуже також не гарно з вашої сторони, що не хочете печатати моєї дописи. Щож се за орган рад[икальної] партиї, єсли не хочете приймати дописей, котрі доконечні для борби з єї ворогами, і для піддержаня духа в народї, котрий такі майданьскі зводят на безпутя. Кобисьте знали ситуацію, не надумувалисьбисьте ся і хвилю. А фактів є там досить. Запитайте впрочім котрого небудь визначнїйшого хлопа-радикала зі снят[инського] повіту, а скаже Вам, що се найнебезпечнїйший ворог партиї, головно тим, що аж недавно доперва перехилив ся отверто на сторону панів. Тому я настоюю і тепер на се, щоби Ви сю допись печатали. Такі дописи про льокальні справи дуже сильно підпомагают рух. Я лиш тому єї у себе не друкую, бо не приймаю з засади дописей для браку місця. Друкуйте єї хочби петітом. але най буде поміщена. Ще раз покликуюсь на се, що се чейже орган партійний!

Що до акції виборчої, то се не є жадна неприємна річ. Я такої личної думки, що утвореня спільного комітету було би дуже добрим полїтичним «Kniff-ом»*. От добре, що загал прийшов троха до пізнаня, що такі зборні акції дуже пожиточні. От хочби депутація до Відня. Як она сильно скріпила суспільність, піднесла єї на дусї! А що се за капітальний удар був так для шляхти як і новокурсників! І чомуж нам не користати з такої полїт[ичної] конфігурації? Нїхто не є таким пуританцем на пунктї аліянсів як я, але нас повинно лише обходити се, щоби такий аліянс не внїс неясности в простий нарід. А сему вспільний Комітет (до того з умірєними москвофілами) не пошкодить, бо всьо залежати від становища наших часописей. Ми

---

* Хитрість (нім.).

собі будем агітувати на внутр аж любо за нашими радик[альними] кандидатами, представляти, що лише в нашій партії спасеніє і т. д. і на чимже тут партія втратит? Прессія? Пане! Чейже проти чисторадикальній кандидатурі буде 20 раз більше прессія, ніж протівмосквофільскій. Вже Ви признаєте самі, що що в справах політичних бракує Вам часто нюху. Ваш виступ против депутації найлучше сего довів.

Впрочім – устно – мігбим Вам се всьо обширнійше виложити. Приїдьте до Станіславова, а поговорим.

А тепер вернім до чого нашого. Я користаючи з вашого позволеня, даного мені через Павлика чи Вітика, передруковую вашого «Пяницю»[72]. Більше вже мабуть не скоро візму ся використовувати ваші вже видані твори, хиба що зволилибисьте що оригінального прислати. «Пяниці» домагали ся самі мужики, котрі се чули на різних вечерницях.

«Економії» не було в ч[ислі] 2, бо не стало місця. В ч[ислі] 3 буде продовженя. Те ч[исло] знов опізнило ся з причини друкарні вийде 4 або 5 с[его] м[ісяця]. Єсли будете що печатати для мужиків, чи не можби дати фірми «Поступ»-у, щоби він вже так не засипляв, щоб бодай час до часу було щось чути про него? Мій лист попередний призначений був для Вітика, а понеже іде мені о се, щоби і він обговорені визше справи знав, то просивбим Вас, щобисьте єму дали сей лист прочитати. Здоровлю Вас сердечно і надіюсь побачити Вас в Станіславі разом з Вітиком.

К[оломия] 1/9 [18]96.

Кирило Трильовський

Пришліт пару чисел Ж[итя] і Сл[ова] для роскуваня предплатників.

ІЛ, ф. 3, № 1613, арк. 621–628.
Аркуші 621 та 625 є бланками редакції «Громади» з поліграфічною вказівкою у верхньому лівому куті українською та німецькою мовами «Редакція «Громади» в Коломиї».

№ 21

Д[орогий] Т[оваришу]! Віче, як Вам телеграфовавєм, буде 19[73]. В сей день і «Учителя» «Зоря» дає. Прошу отже якнайскорше тре-

тий акт надіслати, а по можности і з пару відбиток з 1 і 2-го, щоби була вигода акторам. Єсли уряд що обтяв, то донесіт котре, щоби не роблено перепон. Може довідаєтесь яким рескриптом (число, день) намісництво дозволило сю штуку.

Здоровлю Вам ваш

Кир. Трильовс.

Кол[омия] 6/12 [18]96.

ІЛ, ф. 3, № 1634. арк. 561–562
Кореспонденційна картка, адресована:
«Вп. Пан Др. Іван Франко у Львові
ул. Крижова 11 (Кастелівка)».

№ 22

В[исоко]п[оважаний] Товаришу! Будьте ласкаві донести нам котрі зі своїх видань маєте у себе на складі – і який моглибисьте дати опуст для товариства «Народних Спілок». Заразом звольте прислати пару проспектів Л[ітературно] н[аукового] В[істника] враз з цінником книгарні тов[ариства] Шевченка.

24/2 [18]99
За товариство «Народних Спілок»

Др. К. Трильовский
голова в Будилові п[ошта] Снятин.

Т[оваріш] Дмитро Соляник з Устя п[овіт] Снятин післав до ред[акції] Гр[омадського] Голосу 3 зол[оті] на Ваші видавництва – доси однак нїчого не получив.

ІЛ, ф. 3, № 1634, арк. 563–564.
В тексті, нижче дати – велика овальна синя печатка
«Коломийське товариство «Народних спілок».
Кореспонденційна картка, адресована:
«Високоповажаний Пан Др. Іван Франко
у Львові ул. Крижова, 12»

№ 23

Високоповажаний Товаришу!

Дня 12 грудня відбуде ся у нас в Коломиї віче. Отже просим вас приїхати до нас на сей день з рефератом, який собі самі оберете. Звольте однак зараз донести, о чім схочете говорити, щоби відповідно до сего уложити програму. Конче оголосїт в «Гром[адськім] Голосї», що віче відбуде ся 12/12 о г[одині] 11 перед полуднем в салї ратушевій[74].

Ваш приїзд конечний ось чому:

Я тут de facto – один ще сяко-тако дїйствуючий член партиї на всї три наші повіти. Але часу маю мало, звязаний службою, так що дїяльність моя дуже обмежена. Тут в Коломиї не маю нїкогісінько до помочи, тому о якійсь після пляну веденій організації і бесіди не може бути. Для того то таке віче окружне, яке раз на яких 4–5 місяців скликує ся, має преважне значенє і дає всказівки народови на довгий час. Але нарід вже досить привик до мене і до Даниловича, тому щоби якесь більше враженє на нїм зробити –треба конче нових людей, нових так сказати «акторів». Вже 21 червня с[его] р[оку] люде сподївали ся Вас побачити і почути і були дуже знеохочені, коли Ви не приїхали.

Отже тепер, коли пора так важна, вибори за плечима, а ситуація загальна дуже прикра , треба безусловно, щоби Ви і ще хто приїхали на се віче. Люде вже віддавна сего вїча домагають ся і навіт листи пишут та питают чому доси не скликує ся. Отже віче се надзвичайно важне тим більше, що будем мусїли при сїй спосібности рішити оконечно що до кандидатури. Одним словом, приїзджайте доконче.

Того самого дня хоче давати тутейше товариство «Зоря» представленє аматорске а іменно Вашого «Учителя». Перший акт вже учат ся (після «Житя і Слова»), але що до решти – просят Вас через мене, щобисьте зволили на мої руки якнайскорше прислати (єсли мож відворотною почтою), тут перепише ся і зараз Вам назад відошле ся. Ручимо за цїлість. Представленє призначене для мужиків, отже маєм надїю, що поможете нам що в вашій силї. Єслибисьте в сій справі хотїли подати які всказівки для граючих – віднесїт ся до Володимира Стадниченка властителя фабрики кафльових печей, котрий є душею всього.

Щодо справи виборів – то дійсно ситуація дуже прикра.

До Окуневского не маєм тут серця, бо він як все грає величну ролю і є сильно непевним чоловіком. Він лютий мов пес за се, що на зїзді ухвалено лиш тих попирати, хто зобовяже ся по виборі належати до соц[іал-]дем[ократичної] фракциї. Річ певна, що по виборі дістане ся Окуневский під безпосередний вплив Барвіньского[75], котрого не буде кому паралїжовати і для нас безповоротно пропаде. Отже що робити з ним, і кого впрочім ставляти? Є поголоска, що Окуневский буде кандидувати з 5 курії, а Др. Олекса Кульчицкий – з 4. Той остатний – ще 10 раз непевнїйший як Окуневский. Права рука старости і піднюхує кого може. Удавав радикала (потайного), а акцію ради повітовоі підняв на власну руку. Можливе що він буде навіт правительственним кандидатом з 4 курії. Єсли же не він, то піп Войнаровский[76], котрий головно вів агітацію при виборах повітових і також дуже добре зі старостою. Они оба мают симпатію у мужиків, а нам не було причини против них виступати.

Даниловичеви не хоче ся кандидувати, бо власне робит гроші, а я без средств також не відважившим ся кандидувати. До того наш круг позбавлений цїлком агітаторів, так що не буде з ким рушитись. Требаби отже обвідкомандерувати когось зі Львова, а до того тра средств. Ми би отже дуже раді, якби хто з вас, львівских, кандидував. Тра боронити бодай честь партиї, бо як будеш агітувати за яким нездецидованим та карієровичем, то на довгі лїта зкомпромітуєм ся в очах народа.

Як бачите самі – ситуація дуже прикра, отже треба добре застановитись що робити.

Предложіт отже сю справу на засїданю головного заряду, перечитайте єму цїлий сей лист, і приїдьте конче на віче – тут вже всї порадимось і послухаєм від Вас, що там ваші люде о сїм думають.

Здоровлю Вас сердечно і ще раз прошу якнайсорше прислати «Учителя» і донести, о чім хочете реферувати.

Коломия 28/11 [18]99.

Ваш Др. Кирило Трильовс.

ІЛ, ф. 3, № 1638, арк. 637–640

№ 24

Коломия 19/11 903.

Високоповажаний Добродію!

Я пишу рівночасно до д[обродія] Хв. Вовка[77] з прошенєм о виголошеня 21/11 викляду популярного для селян, що приїдут на радикальний з'їзд[78].

Єсли би се не було єму можливим, то в такім случаю, звольте Ви приймити ласкаво на себе сей тягар. Предмет – можете собі вибрати довподоби: чи то з істориі україньскоі, чи то з літератури.

Цїкаво би було для селян почути взагалї дещо про справу відносин України до Московщини і теорию про «один народ».

Заразом дякую вже тепер, щосьте зволили відступити льокаль для наших товаришів на нічліг.

Маю надію, що і до другої просьби моєї прихилитесь. Здоровлячи сердечно, зістаю з правдивим поважанєм

Др. Кирило Трильовский

ІЛ, ф. 3, № 1624, арк. 511–512

№ 25

Запрошенє

Маємо честь запросити В[исоко]п[оважаного] Д[обродія] Д[окто]ра Івана Франка на довірочні збори, котрі відбудуть ся дня 21. XI. 1904 в льокали тов[ариства] «Академічна Громада» у Львові (Ринок ч[исло] 10).

У Львові 20. XI. 1904.

Др. Трил.

ІЛ, ф. 3, № 1634, арк. 567

№ 26

Коломия 25/11 904.

Високоповажаний Батьку!

Рахунок такий:

1) Оден з товаришів зібрав	1 зол. 75 кр.
2) Ви дали	5 зол.
3) Др. Кобриньский[79]	4 зол.
4) Я	1 зол.
5) Др. Данилович	1 зол.
Разом	12 зол. 75 кр.

З того видав я:

1) за вечеру для селян у Райха	1 зол. 27 кр.
2) Бородайкевичеви	2 зол.
3) П. Лаврукови	3 зол. 50 кр.
4) А. Ткачуківній	1 зол.
5) Обід для Лаврука і Ткачуківної у Нафтулі	60 кр.
Разом	8 зол. 37 кр.
Зістає	4 зол. 38 кр.

Котрі я постановив сеї неділї (27/11) – (так як єсьм сего тижня сильно занятий) – відослати Др. Бачиньскому на хлопский фонд.

Розуміє ся, що єсли «жертводателї» постановлять що иншого, то зроблю так, як зажадають.

«Здати справи» не було коли, бо згаданим людєм вручив я гроші по засїданю Комісиї і по відчитї Білоросса, коли нїяких «жертввидателів» вже не було, а я зараз потім пішов на станцию збирати ся в дорогу.

По сїм виясненю звольте і Ви поспішитись з поясненєм, о яку «важну справу» тут властиво іде.

Здоровлю Вас щиро ваш

Др. Кирило Трильовский

ІЛ, ф. 3, № 1624, арк. 579–580

ПРИМІТКИ

1. Йдеться про статтю Франка «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах», опубліковану вперше у ж. «Зоря» (1884. – № 12. – С. 89–91; № 13. – С. 1–2).
2. *«Дрібна бібліотека»* – видавнича серія, яку видавав комітет у складі І. Франка, М. Павлика, І. Белея, Є. Олесницького, Є. Озаркевича та ін. Серія мала на меті забезпечити українського читача книжками найкращих європейських романів та повістей в перекладах українською мовою. Впродовж 1878–1880 років, коли ця серія публікувалася, вийшло 15 книжок, серед яких Франкові переклади «Каїна» Д. Г. Байрона, Г. Успенського «Війна за волю» та Франкове оповідання «На дні».
3. *Андрейко Дмитро* (1864–1888) – український хоровий диригент, композитор, цитрист, фольклорист. Випускник Коломийської гімназії (1887), навчався у Львівській духовній семінарії. У названих закладах був диригентом хорів. Виступав на концертах у Львові, Тернополі, Коломиї, грав на скрипці і цитрі. Записував народні пісні і 1885 року видав збірник їх обробок «Вінок з народних мелодій».
4. Текст листа наведений у публікації: Матвійчук У., Липецька І., Михайлів М. Листи Миколи, Леона, Климентія та Григорія Ганкевичів до Івана Франка // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 13. – Львів: Апріорі, 2013. – С. 415–416.
5. Йдеться про задуманий Франком 1886 року до видання часопис з таким заголовком. Задум видання постав у зв'язку з тим, що І. Франка змусили покинути редагування часопису «Зоря». Проект видання «Поступу» детально обговорювався І.Франком у листуванні з М. Драгомановим. Було видано проспект видання, який був конфіскований поліцією. До видання часопису не дійшло.
6. Йдеться про Бориса Познанського (1841–1906) – громадського діяча, письменника, етнографа, випускника Київського університету, члена Старої київської Громади, який після польського послання 1863 р. був засланий на Воронежчину, де й помер. Листувався з І. Франком (їх листування у публікації: Горак Я. Листи Бориса Познанського до Івана Франка. // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 5. – Львів: Каменяр, 2005. – С. 163–185), хоч не був з ним особисто познайомлений. Коли 1886 року Франко був редактором «Зорі», Б. Познанський надсилав для публікації в часописі свої етнографічні матеріали «Круг сонця в Україні», які публікувалися під зміненими назвами («Весна в українському селі», «Великодній тиждень в українському селі», «Чумаки», «Вихід на за-

робітки в Україні», «Проща») в «Зорі» впродовж 1886–1891 років. Саме ці публікації Б. Познанського має на увазі К. Трильовський в листі.

7. *Ганкевич Григорій* (1895– ?) – галицький громадський і політичний діяч. Працював у Делятині, а з 1924 – адвокатом в Заболотові і Снятині. 1938–1939 рр. був послом до польського сейму з УНДП, 1939 року був вивезений більшовиками. У публікації Матвійчук У., Липецька І., Михайлів М. Листи Миколи, Леона, Климентія та Григорія Ганкевичів до Івана Франка // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 13. – Львів: Апріорі, 2013. – С. 417–418 текст цієї приписки помилково опубліковано як окремий лист Григорія Ганкевича до І. Франка, причому у передмові до публікації (С. 409) помилково вказано, що «до листів Климентія Ганкевича долучено лист К. Трильовського 1887 року». Цей «лист» є дописком Григорія (не Климентія) Ганкевича до листа К. Трильовського до І. Франка.
8. Йдеться про видання: Павлик М. Про русько-українські народні читальні. – Львів: Накладом Івана Франка. З друкарні Товариства ім. Шевченка під зарьадом К.Беднарського. – 1887. – 188 с. Книжка вийшла як 2-3 випуск видавничої серії «Наукова бібліотека».
9. Йдеться про окрему відбитку долучених до книги М. Павлика «Про русько-українські народні читальні» розділу «Питання про читальні» (С. 185–188).
10. *Кейван Микола* – приятель Франка і Трильовського зі Снятинщини. Як зазначає П. Арсенич (Арсенич П. Прикарпаття в житті Каменяра. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. – С. 62–63) М. Кейван «запрошував І. Франка до Карлова виголосити промову на відкритті читальні 1884 р., щоб «Покуття наше до мирної душевної праці побудити, спровадити на праву дорогу». На жаль, не вдалося встановити, чи був Франко у цьому селі». М. Кейван листувався з Франком, Франко надсилав йому книги. За сприяння М. Кейвана І. Франко познайомився з Грицем Запаренюком.
11. Йдеться про видання: Про віча / Зложили вкупі Д. В. і П. К. [М. Драгоманов, М. Павлик]; Видав Г. Р. Молодик. – Львів: З друкарні імени Шевченка, 1887. – 64 с.
12. *Арабажин Костянтин* (1865 (за іншими джерелами 1866)–1929) – український і російський письменник, літературний критик, історик, журналіст. Знайомий Франка, випускник Київського університету, який разом з групою киян брав участь у третій мандрівці галицького студентства в 1885 р. Згодом Арабажин перейшов з українофільських на русофільські позиції. У Франковому архіві, що зберігається в Інституті літератури імені Т. Шевченка збереглося

10 листів Костя Арабажина до І.Франка, серед яких є лист, писаний з Києва 15 жовтня 1887 року (ІЛ. – Ф. 3. – № 1602. – Арк. 275–278) у справі згадуваної бібліотеки. У листі про бібліотеку серед іншого сказано таке: «Єсть у Києві одна бібліотека, котра десять літ була відкрита для читаючоюї публіки, і от уже три роки [отже, 1884 р. – *Я. Г.*] уряд заборонив єї і закрив. Чия вона, як склалась і усе таке, ніколи говорити та й не приходиться в листі. Досить сказати, що бібліотека дуже гарно підібрана і сформована в найкращі пори нашого життя.[...] Бібліотека має більш як півтори тисячі книжок (російські журнали – всі найкращі, беллетристика наша і перекладна, а що найважнійше – дуже добрий науковий одділ як російських так і європейських писателів по питанням соціально-економічних а також громадських». Далі у листі сказано, що К. Арабажин бере на себе транспортування цієї бібліотеки до Львова, де вона тимчасово (від 5 до 20 років) зберігатиметься.

13. *Смаль-Стоцький Степан* (1859–1939) – мовознавець і педагог, визначний політико-громадський, культурний і економічний діяч на Буковині, дійсний член НТШ (з 1899) і ВУАН (з 1918), професор Чернівецького університету, посол від національно-демократичної партії до Буковинського сойму (1904–1910).
14. Йдеться про поему І.Франка «Панські жарти», яка увійшла до виданої 1887 року поетичної збірки «З вершин і низин». 1893 року поему було перевидано окремою відбиткою.
15. *Ярошинська Євгенія* (1868–1904) – українська письменниця, етнограф і педагог на Буковині. Працювала сільською учителькою на Буковині, збирала і записувала народні пісні. Була активною діячкою жіночого руху в Галичині.
16. *Пелеш Юліан* (1845–1896) – греко-католицький церковний діяч, богослов, висвячений 1867 року. Префект Генеральної духовної семінарії і адьюнкт богословського факультету Львівського університету (1872–1874), парох церкви св. Варвари у Відні (1874–1883) і ректор тамошньої духовної семінарії, 1885 – перший єпископ Станіславівський, з 1891 – єпископ Перемиський, автор богословських творів українською та німецькою мовами.
17. Йдеться про публікацію: Рухъ выборчій // Діло. – 1888. – № 178. – 12(24).08. – С. 2. У ній серед іншого сказано: «Въ Заболотовѣ – якъ вѣдомо – одбувся такій передвыборчій пиръ въ готелю жида Вольфрома. Аранжеромъ бувъ таки самъ секретарь ц.к. староства п. Адамъ Вагнер и пупиль того – жь, п. Мойса. Въ Снятинѣ дня 16 с.м. дѣялося таке саме въ склепѣ п. Амировича. Запросины выйшли зъ дуже поважнои стороны, бо одъ п. Телявского, ц.к.

урядника податкового. Ще одинъ такій пиръ маєся одбути – якъ кажуть – дня 25 с.м. въ самой столици непрошеного кандидата на посла п. Мойсы. Запрошени мають бути вже не войты и писарѣ, але велика и мала шляхта, урядники и духовенство».

18. *Ганкевич Микола* (1869–1939) – політичний і профспілковий діяч, організатор українського робітництва в Галичині, один із засновників Української соціал-демократичної партії в Галичині, член Головної Української Ради (1914–1917), заступник голови Загальної Української Національної Ради у Відні (1915), редактор газети «Воля» (1900–1907). Був членом «Академічного братства» і одним із ініціаторів видання журналу «Товариш», редактором якого був І. Франко. Листувався з Франком.
19. Перераховано видані 1889 року книжки з «малої серії», видаваної І. Франком «Літературно-наукової бібліотеки»: Шевченко Т. Перебендя / З переднім словом Ів. Франка. – Львів: З друкарні Товариства імени Шевченка, 1889; Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877). – Львів: Накладом Товариства ім. Т. Шевченка, 1889. – Частина 1 – 47 с., ч. 2 – 150 с. Що ж до названого «Каїна», то це може бути Франків переклад містерії Дж.Байрона, виданого у Львові 1879 року як 5-й випуск «Дрібної бібліотеки», а може бути і Франкова поема «Смерть Каїна», опублікована окремим виданням 1889 року як третій випуск «Літературно-наукової бібліотеки».
20. В другій половині 80-х років XIX ст. Володимир Самійленко мав намір видати збірник творів різних авторів, який планувалося назвати «Весна». В. Самійленко запрошував до участі в збірнику багатьох українських авторів, але збірник так і не вийшов друком.
21. Ідея видання журналу «Товариш» виникла в середовищі «Академічного братства» у Львові і К. Трильовський був одним з ініціаторів цього видання, а І. Франко був запрошений його редактором. Наприкінці липня 1888 року було видано перше число журналу, яке стало і єдиним, хоч вже збиралося матеріалу на другий номер. Творів К.Трильовського у «Товаришi» не було опубліковано.
22. Йдеться про літературний збірник «Вперед», виданий К. Трильовським 1888 р.
23. *Запаренюк Гриць* – селянин з села Вовчківці на Снятинщині, відомий промовець на радикальних віче, активний учасник радикального руху, приятель Франка, Стефаника, Мартовича. На основі оповідей Г. Запаренюка В. Стефаник написав новелу «Дід Гриць».
24. *«Вперед»* – літературний збірник, виданий 1888 року К. Трильовським у Чернівцях. На це видання у польськомовній «Prawd-і» Франко опублікував рецензію польською мовою під назвою «Збірка

К. Трильовського» (першодрук: «Zbiorek K.Trylowskiego», вперше опубліковано в газеті «Prawda» 1888, 29/17 вересня, с. 463–464).

25. «*Зеркало*» – сатирично-політичний двотижневик, який виходив у Львові 1882–1886 рр. (в 1884–1885 – під назвою «Нове Зеркало») під редакцією Корнила Устияновича, спрямований проти москвофільства. І. Франко співпрацював у цьому часописі.
26. *Данилович Северин* (1861–1942) – український адвокат, один із засновників Української радикальної партії, до Першої світової війни – громадський діяч на Покутті.
27. Мабуть, йдеться про оповідання з норвезького мужицького життя «Арне» Б. Бєрнзона, яке у перекладі М. Павлика було опубліковано без закінчення у часописі «Батьківщина» 1889 р. (№1, С. 4–10; № 3, С. 30–34; № 4, С. 44 – 48; № 6, С. 66–68; № 9, С. 99–102; №13, С. 163–165; № 14, С. 178–181). Причетність Франка до цієї публікації невідома. Франкових перекладів під такою назвою невідомо.
28. *Гаморак Кирило* (1835–1909) – український культурно-громадський діяч, один з членів радикальної партії.
29. Думка про видання нової газети для народу проводиться у статті М. Павлика «Наші селяне й радикалізм» (Народ. – 1890. – № 23. – С. 366–368). У статті, зокрема, констатується, що «Народ»для загалу наших сільських людей за мало зрозумілий і за мало тикає їіх безпосередних справ» (С. 366). «Сю справу ми взяли сими днями під обраду і постановили розвязати єї радикально, т.є. видавати, від нового року, ще одну осібну газету для наших сільских людей, газету, котра буде йти в той самий бік, що «Народ», тілько що буде тикати безпосередні, практичні справи наших робітних людей» (С. 367).
30. *Думка Павло* (1854 [за іншими відомостями 1864] – 1918) – селянин, галицький поет, громадський і політичний діяч. Член-засновник Української радикальної партії, посол до галицького сойму (1908–1918), член Української національної ради ЗУНР. І. Франко опублікував статтю «Із поезій Павла Думки» (Народ. – 1890 – № 7. – С. 99–101).
31. Йдеться пр усну угоду (домовленість), яка була укладена українськими послами з австрійським урядом і намісником Галичини у австрійському парламенті 25 листопада 1890 року. За цією угодою налагоджувалося порозуміння поляків з галицькими українцями ціною незначних, але зручних для уряду поступок. Угода ця прибрала назву «нової ери» і профункціонувала до 1894 року, зазнавши відтак фіаско. Лідерами цієї «угодовської політики» (чи «політики нової ери») були Олександр Барвінський, Анатоль Вахнянин, Юліан Романчук та інші. Радикальна партія, і зокрема

Франко, стали відразу опонентами цієї угоди. Ставлення до цієї угоди радикальної партії і Франка перейняла потім радянська історіографія, вважаючи цю політику зрадницькою, запроданською. Однак, політика ця дала і деякі позитивні наслідки: це – відкриття кількох гімназій з українською мовою викладання, заснування на Львівському університеті кафедри історії Східної Європи, на яку 1894 запрошено викладати молодого Михайла Грушевського, затвердження Олександра Колесси та Кирила Студинського кандидатами на кафедру славістики у Чернівецькому та Львівському університетах.

32. Йдеться про статтю «Міняй кріцу за лошіцу!», опубліковану в 23 числі «Народу» 1890 року за підписом: «Редакція».
33. *Романчук Юліан* (1842–1932) – визначний політичний, громадський діяч, багатолітній провідник галицьких українців, письменник і журналіст. 1883–1895 – посол до галицького сейму, з 1890 – один з творців т. зв. «нової ери», посол до австрійського парламенту (1907–1910, 1916–1917).
34. «Народні Спілки» – економічно-просвітне товариство в Коломиї, засноване 1890 року одним зі спізасновників якого був К. Трильовський. У повідомленні про заснування товариства говорилося: «Товариство має працювати в покуцкій частині Галичини над піднесеннєм добробиту й просвіти народу через закладанє по містах, місточках і селах «Народних Спілок», опіку над ними й спомаганє йіх, поучуванє народа устно й письменно, закладанє читалень, бібліотек, кас ощадности і позичкових, зсипів збіжа, промислово-торгівельних спілок і склепиків, набуванє доброго насіня, машин, приладів господарских, учтроюванє вистав господарских і промислових, взірцевих господарств і варстатів, висиланє вандруючих учителів, устроюванє відчитів і практичних демонстрацій рільничо-промислових, научних і забавних вечерниць по містах, місточках і селах, і видаванє популярних часописей і книжок неполітичного змісту» (Руске економічно-просвітне товариство // Народ. – 1890. – № 24. – С. 407). Статут товариства був підписаний Т. Окуневським, І. Герасимовичем, С. Даниловичем, О. Печерським, Т. Печерським, К. Трильовським та К. Гамораком.
35. *Савчак Дем'ян* (1847–1912) – громадський діяч, за фахом – суддя, посол до галицького сейму і член Крайового виділу 1889–1901, член Народного Комітету національно-демократичної партії, один зі сподвижників райфайзенвського типу кооперативів у Галичині.
36. *Вахнянин Анатоль* (1841–1908) – український композитор, письменник і літературознавець, громадський і політичний діяч. Відомий

як ініціатор і перший голова низки українських товариств («Січ» у Відні, «Просвіта», Руське Товариство Педагогічне у Львові тощо). 1893 року був обраний послом до австрійського державного парламенту у Відні. Вродовж 1890–1894 рр. разом з О. Барвінським репрезентував на політичній арені т. зв. угодову політику (чи політику «нової ери»), яку в 1895–1896 р. продовжив під знаменом Українського Католицького Союзу.

37. Натяк на те, що як шляхтич Т. Окуневський 1889 року бився на дуелі із-за суперечки в Соймі з польським послом Томиславом Розвадовським і переміг його.
38. *Охримович Володимир* (1870–1931) – адвокат, громадсько-політичний діяч, журналіст, фольклорист, дійсний член НТШ. Один з членів радикальної партії, співробітник і дописувач часописів «Народ», «Житє і Слово», один з засновників національно-демократичної партії (1899), редактор газети «Діло».
39. Йдеться про матеріал статті «Радикальний посол» (Народ. – 1890. – № 23. – С. 359. – Підписано: Редакція). В ній повідомлено про відмову Т. Окуневського голосувати у парламенті за згоду між народовцями і москвофілами. «Сими своїми виступами др. Окуневский став фактично на грунт одної з головних основ нашої радикальної партії – раціоналізму, став чинно на бік нашої партії та один у соймі спротивився угодовій політиці з усіма єї наслідками, став на бік опозиції супротив правительства в загалі» – коментувався цей поступок Окуневського у названій статті.
40. Йдеться про 23-тє число «Народа» за 1890 рік.
41. *Гулейчук Онуфрій* – селянин із с. Іспас на Буковині. Познайомився з І. Франком на одному з радикальних віче. Передав І. Франкові Іспаський рукописний збірник.
42. Йдеться про повітове народне віче, яке відбулося в Снятині 27 лютого 1892 року, на якому виступали серед інших і І. Франко і К. Трильовський. Докладний опис перебігу віча з текстами промов дивись: Гулейчук О. Повітове народне віче в Снятині // Хлібороб. – 1892. – Ч. 6. – С. 41–50.
43. Йдеться про видання Франкових творів: В поті чола: Образки з життя робучого люду. – Львів: Накладом Ольги Франко, 1890. – 320 с.; Без праці (казка) // Зоря. – 1891. – № 15–19. Казка «Без праці» 1891 року була перевидана у Львові окремим виданням.
44. В 1892–1896 роках існувало у Львові студентське товариство «Ватра» національного напряму, яке постало відтоді, коли «Академічне братство» еволюціонувало в дусі соціалізму. 1896 «Академічне братство» об'єдналося з «Ватрою», утворивши «Академічну Громаду».

45. Йдеться про публікацію: Дописи. З Товмацкого повіту // Хлібороб. – 1894. – № 3–4. – С. 20–21; Воля зборів у Товмаччині (До відомости ради державної) // Хлібороб. – 1894. – № 5. – С. 25–27 (ця друга публікація і є публікацією рескрипту Староства, про яку йдеться далі в листі).
46. Йдеться про Василя Стефаника (1871–1936) – видатного українського письменника, майстра новели. Вкінці 90-х років XIX і на початку 1900-х років проводив агітаційну діяльність на користь радикальної партії, публікував дописи у радикальних органах («Громадському Голосі»).
47. Йдеться про Краєву виставу, яка проходила влітку 1894 року у Львові. Метою вистави було показати економічні, культурні, господарські, виробничі здобутки Австро-Угорщини і Польщі, а також народів, які входили до складу австрійської імперії.
48. Йдеться про з'їзд представників українських партій (радикалів, народовців, москвофілів, народників) в Галичині, метою якого була консолідація українських політичних сил. З'їзд почав роботу 2 лютого 1894 р. і І. Франко брав в ньому участь як представник радикальної партії. Рішенням з'їзду І. Франка було обрано в комісію по підготовці процесу консолідації. 19 березня 1894 р. на розгляд з'їзду було винесено «Проект спільної основи сконсолідування Русинів у Галичині» (його текст і проекти правок, внесених І. Франком дивись: «Проєкт спольной основы задля сконсолідованя русиновъ въ Галичинѣ» // Матеріяли для культурної й громадської історії Західної України / Видає комісія Західньої України ВУАН. – Т. 1: Листування І. Франка і М. Драгоманова. – К.: ВУАН, 1928. – С. 453–455). І. Франко брав участь в обговоренні документа. Того ж дня почала роботу обрана з'їздом «комісія трьох» (І. Франко, Ю. Романчук, Я. Кулачковський) і Франків проект документа здобув перемогу. Але у квітні на вимогу колективного листа І. Франка було усунено з консолідаційних переговорів. Переговори скінчилися невдачею. Детальніше про перебіг подій: Кухар В. Іван Франко і національно-демократична партія // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 1. – Львів: Логос, 2000. – С. 89–99.
49. Про оцінки І. Франка Краєвої вистави 1894 р. дивись: Сулим Б. Іван Франко та галицька інтелігенція на Крайовій виставці // Сулим Б. Феномен Крайової виставки в Галичині 1894 р. – Львів: Поллі, 2007. – С. 107–113.
50. *Сапіга Адам* (1828–1903) – польський князь, магнат, політичний діяч в Галичині. Народжений у Варшаві, з 1832 р. мешкав у Галичині. Освіту здобув у Львівській гімназії, а продовжив у Лондоні, але у

зв'язку з Весною народів 1848 р. мусів перервати навчання. З 1861 р. був обраний до Краєвого сейму, куди переобирався кілька разів (1868, 1870, 1883). 1877 р. був одним з ініціаторів Краєвої виставки у Львові, а 1892 р. обраний головою Краєвої виставки, запланованої на 1894 р. Вважають, що саме А. Сапіга був прототипом Князя у поемі І. Франка «Похорон».

51. Коло 15 липня 1894 р. Леся Українка в товаристві Лідії Шишманової поїхала на відпочинок до с. Владая близько Софії у Болгарії. (Мороз М. О. Літопис життя та творчості Лесі Українки. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 135–137). К.Трильовський був особисто знайомий з Лесею і 9 (22) травня 1901 року брав участь у вечірці на честь Лесі Українки, організованій заходом «Буковинського Бояна» і товариства «Молода Україна», де була присутня сама поетеса. (Мороз М., там само, С. 289).
52. Йдеться про віче у Львові, яке оголошувалося на 16 грудня 1894 р. (дивись: Народне віче у Львові // Хлібороб. – 1894. – № 22–23. – С. 119; Панове Громада! // Хлібороб. – 1894. – № 22–23. – С. 126 (відозва про віче, підписана серед інших К. Трильовським, М. Павликом, С. Даниловичем та ін.).
53. *Вислоух Болєслав* (1855–1937) – польський громадсько-політичний діяч, журналіст, публіцист, певний час – редактор львівського польського часопису «Кур'єр Львовскій», де впродовж 1887–1897 рр. працював І. Франко. Знайомий І. Франка.
54. *Едмондо де Амічіс* (1846–1908) – італійський письменник і журналіст, лауреат Нобелівської премії по літературі 1908 р. Брав участь в Австро-прусько-італійській війні. Автор серії оповідань «Військове життя» (1868), повісті «Серце» (1886), книги нарисів «На океані».
55. *Сандуляк Іван* (1848–1926) – селянин з села Карлова Снятинського повіту, громадсько-політичний діяч, завзятий прихильник радикальної партії, посол до галицького сейму (1908–1913).
56. Йдеться про Леся Мартовича (1871–1916) – українського письменника, за фахом адвоката, який вів агітаційну діяльність на користь радикальної партії, а з 1898 р. був редактором радикального часопису «Громадський голос».
57. *Огоновський Омелян* (1833–1894) – мовознавець і літературознавець, письменник і громадський діяч. З 1867 – керівник кафедри української мови і літератури Львівського університету, автор фундаментальної «Історії літератури руської» (1887–1893), автор оригінальних поем і драм, довголітній голова товариства «Просвіта». Після смерті О. Огоновського І. Франко опублікував велику статтю «Професор Омелян Огоновський» (Народ. – 1894. – № 20. –

С. 316–318; № 21, С. 334–336; № 23, С. 382–385), в якій дав високу оцінку діяльності покійного.

58. *Ревакович Генрик* (Rewakowicz Henryk Karol, 1837–1907) – польський громадсько-політичний діяч, журналіст. Освіту здобував в Галичині (Перемишль, Самбір Львів). З 1887 р. співвидавцями «Кур'єра» стали Болєслав Вислоух і адвокат Едвард Лілієн. Довкола часопису зорганізувалася масонська ложа, до якої входив Г. Ревакович. Ревакович був одним з лідерів народного руху в Галичині: членом Виділу Польського товариства Демократичного у Львові (з 1894), після Карла Левакoвського очолив Storonnictwo Polskie у Львові, органом якого був часопис «Przyjaciel ludu», з яким співпрацював Ревакович.1893 і 1897 рр. був послом до віденського парламенту і радником Ради міста Львова (1886–1888, 1889–1892, 1893–1895).
59. Йдеться про Руcько-українське просвітнє товариство «Поступ», створене у грудні 1894р. під час львівського віче з нагоди 30-ліття творчої діяльності М. Драгоманова. Перші збори товариства відбулися 16 грудня 1894 р. На них головою товариства було обрано М. Павлика, а І. Франко увійшов до уряду товариства.
60. Йдеться про участь І.Франка у вічі «Народної Волі» в пам'ять Михайла Драгоманова, яке відбулося 21 червня 1896 р. в Коломиї. К.Трильовський був одним з організаторів віча і, очевидно, запрошував до участі Франка, але той не приїхав. Дуже конфіскований допис про перебіг віча опубліковано: Віче «Народної Волі» в Коломиі // Громадський голос. – 1896. – № 13. – С. 101–102.
61. Йдеться про Лева Бачинського (1872–1930) – адвоката і політичного діяча, провідника Української радикальної партії в Галичині, в 1907–1918 р. – посла до Державної Ради у Відні, згодом віце-президента УНРади в ЗУНР.
62. 2 червня 1896 р. в Будапешті в присутності членів Угорської Академії наук було відкрито кімнату, присвячену Й. В. Гете. На відкритті президент Академії Наук граф Зічі висловив побажання, щоб угорській нації визнано її свободолюбивість, толерантність і великодушність до всіх національних меншин, які проживають на території Угорщини. В української інтелігенції ця заява викликала обурення і наслідком його стала публікація протесту під назвою «І ми в Європі» («Житє і Слово. – 1896. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 1–9. – Підписано «Руcько-українська молодіж» з датою «Львів, дня 15 іюня 1896»). Цей протест підписало чимало діячів, серед них І. Франко і К. Трильовський.
63. *Герасимович Іларіон (Ілярій, Гілярій)* (1853–1901) – громадський діяч, радикал, юрист за фахом. Працював деякий час у Коломиї, потім

оселився у Львові. 3 грудня 1891 р., коли редакція «Хлібороба» була перенесена до Коломиї, був редактором цієї газети.

64. *Кульчицький Олександр* (1859–1938) – громадський діяч і економіст, організатор товариств і банків на Коломийщині та Покутті в 1890–1900 рр. Його заходами у Коломиї постали філія «Просвіти», банк «Покутський Союз», «Народний Дім», тижневик «Поступ», Народний Комітет національно-демократичної партії. З 1910 р. О. Кульчицький був довголітнім директором Земельного Банку Гіпотечного у Львові.
65. У публікації протесту «І ми в Європі» в журналі «Житє і слово» (1896. – Кн. 1 – С. 1–9) ні одно з наведених прізвищ не наведене. Про Івана Бородайкевича ближче нічого невідомо, однак опубліковані 2 його листи до Івана Франка (Білецька Н. Листи Івана Бородайкевича до Івана Франка // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 13. – Львів: Апріорі, 2013. – С. 451–453).
66. *Вітик Семен* (1876–?) – галицький громадський, політичний і профспілковий діяч, член-засновник Української соціал-демократичної партії і провідник її крила, яке співпрацювало з Польською Партією Соціалістів, посол до австрійського парламенту, член УНРади ЗУНР. Емігрував до Відня (з 1919), видавав радянофільський журнал «Нова Громада». На початку 30-х років XX ст. був ув'язнений, дальша його доля невідома.
67. Оголошення про вихід коломийської газети «Громада», редаговану К. Трильовським поміщено У №№ 16 (с. 110), 17 (с. 118), 22 (с. 154) та 23-24 (с. 162) «Громадського голосу» за 1896 р.
68. Йдеться про оповідання Івана Франка «Свинська конституція». Як окреме видання надкладом редакції «Громада» у Коломиї його було перевидано 1896 р.
69. «Хлопска бібліотека» – видавнича серія, започаткован 1896 р., яка за змістом і формою стала оригінальним виданням Руської-української радикальної партії. Впродовж 1896–1899 років видала 15 книжок здебільшої політичної радикальної тематики (праці і твори І. Франка, С. Даниловича, М. Драгоманова, М. Новаківського).
70. Тобто свято Усікновення глави Івана Хрестителя – 11 вересня.
71. Йдеться про рубрики (розділи) в низькопробних газетах, де публікувалися анонімні пропозиції непристойного характеру.
72. Йдеться про поему «П'яниця» І. Франка, уперше опубліковану у збірці «З вершин і низин» 1893 р. з присвятою Льву Толстому (оскільки сюжет поеми запозичений з твору російського письменника). 1896 р. твір було перевидано окремим виданням зусиллям редакції «Громади» у Коломиї.

73. Віче відбулося 19 грудня 1896 р. у Коломиї. Про його проведення коротке хронікальне повідомлення: «Дня 19 грудня відбуло ся віче в Коломиі скликане товариством «Народна Воля». Проводив вічем др. Окуневский. Промовляли др. Окуневский, Данилович, Франко, Трильовский, Бородайкевич, Сандуляк і Фокшей» (Рух вічевий // Громадський голос. – 1897. – № 1. – С. 7).
74. Повідомлення в «Громадському голосі» не було опубліковано.
75. Йдеться про Олександра Барвінського (1847–1927) – видатного педагога, історика, громадсько-політичного діяча. В 1891–1897 роках був послом до австрійського парламенту, був одним із ініціаторів і лідерів «нової ери» (1890–1894), послом до галицького сейму (1893–1918).
76. Йдеться про Тита-Євгена Войнаровського – Столобута (1856–1938) – галицького громадського і економічного діяча, греко-католицького священика, митрата, кустоса Львівської Греко-Католицької Капітули. В той рік Войнаровський послом не став, але впродовж 1907–1911 років був послом до державного австрійського парламенту у Відні.
77. *Вовк Федір* (1847–1918) – визначний український антрополог, етнограф і археолог. Випускник Київського університету, з 1887 року жив у Парижі, де викладав у Вищій російській школі суспільних наук і був членом Паризького антропологічного товариства. З 1905 року – доцент антропології Петербурзького університету і кустос Музею Олександра III. Дійсний член НТШ. 4 жовтня 1903 р. в Коломиї в Народному Домі в дохід Дівочої бурси при Педагогічному товаристві Ф. Вовк провів лекцію на тему «Жіноцтво в передісторичні часи» (Про це: Франко О. Федір Вовк – вчений і громадський діяч. – К.: Вид-во Європейського університету, 2000. – С. 96). А в листопаді 1903 р. на запрошення НТШ Ф. Вовк прочитав цикл лекцій з передісторичної етнології у львівському Пасажі Міколяша (Про це: Новинки. З заповіджених Наук. Товариством імени Шевченка відчитів // Діло. – 1903. – № 235. – 17(30).10. – С. 1; Новинки. Перший з заповіджених відчитів проф. Федора Вовка з Парижа // Діло. – 1903. – № 237–238. – 21.10 (3.11). – С. 3; Новинки. Два дальші виклади проф. Ф. Вовка // Діло. – 1903. – № 241. – 24.10 (6.11). – С. 3). Про лекцію Ф. Вовка після з'їзду відомостей нема: очевидно його й не було з огляду на непопулярність з'їзду і малочисельність присутніх на ньому делегатів.
78. З'їзд радикальної партії відбувся у Львові 21 – 22 листопада 1903 р. Про нього дивись: Новинки. З'їзд руских радикалів // Діло. – 1903. – № 257. – 14 (26).11. – С. 2–3.

79. *Кобринський Володимир* (1858–1940) – лікар, випускник Чернівецької гімназії і Віденського університету. Працював у Хорватії (1887–1891), 1891 р. відкрив лікарську канцелярію у Коломиї, а 1905 р. переїхав до Львова, де працював лікарем до 1918 р. Того ж року повернувся у Коломию і прожив там до кінця життя. З І. Франком познайомився на другому студентському вічі в Коломиї 1884 р.

Лист Кирила Трильовського до управи музею Івана Франка у Львові

Коломия,
вул. Українська 23

24/IV 941.

До Хвальної Управи Музею ім. Івана Франка у Львові

Посилаю отцим решту моїх споминів про І. Франка і прошу: 1) не змінювати мені слово «яко» на «як», бо це щось цілком іншого. 2) не опускати уступу зачеркненого червоним олівцем; 3) не випускати зі сторони 87-ої згадки про мою парляментарну промову; 4) не викидувати на стороні 102-й згадки про «Слоня». Тільки сатисфакції можете мені чейже дати.

Впрочім прошу взагалі по змозі нічого не викидувати а з'осібна наведених мною цитатів з творів І. Франка, які конче потрібні для ілюстрації та оживлення тексту.

Прошу також о надіслання решти гонораря а т. Струтинську[1] і т. Бохенського[2] о відповідь на мої листи.

Коли після Ваших обчислень появиться взагалі Ваша ювилейна книга[3], – та чи у Львові, чи у Київі?

Бажаю найкращих успіхів

Др Кирило Трильовський.

Кирило Трильовський

МОЇ СПОМИНИ ПРО ІВАНА ФРАНКА

18/III [1]941. Запрошений до співучасти в альманасі зладженім з нагоди 25-літних роковин смерти Івана Франка а з осібна до написання моїх спогадів про нього – я радо беру цей обовязок. На жаль, я не маючи під рукою давної галицько-української, з'осібна радикальної преси – не годен тепер, маючи 77 літ життя за собою, отже і пам'ять значно ослаблену – пригадати собі всьо, що я разом з ним пережив, що бачив і що чув, а що відноситься до життя і діл цеї великої людини, яка стала по цьому боці Збруча немов продовжником ідей, кинених колись мов плодовите зерно в українську ниву рукою геніяльного Тараса. Його ж заспів до «Мойсея» – є насправдішним другим, оновленим Тарасовим Заповітом і тому най буде велика дяка видавцям творів І. Франка на Наддніпрянській радянській Україні, що не поклали того геніяльного вицьвіту Франкового духа «под спуд», але дали його пізнати міліонам наших земляків по всіх українських і неукраїнських землях.

І тут мушу зробити одну засадничу замітку:

Читаємо, що в Київі готуєся велике, многотомове виданя творів Івана Франка[4]. Певна річ, що нема на світі такої людини, якаби перечитала всьо це, що І. Франко у різних мовах написав, та що було видрукуване по всіляких часописях. І він сам може з трудом міг собі на всьо це пригадати, хотя відчуваючи надходячу небезпеку смерти – старався він много єще виловити з забуття, перекласти на українську мову і видати під спільним названням «У наймах у сусідів», з чого докищо лише один том повелося йому видати друком. І справді – не всьо однак є виданим для тепер живучої людини, що він більше з дневникарського обовязку про ріжні хвилеві «злоби дня» в чужій пресі оголосив.

Однакож всьо, що І. Франко написав яко (не «як») українець і для своєї суспільности – є для нас важним і достойним поновного видання друком, так як є свідоцтвом того розвою, який він сам переживав а також свідоцтвом цих часів, в яких він жив, та цих інтересів, якими переймалась тодішня суспільність.

Видаючи навіт перші молодечі твори І. Франка – не годиться нічого змінювати, притинати, пристрігати відповідно до теперішних наших поглядів, або хочби і до його власних хотя вже з пізнійших

зріліших його літ. Ні! Ми мусимо пізнати докладно вже погляди І. Франка, які він мав от хочби еще в 1876-м році у виданих тоді його «Балядах і розказах», яких він вже потім і сам ніколи не передруковував, а які мають безумовно велику вартість і для студій над його біографією і для історії українського письменства взагалі. Нам його баляда «Хрест Чигиринський» а зосібна – її закінчення – може тепер не подобатись, – але це байка! Важним є це, що тоді були власне такі погляди у І. Франка.

Таке саме можнаби сказати і щодо його «Нарису українсько-руської літератури» виданої в 1910 році.

Много відносяться навіт досить неприхильно до цеі його праці – але преціж булоби нестеменним гріхом, якщоби не втягнено її до нового скілько мож обширного видання його творів.

Є там іменно богато дуже оригінальних поглядів і оцінок (нераз навіть сторонничих) а далі – також немало подробиць бібліо- та біографічних, яких ніде інде найти годі. Преці ж що вартне от хочби лиш коротке ствердження, що еп[ископ] Пелеш[5] в своїй величезній, двотомовій «Geschichte der Union, der rutenischen Kirche mit Rom» – не назвав ні одного разу імени… Петра Могили![6] Та цеж просто вирок смерти на цілу ту працю Пелеша, якій він головно завдячував епископську мітру.

А вже жерелом 1-ої кляси будуть матеряли подавні в «Нарисї» Франка про москвофильську партію в Галичині, на випадок передруку її у плянованім великім виданню Франкових творів. З неї довідаються наші Наддніпрянські товариші, хто це властиво були галицькі – так звані «москвофіли».

Бо ж «москвофілом» в добрім значінню був і сам Франко, і М. Павлик і всі ми прочі ученики Драгоманова, який, як це ствердив Др. Т. Окуневський[7] в телєграмі на ювилейне свято Драгоманова у Львові дня 16 грудня 1894 р. – «посеред темряви, в якій блукала наша суспільність – луч западного світла указав»[8].

Так! Знана це річ: він отворив нам вікно до Европи і то – дивним дивом – через … Петербург, через прогресивну російську літературу, при допомозі таких письменників як Чернишевський та Добролюбов та прогресивних російських «толстих журналів»!

Преці ж Франко ще в 1877 році оголосив в «Друзі» початок повісти Чернишевського «Что делать?»[9]. І для мене самого та повість, пожичена мені сестрою Н. Кобринської[10] Герміною[11] в р. 1883, була першою російською книжкою, мною в поті чола, при допомозі

словаря, перестудіованою. І лише мене це дуже дивувало, як могла героїня цього роману Верочка пити щораня «чай со сливками»! Преці ж і ми їли книдлі зі сливками і я сам маючи 14 літ з'їв на обід 64 таких книдлів (і занедужав) але щоб і чай зі сливками пити – про це в Галичині не чував.

А дарований Драгомановим до студентської «Січи» у Відни Добролюбов – придався мені єще і в 1926 році, бо на підставі одної його статі зладнав я мою статтю п[ід] з[аголовком] «Боротьба Італійців за свободу і соборність», що була друкована в Канаді, а потім і в Берліні а нарешті – в третім виданню – і в Коломиї (1928).

Ми всі Драгоманівці були «москвофілами» – прихильниками класичних прогресивних російських письменників та революційних рухів в царській Росії.

Більше як 10 років перед вибухом радянсько-польської війни всілякі – так звані «105%-ві націоналісти» вішали собак на само імя Драгоманова!

Це був дуже інтересний патольогічний обяв – але дарма! Ніякі цего роду «теремтати» не усунуть цего факту, що Франко був одним з найголовнійших Драгоманівців в Галичині, дарма, що між ними обома приходило нераз до непорозумінь – головно за політичні «скоки» Франка, при чім треба не забувати, що він був преці поетом отже імпрессіоністом. І заатакования Драгоманова Франком уже цего століття сталось лише під нещасливим впливом Грушевського, який його в 1899 році і до національних демократів затягнув. Але Грушевський не здавав собі властиво справи, що він робить, так як взагалі – краще вмів він про історію писати, ніж історію самому робити! Авжеж вмів він навіт Франка (зважмо лиш це: «Франка»!) заставляти до корректури його, Грушевського, творів, наколи кожда хвиля праці над оригінальним його, Франка, власним твором – була для нашої нації – золота вартною!

Однакож Грушевський – як це мені здається говорить десь Евген Чикаленко[12] – хотів конче стати першим по Тарасу Шевченку – а це не така легка справа.

19/III [1]941. Значіння Драгоманова для тодішної галицької України з'ясував найкраще сам І. Франко у своїй промові на ювилейнім сьвяті Драгоманова 1894. Сказав він межи іншим тоді ось що:

«Через усіх тих 30 літ, а бодай від тоді, коли ми самі стали до прилюдної роботи – голос його був для нас заохотою, осторогою, вказівкою куди йти, голосом сумління – що робити, а чого не робити.

Нині годі собі докладно здумати це положення, в якім була поступова українська молодь в Галичині в 70-х роках. Без знання того, що навкола неї діяло ся, без тямучих провідників, без книжок, без поради, без заохоти ми йшли на осліп, читали, що впало в руки і не знали, що зробити з цими хлопськими симпатіями, що у нас були принесені з батьківського дому і з тим невеличким знанням народного життя, яке ми з сіл приносили до Львова. Тут цих симпатій ніхто не поділяв, цим життям ніхто не цікавив ся; нам казали вчитися для хліба, любити що найбільше мову народу, а не сам народ.

Оттут то у великій пригоді нашому поколінню став Драгоманов. Друкованим словом і листами він почав впливати на нас, вказуючи нам інший, ширший світ поза тісними межами нашої Галичини, вказуючи, до чого йде теперішна наука і якої праці та любови жде від нас наш народ.

Він нам показав, що наша любов до простого хлопа власне мусить бути підвалиною нашої роботи, що знання народного життя ми мусимо розширювати і збогачувати а не забувати»[13].

А вжеж найкраще зазначив І.Франко своє становище до Драгоманова у своїому вірши присвячуючому йому його, Франка, знаменитий переклад 1-ої частини Гетевого Фавста[14].

Хотя вже незадовго 60 літ минає від появи того перекладу – то в моїй памяти полишилась частина першої строфи цеї посвяти – хотя за точність ручити не можу:

Тобі сей труд! Таж смілим словом Ти
Розбив круг нас невіжества границі –
На світло вивів нас із темноти
На волю вивів з мертвої темниці.

Мені просто не може в голові поміститись, як ріжні галицькі видавці Франкових творів могли аж доси позабути просто на цю клясичну роботу Франка разом з чудово перекладеним заспівом самого Гетего:

«Ви знов з'явились привиди хисткії
Так як з'являлись здавна мов зза мгли!
Чиж вдержу вас тепер? Чи давні мрії
Ще й доси живо з серцем ся зжили?

Ви претесь – так і будь! Мов мгли нічні
Ви кругом мене лавою лягли –
І серце в грудях бється-молодіє
Тим чаром, що від вас на мене віє…»

Позволю собі лише на увагу, що видаючи твори наших давних письменників не годить змінювати іхню колишну мову. Цего нпр. Німці ніколи не роблять і власне для самих студій важним є знати якою мовою даний письменник у даному часі писав. А то завелась у нас звичка, що щокілька літ впроваджують якусь нову мовну «моду». Ось возьмім лише німецьке слово «Freude». Відколи Австрія загорнула Сх[ідну] Галичину то є від 1872 року десь аж по 1930 рік виговорювано у нас це слово «Фрайде». Подібно виговорювано і другі слова німецького походження, де це «eu» приходило. Аж ось стоп! Ні сіло, ні пало зроблено з «Фрайде» – «Фройде». І нема ради і ніякі аргументи не помагають – бо тут рішає мода! Ось і Франко виговорював французьке ймення «Hugo» по українськи «Гіго». Но – але настала нова мода і з «Гіго» раптом стало «Гюго» то є «Гйуго», дарма, що коли Француз виговорює це слово то абсолютне не чути в ньому звуку «у». Значить, що ми беремося за поправлювання французької мови, хотя ніякого права на це не маємо. І я волю вже тримати погляду Франка і виговорювати та писати це слово «Гіго».

З якими труднощами мусіли боротись ученики Драгоманова, галицько-українські соціялісти 70-тих років можемо собі уявити хоч би лиш читаючи «Австро-угорські спомини» Драгоманова. Не лише польсько-австрійські жандарми та прокуратори чигали на кождім кроці на них, але і власна – не лиш чорносотенна* москвофільська кліка гуртуючися головно коло часописи «Слова», але і українська перепуджена а польською буржуазною пресою загіпнотезована суспільність дивилась на Франка і його товаришів з «соціялістичного» процесу – як на оглашенних, як на виключених взагалі з суспільности.

Нераз нпр. добрі знакомі Франка, коли його зазріли на вулиці – переходили чимскорше на другий її бік. І такий нпр. пізнійший великий націоналістичний діяч і «фінансіст» В. писав будучи в дух[овнім] семінарі доноси на цих товаришів, яких побачив там

* В цьому часі не було єще і в Росії чорної сотні і я уживаю тут цього названия лише для легшої характеристики цих верстов тодішної суспільности. – *Примітка К. Трильовського.*

припадково разом з Франком. (Духовний семінар в Галичині значив це саме, що в колишній Росії – духовна академія. В Галичині не було середних шкіл, якіби відповідали колишним рос[ійським] правосл[авним] духовним семінарам).

Та ненависть по стороні гал[ицької] укр[аїнської] буржуазної так званої «інтелігенції» до Франка ішла так далеко, що користала з всякої можливої нагоди, щоби його позбавити хліба насущного. І ось інтересний приклад:

Він вже від 1883 р. співробітничав в літературній часописи «Зорі», а в 1886 році зістав навіт головним її редактором. Та недовго загрів там місце, бо незадовго викинули його чесні «народовці» з цеї редакції за поміщення одного – по їх думці «неморального» вірша Ст. Руданського, та такоїж рецензії Б. Вільхівського (Грінченка)[15].

В цьому віршу іменно проходила строфа:

«Бо вже звісно, що як старий
Чоловік у жінки
То там буде молодий
Обтовкать колінки», –

а цего галицька буржуазна мораль не могла допустити в часописи призначеній «для руских родин».

Але рутенській банді і цего було замало, і коли у польськім «Курєрі Львовскім» появилась стаття М. Павлика некористна для покійного Вол. Барвінського, основника «Діла» – то і з редакції усунено (в 1887 р.) Франка за це – з неї дарма, що він написав з нагоди смерти В. Барвінського[16] в 1883 році прегарну поезію в його честь.

Перша строфа її і доси стремить в моїй памяти:

«І знов одного борця нам не стало –
Одного ратника за рідний люд!
Велике серце битись перестало,
Рука трудяща опустила труд;
А рук таких в нас мало так, ах мало
А кожду жде так много, много пут!
Життя, життя – найкращий даре неба
Як тяжко нам з тобов боротись треба!»

Дивом дивним – вірш цей видрукуваний у формі летючки – і доси нігде не був в друку повторений. Але і його не годиться поминати у новому виданню Франкових творів.

Вправді і В. Барвінський належав до «Рутенців» та все ж він і для меншого брата працював в своїх популярних брошурах звернених проти алькоголізму та лихви, – а що найважнійше – то підкопав галицьке чорносотенне москвофильство розпочавши в 1880-ім році видавництво «Дѣла» (три рази в тиждень), в якім задержав «святорусскій» йор (ъ) і йори (ѣ), так, що москвофіли не могли вже цій часописи закидувати польонофільства. А була вона дуже рішучим ворогом цего православо- і цареславофильства, хотя на все вона – як це виказав Франко в своїм «Нарисї» – використовувала достаточно ці матеряли, яких нпр. достарчив славний карний процес проти москвофілів в 1882 році.

На злобні атаки цих останніх на нього відповів Франко в своїй прегарній сатирі «Дума про Маледикта Плосколоба» виданій осібною книжечкою 1878 р[17]., а надрукованій правдивою Драгоманівкою – то є з латинським «j», (як у Сербів), яку у Київі називано «герцоговинкою». Цю «Думу» видруковано також в 1-ім томі харківського недавного видання творів І. Франка[18]. Вона є очевидно – зосібна щодо наведених там псевдонімів – у многому незрозумілою для Наддніпрянців і я радби її при нагоді основнійше обговорити. В усякому разі є це просто вицьвіт справді геніяльної політичної сатири.

Про повстання, зріст і ріжні переміни т.зв. «москвофильського» крайно реакційного руху в Галичині могли би найбільше сказати такі фахівці як академики Щурат, Студинський та Возняк і не одно вже вони про цю галицьку хоробу сказали. Я завважаю, що вона зродилась передовсім на тлі цього аристократичного духу, який панував у галицькім гр[еко] кат[олицькім] духовенстві, яке виховане головно в польсько-шляхотському дусі старалося всіми силами наслідувати ті власне сфери, які вже цілком виключували родинні зносини між тими обома клясами (= між шляхтою-панами – а гр[еко] к[атолицьким] духовенством). Галицький історик Денис Зубрицький[19] назвав виразно народну українську мову «язиком пастухів і свинопасов», що в його часах було висказом якнайбільшої погорди (Під цю пору – уже на щастя так не є!).

Як оповідає в своїх споминах великий буковинський просвітний діяч Омелян Попович[20] то черновецький чорносотенний москвофіл, учитель реальної школи Лев Кирилович перепер, щоби видання черновецької «Бесїди» були писані «вищою» мовою, цебто «язичієм», бо ми – казав він – «мусимо підносити народ, а не знижуватися до нього».

Як-же ця «вища» мова, це «язичіє» властиво виглядало?

Була це просто мішанина церковних (старославянських), російських і таки й українських слів виговорюваних по змозі якнайбільше «твердо». Дехто старався навіт цеї чисто-церковної мови в практиці уживати, з чого повстали кумедні непорозуміння.

І так оповідає гал[ицький] укр[аїнський] поет і маляр Корнило Устиянович в своїх споминах («Раевскій»[21] etc) що коли одного разу був на селі заступник ректора львівського гр[еко]-кат[олицького] семинаря духовного о. Ціпановський – то запитав одного селянина: «Человѣче! Возможно ли сквозѣ сіе бреніе безъ опасности повреждения сапогъ перегрясти?»

– Не розумѣю по нѣмецки! – водповѣвъ на це селянинъ.

«Глаголеши, аки бы не былъ єси бдяще» заговорив знову Ціпановський. А на се селянин відповів знову:

– Таки не розумѣю по нѣмецки, єгомость. – (Галицькі селяне в розмові з попами титуловали їх звичайно «єгомость»).

Та не лише аристократичні почування були жерелом галицького чорносотенного кацапства. У многих була цего причиною також зневіра у можливість визволення власного народу зпід польсько-шляхотського панування. Значить: ми слабі, безрадні і лише «русскій цар» може нам допомогти. Звідси і зносини провідників галицьких москвофілів з петербурським «славянським благотворительним комитетом» звідки плинули до Галичан значні суми для роблення москвофільської православно-цареславної пропаганди в Галичині, хотя остаточно її результати цілком не були сьвітлі – зато зі скаженою ненавистю і денунціаторством нападали ці, так звані в Галичині «кацапи» на таких «москвофілів» як Франко і його товариші, які ширили в краю правдиві вісти про «порядки» в цареславній Росії та були учениками того, що демаскував царсько-чиновничу Росію такими брошурами як «Турки внутрішнії та внешнії» або «Зачто старика (=Трепова) обидели?»[22].

«Дума про Маледикта Плосколоба» і «Дума про Івана Безумовича» були не лише відповідею сего на особисті напади на Франка але і влучним болізним ударом по твердих лобах цих безстидних агентів центра одної російськоі реакції.

20/III [1]941. Драгоманов прибувши в половині 70-их років до Галичини переконався, що оба відлами тамошної «інтелігенції» – і москвофіли і українофіли – це всьо одна велика реакційна буржоазна маса і хотів бодай у молодь кинути зерна правдивої

европейської прогресивної науки. І тому звернувся він до редакції видаваного москвофілами-студентами «Друга» з трьома письмами поміщеними у цьому видавництві в роках 1874–1876.[23] Ці письма були писані російською мовою, щоби цим тупим головам показати, як властиво виглядає справдішна російська мова. Він і каже в своїй автобіографії, що в цей спосіб хотів показати, як неподібною є справжня російська мова до мови галицьких псевдо-общерусів = «шкарадної макароничної мішанини». За його старанням й поміщено в «Друзі» оповідання рос[ійського] письменника Гліба Успенського «Отравленый дьяконъ» в рос[ійському] оригіналі[24]. Драгоманов заявив в своїх «Письмах Украинца до редакціи «Друга», що «основою живої літератури в Галичині може бути тільки народна мова, цеб-то – українська». Очевидна річ, що так у цих письмах до редакції як і у приватних листах взивав він молодь, щоби звертала більше уваги на життя працюючого люду і як бачимо він позискав для своїх соціялістичних ідей таку геніяльну людину як Іван Франко і такого витревалого і фанатичного робітника як М. Павлик – поминувши вже других, менше визначних.

І тепер стає перед нами питання: що сталоби ся з Франком, якщо би доля не судилася йому стрінути на своїй дорозі Драгоманова?

Він був слухачем фильозофії, мабуть фильольог. Він – певна річ – поздававби відмінно приписані егзамени та ставби звичайним гімназійним, перестудженим, від польської Краєвої ради шкільної зависимим, пересічним «бельфером» як тоді таких учеників гімназійних злобно прозивано. Хто зна чи й до чистої народної мови був би додумався, хотя вже й такі його «Петрії і Добущуки» в «Друзі» доказують, що був уже на добрій дорозі. Але «народною» мовою писав і той «бельфер» Омелян Партицький[25], що видав в 1873 році свої «Поезиї» та потім сам їх сконфіскував тому, що у вірші «Сільський аптикар» стояли на кінци слова, що той аптикар «усю свою аптику носив в штанах». Перепудився сват, що щось такого «неприличного» написав, но… і сам себе сконфіскував.

А як ця народовецька, буржоазійна банда розумілася на письменстві є найкращим доказом це, що в перекладі «Обломова» виданім в «бібліотеці «Дѣла» опустила преславний «Сон Обломова», що становив власне квінтессенцію цілого того роману!

Чиж дивуватися нам, що коли в році 1892-ім І. Франко, автор друкованого вже в «Зорі» і премійованого тим же О. Партицьким «Захара Беркута», автор перекладу І-ої частини Фавства та збірки

«З вершин і низин» – зголосився яко член до товариства «Просвіта» – то виділ її, зложений переважно з рутенських «бельферів» (а головою її був навіт професор університету) не прийняв його в члени.

Но і Франко, користаючи з постанов статутів зголосив від цеі постанови відклик до загальних зборів «Просвіти».

А на цих загальних зборах виголосив реферат в цій справі зять голови (Ом. Огоновського[26]) Др. Кость Левицький[27], який аргументував ось як: Вправді пан Франко має право відкликатися від постанови виділу «Просвіти» до її Загальних зборів, але в статутах цього товариства нема постанови, що загальні збори мусять зараз прихилитись до цього відклику. І тому славетний Кость Левицький постановив внесок, щоби Загальні Збори потвердили постанову виділу та п. Івана Франка в члени «Просвіти» не прийняли!

І так очевидно і сталося.

Ось один з найвизначніших подвигів Костя Левицького, пізнійшого спільника буковинського махера Василька[28], та польсько-австрійського міністра Др. Леона Білінського[29], з котрими разом та ще і з вшехполяком Др. Ст. Гломбінським[30] склали в літі 1908 року славний договір (на шкоду української нації) який в повнім звуці оголосив доперва Біліньскі в своїх «Споминах», виданих в р. 1924-м. Цей факт національної зради промовчала однак уся націоналістична преса немовби води в рот набрала, – а навіт член II-го Інтернаціоналу Др. Матій Стахів редактор «Громадського Голосу»[31].

Но – але ось які люди рішали про це чи Іван Франко «достойний» бути членом «Просвіти» чи ні.

Першим твором І. Франка, з яким я запізнався, були його «Петрії і Добущуки», друковані в «Друзі»[32], який з початку 1876 р. передплатив мій батько для приятельки моєї мами Мелянії Кириловичь, яка по наглій її смерти в 1877 році мами й виховала мене. Я в літі 1876 р. занедужав і тому через три роки сидів дома, на селі побираючи науку від домашних учителів. Та в цьому власне часі лучився і перший у Львові процес проти соціялістів, то є проти Франка, М. Павлика і тов[аришів]. Я читав дуже точні звіти з цього процесу в «Дзєнніку польскім», яку-то часлопись передплачував мій батько. Він – свого роду поступовець (читав і Дарвіна, Бокля і т. ін.) – не любив москвофілів з їх царелюбним «Словом», але не зносив і фонетики. Доперва відколи почало виходити «Дѣло», він запренумерував його та держав цю часопись аж до своєї смерти

в 1912 році. Із «Балядами та розказами» Франка з 1876 року я скоро запізнався, а потім і з «Думою про Маледикта Плосколоба» з 1878 року, причім – крім самого змісту – власне та сербська правопись з «j» зробила на мене велике враження. Преці це була кричуча провокація і протест проти всіх «ісконно русских святощів», проти «йори» (ѣ) та «йор» (ъ), а тут єще і «Митраполіту» (=митрополиту) позволив собі автор заатакувати. А що Джеджалик – це Франко – я і про це скоро довідався. «Громадського Друга», «Дзвона» і «Молота» дістав я аж в пізнійших роках в свої руки, але «На дні» перечитав я скоро по появленню цеї повісти в 1881 р[33]. а зробила вона на мене таке сильне враження, як пізнійше в 1883 р. «Лихі люди» Мирного, що спричинили в мене постанову і самому стати таким «лихим» чоловіком.

Вернувши в осени 1879 назад до гімназії в Золочеві – зістав я потім передплатником «Світа» та купив Франковий переклад І-ої частини Фавста. Він так мені подобався, що я зараз вивчив на память і Франкову посвяту («Тобі цей труд») і Заспів Гетого до Фавста («Ви знов з'явились привиди хисткії»), так, як вивчив на пам'ять і вірш Франка на смерть В. Барвінського (1883 – «І знов одного борця нам не стало»).

В осени 1882 р. перейшов я до гімназії в Коломиї, де я зараз оснував тайне школярське товариство. Для мене і для моїх товаришів Дмитра Андрейка (заскоро помершого композитора)[34], Томи Печерського і других – було імя Франка чимось святим!

Це почуття скріплялося єще, коли ми перечитали «Захара Беркута» – в 1883 р. Уже рік пізнійше у вересни я, будучи по матурі, відкривав в Карлові[35] першу сільську читальню в Снятинщині і тоді в моїй промові подав короткий зміст «Захара Беркута» та поробив з цеї повістки відповідні висновки вроді «громада великий чоловік».

Пятьдесять літ – в 1934 році – і рівно щодо дня і години – виголосив я в Карлові торжественну промову на ювілейнім сьвяті пятьдесятьліття тамошної читальні а розпочав я цю промову ось якими словами: «Точно щодо дня і години – перед пятьдесять роками – виголосив я підчас відкриття вашої читальні одну промову – і позвольте мені тепер чесні громадянки і громадяни, що я її тепер знову повторюю». Но і я й справді подав докладний зміст «Захара Беркута» та поробив подібні висновки як перед 50ти роками. Не мав я вправді у тому часі під рукою самого того оригінального твору Ів. Франка, але мав зато дуже добре сценічне оброблення

«Захара Беркута», зробленого його сином Петром і це мені вповні вистарчило. На жаль зі слухачів, що чули мою промову у вересни 1884 р. був лише оден ще в живих приявний підчас моєї ювилейної промови. Був це Петро Сандуляк – тепер в Стецевій живучий, людина дуже вірна прогресивному світоглядови. Та я мав жаль колись до нього за те, що він цілком непотрібно – але хіба лиш для оригінальности еще перед якими 45 роками нарушив відвічну прекрасну національну ношу Карлівських селян та ні сіло ні пало почав носити якийсь малий, кутний соломяний капелюшок матрозської форми, який був тоді в моді у мійських паничів. Но! –але це ще невеликий ухил, бо Петро Сандуляк усе був ідейно послідовним чоловіком. З цим ювилейним святом в Карлові лучилася мені ще й така пригода:

Ми – я і моя дружина, вибираючись на це свято виїхали – з уваги на недоладне сполучення потягів – еще в суботу – день перед святом – з Гвіздця до Коломиі, а переспавшись тут у готелю – поїхали на другий день до стації Снятин-Залуче, де вже на нас ждав з фірою один з Карлівських газдів. Подібно – лиш у відворотним порядку – вернули ми домів.

Та тут ждала на нас несподіванка: Ми застали письмо з Карлова яке прийшло власне цего дня, в якім ми виїхали до Коломиї. Це письмо повідомляло мене, що ювилейне свято в Карлові взагалі не відбудеться, бо зайшли якісь перешкоди.

Як бачимо була се брехня і лиш обставина, що ми виїхали з дому день вчаснійше виратувала мене від компромітації, що ось «ми його запросили, а він не приїхав».

Наведені мною справки вияснили, що автором цього листу був один «сиромудрий» парубок, який чомусь конче хотів не допустити до цего, щоби я на цьому святі промовляв.

21/III [1]941. В році 1883 відбулась в Галичині, в літі перша «студентська вандрівка», устроєна школярами, що покінчили власне шесту клясу академічної (української) гімназії у Львові. Головним провідником її був був Володимир Сіменович[36], високий чорний бородач, що вислуживши три роки у війську, вступив був знову до школи. Він пізнійше покінчив в Злучених Державах П[івнічної] А[мерики] медицину, осів яко (не «як») лікар в Шікагу і став одним з провідних тамошних українських імігрантів. Я взяв тоді участь лише в частині цеі першої студ[ентської] вандрівки, що викликала свого роду сензацію.

На другий рік зорганізовано ще краще другу вандрівку, в якій взяло участь кількадесять молодих людий, головно студентів університету зі Львова та з Відня (від «Січовиків»).

Така вандрівка мала у своїм складі добрий мужеський хор, добрих декляматорів та промовців а звичайно і гарного фортепяніста. Давала вона концерти в ріжних, наперед означених місцевостях, почім відбувалися танці. У тій вандрівці – маючи вже матуру за собою – взяв я частинно участь та приїхав до Коломиі, ожидаючи на приізд вандрівників зі Станіславова, де участники її – по дорозі – також були вже устроіли були вокально-декляматорські вечерки.

Живо стоіть мені в памяти доси образ: ось іде ціла громада молодих людий серединою теперішноі Театральноі вулиці, весело розмовляючи між собою, а між ними один, мабуть найстарший віком (мав тоді 28 літ) худощавий молодець, про якого мені і сказано, що це і є Іван Франко.

Переважну часть учеників закватировано в так званій і доси «Каменици Білоуса», яку колишній «твердий» патріот, директор гімназіі десь на Мазурщині Теодор Білоус[37] записав на «Народний Дім» у Львові, позістаючий в чорносотенно-москвофильських руках з тим, щоби цю масивно збудовану двоповерхову каменницю ужити на «Жіночеє Воспіталище». Хотя однак вже 50 літ минає від смерти фундатора – львівським «плосколобам» і не в думці було яке-небудь «Жіноче Воспиталище». Ось у тім власне «домі Білоуса» настелено у кількох комнатах по земли соломи і там закватировано вандрівників, а межи ними і Івана Франка.

З нагоди цієї студ[ентської] вандрівки видав устроюючий її комітет осібною книжечкою її програму[38], яку віршем написав ніхто інший, як власне Іван Франко.

На обгортці цеі брошури був досить невдало нарисований молодий хлопець на шпилю гори з хоругвою в руках, а перед самою програмою був видрукований заспів. Під нього підложив хорову музику Остап Ніжанковський, дірігент вандрівничого хору а пізнійше – взагалі цінений композитор, якого замордували Поляки в 1919 р[39]. Цей заспів мав рефрен:

«Гей радістю святою
Наповнім свавільну грудь
Жий в свободі і спокою
Горе лихо днесь забудь!»[40]

Сам вірш – «Програма» – переходив по черзі ріжні місцевости, через які мала переходити ця «вандрівка» а дотичні строфи були повні гумору та тонкої сатири. І там нпр. говорилось про Коломию таке:

«Витай нам вигідно розлягшись отсе
Над Прутом столице Покуття!
Багато у тобі такого ще є
Що требаб покути і прутття».

Автор жалуєсь на це, що столиця висилає Еврея до Ради Держави та каже:

«Покуттям тому звесь, бо Жид прижима
Христян по кутах, попід лави»

Такі були тоді погляди Івана Франка і так він тоді написав.

Уже в пізнійших роках сказав мені раз Іван Франко: «Відколи вас, Трильовський, знаю – то ви все на щось чи на когось обурюєтесь!»

І це була правда, а ті сотки інтерпеляцій внесених мною в австр[ійськім] парляменті, пятнуючих ріжні кривди, які зносити мусів наш селянин, ті факти звірств з боку польсько-австрійських жандармів та з боку підофіцирів в австро-угорській армії, – факти наведені мною і в моїх численних парляментарних промовах дають проречистий доказ, що я дуже діймаючо відчував всяку кривду і неправду, обурювався на них, а здобувши потім яко посол можливість боротьби проти цих кривд і неправди – я вповні користав з прислугуючих мені прав.

Надиво – і такий факт, як видання отцеї «Програми» вандрівки з 1884 викликав у мене «обурення». З якої причини? Отже з цеї, що по моїй думці хтось інший, хтось «minorum gentium» повинен був таку «програму» написати, а не така велика людина, як Іван Франко, не такий геніяльний письменник. – Ось таке було тоді, в 1884-ім році моє переконання, а чи воно було слушне – най судять другі.

Того самого дня, коли прибули до Коломиї студенти-вандрівники відбулися в салі, в якій ще донедавна була каварня «Siły» – вокально-декляматорські вечерниці, а по них – як звичайно – танці.

В павзах поміж танцями гості парами проходжувались навкруг салі, а і тепер, по більше як 50 роках – я бачу перед собою немов живу, одну таку пару: був це Іван Франко і його бувша перша любка Ольга з Рошкевичів[41] – тоді вже Озаркевичева… Тоді, вліті 1884 р. була це мабуть перша їх стріча від часу, коли в наслідок

увязнення Франка за «соціялізм» – зістали перервані між ними усі зносини, – хотя – як бачимо з вірша «Плив гордо ястріб» ще в маю 1878 р. була проба нового побачення, до якого лише через чисте непорозуміння – не дійшло.

Цілу цю справу подружжя Вол. Озаркевича[42] з Ольгою Рошкевичівною представила Наталія Кобринська, сестра Володимира, в одній зі своїх новель, мабуть таки у першій, яка вийшла зпід її пера п[ід] з[аголовком] «Задля кусника хліба», поміщеній в «Зорі» з 1884 р.[43] – отже в тім році, в якім на вечерницях студентської вандрівки Іван Франко і Ольга з Рошкевичів стрінулись в Коломиї. В половині 30-тих років цього століття грали в одному віденському театрі оперетку чи комедію п[ід] з[аголовком] «Gelegenheit macht Liebe» (нагода робить любов), що було парафразою пословиці: «Gelegenheit macht Diebe» (нагода робить злодіїв). – Так було і між цими двоїми: Франко був домашним учителем брата Ольги Славка і в тому характері жив якийсь час у родичів її в селі Льолині. Ця отже «нагода» довела до кохання поміж Іваном а Ольгою. А що й справді рішає головно «нагода», це ми знаємо мабуть всі з власного досьвіду. Увязнення Франка а потім ще й засуд на вязницю зробили учительску карєру його просто неможливою і тому нема чого дивуватись родичам Ольги, які не допустили до подружя між молодятами а оглянулись за іншим женихом для своєї дочки.

Зістав ним укінчений теольог Володимир Озаркевич, брат Наталі Кобринської, мабуть навіт далекий свояк Рошкевичів. Однакож і по його боці знаходили деякі «усложненія», які представила згідно з правдою Н. Кобринська у своїй новельлї. Батько Володимира і Наталі Кобринської Іван Озаркевич[44], посол до австр[ійського] парляменту був парохом в селі Белелуї Снятинського повіту віддаленім лише кілька кільометрів від Русова, де проживала бідна вдова по священику Петровська. Була в неї дочка, велика красавиця і імпонуючої постаті. Між нею а молодим Володимиром завязались вправді любовні зносини однакож до подружя не прийшло власне через велике убожество Петровської. Досить, що Володимира «оженено» з добре ситуованою Ольгою Рошкевичівною. І вона, і він – були це незвичайно симпатичні і культурні люди, але вони – як кажуть наші селяни «не пасували» до себе. Лев Толстой характеризував таке подружя кажучи, що у ньому не було «изюминки» (= родзинка).

Так було і в цьому випадку а причини стоячі на боці люди не годні були відгадати.

Нераз буває і так, що цього роду «Geldhein recht»* стає з часом навіт щасливою, особливо коли обі сторони полово собі відповідають.

А нераз буває і навпаки: пара, яка палко любилася тай довго взаімно на себе чекала – нарешті побереться і почуває нераз себе дуже нещасливою, що для остронено стоячих людий стає справдішною загадкою. Вона і лишаєсь так званою «тайною алькови», а головною причиною такого розладу нераз межи дуже чесними людьми є звичайно це, що вони собі полово не відповідають і себе полово не заспокоюють.

22/III [1]941. І ось це було величезним злочином цих держав, які слухаючи припису католицького Риму не допускали законного повного розводу подружя та не дозволяли на нове подружя людей, які взагалі не могли з собою дальше разом жити. А так було і в бувшій монархічній Австрії, і в бувшій – донедавна Польщі. Будучі покоління не зможуть навіт зрозуміти, як можна було робити нещасливими міліони людий просто для вдоволення самоволі якоісь влади організації, що була поза границями даної держави!

А таке було і з дальшими перешкодами до заключення подружя як ось попівське висвячення чи чернечий обіт. Радянська влада зробила в короткій дорозі цим надужиттєм кінець.

Ольга Рошкевич зладила кілька перекладів повістий з чужих мов, а ії сестра Михайлина написала оповідання «Кума з кумою», що появилось в «Молоті», та два другі, поміщені в «Першім вінку»: «Таку вже бог долю судив» та «Теща»[45].

Михайлині посвятив І. Франко свій віршик «Михайлині Р.». Вона вийшла за попа Іванця а їх сином є знаний галицький маляр-баталіст Іван Іванець[46]. Ольга, повдовівши, жила мабуть у Іванців і у них померла.

Щож до першої любки В. Озаркевича – Петровської – то вона вийшла заміж за народного учителя Навчука, що був потім директором народної школи в Рожнові (Снятинського повіту). Один його син і дочка працюють тепер при одній радянській організації в Коломиї, а другий стояв – по першій світовій війні – в близьких зносинах з радянським посольством у Відни, а від 1932 року живе в Славянську Сталінської области.

---

* Ймовірно, мається на увазі Geldschein recht – з матеріальних (фінансових) міркувань (нім.).

І ось так пізнав я Івана Франка особисто з нагоди другої студентської вандрівки в Коломиї – в 1884 році. Він зробив на мене велике враження головно своєю звичайністю, своїм браком великої пози. Цього самого року в осени вступив я яко (не «як») однорічний охотник до війска а з новим – 1885-им – роком переїхав до Відня до військової школи, щоби зістатися резервовим «інтендантським чиновником».

Однак, ходило мені головно о це, щоби дістатися до віденського студентського товариства «Січ», де була – старанням Драгоманова – велика бібліотека російської прогресивної літератури. Її посвятив я далеко більше уваги, як моїм інтендантським студіям, а дещо – з Пушкина, Некрасова – і доси знаю напамять.

Через довше треваючу недугу мусів я у Відни надслужувати і доперва з початком 1886 року здав я військовий егзамен. Та через це спізнив я о рік мій перший правничий егзамен, а здавши його 6 липня 1887, поїхав я на пяту студентську вандрівку та на вокально-декляматорських вечерницях в Золочеві виголосив я «Каменярі» І. Франка. Тоді то власне перший раз пронеслись ті грімкі, завітні слова Галицького Кобзаря публично з театральної сцени.

Щодо самої Ольги Рошкевич – то не мож було її назвати красавицею. Лице ії було однак дуже оригінальне, виразисте, а при тім – миле. Добрий її патрет – вже замужної – помістила Мілєна Рудницька в «Жінці»[47]. Зосібно очи мала дуже гарні.

З її братом Славком[48], учеником І. Франка, сталася така пригода, що він нещасливо влюбився в Ольгу Ганкевичівну, сестру визначного соціяліста Миколи та пізнійшу жінку Северина Матковського, автора звісної брошури «Три Синодальні Архієреї». Досить, що Славко з розпуки вернув на службу до державної поліції, що впрочім у Галичині не було ще так дуже компромітуюче, як служба в жандармерії у Росії.

Всіх цих людий, про які власне згадую, з виїмком лише маляра Івана Іванця, нема вже при життю… Нема навіт і поета Володимира Самійленка, з яким ми разом, відбувши коротку пяту галицьку вандрівку, переїхали зараз на Буковину і прилучились у Вашківцях до вандрівки (в серпни 1887 р.)[49] зорганізованої Омеляном Поповичем. Автограф його – Самійленка –сатиричного вірша про ту першу і останню студентську буковинську вандрівку[50], є і доси в мене.

В цьому ж 1887 році вийшов «Перший вінок» – жіночий альманах, редагований буцім-то Наталією Кобринською та Оленою

Пчілкою, а властиво – як сам я це бачив – Іваном Франком, який мав і справді гіркі три дні з обома – вибачайте за слово – бабами. Він і каже в своїм «Нарисі»: «Жаль, що через незгоду редакторок дальше видання не могло продовжуватись в тім самім напрямі, а видані пізнійше самою Кобринською дві книжки альманаха «Наша доля» і що до змісту і що до видавничої форми, при незвичайно лихій коректі – не станули на тій самій висоті»[51].

Але я ще додам: і що до паперу! Вийшло просто якесь «лубочное изданіе»!

Гадаю, що не нарушу святої памяти такої будь що будь заслуженої жінки, як Наталя Кобринська, коли наведу тут єще одну подробицю що до неї. Вона жила і померла непорочною дівицею, бо хотя і жила (заки повдовіла) два чи три роки з чоловіком – то він був імпотентом. Таке оповіла вона дружині Ів. Франка Ользі, Ольга Франкова оповіла це чоловікови, а він мені.

Я і моя дружина назвали другу нашу дочку в честь Н. Кобринської Наталкою. Н. Кобринська, повідомлена нами, щиро нам за це подякувала.

*25/III [1]941.*Не маючи під рукою старшої західноукраїнської преси – не можу я й слідити докладно за подіями, при яких я сходився з І.Франком. В осени 1888 року я перенісся на стало до Львова та зістав вибраний головою «Академичного Брацтва». У тому шкільному році (1888/89) я заходив дуже часто до його домівки, певно – щонайменше раз на тиждень і тоді мав нагоду (звичайно вечером) докладнійше приглянутись його життю, його невсипущій праці. В неоднім засягав я його думки, як ось в справі перекладу «Германа і Доротеї» Гетого. Я відчитав йому першу перекладену мною пісню цеї поеми, причім Франко завважив, що вона має занадто «ein spiessbürgerlicher Charakter*» і тому не конче надається до перекладу. З гостей, що у нього бували, пригадую собі добре Володимира Коцовського[52], що якийсь час працював рівночасно з Франком у «Зорі» і виступав у ній під псевдонімом «Корженко». Він в цих часах тужив власне тяжко за своєю любкою, наддніпрянкою Оленою Доброграївною[53], яка якийсь час проживала у Львові і навіть редагувала літературно-науковий додаток при популярній політичній часописи «Батьківщині», а в р. 1888-ім померла. З великим болем оповідав він Франкови про це, як вони обоє не лиш

* Міщанський характер (нім.).

любилися, але й розуміли одно другого. Він – очевидно ще за її життя – написав вірш, з якого памятаю й доси кілька рядків:

«Говорить це дівча і тулиться до мене –
Палкі твої уста, мов золото теплене.
Палкі твої уста неначе прагнуть крови
Чи знаєш ти дівча всю суть й вагу любови?»

Підчас одної дискусії зійшла бесіда на одну характеристичну прикмету деяких персонажів в прозових творах Франка. На великий мій жаль – по більше як 50 роках – мені годі пригадати собі докладно слів, яких ужили тоді оба палкі дискутанти і лише представлю тут загальне враження, яке у мене й доси з цеї розмови полишилося в памяти.

І так Коцовський закидував мабуть Франкови, що у декотрих осіб, описуваних Франком, видно якусь спеціяльну заїлість і злобу і можливо, що тоді напровадив яко (не «як») приклад того молодого Еврея, що його описує Франко мабуть в «Борислав сміється». Можливо, однак, і це, що Коцовський говорив тоді взагалі проти полемічних статтей Франка, хотя у них такої заїлости не завважав.

На це відповів Франко повним жалю голосом, що годі писати в іншім тоні людині, яка мусіла тільки і то від земляків перетерпіти, що він. Навпаки, по моїй думці, Франко взагалі замало ужив свого сатиричного бича на цю низку злобну дрібно-буржуазійну рутенську голоту, яка його так довго переслідувала і ще в році 1892 – на внесення Др. Костя Левицького – не допустила його до «Просвіти».

Були у цих дискусіях обох письменників нераз і веселі моменти. І так якийсь час вони для означення, що комусь з письменників його твір не удався – називали це «ликом». Це слово тоді пішло від них і в моду, і коли ми, студенти, обговорювали раз рукопис новельки молодого нашого товариша Черепашинського, де приходило речення: «Не йди, сину, на глубоку воду, бо буде лихо», – звісний пізнійше автор «Деканів з гір» Єронім Калитовський[54] – перемінив, читаючи вголос цю новельку, слово «лихо» на «лико». І справді – було це оповідання – «ликом».

Сам В. Коцовський, перейшовши мабуть одну модну у галицьких письменників хоробу (навіт і у Поляка Виспянського), відскочив пізнійше на бік від Івана Франка та карєри ради попав навіт в католицьку організацію, но і справді зістав навіт директором учительського семинара.

І. Франко в цьому часі мешкав при вулиці, що лучила Академичну вулицю з вулицею Зиблікевича, і звалась, мабуть, вулицею Ліндого. Академик В. Щурат буде, мабуть, добре памятати ту вуличку, бо і він в році 1889 та 1890 забігав до скромної домівки великого поета. Домівка ця обіймала два невеликі покоіки і кухню, та була дуже бідно умебльована. Нераз і мене, коли я зайшов вечером до Франків, запрошували вони мене до своєї вечері. Памятаю добре одну таку вечеру, що складалася зі склянки чаю і двох подовжних булочок (по 2 шт.) – на особу.

Під весну 1889 р. раз я довше ждав у них на поета, який єще не вернув був з судової салі, де був приявний яко (не «як») репортер від «Курєра львовского», при якім тоді працював. А була це дуже інтересна кримінальна справа, яка дала Франкови матерял до повісти «Основи суспільности»[55]. Розходилося іменно о скритоубійчий замах дідички, стоячої перед банкруцтвом її сина на старенького польського ксьондза (мабуть Тхуржніцкого), що мав значну готівку.

Нарешті – вже пізно вечер – вертає Франко домів і я був переконаний, що певно від перемучення і розмовляти не буде годен. Але де там! Він повний бадьорости і гумору сідає до цеї бідної вечери та оповідає про всілякі перепетії, що були цього дня в судовій салі!

Його «Arbeitsfähigkeit»* була просто неістощима.

У жовтни 1930 р. стрінув мене на вулиці у Львові один з бувших редакторів «Курєра львовского» та один з засновників польської «людової» партії Болєслав Вислоух[56] та запросив мене на вечеру. Майже цілий час говорили ми обо про І. Франка і Вислоух подивляв ту легкість, з якою Франко писав нераз дуже важні статті – рівночасно не перериваючи майже жартівливої розмови з товаришами.

На великий жаль, як казав Вислоух, мусіла ця редакція виповісти Франкові місце у себе з цієї причини, що він помістив у віденськім тижневику «Цайт» статтю «Поет зради», в якій обговорював поему А. Міцкевича: «Конрад Валенрод».

А виводи цеї статті були вповні оправдані, але Франко-поет – не був політиком і не взяв на увагу великої дражливости Поляків що до всього того, що вони за своє «народноє достояніє» уважають.

Єще підчас свого співробітництва в «Курєрі львовскім» – мабуть в 1894 або в 1895-ім році – познакомив мене Франко на вулици Академічній зі своїм тодішним редакційним колегою Лєоном

* Працездатність (нім.).

Василєвским[57], пізнійше – батьком теперішної визначної письменниці Ванди[58]. По смерти Лєона – великого націольога – в грудни 1936-ого року – я знайшов посмертну згадку про нього в «Бюлетені польско-українскім» (1 число з 1937 року[59]).

І. Франко був одним з основників Руcько-української радикальної партії в осени 1890 р. і часто дописував до її органу «Народа». Був він і першим головою політичного товариства «Народна Воля» в Коломиї, основаного головно заходом Др. С. Даниловича[60], Гіляра Герасимовича і моїм.

Це товариство було обчислене на масове членство в цілім краю, бо після австрійського закона товариство політичне не мало права закладати філій. Інтересним було, що річна членська вкладка у цьому товаристві виносила лише 20 грейцарів. Не було це впрочім так дуже мало, коли взяти на увагу, що дідичі (поміщики) платили в тих часах за цілоденну роботу на лані, на своїм власним харчи – навіт і лише по 20 грейцарів. В році 1894-ім І. Франко зрікся головства в цьому товаристві. М. Драгоманов був дуже невдоволений, що це товариство названо «Народна Воля», бо ця назва нагадувала терористичну «Н[ародну] Волю» в Росії, а він був противником перзонального терору.

Іван Франко промовляв нераз на публичних вічах. Знаючи дуже добре і державні і краєві політичні справи* (що нагадаю лише його знамениту працю про індемнізацію за панщини), він найкраще зі всіх нас володів фактичним матерялом, а крім того був надзвичайно популярним промовцем. Говорив він без штучного патосу, не запалюючись але зато – образово. І доси бачу його мов живого, як стоїть на підвищенню у львівській ратушевій салі і говорить про право загального голосования та про шахрайства голосования посередного[61]. Він так і показував руками як воля народу мов через сито пересівається при помочи правиборів.

Касієром «Народної Волі» був старий польський соціяліст Кржичковський, який і книгу рахункову провадив по-польськи. Книгу ту спалили царські солдати єще підчас першої світової війни – тоді, як нищили мою бібліотеку в Яблонові (над 1500 книжок) і мій архив.

---

* Політиком однак таки не був, бо ним не може бути поет, підлягаючий імпресіям. Великі політики поетами не були. Не треба далеко шукати. – *Примітка К. Трильовського.*

Кржичковскі був інжинером-будівничим та перед тим будував мости залізничні в Корділєрах Полудневої Америки. Між іншим – збудував він і Костел Єзуїтів в Коломиї та велику (коричневу) каменницю у Львові на розі вулиць Коперника та Шайнохи. Пристаравши одній служниці дитину – він подружився з нею, а я і Гіляр Герасимович були за свідків при слюбі. Їх один син – упав в бою яко польський лєгіонер.

Він брав також участь у важній радикальній конференції, яка відбулася дня 15 серпня 1892 року в домівці Гіл. Герасимовича, на якій по рефератах Др. С. Даниловича і селянина Івана Сандуляка[62], Луки з Карлова – стверджено ухвалою, що дрібне селянське рільниче господарство не має ніяких виглядів перед собою і що потреба заводити кольлєктивні селянські газдівства. На тій нараді був єще один Поляк присутний – а то жиючий єще до недавна М. Маліновскі з Варшави, редактор «Зоржи» а пізніше «Заржевя»[63].

Тодішні радикали – були це однак Драгоманівці, а не ті, в яких Матій Стахів заганяв для власної амбіції* (бо хотів брати участь у конгресах II-го Інтернаціоналу) у II-ий Інтернаціонал!

Іван Франко вправді не був приявний на цій конференції в Коломиї, але пізнійше вповні прилучився до цеї ухвали. А впрочім він вже в 1881-ім висказав такі самі погляди у першій частині свого вірша «Гадки на межи».

Півтора року перед цею коломийською нарадою були ми оба з І. Франком на однім банкеті, який відбувся у Львові в салі старого ще готелю «Жорж»-а в честь нововибраного демократичного посла Карла Лєваковского[64]. А була це така справа:

В часах навкруг 1891 року грав в Галичині велику роль Поляк Стан. Щепановскі[65], що видав був брошуру «Нендза Галіції», в якій доказував які великі богацтва Галичина в своїм земнім нутрі посідає, а яка помимо того має таку бідну, нужденну людність. Ці богацтва – зосібна нафту – треба використати, але требаби взятись з розмахом до роботи на американський великокапіталістичний лад. В тій

---

* В[исоко]п[оважаних] Тов[аришів] Редакторів прошу полишити безумовно уступ червоно закреслений, бо я хочу виразно зазначити ріжницю поміж первісними радикалами Драгоманівцями – а цими з останніх часів перед вибухом радянсько-польської війни. – *Примітка К. Трильовського.*

ціли заангажував він навіт капітали Краєвої Каси щадничої. Його пляни попирали урядові галицькі сфери – але ті пляни неповелись, прийшло до великого краху і тої Каси щадничої а ії директор Зіма, Щепановскі і інші махери найшлися на лаві підсудних.

Заким однак ще до цего дійшло хотіла шляхотсько-капіталістична кліка вислати Щепановского за всяку ціну до віденського парляменту. Польські сфери демократичні і людові поставили проти нього кандидатом Карла Ляваковського і при виборах до Державної ради в 1891 року таки і вибрали його, а напередодні цеі побіди й відбувся згаданий вже мною банкет. Президував йому начальний редактор «Курєра львовского» Генрик Ревакович[66], а брали в нім участь і другі співробітники цеі часописи а межи ними і Іван Франко. Рівночасно відбулися вибори і з сільської курії – отже з округу Коломия, Косів, Снятин, де українські радикали перший раз поставили свого кандидата – а то Др. С. Даниловича. Він і провалився завдяки цілковитому свому лінивству. Лише в Снятинськім повіті, де я особисто кермував агітацією – віднесли ми побіду, а так, як це було добре (через Франка) знаним в редакції «Курєра львовского» – запрошено мене також на цей банкет, на якім я сидів при столі напроти Франка.

Це був рідкий факт побіди над пануючою в Галичині клікою (перед 50-ти роками!) і тому викликав він в цілім краю велике вдоволення. У тому банкеті взяв також участь і польський соціяліст Гнат Дашиньскі[67], а виходячи з нього позволив собі на іронічну увагу на рахунок М. Павлика, якого і у лондонськім «Пшедевіті» називав «тромбон Драгоманова». І цей стояв йому на заваді. А впрочім на самім банкеті окрім побідних вигуків не було нічого замітного, крім малої сутички між Дашиньским і Ляваковским. Ані Франко, ані я не промовляли.

В 1894 році прийшло однак при кінці серпня на засіданню Головної Управи р[усько-]укр[аїнської] радикальної партії в Коломиї до горячої дискусії над моїм внесенням, щоби користаючи з Краєвої вистави, яка власне відбувалась у Львові, скликати до Львова велике краєве віче. Була іменно знаменита нагода до цього. Ту виставу аранжував властиво Краєвий Виділ, що стояв на чолі Краєвої автономії. Вибирав його Краєвий сойм, в якім на підставі злочинної виборчої агітації а ще більше при допомозі виборчих шахрайств та насильств – мали велику і рішучу перевагу польські пани шляхтичі при допомозі цих Евреїв, що називали себе

«Поляками жидовского визнаня». Річ очевидна, що проти такої польсько-панської витівки, як отця краєва вистава – заняли всі Українці, а межи ними, очевидно, і р[усько-]укр[аїнські] радикали вороже становище. Були, однак, в кождім повіті єще осібні Виділі повітові, вибрані, очевидно, також на підставі дуже кривдячої виборчої агітації. «Презесом» такого повітового Виділу, що мав безпосередний нагляд та контролю сільських громадських рад, був, очевидно, також шляхтич-дідич (поміщик), якого звано «Повітовим маршалком».

Його завданням було піддержувати на чолі рад громадських якнайбільших народних зрадників – так званих нашими селянами «хрунів», які мали знову завдання помагати панам-шляхтичам підчас виборів до Сойму Краєвого та до Ради Державної у Відни.

І власне з нагоди тої вистави Краєвої старались ті «повітові маршалки» аранжувати (на кошт повітів) якнайчисленнійші прогульки сільських «хрунів» на ту виставу до Львова, щоби там їм показати всі світлі здобутки шляхотської господарки в краю тай попровадити їх єще на панораму, представлючу побіду повстанчого війська Косцюшка над Росіянами у битві під Рацлавіцами (1794 р.)[68].

А у тій панорамі був представлений і польський хлоп Бартос Гловацкі, як він стоїть при здобутій ним гарматі. Шкода лише, що малярі цеі панорами В. Коссак і Я. Стика[69] і другі не намалювали єще і другої картини, представляючої як цьому панцизняному польському хлопови, якого Косцюшко поручником іменував, його пан дідич по повороті до села казав дати 50 буків та його у австрійські солдати віддав. Треба було ждати аж більш як сто літ, щоби Ванда Василевська здемаскувала брехні польських буржоазійних істориків і представила цілу ту справу в повній нагій правді у своїй пєсі, яка має появитись на сцені цими днями, коли я власне пишу отцю статтю про І. Франка.

А ці історики і з тою білою хлопською сукманою, в яку був убраний у цій битві Косцюшко, наробили великого шовіністичного «гевалту» – яким то – мовляв – великим демократом був Косцюшко, що аж хлопську сукману натягнув. Однакож пізнійше вияснено, що з цею сукманою була цілком проста справа. Битва під Рацлавіцами була іменно в квітни, було холодно, а що Косцюшко не взяв зі собою свого плаща, то пожичив собі від одного з косиніерів (селян) його сукмани.

Впрочім оскільки іде о самого Косцюшка, то, як виказав у «Записках наук[ового] Товариства імени Т. Шевченка» академик В. Щурат*, був він з роду Білорусом, та греко-католицької віри[70].

Ось ту власне нагоду, яку давала нам ця краєва вистава у Львові в 1894 році, хотів я використати в цьому напрямі, щоби устроїти цьогож року у Львові велике краєве радикальське віче. На тім вічу у відповідних рефератах можна було насвітлити і напятнувати усю краєву пансько-шляхотську господарку, задемонструвати проти пансько-шляхотських шахрайств і зажадати грімко впровадження до всіх виборів від рад громадських почавши загального голосування без ріжниці полів та яких небудь обмежень. А референтів мали ми тоді світлих так поміж інтелігентними радикалами, як і – особливо – поміж селянами з ріжних повітів Східної Галичини.

27/III [1]941. Річ очевидна, що можна було по вічу піти разом з участниками його і на цю виставу, показати їм її та навіт і «Рацлавіце» та і всьо відповідно пояснити. Дотого і знижку на залізницю мож було тоді дістати.

Цьому моєму плянові спротивилися однак і Др. Данилович і Ів. Франко. Чому перший з них був цьому противний – була річ зрозуміла: він був взагалі непорушливий, а і промовець був слабший – зі своїм часто уживаним слівцем «мігли», та лиш винятково «був в штосї». Впрочім робив він при кождій нагоді мені – дуже рухливої вдачі – просто факційну опозицію. Які були впрочім взагалі аргументи моіх обох опонентів я тепер вже не памятаю. Остаточно моі аргументи побідили і Головна Управа у[країнської] р[адикальної] партії ухвалила тоді скликати на один день надходячого власне вересня краєве віче до Львова.

Та я був настільки необережний, що зараз по цій ухвалі полишив засідання так як я мав єще дещо полагодити у місті, а то з увапи на моє весільля за кілька день та спішився на залізницю. Я був іменно тоді адвок[атським] конципєнтом в Снятині.

Тимчасом цю мою неприсутність використав Др. Данилович і постановив внесок на реасумпцію попередної постанови. Його

---

* До В[исоко]п[оважаного] Тов[ариша] Академика В. Щурата! Прошу Вас, В[исоко]п[оважаний] Товаришу, подати в нотці на долині докладні дати і про Ваше відкриття і в котрім то томі Записок НТТШ була дотична Ваша стаття. К. Т. – *Примітка К. Трильовського.*

попер І. Франко і в цей спосіб мій плян краєвого віча – провалився. З цеї, отже, причини вивязалася між мною а Франком досить прикра переписка, а в його архиві певно єще будуть мої листи, що відносились до цеї справи[71]. На жаль, його листи до мене знищили царські солдати, разом з цілим моїм архивом підчас Першої світової війни.

Незадовго наші особисті відносини знову поправилися, коли я в літі 1899 року сидів у Львові і учився до адвокатського егзамену. Забрав І. Франко мене і Вол. Гнатюка (знаного етнографа)[72] з собою на риболовну виправу до Завадова недалеко Стрия[73], де був парохом звісний композитор Ост. Нижанковський, замордований в р. 1919 Поляками. Тамошний дяк був заприязнений з І. Франком і до нього то ми – якось два дні перед Спасом (мабуть, 17 серпня 1899 р.) заїхали та зараз пішли до недалекої річки. Я з Гнатюком були радше видцями цеї риболовлі, бо властивими рибалками були Франко і дяк. Ми оба викупалися та вилізли на берег, а тамті два вештались у воді. З'осібна Франко, убраний у довгу сорочку, що вскорі стала мокра, брив попід берег і між звисаючим корінням надбережних верб ловив руками рибу (мабуть пструги), в чому був майстер. Чудом було, що бриючи годинами цілими у мокрій довгій сорочці не перестудився.

Під вечер вернули ми в хату дяка, де дячиха зараз зловлену рибу зварила і ми зі смаком її та юшку з неї зїли, – впрочім нічим не запиваючи.

По вечери запросив нас газда спати на високім оборозі, куди ми вилізли по драбині. Нам туди виніс він і подушки, а ми повкривалися нашими накидниками. Було дуже тепло і приємно, але я вже запримітив, що зі мною не всьо впорядку. І другого дня ловив ще Франко рибу, а на вечер вернули ми до Львова.

Рано збудили мене гарматні стріли, бо це був день уродин цісаря Франца Йосифа. У мене була вже горячка і я занедужав на черевний тиф та повандрував до шпиталю. Це однак не було наслідком цего риболовства, але тиф вибух взагалі на Валовій вулици, при якій я мешкав, а яку розкопували для введення водопроводів чи каналізації. У шпиталі відлежав я шість неділь, вернув на село до батька та аж в червни 1900 р. здав адвокатський егзамен.

Я однак не зрікся пляну краєвого радикального віча у Львові, а здавши в червни 1900 року адвокатський егзамен, я єще більше як три місяці сидів у Львові та приготовлював це віче, яке насправді

удалося на славу[74]. Навіт «артільний батько» Микола Левитський приїхав був на нього.

Взаїмні відносини між мною а Франком попсувалися доперва через вступлення його в грудни 1899 року – під впливом Грушевського – до національно-демократичної партії. Це було впрочім лише дальшим наслідком смерти Драгоманова в 1895 році. Та якщо би він був довше жив, то взагалі не зважили би ся були цеї партії основувати екс-радикали В. Охримович[75] та Евген Левицький[76]. Тоді Грушевський не був би грав такої великої ролі та не заставляв би Франка до ведення корректи його, Грушевського, творів.

Зауважу, що оба ті основники «ендецької» партії, що була впрочім лише полякерованою зверха партією «народовців» – Романчука[77] та Костя Левицького – не дуже світло покінчили свою політичну карєру: Евген Левицький розпився і через це помер у шпитали, а В. Охримович, вивезений в р. 1915 російським урядом «в не столь отдальонния места», вернув звідтам «практикуючим» біготом, що й старався оправдати в одній дуже «неінтелігентно» написаній брошурі.

Уже в недовгім часі з'орієнтувався поет, в яку компанію за справою Грушевського попав і не лиш, що відвернувся від неі, але єще й для «Січей», які були виразно протибуржоазною та протипопівською організацією, написав гарну пісню, яку тут і подаю:

«Гей Січ іде
Красен мак цвіте,
Кому прикре наше діло –
Нам воно свяге!
Гей Січ іде
Топірцями брень!
Кому люба чорна пітьма –
А нам ясний день.
Гей Січ іде
Мов пчола гуде…
Разом руки, разом серця
А гаразд буде!
Гей січ іде
Підківками брязь!
В нашій хаті наша воля
А всім зайдам зась!»[78]

Було би дуже пожаданим, щоби окрім великого, многотомового видання творів Івана Франка, видано єще й осібно невелику, дешеву збірку, обіймаючу його – так сказать – заповітні вірші, як от: «Вічний революціонер», «Товаришам», «Каменярі», «Обриваються звільна всі пута» (загалови майже незнане), «Не пора», «Розвивайся ти, високий дубе», «Гадки на межи», «Засьпів до Мойсея» і єще дещо.

Деякі з них вже я старався при кождій нагоді зробити популярними – і в Галичині, і в Америці.

На прикінци позволю собі єще на деякі мнемотехнічні завваги.

Чеський письменник Карель Гавлічек-Боровскі, великий вільнодумець, написав між іншим сатиричну поему «Хрещення святого Володимира». Цю поему переклав дуже справно Іван Франко[79], а у другім виданню вийшов цей переклад 1929 р. накладом «Чесько-Української книги» в Празі з обширним вступом написаним Г. Омельченком та з ілюстраціями Лішки. Я бачив у Франка оригінал цеї поеми з далеко гарнійшими ілюстраціями.

Карель Гавлічек помер в молодім віці в 1856 році, то є в році народження Івана Франка.

Похорон Франка відбувся у Львові дня 31 травня 1916 року, а розпочався о годині 3-тій пополудни. Цього самого дня і о цій самій годині розпочалася славна морська битва між фльотами німецькою та англійською під Скагерраком.

Кирило Трильовський

Докінчення «Споминів про Івана Франка»

У повизшім моім начерку споминів про Івана Франка зазначив я, як великим щастям для нього була стріча його на життєвій дорозі Михайла Драгоманова. Коби не та стріча – був би вийшов з Івана Франка звичайний галицько-рутенський «бельфер», спосібнійший як другі, якого однак зальляло би галицько-польсько-буржоазійне болото, яке не далоби його вродженим, незвичайним спосібностям так могучо розвинутись і видати такі геніяльні плоди на літературній ниві, як це сталось під впливом того, якому призав І. Франко заслугу «розбиття невіжества границі», що окружувало і І. Франка і його найблизших товаришів.

Ось що каже сам І. Франко у своїй статті «З остатніх десятиліть XIX в.» про вплив М. Драгоманова на Галичину взагалі:

«Горяча проповідь Драгоманова, при помочи оживленої кореспонденції головним своїм змістом мала те, щоб привчити Галичан читати, студіювати, відучити їх від пустої фразеольогії і трати часу, а засадити за реальну працю. Він звертав увагу на насущні потреби народа, на застій у політичнім життю, на неуцтво і поверховність світочів і проводирів Галицької Руси; як із найтяжшим ворогом воював він із привичним у нас крутійством, породженим бюрократичною школою, і не переставав допікати людей доти, доки не докопався в їх душі до живого й болючого. Його статті й листи, що були для значного числа Галичан мов удари батога, вони пекли й боліли, часто трафляли невинуватих, бували несправедливі, але завсігди змушували до думання, до входження в глуб справи, до обрахунку з власним сумлінням. Непедагогічний у деталях – цей метод був чудово відповідний власне до розбуркання грубошкірої, лінивої та байдужної рутенської натури».

Ось таке писав Іван Франко про «горячу проповідь М. Драгоманова» в Галичині. На жаль, як бачимо головно з оголошеної вже обширної переписки Драгоманова з Галичанами, проповідь та не знаходила багато слухняних слухачів, бо галицьке буржоазійне болото занадто вже позатикало вуха цим, до яких він звертався, а були і такі, які просто в грубий спосіб відповідали йому, як нпр. той будучий судовий радник Мандичевський: «відчепіться від мене». Другі знову – як пізнійше дуже «правий» парляментарист посол Теофиль Окуневський – пококетувавши якийсь час з Драгоманівщиною – «благую часть избраша», що не нараджувала на невдоволення тай на атаки з боку польсько-австрійських прокурорів, ані не доводила до зірвання зносин з грекокатолицькою попівщиною.

Заледво Іван Франко, Михайло Павлик зі сестрою Анною[80] та Остап Терлецький[81] полишилися вірними прихильниками апостола соціялізму і раціоналізму тай то з цего останнього при його дуже квієтистичній, неповорушній вдачи – не було великої користи.

Та власне великим щастям для Східної (української) Галичини була ця обставина, що найзавзятішим і найвірнійшим прихильником ідей, ширених М. Драгомановим, став І. Франко, найбільше спосібний зі всіх старших і молодших Драгоманівців, характерний і без страху перед прокурорами та перед тупою, галицько-інтелі-

гентською (?!) средою – а притім роботящий не менше від другого, ще більше завзятого Драгоманівця – Михайла Павлика.

Дуже сумно булоби з галицькою віткою великого українського народу, якщо би не занявся був нею такий світлий та пристрастний у своїй апостольській роботі ум Драгоманова, але чи малаби та його робота взагалі успіх, якби не то, що позискала вона для себе такого універсально обдарованого прихильника, яким був Іван Франко? «Неуцтво та поверховість світочів і проводирів Галицької Руси», про які говорить І. Франко, у злуці з клєрикальною гр[еко-] кат[олицькою] мракою та впливом польської не менш клерикальної а шляхотським позерством пересякненої польської літератури – всьо це, разом взявши, не допустило би до цього, щоби зерна прогресу, кидані Драгомановом на галицьку рілю, пустили коріння і видали бажані плоди.

Лише незвичайний гарт і неустрашимість цих перших Драгоманівців зробили неможливе – можливим, а грімке слово І. Франка у прекрасній поетичній формі – мусіло стрясти бодай молодшими, ще нескоррумпованими Галичанами, а що найважнійше – воно дісталося і під сільські стріхи, до сердець тяжко робучих і страждучих селян.

Саме теоретизовання не помоглоби богато, якщо великі ідеї не були би вбрані у чарівну форму поезії, яку їм надав такий талант, такий могучий властелин українського слова, яким був Іван Франко.

Якщо не він станув би на службу цим ідеям – розвій культури, та розбудження клясової свідомости у галицькій робучій клясі – опізнилибися може були і о цілого півстоліття!

І тут – через звичайну assotiatio idearum прокидуєсь у мене ось яка думка:

Що би сталось взагалі з західноукраїнською віткою великого українського народу, якщо би у вересни 1939 року не обсадила майже цілої її території Радянська Влада своєю армією, не зліквідувала польсько-еврейсько-українського дідичівства та польського осадництва і не перейнявши в свої руки дійсної і реальної боротьби з темнотою і анальфабетизмом?

А вшехпольська навала з дідичами і бюрократами на чолі ішла вже цілою форсою і без всяких обслонок просто на знищення взагалі усього українського елєменту, а великопольска письменниця Коссак-Шуцка, авторка «Кржижовцув» кричала мало не захрипла на цілий голос: «Ми мусіли маць Подолє!»

Університет у Львові приймав у ряди свої лише незначну частину українських студентів, ще цілком молодих судіїв Українців (та інших урядовців Українців) усувано з посад, а нових посад Українцям не надавано; щоби зістати звичайними «лямпенпуцером» у малому місточку – треба було переходити разом з родиною на римо-католицьку віру, робітника Українця не принимано до фабрики, народні школи – польонізовано, а українські катедри на львівськім університеті (а було їх за Австрії разом з доцентурами – 12) зліквідовано, тисячі українських товариств – розвязано, а над прекрасною українською кооперативною організацією висів уже цілком видний меч Дамокля, який певно найдалі до двох літ – був би упав на них! Не говорю вже про конфіскати навіть таких творів – що як нпр. «Тарас Бульба» – появились були вже і в польськім перекладі! Окружний суд в Чорткові – цілком доптаючи закон – поконфіскував сотки давних українських творів, навіт таких, як «Чорна Рада», що була призначена яко обовязкова лєктура для шкіл!

Сто двайцять трета стаття Сталінської конституції забезпечує свободу віровідправлення релігійних культів. Але польський дуже релігійний католицький уряд зруйнував (переважно динамітом!) більше як 140 православних церков на Холмщині, а румовища заоферував Евреєям до закупна. Але власне еврейське почуття приличности не позволило Евреям прийняти таку оферту. На Поліссю – як це представила Ванда Василевска в одній своій повісти – дідичі захопили навіт риболовство на ріці Припяті в свої руки та загрозили селянам конфіскатою човнів та сітий…

І це лиш частина тих надужить, яких вже допустилася шляхотсько-буржоазійна банда на західноукраїнськім народі і які ще йому грозили!

Але прийшли Радянці та дуже скоро зліквідували польсько-буржоазійні надужиття, а до виконання нових, вже плянованих – не допустили. І «Тараса Бульбу» не лиш читаєм, але і на сцені бачимо, а шість разів на тиждень бачимо як сотки хлопців і дівчат таки в мужицьких убраннях біжать з пачкою книжок під пахою на педагогічні курси, щоб за пару літ нести просвіту і у найдальші пірські закутини.

І поміж Драгомановим та І. Франком були нераз непорозуміння – як це впрочім нераз буває і в найбільше дібранім до себе подруж'ю. Але тут не було подруж'я, тут був такий стосунок як

між пильним, з повним довірям учеником а любячим, пятнайцять літ старшим учителем.

А до того І. Франко жив в краю і бачив на власні очі відносини, які в нім панували, – наколи М. Драгоманов жив у далекій чужині, яко – як таких Герцен називав – «рефюже». З «прекрасного далека», навіт маючи таких вірних кореспондентів як М. Павлик та я, представляються дані відносини інакше, як для того, що сам безпосередно стремить у «круговороті злучаїв та подій», як це називав І. Франко. На тому тлі можуть та майже мусять повставати ріжні непорозуміння, а тло це було майже все політичне. Не зашкодить отже й застановитись, що таке та політика, про котру впрочім кождої днини і чуємо, і читаємо.

Отже, одна Енцикльопедія називає політикою практичну діяльність, що має на меті здобути владу в державі, а бодай вплив на владу. А в ширшім розумінню називає вона так велику діяльність спрямовану на осягнення чогось у людській суспільности (державі, громаді, товаристві, тощо).

Ту першу практичну діяльність можна взагалі називати вульгарною політикою, не маючи впрочім найменшого заміру її зневажати або легковажити.

І власне таким вульгарним політиком Іван Франко не був, так як він – великий поет і естет – дивився на всьо з вищого становища, а затим ішло, що многих дрібниць не добачав, дрібниці, які в практичній, вульгарній політиці грають нераз незвачайну ролю. А один німецький письменник так і каже виразно: «Der Dichter steht auf einer höheren Warte, als auf den Zinnen der Partei!»*. Це значить: «Поет стоїть на визшій вежи, аніж високі партійні дахи».

Алеж якої сильної, могучої зброї достарчав він своїми творами практичним політикам, організаторам, пропагандистам!

Можна би назбирати цілий томик його високо мистецьких творів, що й доси своїм палким словом загрівають не лиш українську молодь, але і розігрівають старших, тяжким життям приголомшених людий і додають їм сили до роботи, до боротьби за благо робучої а терплячої кляси, та на благо цілого українського народу взагалі!

І не забуваймо не лиш на його грімких завзятих «Каменярів», на його голосом ветхозавітного пророка звучачого поклику: «Обриваються звільна всі пута», але і на його такі поезії, що стали вже

---

* Глузд: Поет стоїть вище за політичні інтереси (нім.).

народними піснями як «Який то вітер», «Не пора!», «Розвивайся ти, високий дубе» та «Гей у Січ!»

Ось возьмім на увагу, хочби цю першу з його поезій, що стала у Східній Галичині просто гимном робучого класу:

Який то вітер шумно грає
Від Сяну, Прута до Карпат?
Яке то диво визирає
Із тих нужденних хлопських хат?

І на це запитання відповідає поет:

Ми є ті, що вас всіх кормимо
За всїх вас терпимо;
Ми ті, що гнулися, як лози
Були покірні як вівця,
Котрим неволя, кров і сльози
Ще не доїхали кінця.
Ми ті оферми ті рекрути,
Гарматне м'ясо на війну,
Ті, що їх кривда й голод люта
Жене за море, в чужину.
Ми ті, котрим заперті двері,
Запертий до свободи шлях,
Ми маєм права на папері
А обовязки на плечах.
Та вже не довго цеї муки!
Нам час не датися на глум:
Здіймуться дружно хлопські руки
І просвітліє хлопський ум.
Ми хочем вчитись, поступати,
Бо кривда є сестрою тьми –
Для себе хочем працювати
І бути люди між людьми!

На скільки то тисячах віч і зборів, підчас кільки соток масових походів гремiла отця палка пісня, що запалювала серця горячійшим полуменем, ніж би це могли зробити не знать як горячі промови звичайних «політиків»!

Подібну ролю й відограла Франкова пісня «Не пора!». Лучалися навіт і ось які куріози:

В першій половині 30-тих років цього століття устроїли були попи у Львові величезну, масову маніфестацію мабуть у честь «царя Христа». Щонедільних відправ по церквах було їм замало: вони хотіли масовим клерикальним святом у столиці краю не лиш закріпити, але єще й поширити свій вплив на народні маси, подаючи їм єще кріпшу, в десятеро збільшену дозу звісного «опіюму».

Але і «маси» зуміли отцю нагоду добре використати і на велике здивування і попів, і поліції, і придивляючоїся з боку тій маніфестації польської буржоазії. Ті народні товпи, уставлені в порядку чвірками, не співали яких би то не було побожних пісень, але грімко гукали Франкової пісні «Який то вітер» та «Не пора!», а ще й до того «Ми гайдамаки, ми всі однакі» Осипа Маковея[82].

А поліція була цілком безрадна, бо преці годі було розганяти клерикальну маніфестацію устроєну у честь Ісуса Христа!

І вірш І. Франка «Розвивайся ти, високий дубе» став дуже популярною піснею серед робучих мас Західної України – дарма, що вона менше надавалась до походів, бо її арія не була зкомпонована на маршевий лад.

Але не менш популярною став у нас один вірш І. Франка так і призначений до голосного читання та до деклямації. Говорю тут іменно про його поезію, друковану первісно у Коломийськім «Поступі». Не є це поетичний твір призначений для мистецьких смаків, але є це в поетичній, популярній формі поданий просто порадник для нашого робучого, сільського народу, представляючий затії його головного ворога та поясняючий, в який спосіб треба проти цих його затій боротися.

Цей ворог – це польська шляхта, котра в ось який спосіб звертається до Русинів, як єще донедавна галицькі Українці себе називали:

«Заберу вам вашу землю і ліси і ріки,
Будете ви в своїм краю жебрані на віки
Та ще того мені мало: де будуть зарібки
Дам Мазурам, дам Хорватам, а вам ані дрібки.
Та ще й того мені мало: мусять ваші діти
Ваші внуки без просвіти в темноті сиділи
Та щей того мені мало: втопчу вас в калюжу
На весь світ вас як «дзіч» руську обплюю й спаплюжу.
Та ще того мені мало: я щей вашу душу
Зломлю, спідлю, опоганю, до покори змушу,

Заберу вам вашу гідність і почуття чести
І будете з рабським сьміхом мої сліди мести.
Настановлю вам депутатів з хрунівської ласки
Відберу вам усі права – лишу обовязки.
Отак своє панованння утверджу, як камінь
Та від «моржа аж до моржа» на вік віков амінь».
Ударили гайдамаки в голоснії дзвони:
Чи чуєте добрі люди тії відгомони?
А як може хто не чує, тверду шкіру має
Бо не словом але ділом ворог нам діймає.
А хто чує най працює, рук не покладавши,
Бо що нині занедбаєм, пропаде на завше.
І ніхто най не говорить: «своїм богом піду»,
Як вояки на команду ставайте до гліду!
Бо слабого, ще самого «заклює» й воронння;
Лиш громада, товариство його оборона.
І ніхто най не говорить: «Обійдесь без мене!»
Як у брата горить хата й на твою пожене».

І дальше радить поет:

«Тримайтеся, люди добрі, одної присяги!
Най відважний боязливим додає відваги.
Тільки зрадник, запроданець, підлиза, пяниця
Най не сьміє на порозі вашому явиться.
Най не має в вас привіту, ні слова пошани,
Поки щиро не покаєсь, від зла не відстане.
А хто каятись не хоче і в злім дальше пацька
То най того побиває погорда громадська!»

Ось так учив Іван Франко в популярний спосіб, коломийковим віршом своїх братів, тяжко робучих селян, як карно і солідарно боротись від чимраз гострійших зазіхань польської шляхти. А треба знати, що це було написане єще за панованння Австрії, котрої цісар (цар), щоби позбутись клопоту, віддав тій шляхті на поталу чотири міліони українського народу, та щоби в цей спосіб заткати шляхті пельку.

Не диво, що і я, зіставши в 1907 році послом до австрійського парляменту, уже першу мою промову виголошену 22 липня 1907 року звернув дуже гостро проти польської шляхти та закінчив ту промову окликом: «Проч зі шляхтою, проч з її посіпаками!»

А як польська шляхта ще під Австрією старалась так нищити український елемент – то можна собі уявити, що вона вже виробляла і ще більше виробляти хотіла, коли західні імперялістичні держави збудували самостійну Польщу, де та шляхта у злуці з рештою польської буржоазії мала безмежнее право і навіть своїх власних законів не респектувала, коли ішло о це, щоби згнобити прочі, національні меншости, а цілому пролєтарятові, навіт власному, відобрати всяку можність оборони та боротьби о кращу долю. Польська поліція усе стояла на услугах буржоазії і відповідала крісовими кулями навіт на проби звичайних страйків, викликаних незвичайним визиском робітничої кляси.

У поетичних творах Івана Франка можна винайти сотки таких цитатів, таких як німець каже «летючих слів» – які можна признати важними порадами і вказівками що робити, як працювати, щоби покращала доля робітного народу.

І так нпр. каже він в однім місци:

«Не жертви треба днесь, а бою з злом!
Побіди не виборюєсь відразу;
А треба в скварі, в стужі йти пішком,
Без стежки, кладки, перелазу;
Без слів шумних, а то й без слави і заплати
Тра вміти жить тепер, а не вмирати!»

Так власне було і з ним самим, коли галицькі, українські – як їх звав Драгоманов «песиголовці» не хотіли йому дати навіт цеї мізерно оплачуваної редакторської роботи, так, що він мусів іти – щоби з сім'єю не умерти з голоду «у найми у сусідів». Але й працюючи у чужій пресі, він ні на хвилю не кривив душею, але хоч і чужою мовою ширив він свої задушевні думки.

Коли – вже у старшім віці, коли недуга сильно підкосила його сили – просили його приятелі, щоби написав свої спомини, то він яко відповідь на це почав перекладати свої статті написані первісно чужою мовою і видав таку першу збірку цих перекладів в році 1914-ім власне під назвою: «В наймах у сусідів»[83]. У вступі до тої збірки каже І. Франко, що одному такому приятелеви відповів він ось що: «Писати спомини, особливо в моїм стані, коли й писати не можу своїми руками, діло зовсім не легке, а для мене тим більше не на часі, що головна частка мого життя була присвячена літера-

турній праці, поза якою для споминів лишається дуже небогато. Натомість плоди тої літературної праці мені доводилось розсипати по так многих так ріжнородних видавництвах, що зібрати бодай важнїйше з них і подати до прилюдної відомости нашої ширшої громади мені видається ділом далеко важнійшим, ніж написання хоч би й яких займавих спогадів».

Так отже у тій збірці перекладів є поданих 46 його статтей, поміщених попередньо переважно у справді демократичнім «Курєрі львовскім» та в «Пржегльондзє сполічнім», видаванім «людовцем» Болеславом Вислоухом.

Всі ці статті – і тепер єще дуже важні та інтересні і для проби подам тут ось який уступ з його статті «Земельна власність в Галичині»:

«Бувають традиції, з якими абсолютно треба зірвати, як приміром відвічна традиція визиску людської праці та користаня з людської темноти та легковірности. Реформа, коли має осягнути свою мету, мусить бути виразом неклясових інтересів, ані, тим менше, клясової безвихідности, але загально-народної синтези, мусить бути основана на одинокій широкій підставі. Земля, на якій жиє народ, повинна бути збірною власністю того народа.

Це домагання оправдане, бо земля, на якій по старій приказці всі ми гості, не може й не повинна бути приватною власністю в дусї римського права.

Це, що мусить бути невідємною підставою життя та розвою будущих поколінь, не може опинитися без обмежень у руках одиниці «cum jure utendiet abutendi» (з правом уживання і надуживання). Народ, що допускає до цего, сам підкопує підставу свойого буття. Та коли ні один член народа не має права виключно для себе жадати того, на чім він тілько часовий гість, то натомість кождий член народа вродженний на тій землі, має право жадати свобідного доступу до користання з її природних творчих сил, має право й обовязок працювати на тій землі і вживати вповнї плодів своєї праці. Народ, котрий у тім огляді упосліджує та видїдичує хочби найменшу часть своїх членів, – приготовляє сам для себе елєменти розкладові, підкопує свою будущину».

Так і є, а вже найшкідливійшою була традиція, що хтось може мати претенсію, щоби другі люди («ближні») на нього задармо працювали, а як пізнійше зноситься ту безглузду претенсію, то щоби йому єще за знесення того безправства заплатити!

А так було власне зі знесенням панщини в Галичині, де за знесення її мусів край – отже передовсім селянин – заплатити панам-дідичам так звану «індемнізацію», то є винагороду за це, що вже пани-шляхтичі не будуть мати на будуче права рабувати у селян їх дармової праці на них, то є панів!

Так ясною є ця справа, а преці пани при помочи ріжних крутійств видусили, як це виказав І. Франко в своїх знаменитих статтях про «індемнізацію» аж сто девядесять девять міліонів чотириста вісімдесять два тисячів та вісімсот трийцять чотири злотих за знесення панщини!

Цеж преці чиста нісенітниця, щоби розбійникові платити за це, що вже на будуче не буде смів рабувати.

І булоби далеко льогічнійшим, якби було обчислено, кілько вартною була та праця, яку «забездурно»*, бо на панщині селяни виконали були на панських ланах, хоч були лише за австрійських часів, то є від 1772 року до мая 1848 року. Та якщо би за це зажадано «індемнізації» від панів на річ селян. Очевидна річ, що така «індемнізація» не могла би бути інакше оплачена, як лише у формі признання панских земель на власність селянам. Одним словом: земля мусіла бути відобрана від дармоїдів, визискувачів, а віддана в руки тих, які доси на цих дармоїдів «забездурно» працювали.

Однакож традиція в думанню має таку силу, а ще більшу силу мали пани шляхтичі у Краєвім Соймі та в державній раді, що цим панам і міліони індемнізаційні признано, тай єще і панські, потомства цілих поколінь просяклі землі полишено в руках тихже панів-шляхтичів!

Но – і нащо признано? Чиж на те, щоби відтепер вже ті пани самі зі своїми жінками і дітьми на цих грунтах працювали?

В жадний спосіб! Ні! Вони і не думали про це, щоби самим вийти з плугами в поле, або станути в жнива з косами до косовиці. Вони полишились і надальше в своїх у вигідних дворах, але селяни, ті ще недавні панщизняки мусіли самі, добровільно, а радше гнані голодом вийти на панські лани і просто за песі гроші і дальше працювати на панів. Були це й справді песі гроші, бо коло 1902 року, коли вибухли селянські страйки, плачено на панських ланах біля

---

* Це дуже миле слово покійного журналіста Ос. Назарука, який кидав тим словом передовсім в очи селянам за те, що вони хотять дістати «забездурно» панські грунта. – *Примітка К. Трильовського.*

20 грейцарів за працю від досвіта до сумереку на власнім харчи, а ще перед вибухом польсько-радянської війни плачено на панських ланах по 80 грошів до одного злотого також за цілоденну тяжку роботу і на власнім харчи.

Була це очевидно давна панщина, хотя й замаскована в новій формі. Тай інші обставини, які супроводжали цю даремщину пригадували вповні давні панщизняні часи.

Ось возьмім лише для прикладу барона Гороха зі Старого Гвіздця коло Коломиї, потомка панського гетьмана Яблоновського, якого памятник (за гроші родини) стоїть ще й доси у Львові.

Коли цей Горох вийшов на поле до робітників, то всі мусіли скидувати шапки, а як ще і заговорив з яким – то мусів його ще й в руку цілувати. А хто би цего не зробив – діставав від пана барона в лице. Правда, що нераз сягав до кишені і давав побитому пятку, але це не зміняє суті річи, що були це й справді відносини, що нагадували панщизняні часи зперед 1848 року.

За наближенням Радянців, пан барон «удрал» в незнанім напрямі разом з жінкою, яка була впрочім далеко більше людяна від нього.

Тупе принимання традиції доводить нераз до незвичайно чудовищних результатів – ось хочби у справах релігійних, до котрих вірующа маса просто жахається приложити хочби лиш звичайного скальпеля критики.

Ось возьмім для прикладу хочби християнську традицію про «гріх первородний». Тому, що десь, у якімсь раю якась парочка не послухала приказу бога та зїла яблоко з дерева знання (так воно мабуть звалось) мають міліони їх потомків, що може ніколи взагалі не виділи на своїм життю яблука (як нпр. Негри з середини Америки), маршерувати по смерти до пекла і там відвічно смажитись в огни! І це мав так розпорядити бог, про котрого попи учать, що є всемилостивий і всемогучий! А щоби його якось перепросити мав аж бідний Ісус з Назарету (котрого метрика взагалі дуже много дає до думання) згинути серед мук на хресті і в цей спосіб освободити від відповідальности за цей страшний гріх зїдження яблока, що його допустилилися колись та непослушна парочка наших прародичів. Тай хто властиво мавби бути в такий спосіб уласкавлений? Лише самі християни, а всі прочі міліони чи квадріліони людий, що не зістали вихрещені мусіли тай доси мусять машерувати по смерти до пекла на віковічні муки!

Смерть на хресті була річ очевидна получена з великими муками, але чиж не згинуло на хресті й тисячі збунтованих староримських невольників (не більше невільних як були ними в Росії «кріпаки»), чимало наших козаків посадили польські шляхтичі та князь Меньшиков живцем на паль, – а чи так ще недавно не замучив на смерть Українку Ольгу Басарабову польський поліцайник Кайдан[84]?

Ціла та традиція про «первородний гріх» є очевидячки в найвизшім степни безглуздна, але міліони людий тримаються її, виходячи мабуть з засади, яку висказав чеських поет Карель Гавлічек а перекладував Іван Франко словами:

«Воскресеніє твоє предивно!
(Вір в то, що розуму противно)»

«Каміняр» Ів. Франко, що так завзято боровся взагалі проти шкідливих традицій – цілком слушно звернувся проти традиції визиску чужої праці, зосібна проти того визиску, при помочи права власности на всяких обширах землі, справлюваної безплатно панщизняками а пізнійше нужденно платними робітниками, приневоленими до цего голодом.

А коли на цю справу дивитися просто і не підлягаючи безкритично традиції, то вона представляється – при помочи анальогії ось як:

В глухому лісї нападає на подорожуючого розбійник і приложивши йому до грудий револьвер, рабує йому мошонку з грішми. Щоби на будуче людий охоронити від рабунку – треба передовсім забрати тому розбійникови револьвер, а його самого покарати.

Це, що пани дідичі платили працюючим на панськім лані робітникам представляло певно не більше, як може лише десяту або й пятнайцяту властиву вартість сьвідченої тими робітниками праці. Решту, то є девять чи й чотирнайцять частий тої вартости, пан дідич просто рабував і то не в глубокім лісі, але все людно, на сонци, на «панськім» лані. Що було тим револьвером, який він прикладав цим робітникам до грудий? Був ним власне той лан, і при його помочи рабував пан-дідич робітникам їх працю, грозячи їм смертю від голоду так, як розбійник грозить нападеному смертю від револьверової кулі.

Чиж у виду цего не каже проста льогіка, простий «хлопський» розум зконфіскувати панови-дідичеві цей револьвер і звільнити

робітників від небезпеки голодової смерти? І власне цего жадав «каміняр» Іван Франко словами: «Земля, на якій жиє народ повинна бути збірною власністю всего народа!»

Один з наших істориків літератури каже про І. Франка: «Фильолог, історик, етнольог, соціольог, історик і методольог літератури, полеміст, фейлєтоніст, ессаіст – одним словом був Франко всім, але передовсім був він поетом». Яко великий муж науки полишив він нам цінні свої многотомові праці. Тут належить межи іншим і велика збірка народних пословиць. Я сам був свідком, як він поодинокі пословиці, виписані на вузьких а довгих папірчиках причіплював – поазбучно – а шпильками до великих тектурових таблиць. Доперва так упорядковані, відписував іх на аркушах паперу і таку рукопис віддавав потім до друку.

Знаменитим – між іншими – його науковим твором була книжка під заголовком: «Панщина та її скасованя 1848 р.». Той цінний його твір мав не лиш стисло научне, але і політичне значіння. Межи українськими послами до австрійського парляменту з моїх часів (1907–1918) не було ні одного, що бувби спосібний таку працю написати, хотя й були спосібні журналісти як Евген Левицький, Льонгин Цегельський[85] та Вячеслав Будзиновський[86].

І тому до мого попередно висказаного погляду, що І. Франко не був політиком у вульгарнім значінню, мушу єще додати, що він не був політиком-тактиком. Однакож такі його статті, як про «індемнізацію», про «пропінацію» та про «ліси і пасовиська», про «Земельну власність в Галичині» і многі многі інші давали надзвичайно много цінного матерялу для наших звичайних, чи яка їх – без наміру обиди, назвав: вульгарних політиків.

В усякім разі був це великий «мінус» для справи робучої кляси у Сх[ідній] Галичині, що Іван Франко не дістався до австрійського парляменту, де своїм знанням і незвичайними спосібностями був би певно брилював поміж українськими послами, лишаючи впрочім справу тактики другим. Та чиж і диво, що так сталось, коли короткозорі а злобні рутенські «песиголовці» його навіт до товариства «Просвіта» не хотіли допустити?

Та це річ звичайна! «Песиголовці», навіт «радикальні» (в роді звісного «Слона») навіт далеко менших від Франка – робітників (от хочби й мене) не допускали туди, хіба слиби вони найкористнійшу роботу могли виконувати. На щастя, Франкова головна сила лежала в поезії, бо він поетом, про якого говорить один

з істориків нашої літератури, що такого поета зсилає доля народови лиш раз на сто літ.

І тепер власне його твори поширювані масово не лиш по цілій Радянській Україні, але і по цілім Радянськім Союзі у відповідних перекладах, виконують свою велику культурну місію, тай ще певно й сотки літ виконуватимуть…

Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка. – Фонди музею. – Група «Ор». – Інв. № 1081. – Рукопис, автограф, чорне чорнило

ПРИМІТКИ

1. *Струтинська Марія* (1897–1984) – український філолог, письменник, франкознавець. Навчалася в Українському таємному університеті у Львові. Працювала народною вчителькою, співпрацювала зі «Союзом Українок», була редактором його органу «Українка» (1937–1939). З 1940 працювала науковим співробітником музею Івана Франка у Львові. В роки війни була також співредактором журналу «Наші дні». 1944 виїхала до Австрії, а звідти – емігрувала до Америки, де й померла. Автор повістей, оповідань, нарисів, спогадів.
2. *Бохенський Іван* – племінник письменниці Євгенії Бохенської, який працював тоді у Львівському музеї Івана Франка.
3. Під ювілейною книгою мається на увазі збірник , який з нагоди 25-річчя смерті Івана Франка готувався до друку працівниками Львівського літературного музею Івана Франка. Збірник було підготовлено, але через початок війни його не видано.
4. Йдеться про заплановане в 1941 році до 87-річного ювілею та 25-х роковин смерті Івана Франка 25-томне видання його творів, яке мали видавати у Києві Академія Наук УРСР і Інститут літератури ім. Т. Шевченка за редакцією О. Білецького, М. Возняка, О. Корнійчука, А. Кримського, Й. Лисенка, К. Студинського, П. Тичини. Однак, через початок війни встигли видати тільки два томи із запланованого 25-томника: том 2 (оповідання) і том 12 (віршові поеми-казки). Матеріали, напрацьовані редколегією для цього видання, стали основою виданого потім впродовж 1950–1956 років 20-томного видання творів І. Франка.
5. *Пелеш Юліан* (1845–1896) – греко-католицький церковний діяч, богослов, висвячений 1867 року. Перфект Генеральної духовної

семінарії і ад'юнкт богословського факультету Львівського університету (1872–1874), парох церкви св. Варвари у Відні (1874–1883) і ректор тамошньої духовної семінарії, 1885 – перший єпископ Станіславівський, з 1891 – єпископ Перемиський, автор богословських творів українською та німецькою мовами.

6. Відповідний фрагмент тексту Франкового «Нарису...» дивись: Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – Т. 41. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 381.
7. *Окуневський Теофіл* (1858–1937) – галицький адвокат, громадсько-політичний діяч Коломийщини і Городенщини, співзасновник Української радикальної партії, з 1899 р. – член Української національно-демократичної партії, посол до австрійського парламенту у 1897–1900 і 1907–1918 рр. та до галицького сейму (1889–1900, 1913–1914).
8. Текст телеграми Т. Окуневського на ювілей 30-ліття творчої праці М. Драгоманова, який святкувався у Львові в грудні 1894 р., дивись: Привіти для Михайла Петровича // Народ, 1895, № 1–2. – С. 26.
9. Переклад роману М. Чернишевського під назвою «Що діяти?» був опублікований в 1–5 номерах журналу «Друг» 1877 року. Перекладачем твору, не зазначеним у публікації, був Іван Франко.
10. *Кобринська Наталія* (за чоловіком Озаркевич, 1851–1920) – письменниця, піонерка українського жіночого руху в Галичині, організаторка «Товариства руських женщин в Станіславові» (1884), видавниця альманаху «Перший вінок», організаторка першого жіночого віче в Стрию 1891 р., Франкова кума.
11. Йдеться про Герміну (Гієроніму, Ієроніму, Єроніму) Озаркевич (за чоловіком – Величко (1857–1924)) – рідну сестру Наталії Кобринської, дружину гімназійного вчителя, Франкового знайомого Григорія Величка.
12. *Чикаленко Євген* (1861–1929) – визначний український громадський діяч, публіцист, меценат. Давав гроші на низку українських видань у Києві (журнал «Киевская старина», газета «Рада»), при НТШ у Львові організував і фінансував літературну премію Д. Мордовця, був фундатором «Академічного Дому» у Львові, організатором Українознавчих курсів при НТШ 1904 року. Активний член Старої Громади у Києві, Загальної Безпартійної Демократичної Організації, Української демократичної партії, Української демократично-радикальної партії.
13. Повністю Франкова промова опублікована: Властивий юбилей // Народ. – 1895. – № 1–2. – С. 7–10. Звідси цитує К. Трильовський, однак цитує не завжди точно і з купюрами, яких не позначає в тексті.

14. Йдеться про поетичну «Посвяту Михайлові Петровичеві Драгоманову», вперше опубліковану в книзі: Фавст. Трагедія Йогана Вольфганга Гете: Часть перша. – З німецької переклав і пояснив Іван Франко. – Львів: Заходом редакції «Сьвіта», 1882. – С. II–IV.
15. Йдеться про співомовку Степана Руданського (1834–1873) «Що кому годиться?», опубліковану у журналі «Зоря» (1886. – № 17. – С. 278), та рецензію Бориса Грінченка (1863–1910) на твори Бораковського під назвою «Нови книжки украиньскі» під псевдонімом «Б. Вольховскій» у тому ж числі журналу (С. 290).
16. *Барвінський Володимир* (1850–1883) – громадський діяч, публіцист, літератор, брат Олександра Барвінського. Один із засновників товариств «Просвіта» і «Рідна Школа», засновник і перший редактор газети «Діло» (1880–1883). Вірш Івана Франка «На смерть бл[аженної] п[ам'яті] Володимира Барвінського» був вперше опублікований в газеті «Діло» 1883. – № 9–10. – 27.01 (8.02). – С. 3.
17. Йдеться про Франків твір «Дума про Маледикта Плосколоба», видану окремим виданням у Львові 1878 р.
18. Харківське видання творів І. Франка – це 30-томне видання творів письменника, здійснене харківським видавництвом «Рух» та київським видавництвом «Книгоспілка» у 1924–1929 рр. за редакцією Івана Лизанівського і Сергія Пилипенка. Окремі томи цього видання творів перевидавалися ще до 1932 р. Однак перший том цього видання, на який покликається К. Трильовський, не містить «Думи про Маледикта Плосколоба», а цілком повністю присвячений малій прозі (оповіданням) І. Франка.
19. *Зубрицький Денис* (1777–1862) – історик, родом з Галичини, дослідник на підставі архівних матеріалів історії Галичини і, зокрема, Львова, автор праць польською та російською мовами. Найвідоміша з них – «Kronika miasta Lwowa» (1844).
20. *Попович Омелян* (1856–1930) – буковинський громадсько-політичний діяч, педагог, публіцист, референт народних шкіл при Крайовій Шкільній раді Буковини (1895–1906), голова «Руської Бесіди» в Чернівцях (з 1878), товариства «Руська Школа» там же, співредактор і редактор газет «Буковина» (1885–1892), «Бібліотека для молодежи, селян і міщан» (1885–1894). Автор спогадів «Відродження Буковини» (1933), про які тут мова.
21. Йдеться про брошуру маляра, поета і драматурга, сина Миколи Устияновича – Корнила Устияновича (1839–1903) «М. Ф. Раевский и россійскій панславизмъ. Споминки зъ пережитого и передуманого», Львів, Накладом К. Беданрського, 1884. Цитований фрагмент міститься на сторінці 36 видання.

22. Йдеться про праці М. Драгоманова. Публіцистична стаття «Турки внутренние и внешние» була опублікована окремою брошурою в Женеві 1876 р.
23. Три листи М. Драгоманова до редакції «Друга» опубліковані: перший – Друг. – 1875, № 11. – С. 265– 270; другий («Украинщина или Рутенщина?») // Друг. – 1876. – № 5. – С. 77–80; третій – Друг. – 1876. – № 13. – С. 201–203; № 14–15. – С. 222–228. У всіх трьох публікаціях автор підписаний псевдонімом «Українець». Ці три листи М. Драгоманова були перевидані І. Франком у додатку до видання: М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і иных (1887–1895) / видав Іван Франко. – Львів: Накладом Руcько-української видавничої спілки, 1908. – С. 307–355.
24. Назване оповідання Г. Успенського було опубліковане в номерах 8–12 журналу «Друг» 1876 року.
25. *Партицький Омелян* (1840–1895) – український мовознавець, етнограф, історик, педагог, автор «Німецько-руського словаря» (1867), перекладач «Слова о полку Ігоревім» (1884). Був редактором журналу «Зоря» і обіцяв передати редагування журналу І. Франкові. Недотримання обіцянки було причиною прохолоди у стосунках з І. Франком. Про його взаємини з Франком дивись: Горак Р., Гамлій І. Редактор «Зорі» Омелян Партицький // Горак Р., Гамлій І. Загублені на Журавенщині. – Львів: Каменяр, 2005. – С. 217–241; Войціцька М. Іван Франко та Омелян Партицький // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 6. – Львів: Каменяр, 2006. – С. 158–165 (тут додано публікацію листів О. Партицького до І. Франка).
26. *Огоновський Омелян* (1833–1894) – мовознавець і літературознавець, письменник і громадський діяч. З 1867 – керівник кафедри української мови і літератури Львівського університету, автор фундаментальної «Історії літератури руської» (1887–1893), автор оригінальних поем і драм, довголітній голова товариства «Просвіта». Про взаємини його з І. Франком дивись у монографії: Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог. – Львів: Видавничий центр ЛНМУ ім. І. Франка, 2000. – 187 с.
27. *Левицький Кость* (1859–1941) – адвокат і публіцист, найвизначніший політичний діяч Галичини кінця XIX початку XX ст., співзасновник і провідник багатьох політичних, культурних і економічних установ. 1899 р. – співзасновник Української національно-демократичної партії, 1898–1939 – директор Краєвого Союзу Кредитового.
28. *Василько Микола* (1868–1924) – громадський і політичний діяч Буковини, дипломат, посол до буковинського сойму і австрійського парламенту (1898–1918). Організатор низки товариств, інституцій та організацій, посол до австрійського парламенту і галицького сейму.

29. *Білінський Леон* (Biliński Leon, 1846–1923) – міністр австрійського скарбу, поляк, родом з Галичини (Заліщики на Тернопільщині), навчався на Тернопільщині та у Львові. З 1867 року працював у львівському намісництві, з 1867 – здобув вчений ступінь доктора права у Львівському університеті. Автор праць з економіки польською та німецькою мовами, які виходили друком у Львові. 1879 р. був одним з основоположників і авторів програми польського «Кола політичного у Львові». З 1883 р. посол до австрійської Ради державної, з 1895 – перший міністр скарбу в кабінеті Казимира Бадені і потім ще кілька разів переобирався на цю посаду (1909, 1912–1915). Був прихильником єднання поляків з українцями і 1908 р. сам опрацював проект угоди (про неї пише К. Трильовський), який стараннями українських послів не був прийнятий. Л. Білінський був автором книги «Wspomnienia i dokumenty», виданої у Варшаві у двох томах в 1924–1925 роках. Саме там наведено повністю текст угоди.
30. *Гломбінський Станіслав* (Gląbiński Stanislaw, 1862–1943) – польський економіст і політик, родом з Галичини (Сколе під Львовом). Навчався в Самборі і Львівському університеті як правник. Впродовж 80–90 років XIX ст. опублікував чимало праць наукових по економіці, фінансах. 1887 р. здобув докторат у Львівському університеті, з 1892 р був професором Львівського університету, потім деканом Відділу права, а в 1908–1909 рр. – ректором того ж університету. З 1890 почав політичну діяльність. 1890–1892 рр. заступав редактора «Gazety Narodowej», 1892 р. був одним із засновників «Товариства Парцеляційного», а згодом брав участь у заснуванні ще декількох польських товариств. Впродовж 1902–1918 рр. був послом до австрійського парламенту, 1904–1918 – послом до галицького сейму, а в 1910–1918 – послом до буковинського сейму.
31. *Стахів Матвій* (1895–1978) – правник, історик, суспільно-політичний діяч, закінчив Карловий Університет в Празі, діяч Української радикальної Партії її секретар (1925–1939), редактор її тижневика «Громадський Голос» (1929–1939), автор низки популярних брошур і публіцистичних праць на політичні, соціологічні та історичні теми.
32. Повість І. Франка «Петрії і Довбущуки» була опублікована в № 19–24 за 1875 рік та № 1–7, 9–11, 13–20 за 1876 рік журналу «Друг».
33. «Суспільно-психологічна студія» І. Франка «На дні» була опублікована окремим виданням у Львові 1880 р. як 15-й випуск видавничої серії «Дрібна бібліотека».
34. *Андрейко Дмитро* (1864–1888) – хоровий диригент, композитор, цитрист, фольклорист. Випускник Коломийської гімназії (1887),

навчався у Львівській духовній семінарії. У цих закладах був керівником хорів. Виступав на концертах у Львові, Тернополі, Коломиї, грав на скрипці і цитрі. Записував народні пісні і 1885 року видав збірник їх обробок «Вінок з народних мелодій».

35. Карлів (після 1947 р. – Пругівка) – село на Снятинщині.
36. *Сіменович Володимир* (1858–1932) – український лікар, згодом – громадський діяч у США. Емігрувавши до США 1887 р., був редактором тижневика «Америка» в Шенандоа, організатором кооперативних крамниць, діячем Українського народного союзу. З 1892 р. – в Чикаго. В 1912–1914 рр. був головою просвітної комісії Українського народного союзу, а в 1930–1932 – редактором тижневика «Україна», що виходив у Чікаго.
37. *Білоус Теодор (Федір)* (1827–1892) – український громадський, культурно-освітній діяч москвофільського спрямування, педагог і публіцист. Випускник Львівської гімназії (1840–1846), семінарії та філософського факультету університету у Львові (1847–1854). Був учителем М. Павлика, підтримував молодого І. Франка. Засновник у Коломиї першого в Галичині українського літературного товариства (1863), засновником друкарні (1864)). У 1861–1866, 1871–1876 рр. обирався послом до Сейму.
38. Йдеться про видання: В дорогу. – б/м [Львів], б / р[1884] – 16 с.
39. *Нижанківський Остап* (1863–1919) – священик, хоровий диригент, композитор, педагог, громадський діяч, піонер кооперативного руху в Галичині. Був знайомий з І. Франком (дивись: Горак Я. Взаємини між Іваном Франком та Остапом Нижанківським // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 2. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 69–81). Організатор т. зв. «артистичних мандрівок» і незмінний в них диригент хорів; засновник музичного видавництва «Бібліотека музикальна» (1885), диригент хорового товариства «Боян» у Львові і Стрию. Розстріляний поляками 22 травня 1919 р. Твір О. Нижанківського, про який згадує К. Трильовський, називався «Мандрівнича пісня» і нині є втрачений: його навіть не згадують в нотографії творів композитора (див.: О. Осадця, Л. Соловій Нотографічний покажчик творів Остапа Нижанківського // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – Т. 226: Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1993. – С. 491–492). Трильовський, однак, помиляється, бо «Вандрівнича пісня» була написана О. Нижанківським спеціально для Шостої мандрівки, яка відбулася по Буковині за участю Трильовського 21 липня – 14 серпня 1888 р., що занотовано у публікації про мандрівку (VI-та вандровка рускои молодежи // Діло. – 1888. – № 166. – 27 липня (8 серпня). С. 1–2. –

Підписано: І. П-кій). Тож під час мандрівки 1884 р. за участю І. Франка пісня не могла виконуватися.

40. Наведена строфа Франкові не належить. Її автором є Орест Дубенський, який скомпонував її тільки 1888 року під час четвертої студентської мандрівки, до якої І. Франко не мав жодного стосунку. (Про це: Сов'як Р. Остап Нижанківський: Нарис про життя і творчість. – Дрогобич, 1994. – С. 32–33; Колодій Я. Остап Нижанківський. – Львів, 1994. – С. 31).
41. *Рошкевич Ольга* (за чоловіком – Озаркевич, 1857–1935) – наречена І. Франка, фольклористка і перекладач. Перекладала повісті Е. Золя («Довбня», 1879). І. Франко опублікував зібрані О. Рошкевич весільні пісні с. Лолина.
42. *Озаркевич Володимир* (1853–1912) – брат Н. Кобринської, син священика Івана Озаркевича, чоловік Ольги Рошкевич. 1879 р. закінчив духовну семінарію і отримав парафію в рідному селі – Белелуї. Був парохом Новоселиці, Скопівців (1885), а потім Сільця під Станіславовом (1887–1908) і Верхнього Березова (з 1908 року до кінця життя).
43. Оповідання Н. Кобринської «Задля кусника хліба» опубліковано в журналі «Зоря» 1884 р. № 20, с. 161–165; № 21, С. 173–174; № 22, С. 181–185.
44. *Озаркевич Іван Іванович* (1826–1903) – священик, культурно-громадський діяч, парох в Белелуї та Болехові (1884–1903), радник Митрополичої консисторії (з 1882) посол до австрійського парламенту та галицького сейму, батько письменниці Наталії Кобринської.
45. *Рошкевич Михайлина* (1859–1957) – сестра Ольги Рошкевич, знайома І. Франка, письменниця. Зазначені оповідання М. Рошкевич друкувалися у виданнях: «Кума з кумою (фотографія)» // Молот. – 1878. – С. 105–110. – Підписано: Міхаліна М.; «Таку вже долю бог судив (Народне оповіданє)» // Перший вінок: жіночий альманах виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки. – Львів: З друкарні Товариства ім. Шевченка, 1887. – С. 161–176. – Підписано: Міхаліна Рошкевич; «Теща» (образок з народного життя) // Перший вінок: жіночий альманах виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки. – Львів: З друкарні Товариства ім. Шевченка, 1887. – С. 396–404. – Підписано: Міхаліна Рошкевич.
46. *Іванець Іван* (1893–1946) – син Михайлини Рошкевич, четар УСС, український маляр і графік, ілюстратор стрілецьких видань і видавництва «Червоної Калини». Засновник і лідер Асоціації Незалежних Українських Мистців (АНУМ), 1942–1944 рр. – голова Спілки українських образотворчих митців у Львові. Автор ба-

тальних композицій, пейзажів, а також автор численних статей на мистецькі теми.

47. Йдеться про двотижневик «Жінка», який виходив в 1935–1939 рр. під редакцією Мілени Рудницької (1892–1976) – політичної і громадської діячки, педагога, одного з ідеологів українського жіночого руху на Західній Україні в 20–30-х рр. XX ст., голови центру управи «Союзу Українок у Львові». Згадувана фотографія О. Рошкевич була поміщена у числі 11–12 часопису 1937 року (С. 2–3) як ілюстрація до публікації К. Трильовського «Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття)». Деякі уступи цієї публікації (про шлюб О. Рошкевич з В. Озаркевичем, про зустріч І. Франка з О. Рошкевич у Коломиї) текстово перекликаються зі спогадами про І. Франка.
48. *Рошкевич Ярослав* (1858–1904) – брат Ольги Рошкевич, гімназійний товариш І. Франка. Саме як репетитор Я. Рошкевича приїхав І. Франко до Лолина 1874 року на запрошення отця Михайла Рошкевича.
49. Йдеться про українського поета-сатирика, перекладача Володимира Самійленка (1864–1926), який заприязнився з К. Трильовським наприкінці 80-х років XIX ст. Про це В. Самійленко пише у своїх спогадах «З українського життя в Києві в 80-х роках XIX ст.»: «З молодіжі тодішньої найближче познайомився з Кирилом Трильовським, котрий закликав мене гостювати до себе в село коло Снятина, де його батько був парохом. Живучи у Трильовського, я разом із ним одвідував інтелігенцію в поблизьких селах, переважно попів, і міг бачити, наскільки ті різняться від наших українських, бо й більш освічені, й живуть культурнішим життям, і являються ватажками народу, ведучи його національним шляхом» (цитую за виданням: Самійленко В. Твори / упоряд., передм., прим. М. П. Бондар. – К.: Дніпро, 1990. – С. 586). В серпні 1887 р. В. Самійленко з К. Трильовським брав участь у студентській мандрівці Буковиною (про яку йдеться), що детально описав в цитованих спогадах, зазначаючи, зокрема, таке: «Того літа мандрівка відбулась по селах буковинських, мандрівників було душ тридцять, переважно студентів Львівського університету, до котрих і я пристав. Пам'ятаю тільки декого з мандрівників: Кирила Трильовського, Осипа Маковея, Нижанковського, що, здається, тоді ще не скінчив гімназії, але вже був відомий як композитор; був Величко, був Черепашинський…» (Там само, с. 587).
50. Йдеться про поезію Володимира Самійленка «Мандрували, мандрували…». Про те, що саме ця поезія була відгуком поета на буковинську мандрівку, документують «Спогади про Володимира

Самійленка» Михайла Обідного, де ця поезія і вперше була опублікована: «До річи, зустрівшись на еміграції з д-ром К. Трильовським, у якого В[олодимир] С[амійленко] гостював при згаданій поїздці до Галичини, я попросив його розповісти мені про ту подорож В[олодимира] С[амійленка]. Др. К. Трильовський охоче розповів мені і навіть дещо написав (про се оповім у своїх ширших спогадах) про студентську мандрівку на Буковині в 1887 році, в якій брав участь і В[олодимир] С[амійленко]. А що цікаво, прочитав мені з пам'яті того вірша, що В.С. написав тоді, лежачи на дарабі, що пливла Черемошем» (Літературно-науковий вісник. – Львів, 1926. – Том LXXXIX. – Кн. 2. – С. 139).

51. Відповідний фрагмент «Нарису...» І. Франка дивись: Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – Т. 41. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 455.
52. *Коцовський Володимир* (1860–1921) – український поет, новеліст, перекладач, історик української літератури, літературний критик, історик, педагог, журналіст, редактор. Відомий під псевдонімом «Корженко». Був знайомий з Франком з часу навчання у Львівському університеті, співпрацював з ним в «Академічному братстві», «Етнографічно-статистичному кружку», в НТШ, у журналах «Сьвіт», «Зоря». Як літературознавець В. Коцовський відомий передусім своїми дослідженнями творчості Маркіяна Шашкевича. Збереглося 26 листів В. Коцовського до І. Франка, які опубліковані у публікації: Горак Р. Цілком забутий Володимир Коцовський // Українське літературознавство. – Вип. 70. – Львів, 2008. – С. 58–116.
53. *Доброграєва Олена* (1864–1888) – киянка, слухачка Вищих жіночих курсів у Києві, разом з галичанами брала участь у третій студентській мандрівці, де й познайомилася з В. Коцовським. Про це детальніше, як і публікацію листів О. Доброграєвої до І. Франка дивись: Горак Р. Листи Олени Доброграєвої до Івана Франка // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 5. – Львів: Каменяр, 2005. – С. 112. Горак Р. Третя студентська мандрівка 1885 року // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 10. – Львів: Ініціатива, 2011. – С. 8–64. Горак Р. Цілком забутий Володимир Коцовський // Українське літературознавство. – Вип. 70. – Львів, 2008. – С. 58–116.
54. *Калитовський Єронім* (1866–1926) – український адвокат і письменник. З 1908 р. відкрив у Заліщиках свою канцелярію, а з 1910 р. працював у Стрию, де був головою філії «Просвіти» та інших українських інституцій. Писав оповідання і п'єси з українського сільського побуту («Декани з гір», «Гостина св. Миколая»), був відомий під псевдонімом Трохим Дріт. Після Першої світової війни

був першим організатором «Товариства опіки над стрілецькими могилами», 1922 року організував похід на гору Маківку для впорядкування там стрілецьких могил. Про нього, про його контакти з І. Франком та публікацію листів дивись у публікації: Чернієнко В. «Я весь труд, весь вік тобі, народе, дав» // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 8. – Львів: Ліга-Прес, 2008. – С. 224–234.

55. Повість І. Франка «Основи суспільності» написана на підставі документального матеріалу. Матеріалом був сенсаційний у свій час кукізівський процес 1889 р., на якому І. Франко як співробітник «Кур'єра Львовского» був присутнім. Про це писав він у листі до М. Драгоманова від 10 лютого 1889 р. Суть справи була в тому, що поміщиця Кукезова Марія Стшелецька зі своїм сином Олександром, прагнучи врятувати напівзруйнований маєток, намагалася вбити і пограбувати багатого ксьондза Яна Тхуржніцького. В результаті суду Стшелецькі були виправдані.
56. *Вислоух Болеслав* (1855–1937) – польський громадсько-політичний діяч, журналіст, публіцист, певний час – редактор львівського польського часопису «Кур'єр Львовскій», де впродовж 1887–1897 рр. працював І. Франко. Знайомий І. Франка.
57. *Василевський Леон* (1870–1936) – польський публіцист і громадський діяч. У вересні 1893 р. відвідав І. Франка у Львові.
58. *Василевська Ванда* (1905–1964) – українська і польська письменниця, родом з Кракова, дочка Леона Василевського, дружина радянського драматурга Олександра Корнійчука. З 1939 р. жила в Радянському Союзі, в роки війна воювала в лавах радянської армії. Член Всесвітньої ради миру, депутат Верховної Ради СРСР, член Спілки письменників СРСР. Писала польською та українською мовами.
59. Йдеться про публікацію: Trylowski K. O Leonie Wasilewskim // Biuletyn polsko-ukraiński. – № 1 (192). – Warszawa, 1937. – S. 2–4.
60. *Данилович Северин* (1861–1942) – український адвокат, один із засновників Української радикальної партії, до Першої світової війни – громадський діяч на Покутті.
61. Йдеться про виступ І. Франка на народному віче, яке відбулося 14 грудня 1890 р. у львівській ратуші, де обговорювалося питання загального, безпосереднього і таємного голосування. Про це віче повідомлялося (без зазначення участі Франка у ньому) у публікації: В справі робітних людей і женщин у Галичині // Народ. – 1890. – № 23. – С. 372. – Підписано: М. П.
62. *Сандуляк Іван* (1848–1926) – селянин з села Карлова Снятинського повіту, громадсько-політичний діяч, завзятий прихильник радикальної партії, посол до галицького сейму (1908–1913).

63. *Маліновський Максимільян* (Malinowski Maksymilian, 1860–1948) – польський педагог, публіцист громадський діяч, посол і сенатор. Дописував «Gazety Swiątecznej», «Zorzy», «Przeglądu Pedagogicznego». З 1886 р. жив у Варшаві, а з 1887 р. разом з Конрадом Прошинським редагував «Zorzę», а з 1892 р. редагував цей часопис з Мєчиславом Бжезінським. З 1892 р. часопис став органом «Ліги Польської», членом якої Маліновський був впродовж 1900–1906 р. Приїздив до Львова, де був у приятельських відносинах з подружжям Болєслава і Марії Вислоухів. Пізнаючи за їх порадою і впливом народне життя, 1906 Маліновський пережив перелом, порвавши з редагованим ним часописом і співпрацював з «Związkiem Młodej Polski Ludowej». З 1906 р. редагував часопис «Przegląd Polski». В листопаді 1907 р. заснував часопис «Zaranie». Був членом і засновником низки політичних польських товариств.
64. *Левакowський Карл Євгеніуш* (Karol Eugeniusz Lewakowski, 1836–1912) – доктор прав, повстанець у польському повстанні 1863 р., політичний діяч, презес Storonnictwa Ludowego, посол родом з Галичини.1862 здобув докторат у Львівському університеті, стажувався в канцелярії адвокатській М. Кабата. З 1880 р. був директором залізниці Чернівці – Львів. 1883 відкрив у Львові власну адвокатську канцелярію, а 1884 вперше був обраний послом до австрійського парламенту, де був членом «Кола Польського». З 1891 – презес Товариства Приятелів Освіти у Львові, з 1894 – член Товариства Демократичного Польського у Львові, з 1895 – президент Центрального Народного Комітету Виборчого.
65. *Щепановський Станіслав* (1847–1900) – польський економіст, автор праці «Nędzy Galiciji» («Злидні Галичини»). Разом з Гіларієм Герасимовичем заснував у Коломиї 1892 р. товариство з обмеженою порукою «Гуцульсько-промислова спілка», метою якого було поширення гуцульського домашнього промислу.
66. *Реваковіч Генрик* (Rewakowicz Henryk Karol, 1837–1907) – польський громадсько-політичний діяч, журналіст. Освіту здобував в Галичині (Перемишль, Самбір, Львів). З 1856 р. разом з Теофілом Вислоцьким видавав польський часопис «Swit». Підчас польського повстання 1863 р. брав участь у підготовці повстанських відділів на теренах Галичини. В 1870 – 1873 рр. був ініціатором діяльності «Товариства Народної Опіки», яке діяло у Львові. Головним і найважливішим ділом Г. Реваковича було його редакторство часопису «Кур'єр Львовскі» з 1884 року. Тут разом з ним співпрацювали Ян Каспрович, Владислав Оркан, Людвік Кульчицький, Станіслав Пшебишевський, Казимир Тетмайєр. З 1887 р. співвидавцями «Кур'єра»

стали Болєслав Вислоух і адвокат Едвард Лілієн. Довкола часопису зорганізувалася масонська ложа, до якої входив Г. Ревакович. Ревакович був одним з лідерів народного руху в Галичині: був членом Виділу Польського товариства Демократичного у Львові (з 1894), після Карла Лєваковського очолив Storonnictwo Polskie у Львові, органом якого був часопис «Przyjaciel ludu», з яким співпрацював Ревакович. 1893 і 1897 рр. був послом до віденського парламенту, був радником Ради міста Львова (1886–1888, 1889–1892, 1893–1895).

67. Йдеться про Ігнація Дашинського (1866–1936) – польського соціаліста, одного з лідерів галицької соціал-демократії. Був знайомий з І. Франком, бачився з ним у Станіславові, знав також Юзефу Дзвонковську. 1926 р. на прохання голови НТШ К. Студинського написав спогади про І. Франка.
68. Йдеться про Рацлавську панораму, яка містилася у спеціально побудованій для того ротонді (тепер – приміщення кафедри фізкультури Львівської Політехніки). Авторами цієї панорами були польські художники Войцех Коссак, Ян Стика, Тадеуш Попель, Зигмунд Горголевський.
69. *Стика Ян* (1858–1925) – польський художник. Навчався в Академії мистецтв у Відні, потім у Римі, Парижі та Кракові (у Яна Матейка). Після закінчення навчання короткочасно проживав у Львові, з 1900 – проживав у Парижі, а з 1910 – в Італії. Крім панорами, є автором полотен на релігійні, баталістичні та міфологічні сюжети.
70. Йдеться про статтю Василя Щурата «Українські традиції про походженнє Костюшка», опубліковану в 131 томі «Записок НТШ» (Львів, 1921, С. 231–247).
71. Листи справді збереглися в архіві І. Франка у відділі рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка. Це 4 листи з 1894 року – від 24 березня (Ф. 3, № 1634, арк. 545-546), 3 серпня (Ф. 3, № 1609, арк. 379–382), 23 серпня (Ф. 3, № 1609, арк. 405–408), 6 вересня (Ф. 3., № 1634, арк. 547–554). Ці листи наводяться у нашій публікації за №№ 13–16.
72. Йдеться про етнографа, організатора наукової праці, дійсного члена і секретаря НТШ Володимира Гнатюка (1871–1926).
73. Описана К. Трильовським «риболовна виправа» до Завадова – парафії священика та композитора Остапа Нижанківського – була у Франка не єдина і здійснювалася ним в різні роки регулярно. Про це свідчать спогади про письменника Петра і Ганни Франків, Левка Чикаленка, а також один з листів Остапа Нижанківського до І. Франка (дивись: Дем'ян Г. Золотий гомін // Хвилі Стрия: Сторінки з історії культури та національно-визвольного руху, сучасне

літературно-мистецьке життя. – Стрий: Щедрик, 1995. – С. 250–252). Про відвідини І. Франком Голобутова і риболовлі там дивись також: Рикмас О., Горак Р. Федір Дергало // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 6. – Львів:Каменяр, 2006. – С. 206–215.

74. Йдеться, очевидно, про віче, яке відбулося у Львові 6 жовтня 1900 року. Оголошення про віче дивись: Програма хлопського віча // Громадський Голос. – 1900. – № 20. – С. 165. Допис про перебіг віча: Парлямент руських хлопів // Громадський Голос. – 1900. – № 22. – С. 185–187. У вічі брали участь М. Павлик, К. Трильовський, М. Лозинський, І. Макух, М. Ганкевич. На вічі було обрано краєвий хлопський виборчий комітет, до якого серед інших увійшов К. Трильовський.
75. *Охримович Володимир* (1870–1931) – адвокат, громадсько-політичний діяч, журналіст, фольклорист, дійсний член НТШ. Один з членів радикальної партії, співробітник і дописувач часописів «Народ», «Житє і Слово», один з засновників національно-демократичної партії (1899), редактор газети «Діло».
76. *Левицький Євген* (1870–1925) – публіцист, громадсько-політичний діяч, один з піонерів робітничого руху в Галичині, один із співзасновників радикальної, а потім – національно-демократичної партії, співредактор програм цих партій. Згодом – член Національної Ради ЗУНР, в 1919–1920 рр. – посол ЗУНР в Празі і Берліні.
77. *Романчук Юліан* (1842–1932) – визначний політичний, громадський діяч, багатолітній провідник галицьких українців, письменник і журналіст. 1883–1895 рр. – посол до галицького сейму, з 1890 – один з творців т. зв. «нової ери», посол до австрійського парламенту (1907–1910, 1916–1917). Автор сумнозвісної у Франковій біографії статті «Смутна проява». Йому Франко присвятив вірш «Сідоглавому».
78. До останньої строфи тексту поезії в автографі додана така ремарка К. Трильовського: «Це можна випустити».
79. Мовиться про твір відомого чеського письменника Карля Гавлічека-Боровського (1821–1856) «Хрещення святого Володимира», який І. Франко переклав і опублікував у збірці своїх перекладів чеського поета «Карел Гавлічек-Боровський. Вибір поезій. Переклад Івана Франка. З життєписом Гавлічка», Львів, 1901.
80. *Павлик Анна* (1855–1928) – сестра Михайла Павлика, громадська діячка, пропагандист поступових ідей та ідеалістично-месіяністичного ідеалізму, піонерка жіночого руху в Галичині.
81. *Терлецький Остап* (1850–1902) – галицький громадсько-політичний діяч, публіцист і літературознавець, відомий під псевдонімом В. Кістка. Випускник Львівського і Віденського університетів,

прихильник М. Драгоманова і О. Подолинського. З О. Подолинським видавав у Відні популярну літературу (т. зв. «метелики»), в 1874–1877 рр. був головою українського студентського товариства «Січ» у Відні. 1877 р. був арештований у Львові разом з І. Франком за пропаганду соціалізму. Згодом став адвокатом у Львові і участі в громадському житті не брав.

82. *Маковей Осип* (1867–1925) – український письменник, літературний критик, журналіст, громадський діяч. Був одним з редакторів «Зорі» (1894–1895), «Літературно-Наукового Вістника» (1898–1899), газети «Буковина» (1898–1899). Приятель І. Франка – про їх взаємини дивись: Semper magister et semper tiro: Іван Франко та Осип Маковей / упоряд. Н. Тихолоз. – Львів, 2007. – 172 с.
83. Йдеться про видання: В наймах у сусїдів. Збірник праць, писаних польською та нїмецькою мовами в перекладї з поясненнями та додатками автора. – Том перший: Статї на суспільно-полїтичні теми (популяція, репрезентація, індемнізація), писані в рр. 1886–1890. – Львів, 1914. – Серія: «Писаня Івана Франка. – Т. VII. Далі цитується фрагменти з передмови І. Франка до цього видання і статті «Земельна власність у Галичині» (С. 44–77).
84. *Басараб Ольга* (1889–1924) – українська громадянська і політична діячка, агітатор Першої жіночої чоти УСС, бухгалтер посольства України у Відні (1918–1923). Після ліквідації УНР 1923 р. О. Басараб вернулася до Львова, стала членом Головної Управи «Союзу Українок», співпрацювала з Українською Військовою Організацією, була зв'язковим полковника Євгена Коновальця. 9 лютого 1924 р. була ув'язнена у підозрі шпигунства на користь Німеччині і перебувала в тюрмі, де її смертельно закатував слідчий Лев Кайдан. За іншою версією О. Басараб повісилася на рушнику на ґратах камери.
85. *Цегельський Льонгин* (1875–1950) – адвокат, публіцист і політик, діяч Української національно-демократичної партії, співредактор журналу «Молода Україна» (1900–1902), посол до австрійського парламенту (1910–1918) та галицького сейму (1913–1914). Після вибуху Першої світової війни член Головної Української Ради і Бойової Управи УСС.
86. *Будзиновський В'ячеслав* (1868–1935) – галицький політик, публіцист, письменник. Один із засновників радикальної партії, редактор її органу «Громадського голосу», один з організаторів Української національно-демократичної партії, посол до австрійського парламенту (1907–1918).

РОМАН ГОРАК

ТРИ ЛИСТИ ВАСИЛЯ БЕРЕЖАНСЬКОГО

Нещодавно Ольга Глібовицька опублікувала у № 13 «Наукового вісника музею Івана Франка у Львові» досі невідомі спогади Василя Бережанського про Івана Франка [1], які були написані 1940 року і готувались для збірника спогадів, який мав видати музей перед війною, можна доповнити трьома листами, які зберігаються у фондах Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та котрі містять надзвичайно цікаві невідомі факти з життя та діяльності письменника.

Перший лист, датований 16 лютого 1906 року, містить прохання адресата відреагувати на появу брошурки Маріана (Мар'яна) Глушкевича, теперішнього судового працівника у Бродах, яка називалась «Мысли о нашей молодежи. Ответ на ст.п.з. «Наша молодежь» в № 2 «Галичанина» за 19.05.1905 г.», що вийшла у Львові як «издание кружка русской молодежи».

Маріан Глушкевич

Справа в тому, що минуло десять років відтоді, як відновила діяльність студентська москвофільська організація «Друг», головою якої на цей час був Маріан Глушкевич. В організації відбувався розкол на більш прогресивних москвофілів

та консерваторів. З нагоди ювілею на початку 1905 року відбувся з'їзд москвофільського товариства, на якому з програмною доповіддю виступив М. Глушкевич, в якій намагався проаналізувати той сумний досвід, який стався з «обществом» під час сецесії студентів у Львівському університеті в знак протесту проти зневажливого ставлення університетських властей до української мови і намагання повністю перетворити Львівський університет у польський всупереч вимогам студентів, які боролись за те, щоб університет став українським. Після виходу з університету львівські студенти розсіялись по інших університетах імперії та Європи і тоді виявилось, що до москвофільської молоді, яка також брала участь в даній акції, студенти інших країн поставились із погордою за їхню ретроградність, безідейність та незнання «русского литературного языка». Останнє і послужило причиною, що частина молодих москвофілів, які називали себе прогресивними, оголосила про зміну своїх орієнтирів у світлі останніх подій і оголосила свої нові орієнтири та ідеали. Замість «самодержавия» і «деспотизма» – свободолюбивість, любов до ближнього, любов до правди і протест проти всякого утиску. Навіть проти того, що Максиму Горькому грозить шибениця за його погляди і твори. При цих словах зал покинув російський консул В. Пустошкін, який був на цьому ювілейному засіданні. На думку молодих прогресивних москвофілів ці нові ідеали мають бути «антитезою до західноєвропейського матеріалізму» і підставою для зникнення всього українства, яке тільки живе й дихає «ненавистю ко всему русскому».

На думку М. Глушкевича, поворот до нових ідеалів галицької молоді наступив через сором, якого вони наїлися перед чужинцями через погане знання «русского язика» і був імпульсом створення нового символу «единства Галицкой Руси» з рештою Русі аж до Камчатки, має бути досконале знання великоруської мови.

Зрозуміло, що цей з'їзд не могла обминути преса. На сторінках «Діла» про нього розповів Іван Копач. Іван Франко,

користуючись тим звітом, відреагував статтею «Щирість тону і щирість переконань», яка була опублікована у п'ятій книзі 30-го тому «Літературно-наукового вісника» за 1905 рік. Майже одночасно з появою цієї статті на сторінках «Галичанина» 19 травня 1905 року з'являється стаття «Наша молодежь», яка була виразником консервативної частини москвофільської молоді. Ця стаття викликала обурення М. Глушкевича, і він написав статтю «Мысли о нашей молодежи», в основу якої поклав свій виступ на ювілейному зібранні, але «Галичанин» відмовив йому в публікації. Тоді він і опублікував її окремою брошурою, яка називалась «Мысли о нашей молодежи». Ответ на ст.п.з. «Наша молодежь» в № 265 «Галичанина» за 19.05.1905 г.», яка вийшла у Львові як «издание кружка русской молодежи». Брошурка мала 14 сторінок.

Майже одночасно з появою її вийшла окремим виданням стаття Івана Франка «Щирість тону і щирість переконань», яка тепер називалась «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молодежі», в якій детально було розглянуто всі «ідеали» та що під ними насправді криється, а також в ній Іван Франко виповів своє передбачення у що перетрансформується москвофільство в майбутньому.

Найперше Іван Франко вияснив, що це був за «сором перед чужими», що примусив змінити молодим москвофілам напрямок руху та ідеї. Зневага серед європейської молоді до «Галицьких руських», які брали участь у сецесії, була не через незнання російської мови, як вважав М. Глушкевич, бо й українці – немосквофіли, які брали участь у цій же сецесії, також російської мови не знали, але мали неймовірно високу повагу в очах молоді Європи. Погорду до москвофілів викликала їхня дволичність, з якою вони відхрещувались від рідної української національності і заперечували її існування, зневажали її мову, а також демонстративний показ себе «настоящими руськими» які, як виявилось, не вміють говорити по-російськи. А їхні фрази, сказані «російською мовою», викликали сміх і повторювались у вигляді анекдотів. «При

живо розвинених національних почуттях у чехів, словаків, німців, поляків і т. і. вид таких національних парадоксів, – писав Іван Франко, – справді не міг будити симпатії до себе, тим більше, що з тим національним гібридизмом рука в руку йшла «ретроградність» і «безідейність»» [7, 413].

Торкаючись питання про те, що українці дихають «ненавистью ко всему русскому», Іван Франко відповів: «Не вірте, молоді русофіли, своїм духовим батькам, д. Мончаловському та д-ру Дудикевичу, поперед усього в однім пункті: що ми, галицькі українці, тим тільки й дишемо й живемо, що «ненавистю ко всему русскому». Не вірте їм у тім пункті, бо се свідома брехня. Ми всі русофіли, чуєте, повторяю ще раз: ми всі русофіли. Ми любимо великоруський народ і бажаємо йому всякого добра, любимо і виучуємо його мову і читаємо в тій мові певно не менше, а може, й більше від вас [...]. І російських письменників, великих світочів у духовім царстві, ми знаємо й любимо, і не лише тих, яких імена ви раз у раз маєте на устах, а й таких, як Пипін, Веселовський, Карєєв, Шахматов, Фортунатов, – чи відомі вам такі імена, молоді панове русофіли? І скажу вам іще один секрет. Ті і подібні їм великі представники російської науки та російської культурної праці кореспондують із нами, обмінюються своїми виданнями і чують себе ближчими до нас, як до вас, молоді галицькі русофіли. І ми чуємо себе солідарними із ними у всім, що для нас дороге і святе і високе, бо знаємо, що се не фрази, не «символи» якогось фікційного єдинства, а кровні, життєві здобутки вселюдської цивілізаційної праці. Ми любимо в російській духовій скарбниці ті самі коштовні золоті зерна, та пильно відрізняємо їх від полови, від жужелю, від виплодів темноти, назадництва та ненависті, сплоджених довговіковою важкою історією та культурним припізненням Росії. І в тім ми чуємо себе солідарними з найкращими синами російського народу, і се міцна, тривка і світла основа нашого русофільства» [7, 420].

Що ж стосується нових ідеалів, то Іван Франко стверджував: «У вас нема ніяких переконань і ніяких вироблених ідей, і ви

силою інерції держитеся шаблонів, вироблених не вами, напряму, якого мета одна – нажива, кар'єра, особиста користь, а при тім бажання звільнити себе від обов'язку важкої праці для добра найближчого, рідного вам народу» [7, 419].

Викривши сутність москвофільства, Іван Франко геніально передбачив його трансформацію, коли історичні умови в Росії зміняться. «Будьмо певні, – стверджував він, – що коли в Росії центр тяжкості від реакційного бюрократизму пересунеться до лібералізму, серед наших галицьких москвофілів народиться стільки лібералів, як грибів по дощі. Вони будуть так само служити чужим богам, так само в ім'я «всемірної любові» обкидати болотом усяку культурну працю на нашім рідним ґрунті, а в ім'я «вселюдського братерства» ширити серед нетямучих ненависть та погорду до українства, як і нинішні Мончаловські та Дудикевичі [7, 421]. Та для тих москвофілів, – закінчував свою статтю Іван Франко, – що справді люблять свій народ – не абстрактне його єдинство, не символ «сили та могучості», а того простого, сірого, темного хлопа, що їх годує своєю працею, – для таких нема іншої дороги, як скинути пиху з серця і працювати для того народу, користуючися його мовою і вірячи в те, що коли органічно, від кореня розвинуться і процвітуть усі частини великого східнослов'янського племені, коли святотатські руки не будуть підрубувати та нівечити одну часть, аби тим краще буяла друга, то тоді зложиться з них цілість і єдність краща, багатша, гармонійніша, ніж се тепер може снитися різним шовінізмом затуманеним головам» [7, 422].

Прикладом підтвердження останніх слів Івана Франка стала сама доля лідера молодої фракції москвофілів, голови «Друга» Маріана-Костантина Глушкевича. Він помер 17 липня 1935 року у Львові і газета «Діло» присвятила йому великий некролог. «Небуденна постать зійшла зі сцени життя, – писалось у № 189 цієї газети від 19 липня 1935 року, – талановитий адвокат, добрий юрист, переконливий промовець в численних українських політичних процесах, людина глибокої культури

та знання, таким ми знали покійного д-ра М. Глушкевича в повоєнних часах. Пробоєвий член русофільського табору, звеличник панросійської ідеї, здібний не тільки до фанатичної віри, але не менших фанатичних виступів – ось яким ми знали покійника у довоєнних часах. Класична жива діаграма русофільського руху, тої ідейної і непродажної його частини: його розцвіт, заломлення і поворот до українського річища».

Народився майбутній лідер молодого москвофільства 31 березня 1877 року в гірському селі Дидьовій, де його батько Теофіл Глушкевич був парохом і походив з великої родини, яка дала церкві чимало священиків твердої русофільської орієнтації. Згідно з даними шематизмів Львівського єпископства Теофіл Глушкевич був 1845 року народження, висвятився 1870 року і відразу дістав скерування в село Тилява Коросненського повіту, а в 1877 році став священиком у Дидьовій і був ним там до 1885 року. Опісля був скерований у село Гошів біля Ліско, а з 1890 року став священиком у селі Малнів Мостиського повіту, де й помер 18 грудня 1913 року. Цікаво, що село Дидьова було добре знайоме Іванові Франку. Тут буде працювати священиком після о. Т. Глушкевича товариш Івана Франка по Дрогобицькій гімназії Іван Кузів. Тут Іван Франко поведе учасників так званої бойківської експедиції 1904 року. З родинної хати Маріан Глушкевич дістав погорду до української мови і його культури. І його батько, і чисельні родичі-священики, і сільські парохи, які обсіли довколишні села і були затятими москвофілами, сприяли хлопцеві таке ставлення до рідного народу. Нічого не змінилося, коли він поступив на юридичний факультет Львівського університету. Під час навчання виїхав на студії до Росії, де добре вивчив російську мову, і, як твердить Іван Франко, був чи не єдиним москвофілом, який добре говорив російською мовою. Львівський університет він закінчив 1899 року і став працювати в прикордонному містечку Броди. Ще в студентські роки опинився в таборі Володимира Дудикевича, тодішнього лідера москвофілів. Маючи неабиякі ораторські здібності,

Маріан Глушкевич дуже швидко пробирається на провідні місця в москвофільських установах. 1903 року за свої гроші він випускає збірку своїх віршів, яку називає «Мелодики», на появу якої відреагував Іван Франко статтею «М. Ф. Глушкевич. Мелодии. Стихотворения», яку опублікував у другій книзі 33-го тому «Літературно-наукового вісника» за 1906 рік. У ній Іван Франко зазначає, що «автор основно, фундаментально виемансипувався від усього, що надавало б його фізіономії партикулярний вигляд. Виемансипувався від рідної мови, від рідного ґрунту, від усяких «проклятих питань», сумнівів, протестів та проблем, що турбують душу сучасного чоловіка, від усяких принципів, ідеалів, світоглядів, що творять наче хребетний стовп сучасної людської інтелігенції. Все те він поскидав зі своєї душі, мов зайву одежу, і лишилася тільки зовсім абстрактна, безтільна гола душа» [6, 29]. Підсумовуючи свої спостереження, Іван Франко виносить збірці вирок: «Як сказано, д. Глушкевич із своїми «Мелодиями» чужий для нас зовсім і мовою, і духом. Невважаючи на його версифікаторський талант і на безсумнівне артистичне почуття, ми не почуваємо при читанні його «стихотворений» ані зворушення, ані жалю, ані сердитості, яку іноді викликають далеко менше талановиті вірші д. Вергуна. Від віршів д. Глушкевича віє холодом. Чуємо повну їх безгрунтовність і штучність. Жаль талановитого чоловіка, що зайшов на такі бездоріжжя і дійшов, коли вірити його словам, до повної безнадійності» [6, 30].

На критику Івана Франка не відреагував. Вважав, що жодної української літератури не існує. 1905 року прославився своїм виступом на ювілеї «Друга», на який відразу відреагував згаданою вище статтею, а відтак брошурою Іван Франко. Критика Івана Франка і на сей раз не спинила М. Глушкевича, він публікує свої «Мысли о нашей молодежи», а будучи твердо переконаним в тому, що для єдності Галицької Русі з Росією аж по Камчатку потрібно молодим москвофілам добре знати російську мову, невдовзі видає своїм коштом на 96 сторінках

«Практические курсы русского языка. Выпуск I. П. П. Гнедичъ. Кровь», а 1912 року видав брошуру «Рускій народ, его земля и история». Попри ці справи активно продовжує вправлятись у писанні віршів і 1907 року видає «Собрание стихов», які присвячує своїй дружині Олександрі. Присвята невипадкова. У 1907 році Маріан Глушкевич одружився з Олександрою Дідицькою, дочкою відомого москвофільського діяча Богдана Андрійовича Дідицького. Свої статті, оповідання та поезії друкує у рідних москвофільських, щедро фінансованих Москвою часописах, а також стає кореспондентом київських та петербурзьких часописів.

Свою високу юридичну кваліфікацію він демонструє, видавши 1907 року монографію «Австрийский наследственный закон». У 1912–1914 роках виступав захисником на нашумілому процесі над москвофілами-священиками, яких звинувачували в шпигунстві на користь Росії і який увійшов в історію як процес над Семеном Бендасюком. Суд виправдав затриманих у даній справі .

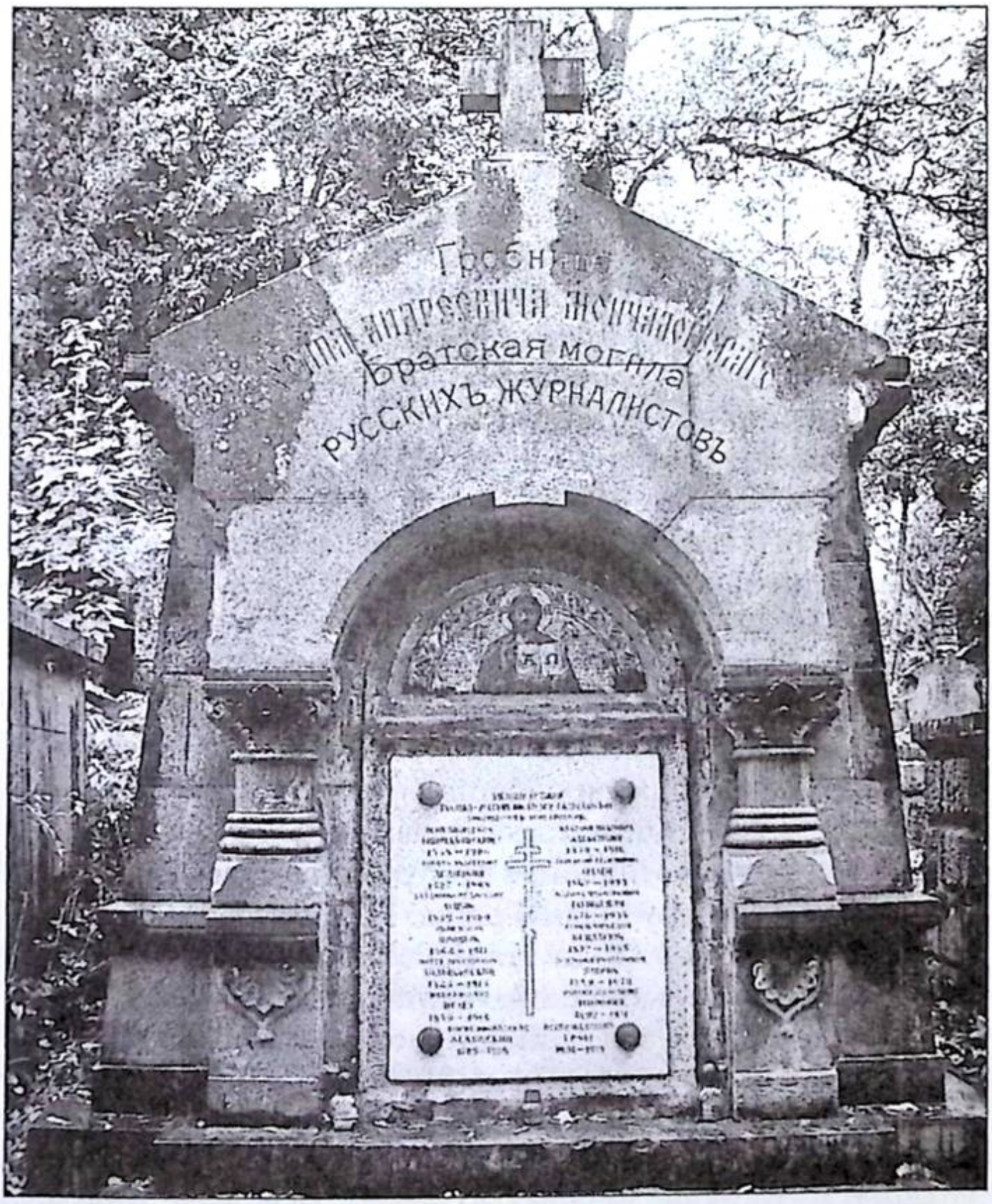
Перша світова застає його в Росії, звідки він повертає в Галичину разом з російськими військами і займає дуже високий пост при генерал-губернаторі тимчасово окупованої Галичини графу Боровському. Сповнилась його найбільша мрія життя: Галичина в складі Русского государства. Його рука кладе підпис не тільки під відозвою «Карпато-русского освободительного коммитета», виданого в Києві 29.07.1914 року про «многострадальный русский народ Галицкой Земли», але й пише відому ганебну статтю на сторінках «Прикарпатской Руси» проти митрополита Андрея Шептицького, яка й послужила причиною його депортації у Суздальський монастир. Коли російські війська займають Перемишль, то М. Глушкевича призначають «посадником» міста і на цьому становищі вітає він хлібом-сіллю царя Миколу II, а також «ключами от города и сердец горожан» у брамі міського магістрату.

Та довелось «армии-освободительнице» забиратись з Галичини і разом з нею пішов М. Глушкевич. Спочатку в Київ –

«мать городов руських», опісля – в Ростов-на-Дону. Відтак революція, «вся власть советам», відновлення української державності, стихія українського національного руху, армія Муравйова, розгул більшовизму, розстріл його ідейного натхненника Володимира Дудикевича. Потім злидні, нужда, голодування. Вони сильно вплинули на його дотеперішні переконання. Маріан Глушкевич повертається в Галичину 1921 року цілком надломленим. Всі його ідеали молодості, задля яких жив, розбилися. Відкрив свою адвокатську контору. Попри все 1922 року видає третю книжку віршів під назвою «Символы и иллюзии» з посвятою дочці Тетяні. У відділі рідкісної книги зберігся дуже цікавий екземпляр цієї книжки з автографом М. Глушкевича: «Дорогому Другу Музы и моему учителю – ученикъ Маріан. 3/3 22». Хтось збоку дописав, що тим другом і вчителем був відомий галицький письменник-москвофіл Ю. А. Яворський, який вважав М. Глушкевича достойним продовжувачем традицій російської ліричної поезії та зрівнював його поетику з поетикою Фета.

Поволі М. Глушкевич починає прихилятися до українського руху в умовах окупації Галичини панською Польщею. Він стає одним із організаторів Українського таємного університету, працює в ньому як професор карного права і докладає чимало сил, знань та енергії до створення Союзу українських адвокатів, який очолював протягом багатьох років. Працює у друкованому органі цієї організації журналі «Життя і право». Проте головним полем діяльності М. Глушкевича став судовий зал Крайового суду на вулиці Баторія (тепер Князя Романа), в якому відбувся у 1877 році суд над Іваном Франком. Тепер тут проходять в основному політичні процеси над членами організації українських націоналістів. Він здобуває собі великий авторитет внаслідок вдалої оборони Стефана Федька, сільського хлопця Степановича, що виконав замах на життя начальника громади Зенона Коссака, участь у процесі Штейгера та багатьох українських націоналістів. Маючи високий професійний авторитет, був обраний до

Головної адвокатської ради у Варшаві, де став палким захисником української адвокатури і палким захисником прав української мови на судових процесах. Останньому присвятив залишок свого життя.

Гробівець російських журналістів на Личаківському цвинтарі

Не беручи живої участі в українському національному житті і постійно відчуваючи свою провину та гріхи молодості, він відійшов від москвофільського руху в Галичині. Помер 17 липня 1935 року, перенісши тиждень перед тим важку операцію.

Всупереч його волі його поховано у спільній «Гробнице руських журналистов», що на 72-му полі Личаківського цвинтаря у Львові і в якій, крім нього, поховано ще 13 журналістів, в тому числі поховано його тестя Богдана Дідицького (1827–1908) та Бендасюка Семена Юрійовича (1877–1965) з такою ж приязною долею, як в нього.

Прохання Василя Бережанського написати брошуру про «наше москвофільство» Іван Франко виконав ще раніше, ніж до нього доспіло це прохання з Бродів. Глибоко відчуваючи, яку шкоду єдності українському народові в Галичині приносить поділ на українців та «руських», як себе називали москвофіли, Василь Бережанський просить Івана Франка як визнаного авторитета у листі від 1 жовтня 1907 року написати ґрунтовну працю про корені москвофільства, а також дати характеристику цьому напрямку. Написати таку працю В. Бережанський просить Івана Франка ще до початку виборів до віденського парламенту за новою виборчою програмою, за котру так довго вели боротьбу демократичні сили Галичини. Позиція москвофілів на попередніх виборах привела до створення «нової ери» народовців з поляками, які виступили разом, щоб перешкодити москвофілам забрати певну кількість мандатів. У результаті цього в програші був демократичний рух, а саму «нову еру» Іван Франко назвав зрадою інтересів українського народу, бо ця спілка з поляками виявилась на користь останніх. Іван Франко написав чимало статей про москвофільство, виявив їх шкідливий, реакційний характер, вже починаючи зі статей, написаних під час москвофільського процесу Ольги Грабар, але книжки, про яку просив Василь Бережанський, так і не написав.

Лист до Івана Франка від 30 квітня 1906 року особливо цікавий і цінний.

Як відомо зі спогадів дочки Івана Франка Анни Ключко-Франко та його сина Тараса, у них в домі на вулиці Понінського, 4 деякий час мешкав Митрофан Шевченко, який емігрував з Росії і переховувався в Галичині за участь у революційних подіях 1905 року. У фондах Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка збереглась світлина Митрофана Шевченка (№ 4527 ор.), а також копія машинописних спогадів Анни Ключко-Франко про нього (№ 4528 ор.). Митрофан Шевченко був внуком брата Шевченка Йосифа по сину Андрію, тобто двоюрідний онук Тараса Григоровича. Про його перебування в домі Франків і пригоди, які там трапились з ним, детально розповіла З. Стець у статті «Спогади Анни Франко про Митрофана Шевченка» [5, 101–106]. Згідно з цими спогадами відомо, що Митрофан Шевченко був на нелегальному становищі десь із рік, а потім зник і про нього зі зрозумілих причин в домі не говорилось.

Лист Василя Бережанського до Івана Франка від 30 квітня 1906 року (в нашій публікації лист № 2) дає відповідь, що сталось з Митрофаном Шевченком опісля і яким способом він повертався в Україну. Цей лист мав бути знищеним, як просив адресат, але дивом залишився і розкрив ще одну таємницю Івана Франка. На жаль, якихось інших відомостей про родича Тараса Шевченка Митрофана Андрійовича Шевченка розшукати не вдалось. Невідомо навіть років його життя. Чи вдалось Митрофану Шевченку саме в той час і саме тим шляхом, про який йде мова у листі, вибратись з Галичини, невідомо. В епістолярії Івана Франка не вдалось розшукати про це жодної згадки. Нам залишається лишень дивуватись з того, що родич Тараса Шевченка шукає і знаходить захисток серед багатьох галицьких патріотів саме в Івана Франка і той подбав про його перебування, а відтак знайшов спосіб, щоб відправити на батьківщину.

Той неспалений чи незнищенний лист від Василя Бережанського про Митрофана Шевченка підтвердив ще одну здогадку дослідників про те, що Іван Франко на кордоні мав

вікно для переправи нелегальної літератури у Велику Україну. Адже до цього часу не встановлено яким шляхом переправляв цю літературу з Женеви Михайло Драгоманов, через яку й був заарештований Іван Франко в 1877 році. Слідчим та польській адміністрації так сильно розходилось в тому, щоб доказати про існування забороненого соціалістичного товариства, що обминули питання «вікна» на кордоні для переправлення нелегальної інформації. Варто нагадати, що в Бродах від 1896 року комісаром цісарсько-королівської поліції працював найкращий друг юності Івана Франка Ярослав Рошкевич. Він помер 1906 року.

Василь Бережанський народився 6 березня 1870 року в селі Виспі Рогатинського повіту [2, арк.8]. Його батько Антон був рільником-селянином. 1883 року, як свідчать звіти дирекції цісарсько-королівської гімназії в Бережанах, він поступив до неї, яку закінчив 1890 року. У цьому ж році записався на перший семестр юридичного факультету Львівського університету. Навчання в університеті він закінчив влітку 1894 року і дістав абсолюторій 31липня цього ж року [2, арк. 8]. На останніх семестрах навчання був звільнений від половини податку за навчання. Свою професійну кар'єру Василь Бережанський розпочав після трирічної юридичної практики авскулянтом окружного суду в Станіславові у 1897 році. У 1902 році він дістає посаду ад'юнкта в повітовому суді в Перемишлянах, де працює до 1905 року і в цьому ж році дістає посаду секретаря окружного суду з фінансових (скарбових) справ у Бродах. У 1911 році його переводять на посаду радника крайового суду в Самборі.

Василь Бережанський на час перебування у Бродах у 1908–1909 роках був заступником голови філії «Просвіти» у Бродах [13, арк. 10]. Завдяки йому Броди дістали історичну працю Івана Созанського «З минувшини міста Бродів (Причинки до історії міста в XVII в.)» опубліковану в п'ятій книзі 97-го тому «Записок НТШ» за 1910 рік). «На цьому місці, – писав у примітках до дослідження автор, – складаю щиру

подяку д. В. Бережанському, судді, та д-ру Ст. Дроздовському, судовому радникові, першому за те, що звернув мою увагу на акти, другому, що позволив їх використати. Загальні замітки написані на основі V і VI тт. «Історії України-Руси» проф. М. Грушевського, де читач знайде зібрану всю відповідну літературу» [4, арк. 5].

Згадується ім'я Василя Бережанського і в донесенні комісаріату поліції у Бродах дирекції поліції у Львові від 28 квітня 1909 року.

«26 ц.м. о год. 11 перед полуднем, – писалось у ньому, – приїхали з Києва до Бродів відомий провідник «українців» д-р Іван Франко з сином Андрієм. На місцевому залізничному вокзалі на них чекав завзятий українець, міс[цевий] комірник залізничного складу Гадзевич, який після дуже сердечного привітання з прибулими полегшив їм митний обшук. Після митного обшуку д-р Іван Франко пішов до міста, а син його Андрій залишився разом з Гадзевичем чекати відходу поїзда в залі дожидання II класу. Там вони годину дуже жваво розмовляли. О 12 годині Андрій Франко поїхав до Львова, а д-р Іван Франко, як доніс агент Турина, відвідав українську бурсу, а пізніше разом з учнями-українцями місцевої гімназії влаштував екскурсію в напрямку російського кордону нібито для розшуків якогось своєрідного каміння.

О 7 год. 30 хв. вечора, перед відходом поїзда до Львова, під керівництвом повітового судді Бережанського, інспектора технічного контролю фінансової дирекції гуралень Гладиловича і комірника залізничного складу Гадзевича зібралось на залізничному вокзалі приблизно 80 учнів місцевої гімназії [українців]. Вони з ентузіазмом проводжали д-ра Івана Франка піснею «Многая літа».

Одночасно підкреслюю, що комірник залізничного складу Гадзевич, який є одним з керівників партії «українців» у Бродах, дозволив собі від імені тутешнього начальника станції інспектора Дубенського, без його відома, пропустити всіх учнів без перонних квитків з вестибюля на перон і орга-

нізував ціле прощання з д-ром Франком. Начальник станції Дубенський, якого про це зловживання Гадзевича повідомив ц. к. канцелярист поліції Кулаковський, наказав, щоб після відходу поїзда всі, хто брав участь у прощанні, заплатили за перонні квитки. Гадзевич розрахувався сам за всіх.

Однак Бережанський і Гладилович зникли перед тим з перону, побоюючись, що їм доведеться купити для учнів перонні квитки.

При цій нагоді доношу, що учні-українці тутешньої гімназії, якими керує священик Глібовицький, учитель закону Божого гімназії і директор української бурси, як конфіденціально доніс агент Турина, погрожують, що, на випадок, коли Мирослава Січинського не помилують, українська молодь організує у Львові, куди з'їдеться з усієї країни на означений день, велику боротьбу, яка своїм розміром перевищить все, що досі влаштовувала українська молодь» [3, 272–273].

Іван Франко повертався із своїх останніх відвідин Києва у 1909 році. У Бродах він зустрівся востаннє зі своїм весільним дружбою Філаретом Гладиловичем, який колись працював технологом на цукрових заводах Терещенка. Зустрів він й о. Софрона Глібовицького (1869–1919), який був братом матері Богдана Лепкого та у Бродах працював катехитом гімназії від 1904 року.

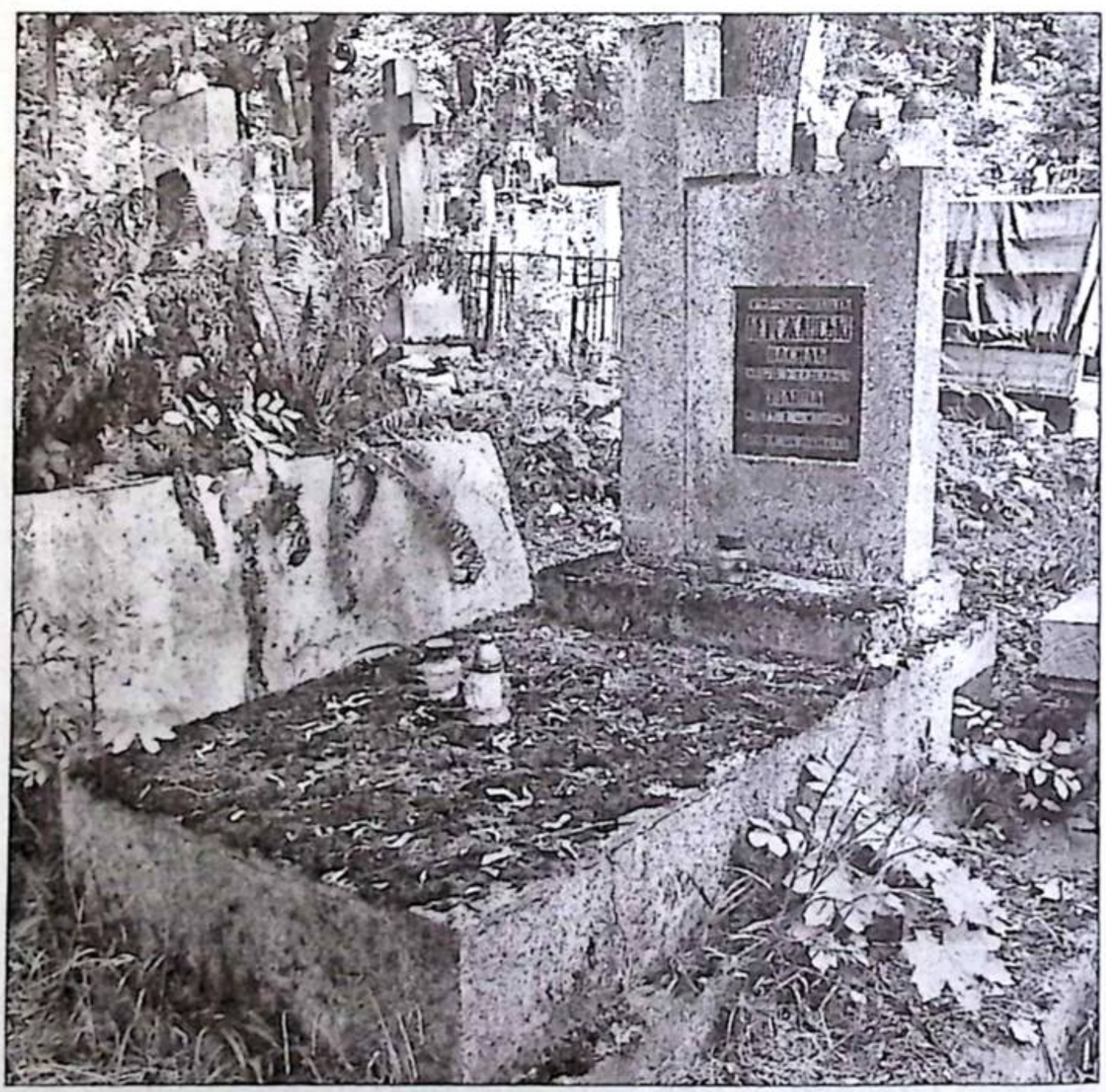
У Бродах з 1901 до 1907 року на той час працював у тамтешній гімназії товариш Івана Франка молодий й амбітний Василь Щурат. Він працював разом з судовим секретарем Василем Бережанським у бродівській «Просвіті».

Згідно з даними довідника про державних службовців «Королівства Галичини та Лодомерії з великим князівством Краківським» на кожен рік, до 1914 року Василь Бережанський за свою службу був нагороджений ювілейною медаллю за вислугу, а так само орденом за заслуги.

У фондах НТШ збереглась ціла низка праць Василя Бережанського, про які він у своїх спогадах писав, що, будучи несправделиво звинуваченим перед митрополитом Сильве-

стром Сембратовичем у безбожництві та атеїзмі, через цей наклеп відчув «охоту до студіювання причин повстання релігії та її розвитку у євреїв та християн [...], а вислідом того було написання мною розвідки про Марію Т. Шевченка досі не друкованої, та статті про матеріялізм у релігії, друкованої в «Народі» і недрукованої розвідки про релігії, зложеної в архіві Н.Т.Ш. у Львові» [1, 330]. Зокрема, у цьому архіві збереглась ціла низка есеїв про Тараса Шевченка та його творчість під назвою «Пророк», «Шевченко», «Пророцтва Шевченка» [10, арк. 1–160]. Чимало праць на тему аналізу Святого Письма: «Як повстало почитання трьох осіб в одному Бозі» [12, арк. 1–222], «Ісус як Христос, син Божий, Бог тори і революціонер» [8, арк. 1–14], а також на різні соціологічні теми, як «Ідеал суспільної справедливості в чужих письменствах а наших» [9, арк. 1–133] , про який В.Бережанський також згадав у своїх спогадах, зазначивши, що до цієї праці заохочував його сам Іван Франко [1, 332]. Збереглось його дослідження «Від родини до нації і держави [8, арк. 1–14], а також «Чому називаємося українцями?» [12, арк. 1–222], «Про значення назви української мови і народності при конскрипції» [11, арк. 1–15] та цілої низки інших статей, які в архівному блоці змішані між собою в об'ємне дослідження». Всі свої дослідження, які надсилав В. Бережанський до НТШ, він підписував «Василь Окунь Бережанський». Збереглось його декілька листів до Кирила Студинського [14, арк. 1–16]. Всі ці статті написані, в основному, у 1927–1934 роках, коли В. Бережанський був на пенсії і з Самбора переїхав на постійне місце проживання у Львів та замешкав по вул. Генінга, 38, що стало відомо з його листа до редакції газети «Нова Зоря» [15, арк. 17], куди прислав для публікації свою статтю, спрямовану проти москвофілів «Перед поминками у Львові по талєргофцях-москвофілах». Ця вулиця є у верхній частині Личаківської вулиці і піднімається вверх до Кайзервальду, перетинаючи вулицю Піскову. У 1908 році вона була названа на честь поручика Генінга, який керував героїчною обороною Кармеліт-

ського монастиря під час штурму Львова шведським військом 6 вересня 1704 року і загинув під час цієї битви. У 1945 році вулиця дістала назву Харківської на згадку про місто Харків, столицю УРСР у 1918–1935 роках. Парна частина цієї вулиці забудована двоповерховими кам'яничками кооперативу «Власна Хата», збудованих у 1927–1929 роках за проектом архітектора Олександра Пежанського. Одну з таких і придбав Василь Бережанський, коли з Самбора перебрався до Львова. Він став парохіянином церкви Петра і Павла, що поблизу.

Могила Василя Бережанського на Личаківському цвинтарі

27 вересня 1943 року похований на полі № 15 Личаківського цвинтаря у Львові. 10 грудня цього ж року померла його дружина Іванна, яка похована поруч із ним. Могили поруч. Над ними скромний пам'ятник.

Листи Василя Бережанського до Івана Франка друкуються із збереженням всіх особливостей тексту.

№ 1

Броди, 16/2 [19]06

В[исоко]поважаний Пане!

Посилаю Вам, яко звістному вічевому критикови москвофільства галицького, «Мысли о нашей молодежи»[1] Д[р] М. Глушкевича[2], тепер ад'юнкта судового в Бродах, та поета до евентуальної оцінки в «Літ.-наук. Вістнику»[3].

Я радо давбим Вам 40–50 К[орон] на наклад брошури, яку би Ви написали про наше москвофільство, так щоби молодіжи вияснити, в який темний ліс вона влізає, з котрого один вихід – тілько поворот до народного язика, бо ним лиш можна народови служити.

Здається ми однак, що історія українсько-руськоі літератури, хоч коротка, яку би Ви – поважаний молодшою генерацією – найбільше могла би поділати на темні духа – та розбудити інтерес до нашого письменства.

Сумно, що не притягаєте до наукової роботи старшої академичної молодежи, – щож буде як Ви помрете. Чи я свої вироки буду друкувати.

Цілую Вас сердечно та поздоровляю

В. Бережаньский.
Секретар судовий

ІЛ., ф. 3, № 1628, арк. 119–122.
Рукопис. Оригінал

№ 2

Броди, 30/4 [19]06

Любий Добродію!

Перепустку через границю міг би дістати Митрофан Шевченко, слиби був австрійським горожанином, – отже перепустка виключена.

По засягненю інформації у чоловіка знаючого приписи такі в Россії доношу Вам, що сли Митрофан Шевченко не емігрував перед військом, себто з огляду на приписи військові ані за яке переступство політичне переслідуваний, – то на випадок повороту і переїзду через границю без пашпорту в Бродах чи Підволочисках жде го кара 20 ф[лоринів] або до 14 днів арешту – евентуально отже на 20 рублів наразитись може. Мусить Ш. однак мати якийсь документ, що він Шевченко і росс. підданий.

Сли і заплати сьої кари уникнути хоче, то може приїхати 8^h 18′ рано до Бродів і зголоситись впрост до купця в Бродах Аврама Грінфельда[3] (Abraham Grünfelda) на Золотій улици (або Стефанії) в домі, – де міститься також аптика і за оплатою лапового 4-6 корон і виждавши день до два в готели (Reinera) дістати від Грінфельда перепуску з Росії і на її підставі бути через Грінфельда під фальшивим іменем до Радивилова[4] перевезеним фірою або залізницею. Дорога ся послідня слизька, бо Грінфельд підкупує росс. жандарма, щоби дістати перепуску, а що є кародостойним переступством у нас і в Россії можуть укарати як вилапають, то я того не раджу і сли б в сей спосіб хотів Ш. границю перейти, то не хочу знати про се. – і сли б всей спосіб Ш. удав ся до Росії, нехай підчас свого побуту мені в Бродах не згадує ані о мені Грінфельдови.

Лист сей подріть з огляду на Грінфільда.

З високим поважанєм

В. Бережанський

[P.S.] Сли потрібуєте ще інформацій, напишіть.

ІЛ., ф. 3, № 1628, арк. 123–12.
Рукопис. Оригінал

№ 3

Броди, 1/10 [19]07

Високоповажаний Добродію!

Відчуваючи глубоко роздор в нашим народі на українців і русских чи общерусских, який пливе не тільки з жолоба «Народного Дома», але й браку просвіти між середньоінтелігентними і не маючи особисто відповідного образованя і підручників до написаня поважної наукової розвідки «про генезу і характеристику москвофільства чи общерусскости на Україні» віднїс ся я до Бруна Гіжовського, ст[удента] філос[офії], з пропозицією, чи він би не написав. Від него дістав я відповідь, що на замовленє «Народного комітету», Ви маєте таку розвідку написати. Не маючи гроший на викиненя з огляду, що Ваша праця була би ліпша, осмілююсь Вас запитати, чи Ви справді ладите таку наукову розвідку[6].

З високим поважанєм

В. Бережанський, секретар суду.

ІЛ., ф. 3, № 1628, арк. 127–128.
Рукопис. Оригінал. На конверті адреса:
«Високоважаний Пан Др. Іван Франко,
літерат у Львові, ул.Чарнецького, ч. 3.
Надатель В. Бережанський – Броди

ПРИМІТКИ

1. Мова про видання М. Глушкевича «Мысли о нашей молодежи». Ответ на ст.п.з. «Наша молодежь» в № 265 «Галичанина» за 19.05.1905 г.», яка вийшла у Львові як «издание кружка русской молодежи». Брошурка мала 14 сторінок.
2. У 1906–1909 рр. М. Глушкевич був ад'юнкт ц. к. повітового суду в Бродах, у 1910 він суддя ц. к. повітового суду в цьому ж місті, суддя, заступник ц.к. окружного суду в справах скарбових. Мар'ян Глушкевич був активним москвофілом, у звітах товариства Качковського за 1908–1909 р. він зазначений як голова цього товариства у Бродах, їздить по селах (Заболотці, Боратин), читає лекції.
3. Жодних біографічних даних про нього встановити не вдалось.

4. Радиви́лів – теперішній центр Радивилівського району Рівненської області. Місто розташоване за 100 км на південний захід від Рівного. Залізнична станція на лінії Здолбунів–Красне. Колись, як і Броди, була прикордонною станцією.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Глібовицька О.* Спомини Василя Бережанського про Івана Франка // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 13. – Львів: Апріорі, 2013. – С. 328–334.
2. ДАЛО, фонд 26, опис 15, справа 95.
3. Іван Франко: документи і матеріали 1856-1965 / упоряд. І. Бутич, Я. Дашкевич, О. Купчинський, А. Сісецький. – К.: Наукова думка, 1966. – 541 с.
4. *Созанський І.* З минувшини м. Бродів (Причинки до історії міста в XVII в. // Записки Наукового товариства імени Шевченка. – Т. XCVIII.- 1910. – Кн. VI. – С. 10–30.
5. *Стець З.* Спогади Анни Франко про Митрофана Шевченка // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 10. – Львів, 2011. – С. 101–106.
6. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 37. – 678 с.
7. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – 574 с.
8. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 1081.
9. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 1082.
10. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 1085.
11. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 1086.
12. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 1087
13. ЦДІА України у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1300
14. ЦДІА України у Львові. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 239.
15. ЦДІА України у Львові. – Ф. 406. – Оп. 1. – Спр. 158.

РОМАН ГОРАК

ЛИСТИ ЙОЗЕФА ЦІПСЕРА ДО ІВАНА ФРАНКА

«З новим роком, – ділився своїми планами на майбутнє Іван Франко з Михайлом Драгомановим у листі до нього від 6 листопада 1888 року, – думаємо також (три нас: я, Вислоух, той, що видавав «Przegląd społeczny», і Ціпсер, жидок, віденський кореспондент «Kur[jera] Lw[owskiego]») видавати газетину людову русько-польську(туди, конечно, приступив би й П[авли]к з ціллю наразі – вплинути на найближчі вибори» [5, 181].

На майбутню «газетину», яка мала називатись «Robotnik galicyjski» й об'єднання з поляками, аби вплинути на хід виборів до галицького сейму, які мали відбутись у 1889 році, Михайло Драгоманов подивився вельми скептично.

Про згаданого у листі віденського кореспондента газети «Kurjer Lwowski» у коментарі п'ятдесятитомника зазначено: «Ціпсер Иозеф – адвокат і судовий перекладач у Відні, разом з Іваном Франком учився у Дрогобицькій гімназії» [5, 617].

Вдруге ім'я Йозефа Ціпсера в досі опублікованій епістолярній спадщині Івана Франка згадується у листі Івана Франка з Відня, куди він приїхав на навчання у семінарі професора Ватрослава Ягича, до Михайла Павлика від 7–11 жовтня 1892 року: «Д-р Ціпсер, – писав Іван Франко, – просить д-ра Даниловича, щоб в разі, коли лучиться потреба до найв[ищого] трибуналу, слав клієнтів на адрес: Dr. Moritz Zweinbrük, Hof-und Gerichts-advokat, Wien, 1, Kohlmarkt, № 5. Має се бути добрий адвокат і щирий приятель робітниць-

ко-соціалістичного руху. Він обняв би, коли б Ви схотіли, і ведення справи Вашої сестри в трибуналі» [5, 354]. Сестра Михайла Павлика Анна була засуджена за зміну без дозволу на це поліції місця проживання. Вона внесла скаргу на цей засуд до Вищого суду у Відні. Михайло Павлик послухав поради Івана Франка, тим більше, що про Моріца Цвейбрюка розповідали, що він обороняє людей, запідозрених у соціалістичній пропаганді, безкоштовно. Однак адвокат зажадав гонорар в розмірі 25 гульденів. «Д-р Цвейбрюк, – повідомляв М. Павлика Іван Франко в листі, писаним між 25 та 30 жовтня 1892 року, – згоджується обняти оборону Вашої сестри за 25 гульденів. Нині буду говорити о тім з Аддлером, а тим часом запитую Вас, чи в разі, коли б вони нічого не могли дати, Ви могли б самі дати що-небудь і скільки іменно. Що би бракувало, можна би, може, тутка доложити». Зрештою, після розмови Івана Франка з Віктором Адлером питання з гонораром було полагоджено. «Тутешня робітницька партія, – повідомляв Іван Франко Михайла Павлика 25 жовтня 1892 року, – згоджується заплатити за оборону Вашої сестри і д-р Цвейбрюк просить Вас прислати йому повномочіє на ім'я: Dr. Moritz Zweinbrük, Hof- und Gerichtsadvokat, Wien, 1, Kohlmarkt, № 5» [5, 362].

Не допоміг у справі винаймлений адвокат і Михайло Павлик у всьому звинуватив Івана Франка. «Тепер же ще і нове, – писав він Михайлові Драгоманову в листі від 3 грудня 1892 року, – сестрі потвержено вирок у Відні, за що я маю подякувати найбільше Франкови. Він сам узявся перевести *(перекласти – Р. Г.)* жалобу неважности (дуже добру) на нім[ецьку мову], найшов у Відні адвоката і таких, що обіцяли доплатити 25 г. за оборону» [4, 103]. Виявилось, що своєї обіцянки «тутешня робітницька партія» не виконала. Не дала грошей. Анну Павлик експортували з Чернівців, де вона була, додому, де була вимушена сидіти шість тижнів.

Вносить ясність у стосунки Івана Франка з Йозефом Ціпсером і лист з початку листопада 1893 року до В. Щурата, який

після від'їзду з Відня Івана Франка ще залишався навчатись у семінарі Ватрослава Ягича. «Як будете з Ціпсером, – просив Іван Франко, – кланяйтеся йому від мене і просіть, щоб на гроші, котрі маю у нього, купив мені у Манца і вислав «Jahrbuch der Weiner Unsversität für das Studienjahr», 1892–93» [1, 49, 430]. Георг-Йозеф Манц (1808–1894) був австрійським видавцем та книгарем, послугами якого користувався Іван Франко. Василь Щурат про прохання Івана Франка забув і той нагадав йому про це в листі від 11 листопада 1893 року: «А про Ціпсера і «Jahrbuch der Weiner Unsversität і забули?» [5, 49, 433].

Таким чином, можна зробити висновок, що Іван Франко знався з Йозефом Ціпсером ще віддавна, коли навчався разом з ним у Дрогобицькій гімназії. Попри все, Іван Франко не згадав ні слова про Йозефа Ціпсера серед своїх знайомих під час навчання у Дрогобицькій гімназії у відомій своїй статті «Мої знайомі жиди» (Іван Франко. Мозаїка / упор. З. Франко та М. Василенко. – Львів: Каменяр, 2002. – С. 335–347). Як виявилось, Йозеф Ціпсер ніколи не навчався в Дрогобицькій гімназії, про що свідчать класні журнали цієї школи та які зберігаються у фондах Державного архіву Львівської області [2]. Не міг познайомитись Іван Франко з ним і під час навчання у Львівському університеті, оскільки в каталогах студентів правового факультету, які також зберігаються у Державному архіві Львівської області [3], його прізвище серед студентів відсутнє.

Познайомився Іван Франко з Йозефом Ціпсером вже тоді, коли почав працювати у редакції газети «Kurjer Lwowski», віденським кореспондентом якої на той час працював Йозеф Ціпсер і доволі часто приїздив до Львова.

Цим знайомством і скористався Іван Франко, коли просив у Ціпсера знайти адвоката для сестри Михайла Павлика. Йозеф Ціпсер вводить Івана Франка в середовище віденської преси, зокрема преси ліберального та соціал-демократичного скерування. Він знайомить його з лідерами цих напрямків

[1, с. 241–403], він сприяє співробітництву Іванові Франку з багатьма газетами, в тому числі з газетою «Die Zeit», штатним кореспондентом якої він стає у 1902 році і де опублікував свої гострі статті про галицькі вибори та події в Галичині, де й була опублікована стаття про Міцкевича «Поет зради».

Не збереглось жодного листа Івана Франка до Йозефа Ціпсера, хоча між ними йшло доволі жваве листування. Проте збереглись листи Йозефа Ціпсера до Івана Франка. Їх вісім. Перший з 1889 року, а відтак з кожного року по одному аж до 1896 року. Вони зберігаються у відділі рукописів та текстології Інституту ім. Т. Шевченка НАН України і публікуються тут зі збереженням всіх особливостей тексту.

З цих листів і можна скласти приблизну біографію Йозефа Ціпсера. Був родом з Коломиї або з Коломийської округи. Очевидно, і в Коломиї закінчив гімназію, документація якої збереглась лише частково. Очевидно й те, що закінчив правовий факультет Віденського університету, оскільки не навчався ні у Львівському, ні у Краківському. Був ровесником Івана Франка. На час навчання Івана Франка у Відні Йозеф Ціпсер був уже одружений, мав дитину, і готувався скласти останній (третій) ригорозум на звання доктора права. За своїми поглядами був соціал-демократом. Знався близько з лідерами цього руху як Е. Пернерсдорфером, В. Адлером та іншими. Був знайомий з Михайлом Драгомановим. Мав якісь зв'язки з Дрогобичем, бо в одному з листів до Івана Франка вибачався, що не міг приїхати до цього міста.

Поділяв з Іваном Франком погляд про так звану «руську угоду», відому під назвою «Нової ери», гостро критикував галицькі вибори , за що увійшов у конфлікт з редакцією газети «Kurjer Lwowski» і вимушений був припинити з нею співпрацю.

1891 року Йозеф Ціпсер склав останній ригорозум, захистив докторський ступінь і в жовтні цього ж року поступив на роботу конципієнтом до адвокатської контори Моріса Цвейбрюка. 1894 року він відкрив власну контору і мав титул

««Dr. Jodef Zipser, gericht. beeid Dolmetsch. für die polnische und ruthenische Sprache». Адвокатська контора др. Й. Ціпсера знаходилась за адресою: Wien, 1, Werderthjrgasse, 4».

Рік смерті Йзефа Ціпсера невідомий.

Його листи до Івана Франка відкрили ще одну досі маловідому сторінку в творчості Івана Франка, зокрема про долю його повісті «Для домашнього огнища».

Як відомо, повість була написана в листопаді 1892 року на тему одної з найболючіших проблем того часу: торгівля жінками і продаж їх у будинки розпусти за кордоном. Ця торгівля в Галичині набирала жахливих розмірів. Щоб ще більше привернути увагу до цієї проблеми, Іван Франко написав повість польською мовою і мав намір опублікувати її в польській пресі, яка мала широке коло читачів. З цією метою він послав її варшавському видавцю Теодору Папроцькому, який відмовив Івану Франку в її публікації. Йому не сподобалась концепція твору, де автор стверджує, що причину злочину потрібно шукати не в психології окремої зіпсованої людини, а в самому соціальному устрої з його лицемірною мораллю.

Польською мовою повість так і не була надрукована. Перша її публікація була здійснена тільки 1979 року у дев'ятнадцятому томі Зібрання творів Івана Франка у п'ятдесяти томах.

Польська критика відмову друкувати у первинному вигляді повість пояснювала певними художніми недосконалостями твору. Відмова польським видавництвом у Варшаві друкувати цю повість, а також бажання ознайомити з нею українського читача спричинились до того, що Іван Франко перекладає її українською мовою, одночасно переробляючи її в бік загострення соціальних проблем. Українською мовою повість розпочала друкуватись 1893 року як додаток до журналу «Народ», але було надруковано тільки вісім сторінок і друк був припинений за вимогою М. Ковалевського, який фінансував видавництво «Народу», і який в листі до М. Павлика з Чернігова писав: «Мене дивує, що приложено повість І. Франка «Для домашнього огнища». №№ «Народу»

приходять неакуратно, рідко хто одержить повний річник, значить мало надії, щоб одержати цілу повість, а повість така річ, що як не буде середніх карток, то її хоть викинь. Дивує мене, і певне інших українців здивує, чому Франко не помістив своєї повісті в «Зорі», де прочитала б її ширша публіка,– як українська, так і галицька, де би напевне з охотою помістили її, незважаючи навіть на радикальний зміст, бо Франко досить значна сила, щоб звертати увагу на одміни в його поглядах. Напевно б в «Зорі» Франкові дано і знатний гонорар, котрого він не одержить тут. Нам здається, що Ваша газета не так об'ємиста, щоб містити белетристику, не так багата, щоб оплачувати її, та вона власне рахує на публіку, котрій цікава ідея, факт, котрих не вичитає в «Зорі» і інших газетах» [4, с. 326–327].

1897 року І. Франко зробив спробу видати повість додатком до VI тому журналу «Житє і слово», але в кінці того ж року журнал припинив своє існування.

Повністю опублікувати повість І. Франко зміг того ж таки 1897 року у Львові в серії «Літературно-наукової бібліотеки» як її одинадцятий випуск. Саме з цього видання твору 1955 року до сотої річниці від народження Івана Франка було зроблено польський переклад її і опубліковано у виданні: «Iwan Franko. Utwory wybrane, t. II. Warszawa, «Czytelnik», 1955». Переклад здійснили Софія та Станіслав Глов'якові.

З листів Йозефа Ціпсера можна довідатись і спробу видати цю повість німецькою мовою. Як виявилось, переклад її зробила польська письменниця Феліція Прухнікова.

Згадку про цей переклад Іван Франко залишив нотатку на старому конверті без адреси: «Am häuslichen Herd». Roman von Iwan Franko. Unterhaltungsblatt der «Vorwärts», 1898, № 42. Переклала пані Феліція Прухнікова, ур[оджена] Носсінг, без мого дозволу і без порозуміння зо мною, мабуть, з польського, досі не друкованого оригіналу, мабуть, не без помилок, коли вже самий титул перекладений невірно: «Am häuslichen Herd» замість: «Für den h. H.» Повість того берлінського ви-

дання була передрукована, як мені доношують з Берліна, в кількох соціал-демократичних часописах Німеччини» (ф. 3, № 341)» [6, с. 496].

З листа Й. Ціпсера до Івана Франка від 15 вересня 1893 року відомо, що цей переклад потрапив до Дрездена у відоме видавництво У. Пєрсона, яке спеціалізувалось на виданні найкращих творів тогочасних письменників німецькою мовою. Рукопис не був прийнятий. Причини невідомі. З того приводу Й. Ціпсер писав Іванові Франку: «Дня 4 б[іжучого] м[ісяця] я дістав з Дрездена від видавця Е. Пєрсона пакунок, в якім на мої руки повертається Коханому Панові надісланий манускрипт (3 зошити) повісті «Für den häusslichen Herd». Повідомляючи про це Коханого Пана, одночасно з тим прошу повідомити мене, що маю з манускриптом робити».

Варта звернути увагу, що повість була названа не «Am häuslichen Herd», як у Прухнікової, а так, як вважав правильним Іван Франко – «Für den häusslichen Herd».

Яка була відповідь Івана Франка на цей лист Й. Ціпсера, невідомо. З листа того ж Й. Ціпсера до Івана Франка, написаного рівно через рік від попереднього, можна дізнатись, що з проханням видати повість німецькою мовою Іван Франко звертався до Віктора Адлера. «Аби вчинити радість і задовільнити побажання Коханого Колеги, – писав Й. Ціпсер у листі від 31 серпня 1894 року, – декілька разів був у п др. Адлера, але вдома його не застав. Др. Адлер мешкає влітку з цілою родиною на селі, доїжджає до Відня нерегулярно і то на короткий час. З початком вересня переїжджає на постійне помешкання до Відня і я тоді полагоджу справу з повістю, про що відразу напишу Панові».

Очевидно, справа так і не була полагоджена. Німецькою мовою повість була надрукована у №№ 42–74 берлінської газети Unterhaltungsblatt des «Vorvärts» за 1898 рік, тобто на рік пізніше публікації цього твору в «Літературно-науковій бібліотеці». На жаль, бібліографічні довідники не фіксують публікацію цього твору у згаданій газеті та в інших виданнях.

№ 1

Wiedeń, 21/1 [1]889.

Szanowny Panie!

Dziś dopiero jestem w położenu odpisać Kochanemu Koledze na Jego list w sprawie «Sonn-u-Montagszeitung». Nie mogłem wcześniej pisać, aż się z p. Szarfem sam widziałem, a stało się to dopiero dzisiaj o godzinie 1 w Redakcji Szarfa.

Otóż stosunki z tą Redakcją są nawiązane. Możesz Pan co niedzieli telegrafować, ale tylko o wypadkach w soboty w nocy i niedzieli, ale tylko o wypadkach ważnych. Jeżeliby nic ważniejszego nie zaszło, to nie trzeba wcalie telegrafować. Co do tresci telegramów, to mają one zawirać widomośći polityczne i ważniejsze wypadki kronikarskie, ale ogólnego znaczenia. Co do honorarjum i zaliczki to sądzę, że najliepiej by było zaczekać do 31 stycznia, a w tym dniu wysłać rachunek wprost do Redakcji pod adresem: Für Hochgtboren Herren Alexander Scharf Herausgeber der «Saun-u-Montagszeitung», Wien, 1, Wippligerstasse, a postaram aby pieniędze za gotówkami wydatki wraz z honorarjum i zalieczką były natychmiast wysłane. Za pewność ręczę. Cieszyło by mnie bardzo, gdyby Kolega wszedł w blizsze stosunki z tą Redakcją, chociaż na pierszy szas zarobek biędzie nieznaczny. Kto wie, może z czasem, mając uż z jednem piśmem wiedeńskiem, przyjdzie jakieś piśmo codzinne, a tu dobrze płacą. Proszę więc o dalsze zachowanie stosunku z wyż wymienioną gazetą.

Miło by mi było, gdyby Kochany Pan od czasu do czasu informował mnie o sprawach «Kurjera» i niektorych wypadkach politycznych, w ogóle cieszył bym się bardzo gdyby między nami nawiązał się nie tylko formalny, ale szczery i przyjazny stosunek koleżański.

Pozdrawiając Pana najserdeczniej zostaje z prawdziwym szasunkiem

Josef Zipser

[P. S.] Panu Rewakowczowi, również całej Redakcji zasyłam pozdrowienie.

ІЛ, ф. 3, № 1605, арк. 199–200.
Оригінал. Рукопис. Підкреслення авторські

Відень, 21/1 [1]889

Шановний Пане!

Тільки сьогодні я в змозі відписати Коханому Колезі на його лист у справі «Sonn-u-Montagszeitung»[1]. Не міг писати раніше, поки сам не побачився з п. Шарфом[2], а сталось це тільки сьогодні о першій годині в Редакції Шарфа.

Отож стосунки з цією Редакцією вже нав'язані. Можете телеграфувати щотижня, але тільки вночі по суботах і неділях і тільки про важливі випадки. Якщо б щось не трапилось важливого, то взагалі не потрібно телеграфувати. Щодо змісту телеграм, то повинні вони містити новини політичні та важливіші випадки хроніки, але загального значення. Щодо гонорару і авансів, то думаю, що найкраще було б почекати до 31 січня, і того ж дня вислати рахунок просто до Редакції за адресою: Für Hochgtboren Herren Alexander Scharf Herausgeber der «Soun-u-Montagszeitung», Wien, 1, Wippligerstasse, а я постараюсь аби гроші, потрачені Вами готівкою, разом з гонораром і авансами були відразу Вам вислані. За певність ручаюсь. Тішило б мене дуже, коли б Колега увійшов у ближчі стосунки з тією Редакцією, хоча на перших порах заробіток буде незначний. Хто знає, може з часом, маючи вже зв'язок із одним віденським письмом, прийде якесь письмо щоденне, а тут платять добре. Отож прошу про збереження стосунків з вищеіменованою газетою. Було б мені приємно, коли б Коханий Пан час від часу інформував мене про справи «Kurjera»[3] та про деякі політичні випадки, і взагалі я б тішився, коли б між нами зав'язався не тільки формальний, але щирий і приязний товариський зв'язок.

Поздоровляючи Пана якнайсердечніше, зістаю з правдивим пошанівком

Йозеф Ціпсер

[P. S.] Панові Реваковичу[4], рівно ж і цілій Редакції засилаю поздоровлення.

№ 2

Wiedeń, 19/12 1890

Kochany Kolego!

We wczorajszej «Deutsche Zeitung» jest mój artykuł o «ugodzie ruskiej». Zdaje mi się, że się zgodzicie z tendencją. Napiszcie mi Waszą opinią o artykule, gdyż mając teraz więj czasu, będę częściej w niemiecki dziennikach pisał o tej sprawie. Bardzo pożądanem by było, gdybyście mi napisali o wiecu ruskim narodowym w Rosji, napisałbym i o tem, niech świat by wiedział prawdę o Rusinach. Jest to w Waszej intencji i Dragomanowa o ile zrozumiałem jego w rozmowie ze mną we Wiedniu.

Z serdecznem pozdrowieniem

Josef Zipser

ІЛ, ф. 3, № 1605, арк. 651–652.
Оригінал. Рукопис. Підкреслення авторські

Відень, 19/12 1889

Коханий Колего!

У вчорашній «Deutsche Zeitung»[5] є моя стаття про «руську угоду»[6]. Здається мені,що погодитесь з її тенденцією. Напишіть мені свою думку про статтю, оскільки маючи тепер більше часу, буду в німецьких щоденниках частіше писати про цю справу. Дуже бажаним було б, коли б Ви мені написали про руське народне віче в Росії, я б написав і про це, нехай світ дізнався б правду про русинів. Це є у Ваших намірах і Драгоманова, наскільки зрозумів я його в розмові зі мною у Відні.

З сердечним поздоровленням

Йозеф Ціпсер

№ 3

Wiedeń, 2/2 1891

Kochany Panie Kolego i Przyjacielu!

Gdyśmy się razem w jesieni widzieli, byliśmy obaj pełni nadziei, omawiając różny sprawy publiczne, zwierzyliśmy sobie nawzajem, że zamierzamy wkrótce, przy najblizszych wyborach do Rady państwa, brać udział w życiu publicznym. Co do mnie nistety stosunki bardzo nieszczęsliwo się złożyły. Nieporozumenia z «Kurjerem», zmartwienia wskutek tego powstałe, spowodowały, żem przy rygorozum spadł, nastąpiła długa moja choroba, trwająca tygodnie, niebezpieczna choroba dziecka, tak iż o zdaniu doktoratu jeszcze przed wyborami juź i mowa być nie mogła. Na dobitek t.z. «schleichende Krizis» między mną a «Kurjerem» sprowodawana zręcznemi intrygami, odjęła mi możność nawet wypowiedzenia mego zdania w akcji wyborczej.Telegrafowanie krytyki programu sejmowego klubu lewicy niby «demokratycznego», a w rzeczywiśtości ułożony gdzieś w bliskości buira namieśtniczego, krytyki, jaką mi udzieliła osoba wysoce rządowa, wywołała telegram «Kurjera» do mnie, abym się nie mieszał do spraw wewnętrzych partyjnych w Galicji, abym swoich poglądów nie telegrafował, słowem moja samoistność została nieznośnie skrempowaną, czego dotychczas nie było. Jak mocno to mnie boli, trudno to Panu wyrazić, ale trzeba na raziez tem się zgodzić. Dość, że na razie prawie jestem «mundtot», a klika Romanowicza, Rutowskiego, Szczepanowskiego i innych konwerzystów może w Galicji w słabym obozie demokratycznym polskim wyprawiać orgie, nieobawiając się juź z żadnej strony najmniejszego protestu. Smutno mi się patrzeć, jak «Dziennik Polski», «Kurjer» walczą pod tym samym sztandarem, pierszy dla widoków osobistych pp. Ostaszewskiego i Sczmidta, drugi w dobrej wierze w imieniu falszywie pojętej solidarności obozu demokratycznego, jakoby «Reforma» oprócz nazwy była kiedykolwiek szczerze demokratyczną, a «Dziennik» pod demokracją nie pokrywał najbezczelnie prywatę. Ale się tak stało, że skrępowanymi prawie rękami na to patrzyć muszę. Ale, coź z Panem? Wszak Pan, mam nadzię, w lepszym położeniu? A jak że to położenie Panu zazdraszczam. Wszak Pan nie porzucił zamiaru kandydować do Rady Państwowej w Drohobyckim okręgu? Co do mnie, to o ile sobie Pan przypomina, zamiar udania się do Kołomyji powstał z tej pobudki, że mnie jako Kołoyjanina bardzo bolało, że imię tego miasta wszędzie jest poniewierane. Kto tu wymienia Kołomyją, zaraz dodaje,

że tam mandat można sobie kupić. Nestety i teraz tam mandat poselski jest towarem, które targują trzej kupcy Bloch, Byk, Meizels. Kto da najwięcej, ten dobije targu. Prasa niezawisła w wypadku Kołomyjskim z troja złego zapewnie przemówi za najmniejszem i poprze zapewnie ze względów oportunistycznych kandydaturę Dr. Byka. Ale czy to konieczne? Czy nie jest obowiązkiem w ogóle tam żadnego złego niedopuscić? W moich oczach najlepszym kandydatem byłby ten, ktoby w Kołomyji za mandat nic nie płacił. Ktoby odzwyczaił swoją kandudaturów tamtejszych wyborców od brania pieniędzy za głos, odupodlenia siebie i splamienia imenia ludzi zacznych jakich w Kołomyji nie brak. A takim kandydatem, zdaje mi się, byłby niezawodnie poseł Gniewosz. Nie łudzie się wcale co do jego osjby. Jest on szlachciczem i ma wady szlacheckie , przytem jednak jest w nim jakaś nie zdeklarowana mieszanina zasad liberalnych i demokratycznych i pewnych konserwatywnych. Co jednak teho człowieka dodatnio cechuje, to jest czystość charakteru, prawy sposób myślenia i pewna odwaga cywilna. Onto w sprawie wodczanej i propinacyjnej chciał zerwać solidarność Koła, jednakże nikt w Kole za nim pojść nie chciał. Tak samo postępił w sprawie indemnizacyjnej. W sprawie ruskej hołduje, jak Panu wiadomo, zasadzie dać Rusinam to, co im się należy. Zważywszy jeszcze, że w razie jego wyboru w Kołomyji dotychczasowny jego okręg wyborczy przypadłby Rusinowi, przeto wydarcie mandatu Kołomyjskie z rąk ludzi, którzy tam wyborców demoralizują i z tego punktu widzenia ukazuje się pożytecznem. Rozważ więc Pan dobrze tę sprawę , a jeśli się okaże zgodność zapatrzywań pańskich z mojemi, to racz Pan przy pomocy swoich przyjacioł politycznych w Kołomyji tę sprawę poruszyć i wezwać Gniewosza do kandydatury. Jedynie Gniewosz mogłby falangę żydów chataławców godzić przeciw niemu, jako «udofilowi» niktdy z żydów wystąpić nie mogł. Czekając odpowiedzi Pańskiej na ten list, pozdrawiam go serdtcznie.

Josef Zipser.

P. S. Ja się obecnie pilnie uczy do rygorozum, które w ciągu tego miesięca zdam. P. Wysłoucha, którego serdecznie pozdrawiam, proszę o przysłanie mi «Pryjaciela» z 15 stycznia.

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 13–16.
Оригінал. Рукопис. Підкреслення авторські

Відень, 2/2 1891

Коханий Пане Колего і Приятелю!

Коли бачились разом восени, то обидва були повні надії, обговорюючи різні громадські справи, звірялись ми собі навзаєм, що маємо намір незабаром при найближчих виборах до Державної Ради, брати участь у громадському житті. Що ж стосується мене, то в цьому плані, відносини склались для мене цілком нещасливо. Непорозуміння з «Kurjer-ом», грозота, що виникла з тої причини, спричинились до того, що я провалив ригорозум[7], відтак наступила довга моя хвороба, що тривала тижні, небезпечна хвороба дитини, так що про здачу докторату ще перед виборами, не могло вже бути жодної мови. На добиття, т. з. «schleichende Krizis»[8] між мною та «Kurjerом», спровокований зручними інтригами, відняла мені навіть можливість висловлювати своє ставлення до виборчої акції. Телеграфування критики сеймової програми клубу ніби «демократичної» лівиці, а насправді складеної десь поблизу контори намісництва, критики, яку мені уділила особа високоурядова, викликала телеграму «Kurjer-а» до мене, аби я не пхався до внутрішньо партійних справ у Галичині, аби я своїх поглядів не телеграфував словом. Моя сутність зістала неймовірно скутою, чого до цього часу не було. Як сильно мене це болить, трудно мені це Панові виразити, , але наразі потрібно з цим погодитись. Досить того, що наразі я є майже «mundtot»[9], а кліка Романовича, Рутовського, Щепановського та інших конвертистів може в Галичині у слабкім польськім демократичнім таборі виправляти оргію, не боячись вже з жодної сторони найменшого протесту. Сумно мені спостерігати, як «Dziennik Polski»[10], «Kurjer» виступають під тим самим прапором, перший для особистих поглядів пп. Осташевського і Шмідта, другий у добрій вірі в імені фальшиво зрозумілої солідарності табору демократичного, немов би «Reforma»[11], окрім назви, була коли-небудь щиро демократичною, а «Dziennik» під виглядом демократії не покривав найбезсоромніші приватні справи. Але так сталось, що майже зі зв'язаними руками мушу на то дивитись. Але що таке з Паном? Адже ж Пан, маю надію, в кращому становищі? А якже за це становище заздрю Панові. Адже ж Пан не покинув наміру кандидувати до Ради Державної по Дрогобицькім округу? Що ж до мене, то наскільки Пан собі пригадує, намір удатись до Коломиї повстав з того, що мене як коломиянина, дуже боліло, що ім'я цього міста всюди зневажується. Хто тільки не спімне Коломию, відразу додає, що там можна собі купити. Справді і тепер там мандат посла є товаром, яким торгують три купці Блох, Бик, Мельзельс. Хто дає найбільше, той закриває торг. Незалежна преса у коломийськім випадку з трійки злого напевно промовить за найменш злим і з погляду опортуністичного

буде підтримувати кандидатуру Др. Бика. Але чи то так конечно? Чи не є обов'язком взагалі жодного злого не допустити? В моїх очах найкращим кандидатом був би той, хто би в Коломиї за мандат нічого не платив. Хто би відівчив своєю кандидатурою тамтешніх виборців брати гроші за голос, зневажання себе і сплямлення імені людей шанованих, яких у Коломиї не брак. А таким кандидатом, здається мені, був би, безумовно, посол Гнєвош[12]. Не маю ілюзій щодо його особи. Є він шляхтич і має шляхетські вади, однак при цьому є в ньому якась не задекларована мішанина засад ліберальних і демократичних і певних консервативних. Що однак цю людину позитивно вирізняє, так це чистота характеру, вірний спосіб мислення і певна цивільна відвага. Він то в справі горілчаній та пропінаційній[13] хотів здобути солідарність Кола, однак ніхто з Кола за ним піти не захотів. Так само він поступив у справі ідемнізації. В справі руській, як Пану відомо, він за те, щоб дати русинам те, що їм належиться. Зваживши ще й те, що у випадку його обрання в Коломиї, теперішній його виборчий округ припав би русинові через відібрання коломийського мандату з рук людей, які там виборців деморалізують, і з цієї точки зору він буде корисним. Отож розваж, Пан, добре над цією справою, і якщо виявиться згода панських поглядів з моїми, то нехай Пан за допомогою своїх приятелів політичних у Коломиї цю справу порушить і закличе Гнєвоша кандидувати. Один Гнєвош міг би годити з фалангою, проти нього як «юдофіла», ніхто з жидів виступити би не зміг. Очікуючи на Панську відповідь на цей лист, поздоровляю його сердечно.

Йозеф Ціпсер

P. S. Я дуже пильно готуюсь до ригорозум. Який здам на протязі цього місяця. П[ана] Вислоуха[14], якого сердечно поздоровляю, прошу прислати мені «Pryjaciela»[15] від 15 січня.

№ 4

Wiedeń,13/ 10 1892

Kochany Panie Dobrodzieju!

Zapewnie Kolega mój p. Franke już zawiadomił WPana Dobrodzieja, że z dniem 10 b.m. wstąpiłem do Kancelarji adwokatskej p. Dr. M Zweybrüka jako koncypient adwokacki. Pan Dr. Zweybrük jest człowiekiem rzadkiej uczciwości, i nieraz bezpłatnie interweniował w sprawach galicyjskich, które pokrzywdzeni nadesłali na ręce szlachetnego p. Pernersdorfera. Pan Dr. Zweybrük jest scisłym przyjacielem Pernersdorfera a dobrym znajomym p. Dr. Kronawettera.

Mogę więc z czystym suminiem polecić tę kancelarją, zwłaszcza w sprawach, które w ręku innego adwokata kierujęceho się względami kliki czysto oportunizmu , nie byłyby dość pewne.

Co do wyboru p. Dr. Kronawettera, to doprzywatnej Wpana uradowności podaję, żem należał do scisłego komitetu dwadziestu pięcu, który w ostatnim tygodniu przed wyborem całą akcją kierował, odbywając posiedzenia dwa razy dziennie.

Piękny artykuł «Kurjera» z okazji wyboru przetłomaczyłem, będzie drukowany we «Volksstimme». Organ ten demokracji, którego szef teraz w parlamencie zasiedza, nabiera teraz wielkiego znaczenia i należało by go częste cytowanie popjerać. Referat co do spraw galicyjskich ja obyjałem.

Z najgłębszym szacunkiem
Wam cały oddane
Josef Zipser.

[P. S.] WPani Dobrodziejce, również całej rodzinie WPana zasełam uniżone ukłony

Jożef.

ІЛ, ф. 3, № 1614, арк. 125–126.
Оригінал. Рукопис. Лист написано на бланку адвокатської контори: «Dr. Moriz Zweybrük, Hof-und-Gerichtsadvokat, Wien, 1., Kohlmarkt, 5»

Відень, 13/10 1891

Коханий Пане Добродію!

Напевно Колега мій п. Франке вже повідомив В[ельмиповажаного] Пана Добродія, що з дня 10 б[іжучого] м[ісяця] я поступив до адвокатської канцелярії п. Др. Цвейбрюка[16] як адвокатський конципієнт. Пан Др. Цвейбрюк є людиною рідкісної чесності і не раз безкоштовно втручався в галицькі справи, які покривджені надсилали на руки шляхетного п. Пернерсдорфера[17]. Пан Др. Цвейбрюк є близьким приятелем Пернерсдорфера і добрим знайомим п. др. Кронаветтера[18].

Тому можу з чистим сумлінням рекомендувати цю канцелярію, особливо у справах, які в руках іншого адвоката, що керується поглядами клікі чисто опортуністичними, не були би досить певними.

Що до вибору п. др. Кронаветтера, то до особистої радості В[ельмиповажаного] Пана подаю, що я належав до тіснішого виборчого комітету двадцяти п'яти, який в останній тиждень перед виборами керував всією акцією, відбуваючи засідання два рази щоденно.

Гарну статтю «Kurjera» з нагоди вибору я переклав, буде надрукована в «Volksstimme»[19]. Це є орган демократії, шеф якогоо зараз засідає в парламенті, і тепер набирає великого значення, а тому варто було б його підтримувати частішим цитуванням. Я обняв огляд що до галицьких справ.

З найглибшим пошануванням
Вам повністю відданий
Йозеф Ціпсер

[P. S.] В[ельмиповажаній] Пані Добродійці, а також цілій родині В[ельмиповажаного] Пана засилаю скромні поклони

Йозеф.

№ 5

Wiedeń,15/ 9 [18]93

Kochany Panie Kolego!

Dnia 4 b. m. otrzymałem z Drezdna od nakładcy E. Piersona pakunek, w którym na moje ręce zwraca Kochanemu Koledze nadesłany manuskrypt (3 zeszyty) opowieści «Für den hausslichen Herd». Zawiadawiając o tem Kochanego Pana, upraszam zarazem mi doniść, co mam z manuskryptem robić.

Ja niestety obietnicy przyjazdu do Drohobycza dotrzymać nie mogłem, różne okoliczności niewesołe stały temy na przeszkodzie. Jakże Pan przepędził ferje? Czy już Pan we Lwowie? Jak tam z wyborami? Kto kandyduje?

Oczekując rychłej odpowiedzi, pozdrawiam Pana najserdtczniej szczery

Dr. Josef Zipser.

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 719–720.
Оригінал. Рукопис

Відень,15/ 9 [18]93

Коханий Пане Колего!

Дня 4 б[іжучого] м[ісяця] я дістав з Дрездена від видавця Е. Персона[20] пакунок, в якім на мої руки повертається Коханому Панові надісланий манускрипт (3 зошити) повісті «Für den häusslichen Herd»[21]. Повідомляючи про це Коханого Пана, одночасно з тим прошу повідомити мене, що маю з манускриптом робити.

Я, на жаль, не міг дотримати обіцянки приїхати до Дрогобича, різні невеселі обставини стали тому на заваді. Як Пан відбув канікули? Чи Пан вже у Львові? Як там з виборами? Хто кандидує?

Очікуючи скорої відповіді, поздоровляю найсердечніше Пана щирий

Др. Йозеф Ціпсер

№ 6

Wiedeń, 31/8 [18]94

Kochany Panie Kolego!

Aby radość uczynić życzeniu Kochanego Kolegi, udałem się kilkakrotnie do p. dr. Adlera, którego w domu nie zostałem. Dr. Adler mieszka bowiem przez lato z całą robziną na wsi, dojeźdźa do Wiednia nieregularnie a to na czas krótki. Z początkiem września prenosi się na stałe mieszkanie do Wiednia, a wowczas załatwie sprawe z powieścią, o czem natychmiast Koledze napiszę.

Z sprawozdań o wystawie widzę, że Pan czasami bardzo zajęty, żal mi, że na wiec włościański, czyli czytelników «Przyjaciela Ludu» nie przyjechałem. Wszak sobie Pan przypomina, że byłem inicjatorem «Przyjaciela» wspólnie z Panem i p. Wysłouchiem. Gdyby Redakcja była mi przysłała kartę uczęsnictwa, byłbym może pryjechał, ale widocznie zapomniano. Ze szczerem pozdrawieniem Koleżańskim

Dr. Josef Zipser.

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 937–938. Оригінал. Рукопис. У лівому верхньому кутку листа стоїть печатка: «Dr. Jodef Zipser, gericht. beeid Dolmetsch. für die polnische und ruthenische Sprache. Wien 1, Werderthjrgasse, 4»

Відень, 31/8 [18]94

Коханий Пане Колего!

Аби вчинити радість і задовільнити побажання Коханого Колеги, декілька разів був у п. др. Адлера[22], але вдома його не застав. Др. Адлер мешкає влітку з цілою родиною на селі, доїжджає до Відня нерегулярно і то на короткий час. З початком вересня переїжджає на постійне помешкання до Відня і я тоді полагоджу справу з повістю, про що відразу напишу Панові.

Зі звітів про виставку[23] бачу. Що Пан часами дуже зайнятий, жаль мені, що на селянське віче читачів «Przyjaciela Ludu» я не приїхав. Напевно Пан собі пригадує, що я був ініціатором «Przyjaciela» разом з Паном та п.Вислоухом. Коли б Редакція була б прислала мені карту учасника, може б і приїхав, але очевидно забулось. Зі щирим товариським поздоровленням

Др. Йозеф Ціпсер

№ 7

Wiedeń, 19/10 [18]95

Kochany Panie Kolego!

Załączam numer «Fr. Zeitung» o wyborach galicyjskich. Po zwolnionym użytku proszę o zwrót tego numeru.

Tutejsza partja soc.demokratyczna zaczyna się bawić w politykę oportunistyczną. Pernersdorfer ma zamiar zaraz na pierwszem posiedzeniu Izby interpelować o wyborach galicyjskich. Tymczasem Stronnictwo sądzi, że na razie atakować Badeni poki nie przedłoży projektu rerformy wyborczej! Co zrobi Pern[ersdorfer] dziś się dowiemi

Z pozdrawieniem
Dr. Zipser

ІЛ, ф. 3, № 1613, арк. 199. Оригінал. Рукопис. У лівому верхньому кутку листа стоїть печатка: «Dr. Jodef Zipser, gericht. beeid Dolmetsch. für die polnische und ruthenische Sprache. Wien 1, Werderthjrgasse, 4»

Відень, 19/10 [18]95

Коханий пане Колего!

Долучаю номер «Fr. Zeitung»[24] про галицькі вибори. Після використання прошу цей номер повернути.

Тутешня партія соц.демократична починає бавитись у політику опортуністичну. Пернерсдорфер має намір відразу на першому засіданні Палати інтерпелювати про галицькі вибори. Тим часом Сторонництво вважає, що наразі треба атакувати Бадені[25] до тих пір, поки не запропонує проект виборчої реформи! Що вчинить Перн[ерсдофер] сьогодні довідаємось.

З поздоровленням
Др. Ціпсер

№ 8

Wień, dnia 17/10 1896

Kochany Kolego!

Natychmiast po otyrzymaniu Waszego listu z dnia 7 b. m. w sprawie Kizłyka, zatelegrafowałem do Was po dokumenta: 1) ct jskarżenia, 2) yrok, 3) zażądanie nieważności, i codziennie te documenta oczekiwałem. Sprawa stoi mianowicie tak: po otrzymaniu listu o wyszukaniu dobrego obrońce, pomowiłem z wpływowym przy trybunalie kasacijnym adwokatem,doskonałym obrońcą i posłem Mengerem. Ten mi przyrzekł objęcie obrony zupełnie bezpłatnie, jeżeli się rozprawa odbędzie w tym tygodniu. Trwa on jeszcze przy tem postanowieniu jeszcze dziś a tylko w razie nagłej przeszkody z powodu rozpraw w Izbie posłow, poleci kogo inneho. Dla tego to natychmiast po rozmowie z Mengerem do Was telegrafowałem, jesli nie jest jeszcze za pózno mi te dokumenta natychmiast nadesłać.

Konczę z serdecznem koleżanskim pozdrawieniem dla Was, również z pozdrawieniem dla Waszej Rodziny

Wasz Kolega
Dr. Josef Zipser

ІА, ф. 3, № 1613, арк. 669.
Оригінал. Рукопис. Підкреслення авторські.
У лівому верхньому кутку листа стоїть печатка:
«Dr. Jodef Zipser, gericht. beeid Dolmetsch. für die polnische und ruthenische Sprache. Wien 1, Werderthjrgasse, 4»

Відень, дня 17/10 1896

Коханий Колего!

Відразу після одержання Вашого листа з дня 7 б[іжучого] м[ісяця] у справі Кізлика, я зателеграфував до Вас за документами: 1) оскаржувальний акт, 2) вирок, 3) вимогу уневажнення [присуду], і щодня ці документи очікував. Справа виглядає так: по одержанню листа з проханням віднайти доброго оборонця, я мав розмову з впливовим при трибуналі касаційним адвокатом, досконалим оборонцем і послом Менгером[26]. Він обіцяв мені оборону цілком безкоштовно, якщо ця розправа відбудеться цього тижня.

Він дотримується даного слова ще й тепер і тільки в разі наглої перешкоди з приводу розправ у Палаті послів, доручить цю справу комусь іншому. Для того то й я після розмови з Менгером телеграфував до Вас, якщо ще не запізно мені ці документи відразу вислати.

Закінчую з сердечним товариським поздоровленням для Вас, як рівно ж і для Вашої родини.

Ваш Колега
Др. Йозеф Ціпсер

ПРИМІТКИ

1. «Wiener Sonn-Montagszeitung» – *«Недільні та понеділкові новини Відня»* – віденська газета, яка виходила у 1868–1936 роках і була заснована Олександром Шарфом. Притримувалась помірно ліберального напрямку, виступала проти антисемітизму.
2. *Шарф Олександр* (1834–1904) – австрійський журналіст і промисловець. Спочатку він видавав лотерейну газету «Fortuna» та біржові листування. На зразок «Observer» він заснував у 1868 році «Wiener Sonn-Montagszeitung», яку очолював аж до своєї смерті, а також час від часу був головним редактором. Притримувався антиклерикальних і помірно ліберальних поглядів. Він воював проти християнської соціальної партії і, зокрема, проти її очільника Карла Люгера, з яким мав сенсаційний процес, внаслідок якого було Карла Люгера засуджено. Був також колекціонером творів мистецтва і був залучений в якості представника іноземних страхових компаній до заснування першого австрійського страхового синдикату. У 1891 році він заснував разом зі своїм сином Полом завод по виготовленню електричних ламп. За спекуляції, за рахунок яких наживався, дістав неоднозначну репутацію.
3. «Kurjer Lwowski» – газета, що виходила у 1883–1935 роках. Містила інформації політичного характеру, пов'язані з селянським рухом. З 1884 року редактором був Генрик-Карло Ревакович, а з 1887 – журналіст і один з організаторів селянського руху в Галичині Болеслав Вислоух. Серед співпрацівників газети у різний час були Іван Франко, Ян Каспрович, Болеслава Лімановський, Еліза Ожешко, Владислав Оркан. У 1930 році газета була захоплена націонал-демократами і закрита у 1935 році.
4. *Ревакович Генрик-Карло* (1837–1907) – галицький громадсько-політичний діяч, журналіст. У 1862–1868 роках співпрацював з часописом

«Gazeta Narodowa», а від 1884 року редагував «Kurier Lwowski». У 1894 став співзасновником «Польського демократичного товариства», а в липні 1895 року в Ряшеві став віце-президентом новоствореного «Stronnictwa Ludowego», а в 1897 році став президентом партії, яка від 1903 року діяла під назвою «Polskie Stronnictwo Ludowe». Стояв на цьому пості до самої смерті. Безрезультатно кандидував декілька разів до Крайового галицького сейму. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

5. *«Deutsche Zeitung»* – щоденна віденська газета, орган німецької національної партії Австрії. Заснована у 1871 році.
6. Мова про «польсько-руську угоду», котра дістала назву політики нової ери. В статтях «В справі угоди», «Ще про угоду та її плоди» («Народ», 1890, № 24) Іван Франко цю політичну угоду, укладену в грудні 1890 р. групою галицьких народовців на чолі з Ю. Романчуком та О. Барвінським з намісником Галичини графом Бадені та яка була союзом з австрійською монархією, польськими шляхетсько-шовіністичними колами та клерикальною реакцією і була спрямована проти демократичного суспільно-визвольного руху в Галичині, назвав зрадою інтересів українського народу в Галичині.
7. Державні екзамени, аналогічні теперішнім кандидатським. Після їх здачі захищалась докторська дисертація, після успішного захисту якої пошукувач отримував ступінь доктора наук.
8. «Повзуча криза» (нім.).
9. «Мовчання» (нім.).
10. *«Dziennik Polski»* – польський політичний часопис, що виходив у 1869–1918 роках. Мав реакційний характер. Дістав назву органу «мамелюків».
11. *«Reforma»* – польська газета ліберально-демократичного скерування. Виходила у Кракові у 1881–1928 роках. Згодом стала називатись «Nowa Reforma», головним редактором якої був Мечислав Павліковський.
12. *Гнєвош Станіслав* – посол до галицького сейму п'ятої, шостої та сьомої каденції (1882–1901), великий землевласник.
13. Пропінаційній та ідемнізаційній справі Іван Франко присвятив ряд статей, зокрема «Викуп галицької пропінації», «Пан Щепановський про пропінацію». Остання була критикою на брошуру «Горілка і пропінація» посла від Стрийщини Станіслава Щепановського, автора відомої праці «Злидні в Галичині».
14. *Вислоух Болеслав* (1855–1937) – польський співорганізатор селянського руху в Галичині, журналіст. Закінчив технологічний інститут в

Санкт-Петербурзі, отримавши диплом інженера-хіміка. З 1881 р. був пов'язаний з «Ludem Polskim» Болеслава Лімановського. Був ув'язнений протягом трьох років у Варшавській цитаделі, після звільнення оселився у Львові. Він був видавцем і редактором ряду часописів: «Przegląd Społeczny» (1886–1887), «Kurier Lwowski» (головний редактор у 1887–1919 роках), «Przyjaciel Ludu» (1889–1902). У 1894 році він виступив ініціатором створення «Towarzystwa Demokratycznego Polskiego», а в 1895 році – «Stronnictwa Ludowego w Galicji». У період 1922–1927 рр. був сенатором. У 1928 році він покинув політичне життя. Він був чоловіком Марії Вислоухової – суспільно-політичного освітнього діяча, організатора селянського руху в Галичині. Болеслав Вислоух був товаришем Івана Франка, не раз притягувався разом з ним (третій арешт) до кримінальної відповідальності за свою діяльність. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

15. *«Przyjaciel Ludu»* – щотижневий ілюстрований часопис суспільно-політичної тематики, створений Болеславом Вислоухом. У 1889–1902 роках виходив у Львові, відтак у 1903–1914 і 1919–1933 роках у Кракові і в 1946–1947 роках у Варшаві. Був друкованим органом «Stronnictwa Ludowego».
16. Не вдалось встановити про нього жодних біографічних даних.
17. *Пернерсторфер Енгельберт* (1850–1918) – австрійський політик і журналіст. Закінчив Віденський Schottengymnasium, працював учителем. У 1880-х роках був одним з керівників «Німецького національного руху» і зазнав великого впливу одного з батьків німецького паннаціоналізму Георга Шоннера, який в свою чергу мав великий вплив на Адольфа Гітлера. Був в опозиції до правлячих кіл в Австрії. Виступав за приєднання Австрії до Німецької імперії, ліквідацію зв'язку між Австрією та Угорщиною. У 1882 році він брав участь у створенні німецької національної програми Лінц, яка передбачала ряд соціальних реформ. Відтак почав відходити від паннімецького націоналістичного руху і тісно зійшовся з соціал-демократами і 1897 року став членом соціал-демократичної партії Австрії і одним з її лідерів. З 1885 по 1897 рік та з 1901 по 1918 рік він був послом віденського парламенту, від 1896 член соціал-демократичної партії. З 1907 він був віце-президентом Палати депутатів. Його іменем названа вулиця та житловий комплекс.
18. *Кронаветер Фердинанд* (1838–1913) – австрійський політичний діяч. З 1873 р. майже безперервно член рейхсрату, куди його обирають робітники Відня, за сприяння соціал-демократів, і де він стоїть на чолі дуже нечисленної демократичної групи. Був противником

Троїстого союзу держав і рішучим прихильником загального виборчого права. З німецькими лібералами його фракція перебувала у ворожих відносинах. У 1902 він склав з себе депутатські повноваження і відмовився від громадської діяльності.

19. *«Volksstimme» («Голос народу» – нім.)* – щоденна газета для північної і центральної Саксонії-Ангальт, зі штаб-квартирою в Магдебурзі, заснована 1890 року. Мала соціал-демократичне скерування. Заборонена нацистами у 1933 році. Відновлена в 1952 році як орган Соціалістичної єдиної партії Німеччини.
20. *Пірсон Е.* – власник видавництва «E. Pierson Verlag» у Дрездені та Лейпцігу, яке наприкінці XIXст. активно видавало найкращі твори німецькою мовою.
21. Мова про повість «Для домашнього огнища» німецькою мовою. Під назвою «Am häusslichen Herd» була опублікована у №№ 42–74 газети Unterhaltungsblatt des «Vorvärts» за 1898 рік. Газета «Vorvärts» була центральним органом соціал-демократичної партії Німеччини. Виходила в Берліні з 1891 року до 1933 року. З другої половини 1890-х років опинилась в руках правого крила партії і систематично друкувала опортуністів. У роки Першої світової війни стояла на соціал-шовіністичних позиціях. Після Жовтневого перевороту і приходу до влади більшовиків стала на антибільшовицькі позиції. Була закрита 1933 року після приходу до влади нацистів.
22. *Адлер Віктор* (1852–1918) – один з лідерів австрійської соціал-демократії. У листопаді став на короткий час міністром закордонних справ австрійського уряду. За походженням єврей. Прийняв християнство . Ставши доктором медицини, займався медичною практикою, але скоро присвятив себе виключно публіцистиці. Виступив спершу як радикал, потім як соціал-демократ. Був одним з найголовніших діячів і засновників австрійської соціал-демократії та очолив центральний орган партії «Arbeiterzeitung» (Відень). Коли на віденському партійному з'їзді 1897 року було поставлено питання про розділення єдиної доти соціал-демократичної партії Австрії з національностей на федеративні німецько-австрійську, чеську, польську та інші, Віктор Адлер виступив головним противником цього проекту, який знайшов сильного захисника в особі Ігнація Дашинського, приятеля молодості Івана Франка. Проект пройшов, і з тих пір Адлер був головним діячем у лавах німецько-австрійської соціал-демократичної партії, одночасно граючи видну роль серед інших національних осередків. Спочатку Адлер належав до лівого крила партії, яка була ворожа й ревізіонізму, але з 1902 р. став коливатись у даному питанні. Він безуспішно ви-

ступав кандидатом на виборах в парламент 1897 і 1900 рр. У 1901 році був обраний в нижньоавстрійський ландтаг. У фонді Івана І.Франка в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка зберігаються досі неопублікований лист В.Адлера з 1898 року та два листи його дружини до Івана Франнка з 1893 та 1894 року.

23. Мова про промислову, сільськогосподарську та культурну виставку, яка відбулась у Львові на території Стрийського парку у червні-серпні 1894 року, в якій брав участь також Іван Франко, який подав звіт про неї в огляді «Сучасна хроніка». (Вистава. Русини і з'їзди і торжества. Віче мазурське), опублікованому в № 16 журналу «Народ» за 1894 рік.
24. *«Frankfurter Zeitung»* – німецька газета, яка виходила у 1856–1943 роках у Франкфурті.До 1914 року була важливим рупором ліберальної буржуазної позапарламентської опозиції.
25. *Бадені Казимир Фелікс* (1846–1909) – австрійський державний діяч та крупний землевласник. Свою кар'єру почав депутатом галицького сейму. У 1888–1895 роках – намісник Галичини. В 1895–1897 роках – прем'єр Австро-Угорщини і міністр внутрішніх справ. В 1890 році Бадені уклав угоду з Олександром Барвінським, Юліаном Романчуком та іншими народовцями (так звана «нова ера») з метою стабілізувати українсько-польські відносини в краю ціною незначних поступок українцям, пообіцявши їм за підтримку урядової політики кілька депутатських місць у парламенті, дозвіл на викладання української мови в школах та інше. Маску «друга» українського народу Бадені скинув у 1897 році, коли за його наказом військо і поліція силою зброї розганяли мітинги і демонстрації проти реакційного виборчого закону, який позбавляв більшість трудящих виборчих прав. В 1897 році під час виборів у Галичині 10 чоловік було вбито, 19 тяжко поранено, 769 арештовано. Ці криваві вибори увійшли в історію під назвою «баденівських», коли з 63 послів від Галичини було обрано лише 3 українців. Тема «баденівських виборів» була використана під час повалення коаліцією німецьких шовіністів, антисемітів та соціал-демократів уряду, очолюваного Бадені. Наслідком цього стало призначення у 1898 р. намісником Галичини графа Л. Пінінського.
26. *Менгер Антон* (1841–1907) – австрійський юрист, професор цивільного судочинства у Віденському університеті. Був близьким до соціал-демократичних кіл. Виступав оборонцем на різних процесах, захищаючи вбогих. Посол до віденського парламенту. В останні роки звернув на себе увагу двома невеликими, але дуже талановитими роботами: «Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuches für deutsche

Reich und die besitzlosen Klassen» (1889), в яких він критикує повне або майже повне ігнорування німецького цивільного кодексу інтересів робітників класів, « Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtl. Darstellung» (Штутгарт, 1886). Як зазначено у передмові до даного твору, це мав би бути великий твір, що має на меті «розробити основні ідеї соціалізму з юридичної точки зору і представити соціалізм як цілісну юридичну систему». На думку автора, тільки після того, як соціалістичні ідеї перестануть бути предметом нескінченних економічних і філантропічних міркувань, а будуть перетворені в тверезі юридичні поняття, державні люди будуть в змозі судити, якою мірою «існуючий юридичний лад може бути перетворений в інтересах бідуючих класів». У такій юридичній обробці соціалізму автор бачить головне завдання філософії права нашого часу. З критикою звиродніння об'єктивного судівництва в імперії Антон Менгер неодноразово виступав на засіданнях бюджетної комісії Державної Ради. Зокрема, гостро критикував він відсутність такого судівництва в Галичині.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Горак Р., Василенко М.* «Гостем у німців» (листи редакції журналу «Die Zeit» до Івана Франка) // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 11. – Львів: Апріорі, 1912. – С. 241–402.
2. Державний Архів Львівської Області (далі –ДАЛО). – Фонд 1262. – Опис 11.
3. ДАЛО. – Фонд 26. – Оп. 15.
4. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). –Т. VII (1892–1893) // Зладив Михайло Павлик, видав Др. Лев Когут. – Чернівці: З друкарні «Рускої ради» в Чернівцях, під. Зар. Ів. Захарка, 1911. – 343 с.
5. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т.– К.: Наукова думка, 1986. – Т. 49. – 810 с.
6. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т.– К.: Наукова думка, 1979. – Т. 19. – 503 с.

РОМАН ГОРАК

ЛИСТИ ФЕЛІЦІЇ НОССІГ-ПРУХНІКОВОЇ ДО ІВАНА ФРАНКА

Сім листів Феліції Носсіг-Прухнікової до Івана Франка, які зберігаються у відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, врешті дали можливість вияснити доволі заплутану справу з виданням німецькою мовою повісті Івана Франка «Для домашнього огнища» та першого тому «Історії України-Руси» Михайла Грушевського.

Вперше про існування такого перекладу повісті Івана Франка стало відомо з коментарів до публікації польською мовою повісті «Для домашнього огнища» у 19-му томі 50-томного видання творів Івана Франка. Це була взагалі перша публікація цього твору і сталось це тільки 1979 року. «Згадку про польський оригінал твору, – писалось у цих коментарях [7, 496], – знаходимо в рукописній нотатці І. Франка на старому конверті без адреси з приводу німецького перекладу повісті, здійсненого Феліцією Прухніковою: «Am häusslichen Herd». Roman von Iwan Franko. Unterhaltungsblatt des «Vorvärts», 1898, № 42. Переклала пані Феліція Прухнікова, ур[оджена] Носсіг, без мого дозволу і порозуміння зо мною, мабуть, з польського досі недрукованого оригіналу, мабуть, не без помилок, коли вже самий титул перекладений невірно: «Am häusslichen Herd» замість «Für den h. H.». Повість того берлінського видання була передрукована, як мені доношують з Берліна, в кількох соціал-демократичних часописах Німеччини» (ф. 3, № 341). Таким чином, Іван Франко своєї повісті, перекладеної

німецькою мовою, в руках не тримав, судив по якості перекладу тільки по тому, як перекладено її назву. У Франковій назві повісті сконцентровано увагу на ті жертвоприношення, що покладені на вівтар домашнього вогнища, а в німецькому перекладі назва обіцяла одну із звичайних оповідей, яку можна почути при домашньому вогнищі. Пізніше Іван Франко виправив свою помилку щодо публікації повісті в статті «Ще у справі одної рецензії й її рецензентів», про яку мова буде нижче, і зазначив, що переклад вийшов у додатках до № 42–74 згаданої газети, яка була центральним органом соціал-демократичної партії Німеччини і виходила спочатку під редакцією Лібкнехта з 1876 року в Лейпцігу, а з 1884 року у Берліні. Після Жовтневої революції в Росії і приходу до влади більшовиків стала відверто антибільшовицькою газетою і потрапила у список газет, які заборонялись розповсюджуватись на території СРСР. 1933 року після приходу до влади нацистів була закрита. Не дивно, отже, що жоден бібліографічний покажчик творів Івана Франка не зафіксував на своїх сторінках цього перекладу, навіть виданий 1997 року бібліографічний покажчик «Зарубіжне франкознавство» (упорядник М. Мороз), який нарахував тільки три переклади творів Івана Франка німецькою мовою (позиції 133–135).

У яких інших соціал-демократичних часописах Німеччини вона була опублікована, встановити не вдалось.

Сам німецький переклад мав не менш трагічну історію публікації, ніж оригінал, написаний польською мовою восени 1892 року і перша згадка про якого є в листі Івана Франка до Яна Карловіча з Відня від 7 грудня 1892 року. «При тій нагоді, – писав Іван Франко, – прошу мене пробачити, я звертаюсь до Вас іще з одним проханням. Я просив про те саме і п. Попл[авського], але не отримавши від нього жодної відповіді і не маючи у Варшаві знайомих, я насмілююсь потурбувати Вас. Справа ось яка.

Перебуваючи у Відні і займаючись трохи славістикою, вечорами я написав повість. Тло її – недавні події в Галичині,

а саме – скандальний факт продажу дівчат до закордонних публічних домів і отой також скандальний процес, який відбувся кілька років тому над п. Вайс, що під вивіскою пансіонату тримала публічний дім для золотої молоді – цивільної та військової.

Усі ці скандальні речі к повісті прикриті ніби туманом; драма перенесена з суспільного ґрунту у план психологічний, так що, на мою думку, цензура не буде чинити перешкод. Я, звичайно, як добрий батько хотів би це моє дітище добре влаштувати, тим більше, що залишивши роботу в «Kurjer'і Lw[owskim]» і готуючись до захисту на ступінь доктора, потребую грошенят як для свого перебування у Відні, так і для утримання дружини і дітей у Львові.

Моє прохання полягає ось у чому: чи не могли б Ви, шановний пане, поговорити з редакторами газет чи журналів, які могли б зацікавитися моєю повістю. Твір має близько 12 аркушів (144 сторінки густого почерку більші за вісімку).

Угоду про умови публікації, гонорар і т. п. залишаю на Ваш розсуд, оскільки я не знайомий з місцевими варшавськими умовами. Я хотів би лише отримати дещо більший аванс (30–50%) після того, як у якійсь редакції приймуть мій рукопис і прочитають його; моя ситуація, про яку я згадував вище, змушує мене до такої постановки справи» [8, 368].

Це, чому Іван Франко написав повість по-польськи і не звертався з написаною повістю до редакції «Kurjera Lwowskiego», де працював, було зумовлено багатьма причинами. Найперше, він хотів, щоб справа, піднята у повісті, стала відома ширшому колу читачів і найперше у Королівстві Польському з Варшавою, як його столицею, що після поділу Польщі між європейськими імперіями було у складі Росії. Розумів, що такої повісті у Львові не надрукують. В тому був його і прорахунок…

Ян Людвік Поплавський (1854–1908), до якого найперше звернувся Іван Франко, був відомим політиком, публіцистом, співзасновником Народової Ліги, членом комітету якої був і

один з її ідеологів. У 1886 році заснував часопис «Głos», організатор святкувань конституції 3 Маја та святкувань чергових річниць повстання Костюшка проти російської тиранії. Був співредактором часопису «Przegląd Wszechpolski», від 1896 року редактор часопису «Polak». У 1902–1906 роках він редагував «Słowo Polskie». Був редактором першого та другого тому «Pism Politycznych», що вийшли 1910 року.

Належав Ян Людвік Поплавський до гарячих польських патріотів, Для нього Галичина була тим краєм, звідки має відроджуватись колишня польська імперія «од може до можа». Знав і розумів, що публікуючи повість Івана Франка, в якій ганебна работоргівля жінками, хоч і зображена «немов у тумані», найперше б'є по основах цієї суспільності, тобто польської суспільності і її моралі. Надрукувати таку повість він, звичайно, не хотів друкувати сам і не міг рекомендувати іншим видавцям.

Не маючи відповіді від Поплавського, Іван Франко звернувся до Яна Карловіча, редактора журналу «Wisła», з яким він нав'язав добрі стосунки і час від часу надсилав у його журнал свої наукові розвідки. Спектр зацікавлень Яна- Олександра Карловіча (1836–1903) був надзвичайно широкий. Він був етнографом, мовознавцем та музикологом. Був від 1887 членом Академії Наук та співзасновником (1889) і редактором «Prac filologicznych». Від цього ж 1887 року був редактором народознавчого часопису «Wisła». До його заслуг перед польською культурою належить і те, що був ініціатором і видавцем «Словника польської мови», видання якого було розпочате 1900 і закінчене 1927 роком. Окрім всього, був гарячим польським патріотом. Хоч Іван Франко переконував його у листі, що в повісті «драма перенесена з суспільного ґрунту у план психологічний», Я. Карловіч прекрасно розумів, по кому в першу чергу б'є ця нова повість Івана Франка, написана для ширшої аудиторії польською мовою і все ж Ян Карловіч звернувся з пропозицією видати повість Івана Франка до відомого книговидавця та власника від 1880 року

великої книгарні у Варшаві, що містилася на Новому Світі під ч. 41 Теодора Папроцького (1857–1895), який спеціалізувався на виданні творів польських та іноземних письменників, популярної літератури, а також книжок для дітей та юнацтва. Від 1890 року він видавав «Каталог нових книжок», а у 1887–1891 роках редагував і видавав часопис «Życie». З ним Іван Франко нав'язав контакти ще раніше і свідченням цього є лист Теодора Папроцького до Івана Франка від 28 грудня 1885 року [2, арк. 849–850]. На повість Івана Франка «Для домашнього огнища» він дивився так само, як і ті, до кого перед тим звертався Іван Франко. Та поки прийде відповідь від Теодора Папроцького Іван Франко шукає інших можливостей видати повість, бо вважає проблему, підняту у ній, не просто актуальною, а пекучою. Щодня газети переповнені повідомленнями про відкритий гендель жінками і відправлення їх у заморські публічні будинки та для обслуговування солдат армії британської корони, які вели колоніальну війну в Індії.

Уряд Галичини, ні уряд у Відні не поворухнули пальцем, щоб припинити це ганебне явище, єдине, чим могли покарати торгівців, було штрафування їх за приховування реального прибутку від бізнесу. Статті у кримінальному кодексі Австро-Угорської імперії про работоргівлю не було. Ні в польській, ні в німецькій літературі повісті про це ганебне явище так і не з'явилось.

Очікуючи на відповідь від польських видавців, Іван Франко 20 грудня повідомляє Михайла Драгоманова: «На роман свій я зачинаю тратити надію. У Відні читав його один поляк і дуже хвалив, а тут прочитала моя жінка, у котрої в тім пункті дуже вірне чуття, і звичайно охолодила мене. Дав тепер рукопис Вислоухові, почую, що він скаже. Та в усякім разі надіюсь, що обоє з жінкою перекладемо його ще тепер на російську мову. Я написав лист до «Вестника Евр[опы]» (ще з Відня) і, коротко виложивши зміст повісті, просив сповістити мене, чи прийняла б її редакція. Відповіді досі не одержав, але все-таки думаю послати туди переклад, як

буде готовий, – що буде те й буде. До німецького перекладу засяду аж опісля; о поміщенні його обіцяв мені постаратись Пернерсторфер» [8, 371].

Ні німецького, ні російського перекладу своєї повісті Іван Франко не зробив. Яка була відповідь «Вестника Европы», невідомо. Болеслав Вислоух (1856–1937) з 1887 року був редактором «Kurjera Lwowskiego».

Енгельберт Пернерсторфер (1850–1918), на допомогу якого розраховував Іван Франко, був австрійським політиком і журналістом. З 1885 до 1897 року був послом віденського парламенту, а від 1896 членом соціал-демократичної партії і одним з її лідерів. Як свідчить лист до дружини Ольги Франко від 20 лютого 1893 року, Іван Франко у неділю разом з В'ячеславом Будзиновським мав бути у Пернерсторфера [1, 49, 387]. Чи на цій зустрічі обговорювалось питання видання повісті, невідомо.

Нарешті Іван Франко дочекався відповіді від Теодора Папроцького. Він повідомляв Франка, що одержав від нього повість, а також розповів, на який гонорар можна розраховувати у випадку публікації твору. «Хоч повість, – писав він у цьому листі від 25 лютого 1893 року, – на мою думку і цілком моральна, та все ж таки в закінченні весь ефект доброго початку губиться, від чого вона стає навіть неморальна» [3, арк. 638–639].

Сказати просто, що такої повісті він не надрукує з огляду на проблеми, які компрометують основи галицької суспільності та її мораль, Т. Папроцький поки не відважувався і намагався спихнути своє небажання друкувати повість на її художню незавершеність. З того приводу зав'язалось між Іваном Франком та Теодором Папроцьким листування. Листи Івана Франка до книговидавця не збереглись. Збереглось чотири листи від Т. Папроцького, з яких три безпосередньо стосуються повісті «Для домашнього огнища» та які досі не опубліковані, хоча частково використані у статті Г. Вервеса [1, 75].

21 квітня 1893 року Іван Франко інформував Михайла Драгоманова щодо долі повісті, висланої Т. Папроцькому.

«З романом моїм, – писав він, – клопіт. Я переслав один текст у Варшаву, де книгар Папроцький обіцявся його продати якомусь накладцеві. Опісля, діставши і прочитавши роман, написав мені, що ніхто його не хоче купити і що він буде друкувати його сам і дає 75 руб. Я згодився, і він дав його цензору – і досі ніякої відповіді не маю. В Галичині його буде друкувати «Kurj[er] Lwowski». H[оме]ри, в котрих він буде друкуватися, скажу вислати Вам» [8, 391].

Сподівання Івана Франка не справдилися. «Kurjer Lwowski» повісті не опублікував.

Врешті лист Т. Папроцького від 1 травня 1893 року, в якому той дав зрозуміти, що він не погоджується з тенденцією повісті. «З двох торгівок живим товаром, – писав він у цьому листі, – одну показуєте … як зіпсуту жінку, а до другої викликаєте жалість та співчуття замість того щоб викликати відразу або презирство. Вплив повісті, в якій зідеалізовано злочинну торгівку… дуже шкідливий» [3, арк. 661–664].

Смисл критики Т. Папроцького повісті Івана Франка зводився по суті до того, що причину злочину потрібно шукати в окремій зіпсованій людині, а не в соціальному ладі. З таким трактуванням Іван Франко категорично не міг погодитись і оправдовувати польське засилля в Галичині не міг. Т. Папроцький уважав за потрібне повідомити Івана Франка, що його повісті у Варшаві ніхто не надрукує.

Відомо, що 4 травня цього ж року Іван Франко відписав Т. Папроцькому листа, але цей лист, як і всі решта листів до нього, не зберігся. Очевидно Іван Франко привів певні аргументи на користь тенденції повісті, з якими не погоджувався Т. Папроцький, і попросив відправити повість у Петербург на руки ближче невідомого для нас видавця Вєнховського (Więchowski). Очевидно, що Іван Франко повідомив у цьому листі також, що його повість буде друкуватись у газеті «Kurjer Lwowski». У листі від 13 травня 1893 року Т. Папроцький повідомив Івана Франка, що він уже вислав повість у Петербург, як той просив, а також просить, коли б «Kurjer Lwowski»

опублікував цю повість, то вислати йому відбитки з неї, і він їх закупить аж 1500 екземплярів та дасть 75 золотих гонорару, а також поверне вартість затраченого паперу [3, арк. 675–676].

Врешті стало зрозуміло, що немає чого надіятись на Варшаву і польські видавництва у Львові, а треба повість перекласти українською мовою і видавати своїми силами в доступних йому виданнях. «Нині, – повідомляв Михайла Павлика в листі від 15 вересня 1893 року, – ще зачну перекладати свій роман і за 1–2 дня вишлю Вам першу частину. Я думаю, що Ви зачніть його друкувати тепер, а з новим роком передплатникам для приманки давати видрукувані вже аркушики. Вислоух уже скинувся друкування роману в «Kurjeri Lwowskim». Пошлю польський текст до «Ateneum'a» [8, 414].

«Ateneum» був польським журналом, який славився своїм лібералізмом і виходив у Варшаві у 1876–1901 роках. З того також нічого не вийшло.

До всіх труднощів додалось і те, що Іван Франко переїхав на нове помешкання на вулицю Глибоку, 7.

Перша глава повісті була послана в Коломию, де виходив «Народ», 23 вересня 1893 року: «Посилаю Вам першу главу роману. Звістіть, чи будете друкувати і коли думаєте зачинати. Отаких або трохи довших глав є 10, значить, річ зовсім не така дуже довга» [8, 417], а в листі від 5–6 жовтня цього ж року додавав: «На титуловій картці романа друкуйте:

Для домашнього вогнища
Повість
Івана Франка.
Коломия, 1894.

Друкувати можна 600 екземпл[ярів]. Для мене буде 100, решта комплектів най іде на фонд агітаційний «Народ[Ної] волі». Ціну треба буде поставити 1 гульдена, але аж на окладці, котра надрукується при кінці» [8, 418].

Десь при кінці жовтня Іван Франко повідомив Михайла Павлика, що на днях вишле йому другу главу повісті [8, 425].

Перші півaркуша повісті (вісім сторінок) «Для домашнього вогнища» було надруковано, як і домовлялись з М. Павликом, у журналі «Народ» у вигляді додатку до нього за 1893 рік. На звороті титульної сторінки стояла присвята: «Присвячую Опанасові Мирному. Автор». Відтак на цьому і стало. Продовження не було. Друкування повісті не додало передплатників журналу «Народ». Про причини припинення повісті розповів Михайло Павлик у третій примітці до листа М. Драгоманова від 18/30 жовтня 1893 року: «Вона почала була йти додатками до «Народа» та Мик. Ковалевський рішучо сему спротивив ся (диви далі лист з Чернігова), так що я мусїв перервати друк повісти» [5, 310].

М. Ковалевський мав право так вимагати, оскільки фактично на ньому й тримався журнал, для якого він збирав кошти і розповсюджував на Східній Україні. У листі до М. Павлика він писав: «Мене дивує, що приложено повість І. Франка «Для домашнього огнища». №№ «Народу» приходять неакуратно, рідко хто одержить повний річник, значить мало надії, щоб одержати цілу повість, а повість така річ, що як не буде середніх карток, то її хоть викинь. Дивує мене, і певне інших українців здивує, чому Франко не помістив своєї повісті в «Зорі», де прочитала б її ширша публіка, як українська. Так і галицька, де би напевне з охотою помістили її незважаючи навіть на радикальний зміст, бо Франко досить значна сила, щоб звертати увагу на одміни в його поглядах. Напевно б в «Зорі» Франкові дано і знатний гонорар, котрого він не одержить тут. Нам здається, що Ваша газета не так об'ємиста щоб містити белетристику, не так багата, щоб оплачувати її, та вона власне рахує на публіку, котрій цікава ідея, факт. Котрих не вичитає в «Зорі» і інших газетах» [5, 326–327].

1897 року Іван Франко зробив спробу видати повість додатком до шостого тому свого журналу «Житє і слово». Однак вдалось надрукувати тільки 96 сторінок і в кінці цього року журнал припинив своє існування. Повністю опублікувати твір Іванові Франку вдалося таки 1897 року в одинадцятій книзі

серії «Літературно-наукової бібліотеки». Всього 149 сторінок. Повість вийшла накладом журналу «Житє і слово».

При перекладі повісті з польської мови на українську Іван Франко поробив численні зміни, головним чином в останніх її главах. Сентиментальне закінчення повісті змінено також. Розповівши про долю всіх учасників події, Іван Франко свою повість закінчує цілком в іншому ключі, ніж у польському варіанті: «На Анелиній могилі нема хреста, ні плити з написом, тільки високий, мов свічка, в своїй густій вічній зелені – вірний образ замкненої в собі енергії і незламної рішучості».

Написана польською мовою повість у 1892 році була опублікована тільки у 19-му томі п'ятдесятитомного видання творів Івана Франка. До сотої річниці від народження Івана Франка в 1955 році вийшов двотомник творів Івана Франка, перекладених польською мовою. В другому томі був переклад польською мовою вже з українського видання повісті «Для домашнього огнища», зробленого самим Іваном Франком [11, 606]. У польському перекладі твір називався «Dla ogniska domoweho». Переклад здійснили Софія та Станіслав Глов'якові. У цьому виданні повість Івана Франка була надрукована на 180–337 сторінках.

Російський переклад повісті, який мав намір зробити сам Іван Франко, був здійснений А. Дєєвим і увійшов у видання «Иван Франко. Повести и рассказы», що вийшли у Державному видавництві художньої літератури в Москві 1952 року (с. 462–577) під назвою «Ради семейного очага». Переклад був здійснений з українського оригіналу.

Незалежно від волі Івана Франка само по собі почала розв'язуватись і доля перекладу повісті німецькою мовою. Здійснила її Феліція Носсіг. Вона була 1855 року народження. Народилась у Львові у всіма шанованій єврейській родині Ігнація Носсіга. Мала сестер Гелену й Емілію та брата Альфреда. У 1873 році закінчила польську жіночу учительську семінарію. Від 1889 року виконувала функції секретаря львівського самоосвітнього товариства «Naukowa czytelnia»

(«Наукова читальня»), віце-президентом якої був товариш юності Івана Франка Ігнацій Дашинський. У 1891 році розпочала кар'єру публіцистки, публікуючи свої матеріали в «Die Neue Zeitung» (від 1898), «Ateneum», «Bluszczu», «Gazecie wieczornej» (від 1910), «Głosie», «Głosie Kobiet», що був додатком до «Kurjera Lwowskiego», «Krytyce» і «Nowym Słowie». У 1892 році організувала у Львові галицький з'їзд працюючих жінок, які представляли різні національності, професії та суспільні верстви. 1894 року виїхала до Швейцарії, а відтак у Берні захистила ступінь доктора наук з соціології. Була учасницею з'їзду польських жінок 1905 року. Багато разів була доповідачкою на різних конференціях з питання рівноправності жінки. Вважала, що жіночий рух повинен бути частиною соціал-демократичного руху. Є автором кількох праць: «Emancypacja kobiet» (1903), «Kobieta i mężczyzna. Studium psychologiczne podług dzieła Weiningera pt. «Geschlecht und Charakter» (1906). Разом з O. Weiniger є автором видання «Płeć i character. Studium psychologiczne» (Львів–Варшава–Нью-Йорк, без року видання).

Була перекладачкою з французької, польської та української мов на німецьку.

У 1880 році вийшла заміж за працівника Селянського Банку, сина гендляра молоком Ізидора Прухніка, однак одруження було невдалим і за декілька літ розпалось. Формально розвід було отримано 1894 року. У 1892 році народився її син Адам, який насправді був сином Ігнація Дашинського, але оскільки розлучення ще не було оформлене, то він отримав прізвище по офіційному чоловікові Феліції Носсіг.

У 1900 році Феліція Носсіг разом з сином переїхала жити до Парижа, звідки через два роки повернулась до Львова, бо синові потрібно було йти до школи. У 1903 році Адам розпочав науку в філії III-ої цісарсько-королівської гімназії імені Франца-Йосифа, якій пізніше було надано ім'я Тадеуша Костюшка.

На становлення та виховання хлопця мало великий вплив середовище його мами, яке і зробило з нього переконаного

соціаліста. Був учасником таємних соціалістичних організацій, а також її лідером. Навчався на філософському факультеті Львівського університету, де підпав під професора історії єврейського походження Шимона Ашкеназі (1866–1935). Став доктором наук, воював на фронтах Першої світової війни, а опісля зі зброєю в руках воював з українцями проти створення Західноукраїнської Народної Республіки.

1920 року очолив Окружний комітет польської соціалістичної партії (PPS). Жив і працював у провінційному містечку Пьотркові разом з дружиною та мамою. 1919 року в нього народилась дочка Казимира-Гальшка, яка стала дружиною відомого кінорежисера Анджея Мунка. У 1928–1933 роках був сенатором Польщі від соціалістичної партії.

З 1931 року призначений директором архіву древніх актів у Варшаві. За свої заслуги був відзначений найвищими нагородами Польщі. Видав низку монографій, що стосувались соціалістичного руху в Польщі. У Варшаві жив з матір'ю Феліцією Носсіг. Помер 22 травня 1942 року.

Братом Феліції Носсіг був Альфред (1864–1943) – різьбяр, драматург, лібретист та суспільно-політичний діяч. В молодості він пропагував ідею асиміляції євреїв, свідченням чого було видавання ним часопису «Ojczyzna». Проте через деякий час перейшов на позиції сіонізму і першим у Польщі 1887 року опублікував ідейні засади цього руху під назвою «Próba rozwiązania kwestii żydowskiej». Був учасником Першого конгресу сіоністів у Базелі, де мав конфлікт з єврейського питання з теоретиком єврейської держави Теодором Герцлем. До початку Другої світової війни мешкав у Берліні. Після вибуху війни переїхав у Варшаву, де потрапив у гетто і намагався наладити співпрацю з нацистами та отримати від них згоду на еміграцію євреїв з Європи. Після вибуху повстання в гетто у січні 1943 року зрадив плани общини, за що бойова організація цієї общини скарала його смертю. Вирок було виконано 22 лютого 1943 року .

Феліція Носсіг померла у Варшаві у вересні 1939 року.

Невідомо де і коли потрапив у руки Феліції Носсіг польський варіант повісті Івана Франка «Для домашнього огнища», який не міг не зацікавити її, оскільки проблема в повісті стосувалась становища жінки, боротьбу за права якої Феліція Носсіг розглядала як складову частину програмних дій соціал-демократизму. Повість, як скаржився Іван Франко у вже цитованій записці [1, 19, 496], була перекладена на німецьку мову без порозуміння з ним. Очевидно, Феліція Носсіг усвідомлювала, що надрукувати повість польською мовою буде неможливо ні в Галичині, ні у Королівстві Польському під протекторатом Росії, тому вирішила перекласти її німецькою і розіслала у відомі їй соціал-демократичні видання Німеччини та Австро-Угорщини. Наскільки швидко був здійснений цей переклад, свідчить лист віденського адвоката і знайомого Івана Франка по роботі в газеті «Kurjer Lwowski» Йозефа Ціпсера до нього від 15 вересня 1893 року, в якому той повідомляє, що від дрезденського видавця Е. Пєрсона дістав пакунок з перекладом повісті «Для домашнього огнища» німецькою мовою і просить , що з тим пакунком робити [4, арк. 125–126].

8 серпня 1894 року Феліція Носсіг просить Івана Франка, щоб він звернувся безпосередньо до Віктора Адлера (1852–1918), відомого соціал-демократа і редактора віденської газети «Arbeiterzeitung», аби дістати від нього надісланий нею для публікації переклад повісті «Для домашнього огнища», бо вона з допомогою брата хоче спробувати помістити її в один з віденських часописів (лист № 1 даної публікації).

Іван Франко попросив забрати цей переклад у Віктора Адлера від Йозефа Ціпсера, але цього зробити не вдалось, бо він з сім'єю на літній відпочинок виїжджає на село і у Відні появляється на короткий час дуже рідко [3, арк. 937–938].

Не щастило перекладу аж до 1898 року, поки його не було надруковано у додатку до газети «Vorwärts».

Наступні листи Феліції Носсіг до Івана Франка пов'язані з перекладом на німецьку мову «Історії України-Руси», в яких відкривається цілком невідома роль Івана Франка у цій

справі, хоча частково про неї розповів і сам Іван Франко у статті «Ще у справі одної рецензії й її рецензентів», яка була надрукована в № 253 газети «Діло» від 23 листопада 1907 року і яка не увійшла до 50-томного видання творів Івана Франка, а вперше у наш час опублікована у виданні «Іван Франко. Мозаїка» [10, 196–201]. «Поки перейду, – писав Іван Франко [10, 197], – до самої речі, не завадить сказати кілька слів про історію перекладу книжки проф. Грушевського на німецьку мову. Знайти відповідну силу для доконання такого перекладу було незвичайно трудно; на це треба було фахового історика, який би не спотикався на самих елементарних трудностях тексту, а заразом такого чоловіка, що вмів однаково добре українську і німецьку мови. Ні один із наших молодих істориків не мав ані часу, ані охоти братися до такої великої і важкої праці, і проф. Грушевському удалося по довших заходах приєднати для неї паню д-ра Феліцію Носсіг, докторизовану на однім із німецьких університетів, відому не тільки зі своїх публіцистичних та наукових праць на польській і німецькій мовах, але також із численних і гарних перекладів із української мови на німецьку. З її пера вийшли німецькі переклади деяких творів Стефаника і моєї повісті «Для домашнього огнища», що був друкований в Unterhaltungsblatt des «Vorwärtis» у Берліні 1898 р. в н-рах 42–74. На жаль, наукові інтереси пані д-ра Феліції лежать більше на ґрунті соціології, ніж на історичнім, а її знання української мови, вповні достаточне для перекладів белетристики, оказалося вповні недостаточним при перекладанню наукового твору. Які язикові несподіванки містив її переклад, сего годі збагнути найбуйнішою фантазією. Досить буде сказати, що вона систематично перекладала Трипілля на Tripolis, Первольф на Wärwolf, устрій на Constitution або Einrichtung, міграцію на Emigration, тисяцкий на Tausendmann і т. д. Про якийсь зв'язок, про дійсне зрозуміння тексту і відповідну передачу його німецькою мовою не було дуже часто ані мови: в таких місцях вона латала текст своїми власними концептами, від

яких аж коробило читача. Оттут-то ждала проф. Грушевського і мене важка, майже дволітна праця над осиленням того перекладу і надання йому більше людської подоби. Додайте до того непідготованість львівських наборщиків, які не лише при відчитанню рукопису робили масу помилок, але не менше легкодушно поводилися з коректою, так що по четвертій або по п'ятій коректі нам лишалися несправлені похибки, то будете розуміти наше положення і ту дволітню боротьбу, яку довелося перевести з тим перекладом».

Про проблеми, які виникали при перекладі цієї праці німецькою мовою, оповів у своїй монографії В. Тельвак [6, 75–100]. Як відомо, перший том «Історії України-Руси» М. Грушевського вийшов у Львові 1898 року. Ідея його перекладу Феліцією Носсіг виникла у 1903 році і свідчення того є її лист до Івана Франка від 12 листопада 1903 року про невдалу зустріч, яка мала відбутись у Львові у відомій Віденській кавярні (лист № 2). Іван Франко залучив до цього перекладу Феліцію Носсіг через Ядвігу Чайковську, одну з відомих діячок галицького жіночого руху. Ще перед тим Іван Франко залучив Феліцію Носсіг до перекладів і свідченням того є лист до М. Грушевського з листопада-грудня 1901 року: «З Носсіговою ще не бачився, та написав їй інструкцію і лишив переклад» [9, 197]. У коментарях до цього тому зазначено: «Яку саме інструкцію написав І. Франко, точно невідомо. Можливо, йдеться про переклад праці невідомого автора про князя Володимира, що зберігається в Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові (ф. 401, оп. 1, од. збер. 34). Рукою І. Франка на полях цього перекладу написана така інструкція: «1. Перекладати т о ч н о, із словником у руці, а не вдаватися в здогади. 2. Писати латинськими буквами, руські імена транскрибувати ч е с ь к о ю правописсю (Vladimir, Volyń, Halič, Kijev). 3. Писати старанно і лишати маргінес на боці» [9, 526].

Переклад твору посувався доволі швидко, але спотикався на цілу низку проблем, які і видно з листів Феліції Носсіг до

Івана Франка, і вже 14 жовтня 1904 року був готовий переклад першого тому і Феліція Носсіг просила прислати їй для перекладу другий том.

Ті місця монографії, які не могла перекласти Феліція Носсіг, перекладав Іван Франко і свідченням його роботи над «Історією України-Руси» є лист до дружини Ольги Франко з Кут від 26 серпня 1905 року: «Зрештою нуджуся, перекладаю решту історії Грушевського» [9, 272].

В листопаді 1905 року Михайло Грушевський написав вступне слово, в якому при кінці зазначив «Die Uebersetzung wurde von der Frau Dr. Felicia Nossig und teilweise von Dr. Ivan Franko ausgeführt, der fuch die Redaktion der Uebersetzung , wie oben gesfgt, auf sich nahm, sowie auch die ausführlichen Namen-und Sachregister speziell für diese Ausgabe zusammengestellt hat» *(Переклад виконала п. д-р Феліція Носсіг і частково до перекладу долучився д-р Іван Франко. Він також взяв на себе редакцію перекладу та упорядкування іменного і предметного покажчика – нім.).*

Німецький переклад праці М. Грушевського вийшов 1906 року. На титульній сторінці він мав напис: «Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) Volkes von Michael Hruševśkyj g. Professor in Lemberg. I. Band. Ungeschichte des Landes und des Volkes Anfänge des Kiever Staates. Autorisierte übersetzung aus der Zweiten ukrainischen ausgabe / Kommissijnverlag von B. G. Teubner in Leipzig 1906». *(«Історія українського (руського) народу, написана М. Грушевським (професор, Львів). Том І. Передісторія земель і народів на початку Київської держави. Авторизований переклад другого українського видання. Комісійне видання Б. Г. Тойбнера, Лейпціг, 1906).* Після закінчення передмови М. Грушевського було приведено список помилок, які були виявлені, коли вже було закінчено друкувати корпус книги. Тих друкарських помилок було 16. Видання мало 753 сторінки друку.

Поява цієї книги мала великий резонанс і була схвально зустрінута істориками. Звичайно, що, як кожна поважна іс-

торична праця, вона викликала і певні зауваження. Її поява викликала неадекватну реакцію з боку москвофільства, зокрема професора Чернівецького університету Володимира Мільковича (Milkowicz), який виступив з різкою критикою на сторінках «Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung» («*Повідомлення Інституту австрійських історичних* досліджень») у статті «Hruševśkzi Michael, Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd. Leipzig, Teubner, 1906». Ця стаття була опублікована у 38-му томі на сторінках 527–535 за 1907 рік.

Стаття В. Мільковича дала привід москвофільській та консервативній пресі розпочати дискусію з явною метою применшити значення праці М. Грушевського. Торкнулась ця дискусія і помилок, які виявив В. Мільковіч у ній, і з властивою йому запопадливістю накинувся на них, применшуючи все позитивне в цій книзі. Безумовно, що ця критика В. Мільковича зачепила Івана Франка і він відповів йому вже цитованою статтею «Ще у справі одної рецензії й її рецензентів». «Ну, та й натішилися наші патріоти забавочкою, – писав у цій статті Іван Франко, – яку з доброго дива кинув перед них п. Милькович! Ну, та й відгуляли з правдиво гуронським вереском той танець на могилі ворога, якого нібито доконав п. Милькович своїм острим томегауком! І старий фарисей із «Руслана», і молодий блазень із «Галичанина», аж пінячись, аж вифиркуючи, бігли наввипередки, хто з них більше вирпне лайки і наробить скандалу. Про перший обов'язок критика і публіцист – сконтролювати критиковане діло і переконатися на власні очі, наскільки правдиві піднесені проти нього закиди, вони ані не подумали. Вони ж ласі на ковбаси і раді готовенькому, їм аби лише погуляти вволю на немилих собі ворогах.

Розуміється, в очах розумних людей сей гуронський танець ані на хвилину не перестав бути тим, чим був на правду – диким вибриком ненависті і злоби, некультурним і в своїх мотивах і в своїм переведенню. Чи швидко і в них наступить

отверезення, не відомо: про них навпаки можна би сказати, перефразуючи Шевченка:

Раз налите їддю серце
Ввік не похолоне.

Не бажаючи вдаватися в полеміку з такими гуронами, я погляну лише на той ґрунт, на якім відбувався їх скажений танець, а там нехай судять безсторонні люди, не засліплені злобою та ненавистю. В критику історичних кпин п. Мильковича не думаю вдаватися, бо тут уже розправився з ним д-р С. Томашівський. Займуся лише язиковими закидами, які так несказано врадували наших дорослих патріотів.

Попробуймо розібрати їх детально і зрозуміти, наскільки вони оправдані» [10, 196].

Іван Франко розповів про причину походження всіх помилок у книзі, висміяв претензії рецензента стосовно «язика та стилю книги», закінчив свою статтю наступним чином: «Думаю, що цього досить для характеристики духового й наукового рівня рецензії п. Мильковича. Що ж до наших публіцистів, які не мали настільки почуття власної гідності, щоб хоч на хвилю застановитися над вартістю тих закидів, і без огляду пустилися розтоптувати в своїх газетах ті духовні екскременти чернівецької мудрості, то їм можна лише побажати веселої забави» [10, 200].

Листи Івана Франка до Феліції Носсіг не виявлено, хоча такі були. Листи ж її до Івана Франка друкуються тут зі збереженням всіх особливостей тексту. Вони є цінним доповненням до питання перекладу повісті «Для домашнього огнища» і, особливо, до питання про роль Івана Франка у роботі над перекладом «Історії України-Руси» М. Грушевського німецькою мовою.

№ 1

Mauer, 8 sierpnia 1894

Szanowny Panie!

Przed wyjazdem ze Lwowa prosiłam Sz. Pana o wydostanie od Dra Adlera tłumaczonej powieści «U domoweho ogniska», bo chciałam ją pośrednictwem brata umieścić w Sztutdgardskiej Verlags-Anstalt. Ośmilam się obecnie przypomineć sz. Panu przyrzeczenie to, ponieważ nadarza mi się także sposobność umieszczenia jej w jednym z piśm wiedeńskich – coby wcalie nie przeszkadzało drukowaniu przez Verlags-Anstalt. Ale przedowszystkiem muszę ją mieć w ręku. Dr. Adler wprawdzie obecnie wyjechał na wieś, ale przez redakcyę Arbaitztg. możnaby się dostać do niego, a on wydałby polecenie wydania tej powieści, która zresztą dla ronotniczego piśma nie odpowiednia i zbyt dobra.

Będę teraz w ogóle miała więcej sposobności umieszczania tłumaczeń, gduby więc sz. Pan łaskaw był przysłać mi jakieś mniejsze rzeczy swoje nowe, lub dawniejsze, ale nie tłumaczone – lub też jakie nowelki, lub powieści innych autorów ruskich – z którymi niestety mało mam znajomości. Byłabym sz.Panu bardzo zodowiązaną. Tylko muszą to być rzeczy dość senzacyjne i zajmująco pisane, tak jak np. powieść, którą tłumaczyłam, bo tutejsza publiczność żąda aby się w każdym odcinku «coś się działo».

Prosząc sz. Pana o oświadczenie szanownej Żonie wielu serdecznych ukłonów zostaję z serdecznem pozdrawiniu i należytym szacynkiem

Felicya Próchnikowa
Mój adres odecny:
F. P. Mauer bei Wien, Hauptstrasse, 39.

ІЛ, ф. 3, № 1609, арк. 393–394. Рукопис. Оригінал

Мауер, 8 серпня 1894 [року]

Шановний Пане!

Перед виїздом зі Львова я просила Ш[ановного] Пана дістати від д-ра Адлера[1] перекладену повість «У домового огнища»[2], бо хотіла її за посередництвом брата[3] помістити в Штудтгардському видавництві Verlags-Anstalt[4]. Осмілююсь одночасно з тим пригадати ш[ановному] Пану цю обіцянку.

Поскільки мені трапляється нагода помістити її в однім із віденських часописів, що взагалі не вадило би її надрукувати у Verlags-Anstalt. Але для цього, перш за все, я мушу мати її в руках. Др. Аддер хоча насправді зараз виїхав на село, але через редакцію Arbaitztg[5] можна би дібратись до нього, а він розпорядився би видати цю повість, яка, зрештою, для робітничого часопису є невідповідною і занадто доброю.

Я тепер взагалі буду мати більше можливості поміщення перекладів, коли б тільки ш[ановний] Пан був ласкавим прислати мені якісь менші свої твори нові , або ж давніші, але не перекладені, або ж якісь новели чи повісті інших руських авторів, з якими, звичайно, я мало знайома. Я була би ш[ановному] Пану дуже зобов'язана. Тільки ці твори мають бути сенсаційними і захоплюючими, як нпр. повість, яку я перекладала, бо тутешня громадськість хоче, аби «щось би діялось» у кожнім уривку .

Просячи ш[ановного] Пана передати шановній Дружині багато сердечних поклонів, зістаю з сердечним поздоровленням і належним пошануванням

Феліція Прухнікова
Моя теперішня адреса:
F. P. Mauer bei Wien, Hauptstrasse, 39.

№ 2

Lwów, 12/XI 1903 [року]
Ul. Ossolińskich, l. 11, III schody

Wielmożny Panie!

W niedzielie byłam w południe w kawiarni Wideńskiej, chcąc się widzieć z sz. P. Doktorem w sprawie tłumaczenia dla prof. Hruszewskiego, o ktorem zs.Pan mówił pani Czajkowskiej. nie zastałam sz. Pana, żaś na pracy tej żależy mi bardzo, przeto ośmiałam się prosić sz. Pana o łaskawe poinformuwanie mnie czy i jak mogłabym o tej sprawie porozumieć się z p.prof. H.

Za przesłaną mi książkę dzienkuję uprzejmie, ukończyłam już przekłady i wyślę je do Monachium.

Prosząc uprzejmie o rychłą odpowiedź i załączając z góry podziękowanie kreslę, z wysokim poważeniem

Dr. Felicya Nossig

ІЛ, ф. 3, № 1620, арк. 575–576. Рукопис. Оригінал

Львів, 12/XI 1903 [року]
вул. Оссолінських, № 11, III сходи

Високоповажний Пане!

В неділю пополудні я була у Віденській[6] каварні, маючи намір побачитися з ш[ановним] П[ом] Доктором у справі перекладу для проф. Грушевського, про який ш[ановний] Пан говорив пані Чайковській[7]. На жаль, не застала ш[ановного] Пана, але на тій праці мені дуже залежить, через що осмілилась просити ш[ановного] Пана бути ласкавим поінформувати мене чи і як я б могла в тій справі порозумітися з п. проф. Г.

За пересланy мені книжку люб'язно дякую. Я закінчила вже перекладі і вишлю їх до Монако.

Просячи люб'язно про скору відповідь і залучаючи наперед подяку, підписуюсь з високою повагою

Др. Феліція Носсіг

№ 3

Lwów, 4/XII 1903

Wielmożny Panie!

W załączeniu posełam przekład zakreślonego ustępu, spodziwając się iż wypadnie on ku zadowoleniu p. Prof. H. W każdym razie, sądzę, że autor powinien z tłumaczem wspólnie przeczytać, przekład, przynajmniej pierwszych kilku arkuszy, ażeby porozumieć się co do nazw ruskich lub i innych, ewentualnie zajść mogących trudności. W krótkim czasie, gdy włożę się zupełnie w sposób pisania autora,będzie to niepotrzebnem.

Oczekuję obecnie dalszych informacje ze strony p. prof. H., a WPanu składam serdeczne podziękowanie za łaskawe podjęcia się pośrednictwa w tej sprawie.

Z wysokiem poważaniem

Dr. Felicya Nossig

ІЛ, ф. 3, № 1633, арк. 59–60. Рукопис. Оригінал

Львів, 4/XII 1903 [року]

Високоповажний Пане!

У додатку [до цього листа] посилаю переклад перекресленого уривку, сподіваючись, що він припаде до задоволення п. проф. Г. У кожнім разі, думаю, що автор повинен з перекладачем разом прочитати переклад, принаймні, перші кілька аркушів, щоби порозумітись щодо тих чи інших назв руських або й інших, з огляду на очевидні труднощі, які можуть трапитись. Через деякий короткий час, коли увійде в спосіб писання автора, це вже буде непотрібним.

Очікую зараз дальших вказівок зі сторони п. проф. Г., а В[исокоповажаному] Панові складаю сердечну подяку за ласкаве прийняття на себе посередника в тій справі.

З високою повагою
Др. Феліція Носсіг

№ 4

Lwów, 16/VII 1904

Wielmożny Panie!

Nie otrzymałam jeszcze dalszych arkuszy od p.prof. Hruszewskiego , a wyjedżam we wtorek o 7-mej rano – już nie do Kosowa, ale do Tartarowa za Jaremczem. Byłabym sz.P. Doktorowi bardzo obowiązaną, gdyby Wpan był łaskaw spowodować przesłanie mi tych arkuszy jeszcze przed moim wyjazdem, bo kończę już ostatni, a chciałabym pilnie pracować na wsi.

Z serdecznym pozdrowieniem
F. Nossig

ІЛ, ф. 3, № 1633, арк. 61–62.
Рукопис. Оригінал. На конверті адреса:
«Wpan Dr. Iwan Franko. Lwów, ul. Poninskiego (Wulka)»

Львів, 16/VII 1904 [року]

Високоповажний Пане!

Я ще не одержала дальших аркушів від п. проф. Грушевського, а виїжджаю у вівторок о 7-мій рано – вже не до Косова, але до Тартарова за Яремчем[8]. Я була б ш. п. Доктору дуже зобов'язана, коли б В[исокоповажаний] пан міг би посприяти переслати мені ті аркуші ще до мого виїзду, бо закінчую вже останній, а хотіла би пильно працювати на селі.

З сердечним вітанням

Ф. Носсіг

№ 5

Lwów, 14/X 1904

Wielmożny Panie!

Ukończyłam pierwszy Tom Historyi i przysyłam ostatnie arkuszy. Proszę o łaskawe uwiadomienie mnie czy P. Prof. Hruszewski zadecydował już co się ma stać z «przymitkami» i czy mam ją tłumaczyć. Jest ich 8 arkuszy. Jeżeli nie, to może WPan zechce przesłać mi pierwsze arkusze drugiego tomu, aby nie tracić czasu.

Z wysokiem poważaniam
F. Nossig

ІЛ, ф. 3, № 1633, арк. 63–64. Рукопис. Оригінал

Львів, 14/X 1904 [року]

Високоповажний Пане!

Я закінчила перший том Історії[9] і присилаю останні аркуші. Прошу ласкаво повідомити мене, чи п. проф. Грушевський вже вирішив, що робити з «примітками» і чи мені їх перекладати. Їх є 8 аркушів. Якщо ні, то може В[исокоповажаний] П захоче прислати мені перші аркуші другого тому, аби не тратити часу.

З високою повагою
Ф. Носсіг

№ 6

Wielmożny Panie Doktorze!

Wykończyłam dalsze 3 arkusze i załączam ją tu. Ułożywszy się w tę pracę mogłam dopiero ocenić jej rozmiary i doszłam do przekonania, że cena 8 zł. za arkusz jest stanowczo zbyt niska i nie odpowiada ogólnie nawet u nas przyjętej normie. Otrzymałam obecnie od Towarzystwa Nakładoweho przekład socyologicznej pracy Simpla z francuzkiego i płacą mi od zwykłego arkusza druku mały format 10 zł . Arkusze zaś ruskie, które tłumaczę, zabardzo duże i do tego połowa petitem. Sądze zatem że p.prof. H. zechce zgodzić się – za łaskawem wstawieniem się Pana Doktorza, na cenę 10 zł. od arkusza, co z pewnością w stosunku do ułożonej pracy nie jest wygórowanym żądaniem.

Proszę również o łaskawe wypłacanie honorarium [...] po 4 oddanych arkuszach.

Przepraszając sz. Pana Doktora za trudzenia Go w tej sprawie, łącze wyrazy wysokiego poważania.

Felicya Nossig

ІЛ, ф. 3, № 1633, арк. 65–66. Рукопис. Оригінал

Високоповажний Пане Доктор!

Я викінчила дальші 3 аркуші і залучаю їх тут. Увійшовши в ту працю тільки тепер зуміла оцінити її розміри і дійшла до переконання, що ціна 8 зол. за аркуш є без сумніву занизькою і взагалі навіть не відповідає прийнятій у нас нормі. Я дістала звичайно від Видавничого Товариства переклад соціологічної праці Сімпля з французької і платять мені від звичайного аркуша малого формату друку по 10 зол. В цей же час руські аркуші, які перекладаю, завеликі і до того ж; половина петитом. Думаю, отже, що п. проф. Г. захоче погодитись – за люб'язним заступництвом Пана Доктора, на ціну 10 зол. від аркуша, що з справді у стосунку до вкладеної праці не є непомірним бажанням. Одночасно прошу про люб'язну виплату гонорару [...][10] за 4 відданих аркуші.

Перепрошуючи ш. Пана Доктора за Його старання в цій справі, долучаю вираз Високої поваги.

Феліція Носсіг

№ 7

Wielmożny Panie Doktorze!

Powrociłam wczoraj do Lwowa i przysyłam to co podczas mego pobytu w Dorze zdołałam napisać: 6 i 7 arkuszy. Niestety nie mogłam tylo pracować, ile zamierzałam, a to z powodu bardzo przykrych stosunków wsród jakich się tam znalazłam. Wkrótce przyślę znowu dalszę partyę.

Zwracam uwagę Wpana, że niektóre z tekstów staroruskich tłumaczyłam o ile mogłam ją zrozumieć, a inny zmuszoną byłam opuścić, bo w słowniku wielu z tych wyrazów niema.

Proszę uprzejmnie o łaskawe przysłanie honorarium, jak zwykle z wysokiem poważaniem

Dr. Felicya Nossig

ІЛ, ф. 3, № 1621, арк. 105. Рукопис. Оригінал

Високоповажний Пане Доктор!

Повернулась вчора до Львова і посилаю те, що зуміла написати під час мого побуту в Дорі[11]: 6 і 7 аркуші. На жаль, не змогла зробити стільки, скільки замірювалась і це тільки через дуже прикрі стосунки, серед яких я опинилась. Незабаром пришлю знову дальшу партію.

Звертаю увагу Пана, що деякі з староруських текстів я перекладала наскільки змогла їх зрозуміти, а інші вимушена була пропустити, бо в словнику багато з тих виразів нема.

Прошу уклінно про ласкаве присилання гонорару, як завше з високою повагою

Др. Феліція Носсіг

ПРИМІТКИ

1. *Адлер Віктор* (1852–1918) – один з лідерів австрійської соціал-демократії, редактор її центрального органу «Arbeiterzeitung» (Відень).
2. Мова про повість «Для домашнього огнища» німецькою мовою. Перекладач цю назву переклала як «Am häusslichen Herd», тобто «Біля домашнього огнища» і під також назвою ця повість була опублікована у №№ 42–74 додатку газети des «Vorvärts» за 1898 рік, що була центральним органом соціал-демократичної партії Німеччини. У фонді Івана І. Франка в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка зберігаються досі неопублікований лист В. Адлера до Івана Франка з 1898 року та два листи його дружини Емми з 1893 та 1894 року.
3. *Носсіг Альфред* (1864–1943) – різьбяр, драматург, лібретист, політичний діяч.
4. Одне з найпотужніших німецьких видавництв, засноване у 1831 році, яке видавало книжки видатних письменників, вчених, архітекторів, а також видатних політиків та публіцистів з Німеччини та Європи. Зокрема, тут вийшли книги дванадцяти лауреатів Нобелівської премії, чотирьох президентів і тринадцяти канцлерів Німеччини. Список авторів включає в себе Конрада Аденауера, Теодора Хойса, Таню Бліксен, Чарльза Діккенса, Альберта Ейнштейна, Теодора Фонтані, Еріха Кестнера, Еріха Фромма, Ле Корбюзьє, Сару Кірш, Карлоса Фуентеса, Хосе Ортегу-і-Гассета, Марселя Райх-Раницького, Льва Толстого, Еміля Золя та багатьох інших.
5. Часопис центрального органу австрійських соціал-демократів і соціалістичної партії Австрії. Він був наступником забороненого 1889 року в Австро-Угорщині журналу «Gleichheit» («Рівність»). Перший номер часопису вийшов 12 липня 1889. З 1 січня 1895 року він був щоденною газетою. Видання було припинене 24 січня 1992 року.
6. Кав'ярня на теперішньому проспекті Свободи біля пам'ятника Т. Шевченку. Найстарша в Україні і друга в Європі. Відкрита на зразок кав'ярні у Відні (звідти і назва). Тут любили збиратись письменники, науковці та артисти Львова. Частим її гостем був й Іван Франко, який працював неподалік неї.
7. *Чайковська Ядвіга* (?–?) – галицька феміністка. Товаришка Феліції Носсіг, знайома Івана Франка.
8. Тобто Татарів – село за Яблунецьким перевалом. Як і Яремче, було курортною місцевістю.
9. Мова про «Історію України-Руси» М. Грушевського.
10. Слово не відчитується

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вервес Г.* Проблематика польських повістей І. Франка // Радянське літературознавство. – 1963. – № 3. – С. 64–82.
2. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів. – Ф. 3. – № 1603.
3. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів. – Ф. 3. – № 1612
4. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів. – Ф. 3. – № 1614.
5. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Т. 7 (1892–1893) / Зладив Михайло Павлик, видав Др. Лев Когут. – Чернівці, 1911. – 343 с.
6. *Тельвак В.* Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX ст.) – К., Дрогобич: Вимір, 2008. – 494 с.
7. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. 19 – 502 с.
8. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 49. – 810 с.
9. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 50 – 703 с.
10. *Франко І.* Мозаїка: із творів, що не увійшли в Зібрання творів: у 50 т. / упор. З. Франко, М. Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – 432 с.
11. *Franko I.* Utwory wybrane / Tłumaczyli Zofia i Stanislaw Głowiakowie. – T. 2. – Warszawa: Czytelnik, 1955. – 606 s.

РОМАН ГОРАК, ЯНА ГАЛАБУРКА

НЕВІДОМИЙ ПЕРЕКЛАД І НЕВІДОМІ ЛИСТИ АДОЛЬФА АТЛАСА ДО ІВАНА ФРАНКА

Про листи Івана Франка до станіславського концепіста адвокатської контори Адольфа Атласа, який переклав декілька віршів Івана Франка, в тому числі «Каменярі», «Якби ти знав, як много важить слово» і надіслав їх йому для оцінки, вперше повідомила на сторінках часопису Львівської спілки письменників «Жовтень» у № 5 за 1960 рік старший науковий працівник Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка М.Давидова у статті «Нові матеріали з музею Івана Франка». В цій статті автор публікації навела два листи Івана Франка до Адольфа Атласа в перекладі українською мовою, повідомивши, що «станіславський адвокат Адольф Атлас перекладав твори Шевченка і Франка на німецьку мову». Як опинились листи Івана Франка в фондах музею, автор публікації не повідомляла.

Ці два листи мовою оригіналу та в новому перекладі українською мовою були опубліковані у 50-му томі 50-томного видання творів Івана Франка [3, 417–418]. В коментарях до цих листів повідомлялось про особу Адольфа Атласа, що він «адвокат, жив і працював у Станіславі (Івано-Франківську), перекладав німецькою мовою твори Т. Шевченка та І. Франка».

Як могли потрапити ці два листи Івана Франка до фондів музею Івана Франка достовірно встановити не вдалося. Відомо, що весь архів письменника та його бібліотеку, які до того

зберігались в НТШ, у 1950 році всупереч заповіту письменника було забрано у Київ, хоча спочатку планувалось передати їх у новостворений музей Івана Франка, в якому вже після розпорядження про його створення у 1940 році відразу розпочалась активна робота по збиранню меморіальних речей по Івану Франку, в тому числі і його листів серед друзів та знайомих. До початку Другої світової війни таки вдалось перевести у музей частину бібліотеки Івана Франка, однак з початком війни музей був закритий, частина експонатів була передана на збереження у Національний музей у Львові, частина, в тому числі документація музею та підготовані до друку дві книжки про життя і творчість Івана Франка, матеріали до якої зібрали працівники музею, були передані на збереження до НТШ, з яких назад до музею повернулась тільки дуже незначна частина. Велика частина матеріалів, як нещодавно виявилось, потрапила в рукописний фонд Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Цілком ймовірно, що з матеріалами, які повернулись назад у музей і були згадані листи Івана Франка. На жаль, книги вступу експонатів у музей почались вестись тільки з 20 червня 1948 року, коли його директором був Тарас Іванович Франко. Фіксації документів, що надійшли у фонди, перед війною не проводилось, а тому, коли насправді поступили листи А. Атласа, невідомо.

У заведеній книзі вступу під порядковим № 29, зробленим 2 грудня 1948 року, зареєстровано: «Переклад однієї поезії Івана Франка на німецьку мову юристом з Станіславова Адольфа Атласа і власноручні виправлення Іваном Франком. Зверху в правій стороні аркуша автограф на німецькій мові з підписом Iwan Franko 30.X/1914».

Того ж дня у цю ж книгу був вписаний під № 30 лист Івана Франка до Адольфа Атласа від 30 квітня 1914 року «на німецькій мові, закопертований», тобто у конверті, а також під № 31 лист Івана Франка «з приводу перекладу». Як зазначено у книзі, лист також писаний по-німецьки і «закопертований». У всіх випадках у графі «Звідки та від кого надійшла річ до

музею та документ вступу» зазначено: «Розшукано в архіві музею». Цей запис наводить на думку, що листи були розшукані працівниками музею на час створення музею у 1940 році у самого Адольфа Атласа або ж його рідних.

У новій «Книзі вступу експонатів основного фонду Львівського державного літературно-меморіального музею Івана Франка», ведення якої було розпочато 2 квітня 1960 року, поезія Івана Франка в перекладі на німецьку мову дістала інвентарний номер «Мем. 75» і порядковий номер книги вступу 274. Він мав конверт, адресований І.Франком. Лист Івана Франка від 30.04.1914 року дістав інвентарний номер «Мем. 76» і порядковий номер книги вступу 275, лист Івана Франка, що раніше мав номер по книзі вступу 31, тепер дістав інвентарний номер № «Мем. 77» і порядковий номер книги вступу 276. Цей лист був також із конвертом, адресованим Іваном Франком.

На жаль, ні в першопублікації листів у «Жовтні», ні в публікації у 50-томному виданні згадки про конверти, а також адреси до Адольфа Атласа, написаної рукою Івана Франка, не згадувалось. В обох випадках на конвертах значилась наступна адреса: «Hochwohlgeboren Herr Adolf Atlas, Rechtskandidat Stanislau, Ringsplatz, 16 (Високоповажаний пан Адольф Атлас. Кандидат у юристи, Станіслав. Площа Ринок, 16)».

Саме ця адреса і стала вихідною точкою для встановлення особи Адольфа Атласа.

У відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка збереглося три листи Адольфа Атласа до Івана Франка, які не датовані. Перший з тих листів, виходячи із змісту, такий:

№ 1

Euer Hochwohlgeboren!

Seit einigen Jahren beschäftige ich mich mit Vorliebe mit den Schöpfungen der ukrainischen Literatur und ich muss es offen gestehen, dass

mich am moisten die Schöpfungen Euer Hochwohlgeboren in Entzücken versetzen. Es sind speziell die allgemein menschlichen Motiven, die mich zum enthusiastischen Verehrer Ihrev Gedichte machten, es ist diede nackte Wahrheit, die mein Herz so ergreift, wenn ich die Schöpfungen Euer Hochwohlgeboren lese. Bitte mich daher zu verstehen, wenn ich es wage, eine freie Übersetzung des Gedichtes «Каменярі» Euer Hochwohlgeboren zur gefälligen Kritik zu unterbreiten, die mir von solch kompetenter Seite nur zur Ehre gereichen kann.

Indem ich meiner tiefsten Verehrung Ausdruck gebe zeichne mich mit vorzüglicher Hochachtung

Adolf Atlas, Rechtskandidat
Stanislau, Ringsplatz, 16

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 5–54. Рукопис. Оригінал

Ваша високоповажність!

Уже кілька років я з пристрастю займаюся творами української літератури і мушу відверто зізнатися, що найбільше захоплення викликають у мене твори Вашого Високоблагородія. Це якраз ці загальнолюдські мотиви, це ця чиста правда, яка дістається до мого серця, коли я читаю вірші Вашого Високоблагородія, зробили з мене палкого шанувальника Ваших віршів. Тому прошу мене зрозуміти, коли я насмілююся представити свій вільний переклад вірша «Каменярі» Вашій милостивій критиці, яка з такого компетентного боку додасть мені тільки честі.

З почуттям найщирішої шани засвідчую Вам свою глибоку повагу

Адольф Атлас, юристкандидат
м. Станіслав, Рінгплац, 16

На цей лист Іван Франко відписав Адольфу Атласу листа, датованого 17 квітня 1914 року, в якому повідомив, що поробив у висланому перекладі деякі правки. Цей лист Івана Франка в перекладі українською мовою вперше було надруковано у журналі «Жовтень» [1], а відтак німецькою та українською мовами під № 389 у 50-му томі 50-томного видання творів Івана Франка [3, 417], який поміщаємо тут за цим виданням:

Lemberg, den 17. April 1914

Geehrter Herr!

Ihren liebenswürdigen Brief habe ich heute erhalten und Ihre Übersetzung hie und da korrigiert. Sie könnte vielleicht bei eingehender Bearbeitung verbessert werden.

Besonders wäre es wünschenswert, die Verse so umzubauen, daß die Cäsuren in der Mitte jedes Verses männlich wären wie im Original; so wie es ist, scheint der Rhythmus etwas verworren und schwerfällig. Ich schicke Ihnen Ihre Handschrift zurück und verbleibe hochachtungsvoll.

D-r Iwan Franko.
Poniriski-Gasse, 4

Львів, 17 квітня 1914 р.

Шановний пане!

Сьогодні я одержав Ваш люб'язний лист. У Вашому перекладі зробив деякі правки. При детальнішому опрацюванні його, мабуть, можна було б вдосконалити.

Вельми бажано було б перебудувати віршовані рядки так, щоб цезури всередині кожного вірша стали чоловічими – як в оригіналі, бо в такому вигляді ритм дещо безладний і важкий. Повертаю Вам Ваш рукопис і залишаюся з глибокою повагою

Д-р Іван Франко.
Вул. Понінського, 4.

Виправивши вірш згідно з вказівками Івана Франка, Адольф Атлас написав Іванові Франку наступного листа:

№ 2

Euer Hochwohlgeboren!

Die Winke Euer Hochwohlgeboren befolgend habe ich die Verse so umgebaut und umgeändert, dass alle Cäsuren männlich seien. Ich übersende das so umgeänderte Gedicht nochmals zur gefälligen Kritik, da ich dasselbe nach erfolgter Korrektur, anläßlich des vierzigjährigen

Jubiläums der segensreichen dichterischen und literarischen Tätigkeit Euer Hochwohlgeboren, in der Ukrainischen Rundschau veröffentlichen will.

Indem ich als Verehrer Ihrer Schöpfungen Euer Hochwohlgeboren zu diesem Jubiläum herrlichst beglückwünsche Zeichne mich hochachtungsvoll.

Adolf Atlas, Rechtskandidat
Stanislau, Ringplatz, 16

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 59–62. Рукопис. Оригінал

Ваша високоповажність!

Виконуючи вказівки Вашої високоповажності, я вже так змінив і перебудував віршовані рядки, що, здається, усі цезури є чоловічими. Я висилаю переробленого таким чином вірша на Вашу милостиву критику, оскільки я хочу опублікувати його після Вашої коректури в «Українському огляді» з нагоди 40-річного ювілею плідної поетичної і літературної діяльності Вашого Високоблагородія.

З найкращими привітаннями Вашому Високоблагородію із цим ювілеєм як шанувальник Вашої творчості засвідчую свою глибоку шану.

Адольф Атлас, юристкандидат
м. Станіслав, Рінгплац, 16

На цей лист Іван Франко відповів листом від 30 квітня 1914 року, який у 50-му томі надрукований під № 391, який наводимо тут за цим виданням:

Lemberg, am 30. April

Verehrter Herr!

Ihre neue Übersetzung ist weit besser als die erste, und ich denke, daß sie auch druckfähig ist. Ich habe nur eine einzige Korrektur angebracht. Воля im Ukrainischen hat zwei Bedeutungen: Willen und Freiheit. Die zweite ist hier die einzig richtige.

Ich verbleibe mit Hochachtung.

D-r Iwan Franko.

Львів, 30 квітня [1914 р.]

Шановний пане!

Ваш новий переклад набагато ліпший, ніж перший, й гадаю, що він готовий до друку. Я зробив лише одну-єдину правку. «Воля» в українській мові має два значення: «бажання» й «свобода». Друге є в даному разі єдино правильним.

Залишаюся з глибокою повагою.

Д-р Іван Франко.

Нарешті, третій. Останній з відомих листів Адольфа Атласа до Івана Франка:

№ 3

Euer Hochwohlgeboren!

Die von Euer Hochwohlgeboren gütigst als druckfähig bezeichnete Übersetzung des Gedichtes «Каменярі» habe ich an die löbl. Redaction der Ukrainischen Rundschau eingeschickt und wird dieseble in einer der nächsten Nummern dieser Monatsshrift veröffentlicht werden. Ich bin so frei, zwei Übersetzungen, nämlich die des Gedichtes «Якби ти знав» und «Гнів се огонь» zur gefälligen Kritik beizusenden, da ich mich wirklich glüklich schätze dies tun zu können.

Ich zeichne mich mit untertänigster Hochachlung

Adolf Atlas, Rechtskandidat
Stanislau Ringsplatz, 16

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 55–58. Рукопис. Оригінал.
Розшифрування та переклад листів
Адольфа Атласа здійснено Іваном Красем

Ваша Високоповажносте!

Я послав до шановної редакції «Українського огляду» милостиво Вашим Благородієм схвалений як такий, що готовий до друку, переклад вірша «Каменярі» і у найближчому номері цього щомісячника він буде опублікований. Я настільки осмілів, що висилаю для Вашої милостивої

критики ще два переклади, а саме: віршів «Якби ти знав» і «Гнів – се огонь», бо вважаю за щастя мати можливість це зробити.

Засвідчую свою вірнопіддану шану

Адольф Атлас, юристкандидат
м. Станіслав, Рінгплац, 16

«Ukrainische Rundschau» – український місячник німецькою мовою для інформації іноземців про політичні та культурні справи України, виходив у Відні 1903 – 1915 (до 1905 під назвою «Ruthenische Revue»), видавець В. Яворський, головний редактор В. Кушнір (1909 -- О. Турянський).

Найбільше уваги в цьому часописі присвячено було польському пануванню на українських землях та забороні українства 1876 року під Росією. Тут поміщались також переклади українських письменників, їх характеристика тощо. Часопис здобув популярність серед чужинців. Передруки з нього почали з'являтися в німецькій, французькій, італійській, іспанській, шведській, норвезькій пресі. В журналі друкувались посли західноукраїнських земель: С. Дністрянський, О. Колесса, Є. Левицький та В. Кушнір. Почали друкуватися тут праці визначніших представників українського журналістського, наукового, культурного та громадсько-політичного життя, таких як Ю. Романчук, О. Турянський, В. Щурат, І. Крип'якевич, М. Кордуба, С. Дністрянський, Б. Лепкий, М. Лозинський, І. Макух, Д. Дорошенко та інші.

У цьому журналі Іван Франко до 100-річчя від народження Тараса Шевченка у № 3–4 опублікував свій переклад вірша М. Некрасова «На смерть Шевченка» (с. 16–17), а також переклади поезій Тараса Шевченка «Заповіт» у № 1 (с. 16) за 1903 рік та «Над Аралом» у № 3–4 за 1914 рік (с. 171–172). В цьому ж номері Іван Франко опублікував також свою знамениту «Присвяту» Тарасові Шевченку.

Проте, не зважаючи на все, журнал не присвятив Іванові Франкові ювілейного номера і не опублікував цього року жодного перекладу його віршів. Не було опубліковано й

«Каменярів», які вислав для друку Адольф Атлас. Доля рукопису невідома. Це тим більш шкода, бо на ньому були правки самого Івана Франка. І цей виправлений рукопис міг би бути наочним прикладом того, яким хотів бачити свій переклад Іван Франко. На перекладі «Каменярів» Сидором Твердохлібом польською мовою Іван Франко написав цілу розвідку про мистецтво перекладу і вона була надрукована під назвою «Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання» у журналі «Учитель» (№ 13–14 та № 15–16) за 1911 рік.

Тільки 1915 року Іван Франко дочекався перекладу своїх «Каменярів» німецькою мовою. Остап Грицай, який опублікував їх поруч з прологом до поеми «Мойсей», «Гімном», «Конкістадорами», «У долині село лежить…», «Наймит» та «Беркут» у першому номері друкованого органу членів Союзу визволення України «Ukrainische Nachrichten», (двотижневик, виходив у Відні в 1914–1919 роках, видавець М. Троцький, ред. О. Бачинський, а з 1915 – В. Біберович і редакційна колегія). Журнал містив інформацію про політичне і культурне життя України, переклади української класичної літератури. Як зазначає Любов Прийма у статті «Поезії Івана Франка в німецькомовних перекладах Остапа Грицая» [2]: «Відомо, що інтерпретування поезії І.Франка німецькою мовою, зокрема й поезії «Каменярі», започатковано набагато раніше, ще 1880 р., коли Генріх Штробах подав у тижневику «Die Heimat» знаменитий твір українського поета «неримованим віршем». Другим перекладачем «Каменярів» був австрієць Вільгельм Горошовський, який опублікував 1904 р. свою інтерпретацію Франкового шедевру в часописі «Ruthenische Revue»« (№ 14, с. 477–478) з поміткою «вільний переклад» [2, 76]. Обидва переклади були довільним трактуванням українського тексту, хоча основне його ідейне звучання було збережене.

Близьким до оригіналу став переклад «Каменярів» («Die Steinbrecher» відомого німецького перекладача та поета Еріха Вайнерта (1890–1953), опублікований у виданні: «Iwan

Franko. Ich Seh Ohne Grenzen die Felder Liegen. Ausgewahlte Dichtungen/ Aus dem Ukrainischen von Erich Weinert.», що вийшла у Берліні 1951 року в «Verlag Kultur Fortschrift» [5, 25–26].

Не були опубліковані не тільки «Каменярі» у перекладі Адольфа Атласа, але й також твори, які він згадував у листі до Івана Франка –«Якби ти знав, як много важить слово…» та «Гнів – се вогонь».

Зрештою, зберігся тільки рукопис. Sui generis, це унікальний документ, в якому збереглись правки Івана Франка свого твору в чужому перекладі, а отже й збереглись побажання і вимоги автора щодо інтерпретації цього твору.

Нижче подаємо текст перекладу «Якби ти знав…» Адольфа Атласа:

Ach! Wüßtest du…

(Aus dem Ukrainischen frei übersetzt von Adolf Atlas)

Ach! wüßtest du, wieviel wohl mag bedeuten
Ein inniges und wärmestrahlend Wort,
Das Herzens Wunden, wie's bei vielen Leuten
Gleich Balsam heilt – ja, wüßtest due es fort.
Dann konntest doch nicht so in sich verschlossen
Wo Leid und Schmerz umher einhergehen wortlas du.
Nein! Trösten würdest immer jene unverdrossen,
Die dieses lebens Sein und Qual genossen,
Ja, wüstest du!

Ach! wüßtest du, wie wiele Wunden schneiden
Vermag ein grausam arges, böses Wort,
Wieviel darunter reine Seelen leiden,
Wie's sie vergiftet, wüßtest due s fort!
Weg möchtest du dich von der Bosheit wenden,
Wie einen Hund triebest von dir sie du.
Und wolltest trotzig doch kein einzig Trostwort spenden
Die Bosheit würdest keinesfalls verschwenden,
Ja, wüßtest du.

Ach! wüßtest du, wieviel wohl Leid und Plage
Vor dir in Freudenmasken sich versteckt.
Wie mancher, der so fröhlich ist bei Tage,
Mit Tränen nachts sein Kissen feucht bedeckt
Dann wäre lieb dein ganzes Tun und Lassen
Im Tränenmeer möchst ganz versinken du.
Du lerntest doch verstehen und erfassen
Dies Elend, das beherrschet Menschenmassen.
Ja, wüßtest du.

Ach, wüßtest du! Doch muß die alte Wahrheit,
Durchfühlt, begriffen warden mit dem Herz,
Was unklar dem Verstand, dem Herzen ist's voll Klarheit.
Begriffest endlich doch die Welt und ihren Shmerz.
Unbeugsam und bewußt würdest du vorwärts streben,
Der harte Kampf und Angst, die kümmerten dich nicht.
Es würde höher sich dein fühlend Herz erheben.
Und allen Leidenden könntest den Trost du geben:
«Ich bin es, fürchtet nicht»

Той самий текст з правками Івана Франка:

Freie Übertragung ist
ungetreue Übertragung.
Man muß es immer wagen,
so freu als möglich zu übertragen.
Iwan Franko 30.IX.1914

Ach, wüßtest du, wie vieles mag bekunden
Ein herzliches, ein warmes Wort,
Wie wunderbar die tiefen Herzens Wunden
Es heilt. Ja, wüßtest du's in einem fort!
Du gingest dann mit fest verschlossenem Munde
An Menschen Leid und Schmerzen nicht vorbei
Von Aufmunterung gäbst du die Kunde,
Wie warmer Regen über's Feld im Mai.
Ja, wüßtest du!

Ach! wüßtest du, wie tiefe Wunden schneiden
Vermag ein grausam arges, böses Wort,
Wieviel darunter reine Seelen leiden,
Gleichwie vom Gift, oh wüßtest du's in einem fort!
Du würdest deinen Gram, wie einen bissigen Hund
In tiefsten Abgrund deiner Seele treiben,
Und hättest keinen Trost, kein Mitgefühl zur Stund
Doch lies fest wenigstens die bösen Stiche bleiben.
Ja, wüßtest du.

Ach! wüßstest du, wieviel wohl Leid und Plage
In Freudenmasken und im Dunkel sich versteckt,
Wie mancher, der so fröhlich ist bei Tage,
Mit Tränen nachts sein Kissen feucht bedeckt.
Mit Liebe schärftest du dein Aug, dein Ohr zur Zeit,
Versänkst ins Meer der unsichtbaren Tränen,
Mit deinem Blute wüschest ihre Bitterkeit,
Und kämst dazu, die Angst des Irrens zu erkennen,
Ja, wüßtest du.

Ach! wüßtest du! Doch muß die alte Wahrheit
Durchfühlt, begriffen werden mit dem Herzen.
Was unklar dem Verstand, dem Herzen ist's voll Klarheit.
Begriffest endlich du die Welt mit ihren Schmerzen.
Unbeugsam und bewußt im harten Kampf des Lebens
Würdest du wandeln klar, mit leidvoll nicht vergebens,
Wie jener, der im Sturm auf grimmen Wellen wallte,
Und allen Weinenden wärst du zu einem Halte.
Und riefest ihnem milden, festen Sinns:
«Habt keine Furcht. Ich bin's!»

ЛНАММІФ. Фонди музею. Інв. № Мем. 267

Оригінал поезії Івана Франка (друковано як дев'ятий вірш розділу « Із книги Кааф» збірки «Semper tiro», що вийшла у Львові 1906 р.):

Якби ти знав, як много важить слово,
Одно сердечне, теплеє слівце!
Глибокі рани серця як чудово
Вигоює – якби ти знав оце!
Ти, певно б, поуз болю і розпуки,
Зацілівши уста, безмовно не минав,
Ти сіяв би слова потіхи і принуки,
Мов теплий дощ на спраглі ниви й луки,-
Якби ти знав!

Якби ти знав, які глибокі чинить рани
Одно сердите, згірднеє слівце,
Як чисті душі кривить, і поганить,
І троїть на весь вік, – якби ти знав оце!
Ти б злість свою, неначе пса гризького,
У найтемніший кут душі загнав,
Потіх не маючи та співчуття палкого,
Ти б хоч докором не ранив нікого, –
Якби ти знав!

Якби ти знав, як много горя криється
У масках радості, байдужості і тьми,
Як много лиць, за дня веселих, миється
До подушки горючими слізьми!
Ти б зір свій наострив любов'ю
І в морі сліз незримих поринав,
Їх гіркість власною змивав би кров'ю
І зрозумів весь жах в людському безголов'ї,
Якби ти знав!

Якби ти знав! Та се знання предавнє,
Відчути треба, серцем зрозуміть.
Що темне для ума, для серця ясне й явне...
І іншим би тобі вказався світ.
Ти б серцем ріс. Між бур життя й тривоги
Була б несхитна, ясна путь твоя.
Як той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих,
Так ти б мовляв до всіх плачучих, скорбних, вбогих:
«Не бійтеся! Се я!»

Про автора цього досі неопублікованого перекладу поезії Івана Франка «Якби ти знав»... вдалось дізнатись тільки на основі адрес, які залишились на конвертах, листах та в тексті листів перекладача до Івана Франка.

Згідно з даними, приведеними у цій монографії [4], Адольф Атлас народився 15 серпня 1890 року в Ряшеві (тепер – Жешув, Польща) та, як для даного дослідження зібрав д-р Пшемислав Марцін Жуковський з архіву Ягеллонського університету, був мойсеєвого віросповідання, єврейської народності, австрійським громадянином. Його опікуном був Езехєл Рафф, повітовий ветеринар, що замешкав у Колбушові.

Адольф Атлас закінчив гімназію Св. Анни в Кракові, склавши там матуру 21 травня 1908 року. У 1908 році став студентом правового факультету Ягеллонського університету в Кракові. Закінчив навчання у 1912 році.

22 жовтня 1910 року склав історично-правничий екзамен, 11 липня 1913 року склав судовий екзамен, останній третій державний екзамен з політичних наук склав 12 червня 1912 року. Абсолюторіум дістав 23 квітня 1913 року. Доктором прав став 1 травня 1923 року і на підставі цього одержав право займатись самостійною адвокатською практикою.

Значно більшу інформацію про Адольфа Атласа подають документи гімназії Св. Анни в Кракові, зібрані п. Кароліною Голомб з Народного архіву в Кракові на основі «Katalogów klasyfikacyjnych z lat 1905/6-1907/8» (сигнатура GLN 166, s. 278, GLN 167, s. 103, GLN 168, s. 5), «Protokołów egzaminów dojrzałości z lat 1908-1911» (сигнатура GLN 197, s. 8-9), а також «Spisu ludności miasta Krakowa z 1910 r.» (сигнатура 29/90/10 poz. 792).

Згідно з цією інформацією Адольф Атлас, мойсеєвого віровизнання, народжений 15 серпня 1890 року в Ряшеві, як син Германа Атласа , навчався в I–IV класі в 1901–1904 роках в цісарсько-королівській гімназії в Новім Сончу, до п'ятого класу року шкільного 1904/5 ходив до гімназії в Станіславові,

а відтак навчався у VI–VIII класах в 1906–1908 роках у цісарсько-королівській гімназії св.Анни в Кракові.

У шкільному каталозі за 1907/8 рік вказано ім'я його батька: «Herman Atlas (umarł)»; у класних каталогах за 1905/6–1907/8 роки зазначено дані його опікуна: Ezechiel Raff, повітового ветеринара в Пілзні, відтак «ц.к. старший ветеринар повітовий, «zamieszkały w Kolbuszowej». У каталогах з 1905/6 і 1907/8 міститься інформація, що мешкає Адольф Атлас зі своєю мамою Францішкою Атлас, вдовою по ц. к. ветеринару на Підгір'ї по вул. Львівській, 5. У каталозі за навчальний 1905/1906 рік зазначено, що прибув він з Станіславова до Кракова і записався в гімназію св. Анни 5 грудня 1905 року. Адольф Атлас мав сестру Кароліну, 1894 року народження та брата Ернеста-Вільгельма, 1899 року народження.

Перед Першою світовою війною працював помічником адвоката (конципістом) в Станіславові.

Був на фронтах Першої світової війни.

На жаль, не мав державної юридичної служби, тому не значився в різних довідниках про державних службовців Польщі. Подальша його доля невідома. Цілком можливо, що він жив ще на час приходу радянської влади в Галичину і здав у музей листи Івана Франка до нього. Віднайти дату смерті Адольфа Атласа не вдалось. Не вдалось також підтвердити й факт перекладу ним поезій Тараса Шевченка на німецьку мову, як це зазначено у коментарях до публікацій листів до нього Івана Франка в 50-томному виданні творів Івана Франка.

ПРИМІТКИ

1. Вільний переклад – це невірний переклад. Необхідно перекладати настільки вірно, наскільки можливо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Давидова М.* Нові матеріали з музею Івана Франка // Жовтень. – № 5. – 1960. – С. 133–135.

2. *Прийма Л.* Поезії Івана Франка в німецькомовних перекладах Остапа Грицая // Проблеми гуманітарних наук. – Серія: Філологія. – Вип. 26. – Дрогобич: Дрогобицький педагогічний університет ім. І. Франка, 2011. – С. 73–91
3. *Франко І.* Зібрання творів: у 50-т.– К.: Наукова думка, 1986. – Т. 50. – 703 с.
4. Corpus Studiosorum Universitatis Jagellonicae 1850 – 1918 / M. Barcik, A. Cieślak, D. Grodowsra-Kulińska, U. Perkowska. – T. III: A–D / red. J. Michalewicz. – Kraków, 1999.
5. *Franko I.* Ich Seh Ohne Grenzen die Felder Liegen. Ausgewahlte Dichtungen / Aus dem Ukrainischen von Erich Weinert. – Berlin: Verlag Kultur Fortschrift, 1951. – 137 c.

МИКОЛА ЗИМОМРЯ, РОМАН ГОРАК

ЛИСТИ ГЕОРГА АДАМА ДО ІВАНА ФРАНКА

У досі опублікованій творчій спадщині Івана Франка та його епістолярії ім'я Георга Адама згадується тільки один раз: у листі до відомого болгарського письменника Петка Тодорова від 20 грудня 1902 року, який був вперше опублікований Емілем Стефановим у 1956 році під назвою «Невідомий лист українського письменника Івана Франка до П. Ю. Тодорова» у № 8 журналу «Сентември» (с. 136) та який зберігається в архіві П.Тодорова в Державному історичному архіві Болгарії у м. Софії. «Очень жаль, – писав у цьому листі Іван Франко, – что наши мечтания – сделать с г. Адамом прогулку по Болгарии, не исполнились. Здесь, конечно, вина прежде всего на обстоятельствах, которые не позволяют мне оторваться от Львова. Да, кроме того, прошлое лето было тяжело для меня и в финансовом отношении, так как постройка собственного домика истощила все мои и без того скудные средства. С завистью я слушал рассказы д-ра Адама о Вашем прекрасном отечестве и о Вашем путешествии. [...] Ежели бы Вы были так любезны написать нам для ЛНВ («Літературно-науковий вісник») статейку о влиянии м[а]л[о]русской лит[ературы] на болгарскую, то я был Вам очень благодарен, и не сомневаюсь, что чувство это разделяли бы все мои соотечественники. Не менее благодарен был бы я Вам за статью о болгарском рассказе. Я хочу в одной из следующих книжек напечатать статью д-ра Адама о Ботеве с переводом некоторых его стихов. Я хотел би со временем перевести всего Ботева и издать его

с портретом Ботева с биографией особой книжкой, ежели бы только смог добыть его издание» [6, 219].

Про наміри Івана Франка перекласти поезію Христо Ботева українською мовою стало відомо Георгу Адаму, який був пристрасно закоханий в Болгарію та її культуру, і він переслав деякі поезії цього видатного письменника Іванові Франку, але перекласти їх Іванові Франку так і не вдалось, і прислані матеріали залишились в його архіві.

У коментарях до публікації цього листа у Зібранні творів Івана Франка в п'ятдесяти томах про Георга Адама, крім дат його життя: 1874–1948 рр., зазначено, що він був німецьким славістом і популяризатором слов'янських літератур, зокрема української, німецькою мовою.

Оскільки свого часу Георг Адам відгукнувся рецензією на «Вибрані вірші Тараса Шевченка» в перекладі німецькою мовою Юлії Віргінії (Лейпціг, 1911), опублікованої у № 19 журналу «Das literarische Echo» («Літературна луна») за 1912 рік, то його ім'я потрапило у перший том відомого «Шевченківського словника», що вийшов 1976 року (с. 25), де про нього подано ширшу інформацію: «Адам (Adam) Георг (8.II.1874–1948) – німецький славіст, дослідник і популяризатор української літератури. Листувався з О.Кобилянською, І. Франком і О. Маковеєм. У 1902 році відвідав Чернівці та Львів. Про Шевченка з позицій нім. прогресивної критики писав у розвідці «Сторіччя української літератури (1901)». Ще зовсім недавно, у 1964 році, у збірці «Світова велич Т. Г. Шевченка» про Георга Адама, наприклад, стверджувалось, що він помер 1914 року, вже не кажучи про те, що у найповнішому виданні творів Ольги Кобилянської, що вийшло 1963 року, замість року його смерті стояв знак запитання [4, 713].

Георг Адам справді доволі активно листувався і з Осипом Маковеєм, Ольгою Кобилянською та Іваном Франком. У відділі рукописів Інституту літератури ім. Тараса Шевченка у фонді Осипа Маковея зберігається три листи Георга Адама до нього (ф. 59, од. зб. 2762). Листи писані у 1898–1902 роках.

У фонді Ольги Кобилянської є також три листи, які написані Георгом Адамом у 1901–1902 роках (ф. 14, од. зб. 1808). У фонді Івана Франка (ф. 3, од. зб. 5052) – шість листів, писаних у 1902–1906 роках. Жодні з тих листів досі не опубліковані.

Творчість Георга Адама була під увагою «Літературно-наукового вісника», який у своїх коротких замітках під рубрикою «Що пишуть про нас» постійно інформував читачів навіть про найдрібнішу увагу цього німецького славіста до української культури, як, наприклад, про публікацію ним двох українських емігрантських пісень з його передмовою та перекладі у № 7 штутгартського часопису «Aus fremden Zungen» за 1902 рік. Редакція навіть гордилась тим, як про «Літературно-науковий вісник» висловлювався у цій публікації цей відомий німецький славіст: «Крім того висловляє д. Адам, – писав Володимир Гнатюк, автор цього повідомлення,– гадку про наш «Вісник» отсими словами: Diese trefflich geleitete Monatschrift, welche unter Mitarbeit der bedeutendsten kleinrussischen (ukrainisch-ruthenischen) Schriftsteller der Gegenwart nun mehr im fünften Jahre in Lemberg erscheint, ist der literarische Sammelpunkt aller Kleinrussen (Ukrainer, Russinen, Ruthenen), welche in Südrussland, dem östlichen Galizien, der Bukowina und dem nordöstlichen Grenzgebiet Ungarns die Hauptmasse der Bevölkerung bilden (*Цей провідний місячник з'явився п'ять років тому у Лемберзі, завдяки співпраці найвизначніших малоруських (україно-русинських) письменників сучасності, він став об'єднуючим пунктом для усіх малоросів (українців, русинів, рутенців), які формують переважну більшість населення східної Галичини, Буковини та північно-східної території Угорщини – нім.).* Наводимо сї слова як погляд постороннього європейського читача вашого журнала; вони можуть служити також за відповідь тим нашим землякам, що нераз висловлюють своє невдоволене, не маючи анї змоги анї охоти порівняти наше виданє з иньшими подібними у иньших народів і спускаючись лише на свій «естетичний» смак та на «хлопський» розум. Як би наші люди привикли

більше читати і річево думати, а менше критикувати з формальних або зовсім фантастичних причин, то ми певні, що наш Вістник мав би вже давно більше як 1000 передплатників. Ну, та підождемо... В.» [7, 23–24].

Цей же журнал часто перекладав деякі статті цього вченого і друкував на свої сторінках, посилаючись на його авторитет. Так, наприклад, в перекладі Антона Крушельницького в частині другій т. 17 за 1902 рік на сторінках 172–177 була опублікована стаття Георга Адама «Дещо про румунську літературу».

І все ж залишається незрозумілим байдужість нашого літературознавства до цієї постаті, що поширювала і інтерпретувала українську літературу серед німецькомовного читача на рубежі XIX–XX століть. Зрештою, не тільки нашого. Адам Георг був популяризатором російської, румунської, польської, болгарської літератури в Німеччині. Проте і тут, в Німеччині, він був і залишається маловідомим. Якщо не брати до уваги однієї незначної згадки у Кіршнеровому «Літературному календарі» за 1901–1915 рр., в інших довідниках, енциклопедіях і тому подібних виданнях про нього немає жодної згадки.

Тільки 1998 року завдяки публікації Миколи Зимомрі «Zur Problematic von interarischen Kontaktbeziehungen: Ihre Rolle im künstlerischen Prozeβ an der Wende des XIX.zum Anfang des XX. Jh. («До проблематики міжлітературних стосунків: їхня роль у художньому процесі на грані XIX–XX століть», яка була результатом роботи в різних архівах та була опублікована в науковому збірнику на пошану академіка Миколи Мушинки «Благовісник праці» [5, 269–287], стала відома біографія цього справжнього пропагандиста української літератури.

Георг Генріх Адам походив з робітничої сім'ї. Його батько Генріх Юліус Фрідріх Адам (1843–1914) був сином шевського майстра Фрідріха Шойєргота Моріца Адама (1813–1890), який народився у Польщі, і був складачем у друкарні та активним членом соціал-демократичної партії Німеччини і особисто

знався з Вільгельмом Лібкнехтом (1826–1900) і є всі підстави припускати, що знав він також Августа Бебеля (1840–1913) та Карла Лібкнехта (1871–1919). Цим пояснюється, що здебільшого свої твори Георг Адам публікував у журналах, що були друкованими органами цієї партії.

Мати Георга Адама Амалія Радеке (1845–1923) походила зі Швергенця біля Позена. Одруження батьків Георга Адама відбулось 21 жовтня 1870 року. Десь 1872 року вони переїхали до Берліна, де 8 лютого 1872 року й народився їх первісток Георг Адам, якому судилось бути єдиним сином у батьків.

Зростав Георг Адам в атмосфері, де поруч з німецькою мовою можна було чути і польську. Мати володіла декількома мовами і зуміла прищепити синові любов до слов'янських народів і вже в юності Георг Адам володів декількома слов'янськими мовами.

У 1887 році Георг Адам розпочав навчання у гімназії ім. Лейбніца у Берліні і закінчив його 1893 року. Екзаменаційна комісія засвідчила, що він був старанним і уважним з усіх навчальних дисциплін. У гімназії Георг Адам як син соціал-демократа мав кличку «червоний».

Після закінчення гімназії 1893 року Георг Адам вступив до Берлінського університету ім. Фрідріха Вільгельма. Батьки бажали, щоб їх син був лікарем. Під час навчання в університеті протягом дванадцяти семестрів Георг Адам поряд з медичними предметами вивчав філософію, літературу та історію і завершив навчання в 1899 році, а відтак продовжив навчатись в університеті в Ростоці, де після зимового семестру 1899–1900 року в 1901 році здав необхідні екзамени на звання лікаря, а після захисту дисертації 30 березня 1901 року на тему «Періодичне божевілля», виконаної під керівництвом професора Шухарта із Ростока, дістав звання доктора. Видана окремою книжкою ростоцькою друкарнею Карла Гінштorфа, ця дисертація не втратила своєї цінності ще й сьогодні, як і ціла низка медичних статей, які Г. Адам написав як лікар, працюючи у психіатричній лікарні в Заксенберзі біля Швері-

на, а потім у санаторію Берлін-Бух. Своєю лікарську професію Георг Адам сприймав як гуманний обов'язок. Йому була чужа шовіністична атмосфера у вільгельмівській Німеччині, яка панувала в певних академічних колах. Не дивно, що і в похмурі часи фашизму він цілком відійшов від громадського життя і жив самотньо в передмісті Берліна Фінкенкруг. В останні роки свого життя Георг Адам інтенсивно займався російською літературою. У 1946 році він посилав свої статті про неї до таких журналів як «Täglichen Rundschau», «Der Aufbau», «Die Kunst», «Für Dich», «Sonntag», «Berliner Hefte».

Він займався творчістю Ольги Кобилянської, Василя Стефаника, Тараса Шевченка, Максима Горького, Олександра Пушкіна, Антона Чехова, Володимира Маяковського та багатьох інших російських письменників. Ціла низка його праць про їх творчість ще й досі залишається неопублікованою. Не кожна праця Георга Адама може бути зарахована до новаторських, але всі вони викликають певний інтерес навіть тепер і є своєрідним свідоцтвом його сприйняття того чи іншого письменника та його творчості.

Особливо для нас є цікавими його статті про українську літературу. Перша така стаття з'явилась 1898 року, а остання датується 1912 роком. Це був той період його діяльності, який приніс йому найбільші успіхи в царині літературознавства та літературної критики.

І хоча й не всі плани Георга Адама по відношенню до української літератури могли бути здійснені, проте він щиро хотів більш глибоко і широко знайомити німецькомовного читача з українською літературою. Уже при кінці 1899 року він виношував ідею написати хоч би короткий нарис не простої історії української літератури, починаючи від 1798 року, коли з'явилась «Енеїда» Котляревського, від якої вона починає свій новий відлік, аж до сучасних йому письменників. На жаль, обставини склались так, що цьому не судилось здійснитись.

Окрім критичних та літературознавчих статей літературно-критичного характеру, які друкувались у тодішніх провідних

журналах як «Das literaturische Echo», «Aus frimden Zungen» і «Magazin für die Listeratur des Auslandes», Георг Адам писав й власні твори: вірші, прозу та драматичні твори, серед яких є чотириактова комедія «Ein Olbrandt» («Айн Олбрандт»), двоактова драма «Falsch beschuldigt» («Несправедливо звинувачений»), написана 1893 року. В загальній кількості він написав понад тридцять творів, які залишились неопублікованими. Його драматичні твори мають не вельми високу вартість. Не належить до кращих здобутків і його поезія, де не відчувається того таланту, який є у його літературознавчих працях. В одному з віршів Георг Адам задекларував рядки – «Liebe zur Menschheit! Zum Gutten und Schönen!... («Любов до людства! До доброго і прекрасного!...») – які можуть служити епіграфом до його діяльності, бо саме під цим гаслом написані більшість його творів на тему слов'янських літератур. Особливу симпатію він проявляв до українців та болгар, історичну долю яких вважав нещасливою. Що ж до українців, то він чітко усвідомлював, що бере на себе вельми відповідальне завдання зробити доступними німецьким читачам імена ще майже невідомих у Німеччині авторів нової хвилі української літератури.

Його перший твір «Aphorismen üben die Todesfurcht» («Афоризми про страх смерті»), опублікований 1894 року в журналі «Lischtstarahlen», що був органом вільно релігійної гуманістичної громади, не мав успіху. Ім'я Георга Адама не було помічене, проте саме на час публікації цієї статті припадає зріст його політичної активності як соціал-демократа в Берлінському університеті. «Його прогресивна позиція, – писав Роберт Рандов, – спонукали його у час, коли прусько-націоналістичний ура-патріотизм найбільше формував обличчя Берлінського університету, вишукуючи представників такого студентства, котрі теж протистояли б цьому зламові духу, бо зазнавали переслідувань від нього. І це були якраз студенти із слов'янських країн, з якими спілкувався Адам, і серед них, здається, болгари справляли на

нього найбільше враження»*. Чи були серед тих студентів українці, встановити неможливо. Певна річ, що зацікавлення Адамом історією слов'янських народів привели його у центр дискусій, які велись у Берліні при тамтешньому університеті серед студентів слов'янських країн. Студентом Георг Адам був співробітником соціал-демократичних та подібних за духом друкованих органів як «Neuen Zeit», «Wahren Jakob», що був сатиричним журналом соціалістичної партії Німеччини, «Gleichheit», що видавала Клара Цеткін, а також у «Literaturischen Echo».

Певний вплив на Георга Адама мав Людвіг Якобовський (1868–1900) – німецький письменник, редактор літературно-наукового журналу «Die Gesellschaft», який виходив у Дрездені (1885–1902).

У журналі друкувалися переклади творів і статей українських письменників, зокрема був опублікований німецький автопереклад вірша Лесі Українки «To be or not to be?». Якобовський мав намір видати німецькою мовою збірник новел І. Франка, Лесі Українки, О. Маковея, Л. Мартовича, О. Кобилянської та інших, але реалізувати ці плани не встиг. Після його смерті згадані новели в перекладі О. Кобилянської були друковані в журналі «Ruthenische Revue». Оповідання Якобовського в перекладі на українську мову друкувалися в газеті «Буковина». Леся Українка переклала російською мовою два оповідання Якобовського для журналу «Жизнь» і написала коротку характеристику письменника. Саме через нього Георг Адам познайомився з багатьма німецькими письменниками. Був Георг Адам також одним із найактивніших членів заснованого під кінець 1899 року Л. Якобовським товариства «Die Kommenden», яке складалося з митців, науковців та просто любителів мистецтва. Література була постійним предметом обговорення цим гуртком, але серед інших обговорюваних тем була й тема німецько- слов'янських відносин, у яких тон

---

* Приватний архів М. Зимомрі.

задавали болгарські письменники Пенчо Славейков і особливо Петко Тодоров. Невдовзі болгарська література захопила Георга Адама. Він познайомився з багатьма тодішніми представниками цієї літератури.

Що ж стосується української літератури, то його приваблювала сама трагічна історія України та її усна народна творчість, ніж сама література. Йому були відомі німецькомовні джерела про Україну і найперше відома «Geschichte den Ukraine» («Історія України») Й. Х. Енгеля. Як видно, вже перша стаття Г. Адама, присвячена українській літературі, надрукована у «Literaturischen Echo» під назвою «Kleinrussland» («Малоросія»), була результатом його пильних занять історією, літературою та народною поезією, а також є свідченням доброї обізнаності з тодішньою українською періодикою.

Врешті 1902 року він вирішив зробити подорож слов'янськими країнами, метою якої було зібрати матеріали до нових досліджень, а також зробити кроки, які б привели до тіснішої творчої співпраці та взаєморозуміння між слов'янськими та німецькими діячами культури.

Ця поїздка, про яку пише у наведеному листі Іван Франко до Петка Тодорова, розпочалась 30 квітня 1902 року. Георг Адам виїхав з Берліна через Дрезден до Праги, де вже на нього чекав Петко Тодоров. Другого травня після екскурсії по місту, відвідин Чеського національного музею, театру, ратуші, він був на урочистому прийомі, влаштованому на його честь, та в якому взяли участь близько двадцяти болгар, чотири серби, три українці, два чехи, два словени і один росіянин. Ініціатором такого урочистого прийому був Петко Тодоров. На цьому прийнятті Георг Адам виступив з короткою промовою, яку закінчив словами; «Хай живе Болгарія!».

Від українців на прийомі виступив товариш Ольги Кобилянської, з яким він до того вже спілкувався польською мовою, про що повідомляв Ольгу Кобилянську сам Георг Адам в листі з травня 1902 року. На жаль, встановити хто це був, не вдалось.

Після виступу декількох промовців учасники урочистості співали гімни слов'янських народів і навіть танцювали якийсь відомий болгарський танець. Найімовірніше – танець «Коло», який є серед болгар найпопулярнішим.

Далі Георг Адам разом з Петком Тодоровим поїхав через Відень і Будапешт і вже ввечері 4 травня прибув до Белграда. Наступного дня обидва були прийняті Костянтином Величковим (1855–1907), героєм національно-визвольної боротьби болгарського народу, який був рідним по духу Христо Ботеву та який на той час працював послом. Після обіду вони відвідали видатного сербського письменника Янко Веселіновича (1862–1905).

Разом з Тодоровим Георг Адам пароплавом вирушив у півтораденну подорож від Белграда до Рущука (сучасне Русе), де відбувались урочистості з нагоди 25-річного ювілею перебування на троні болгарського митрополита, та на який з'їхалось багато представників інтелігенції, з якими Георг Адам познайомився та які справили на нього гарне враження.

7 травня Адам і Тодоров залізницею поїхали з Рущука до Тирнова, відтак на шляху мандрівників було місто Елена, в якому народився Тодоров та яке дуже припало до душі, про це писав Георг Адам у листі до матері. Протягом 22-денної подорожі мандрівники відвідали ще Софію, Пловдив, Скобелево, Габрово, Казанлик та інші міста. 24 травня 1902 року Георг Адам був присутній на святі Кирила і Мефодія, учителів писемності слов'ян.

27 травня кілька представників болгарської громадськості на чолі з П.Тодоровим приготували заслуженому гостеві з Німеччини гостинне прощання і того ж таки дня Георг Адам дістався до Рущука з наміром зустрітись із Вожаном Ангеловим, але, на жаль, ця зустріч не відбулась, і він наступного дня поїздом виїхав з Рущука через Бухарест до Чернівців. Зупинившись у Бухаресті на декілька годин та побувавши в університеті та редакціях декількох газет, Георг Адам 30 травня о сьомій годині ранку прибув до Чернівців,

де він пробув близько 15 годин. На вокзалі його зустріли Ольга Кобилянська, її брат Юліан та Осип Маковей, який з 1899 року викладав україністику в учительській семінарії та в Чернівецькому університеті. Зустріч була короткою і Георг Адам надіявся, що приїде в Чернівці ще раз і разом з Ольгою Кобилянською зроблять прогулянку в гори до Кімполунгу. «Що пан Георг Адам, – писала Ольга Кобилянська 11 липня 1902 року Петку Тодорову, – був у мене, мабуть, уже і від нього знаєте. Не можу вам сказати, яку велику радість справив нам своїм прибуттям, а се вже маю я Вам, дорогий товариш, завдячити. Та лиш жалували ми, що так коротко був у нас, бо приїхав около 3-ої з полудня, а виїхав о 10-ій вечером, так що не міг з всією нашою громадою русинів бачитись, та все ж таки пізнав відніших з них» [4, 508].

Тоді ж Георг Адам познайомився з професорами Чернівецького університету С. Смаль-Стоцьким, О. Поповичем та деякими іншими. Крім Чернівецького університету, відвідав гість й редакцію газети «Буковина», що виходила у 1885–1910 і була заснована Юрієм Федьковичем і завдяки праці в ній його та Осипа Маковея, який був редактором її у 1895–1897 роках, здобула широку популярність та заслуги перед українською літературою. У редагованому О. Маковеєм додатку до цієї газети було надруковано декілька творів О. Кобилянської і не дивно, що Г. Адам проявив великий інтерес до цього часопису і висловив бажання передплачувати його.

Поза увагою Г. Адама не залишився і цілий ряд праць про Буковину, зокрема, ті, які належали перу відомого знавця Буковини Раймонда Фрідріха Кайндля (1866–1930) та які були оцінені Іваном Франком. Із праці Кайндля «Гуцули», що вийшла у Відні 1894 року, він використав перекладених 25 українських народних пісень при підготовці своїх власних перекладів деяких українських пісень.

Під час свого перебування в Чернівцях Георг Адам хотів особисто познайомитися з Кайндлем, який був професором історії Австрії Чернівецького університету. Але це бажання

не здійснилось. «Чи не могли б Ви, – писав Георг Адам Ользі Кобилянській 24 червня 1902 року, – передати мої найкращі вітання панам професорам Смаль-Стоцькому і Поповичу, і іншим панам передайте, будь-ласка, мою найщирішу вдячність. Моє вітання також професору Кайндлю, з яким я так і не зміг познайомитися» [1].

З Чернівців Георг Адам виїхав до Львова, де його сердечно зустріли Іван Франко і Володимир Гнатюк. Перебування у Львові було ще коротшим, ніж у Чернівцях. Через сім годин він виїхав. Повертався через Прагу і Дрезден до Берліна. Зустріччю з Іваном Франком він був вражений. «Шановний пане докторе, – писав він Іванові Франку із Заксенберга 11 червня 1902 року, – після того, як дещо заспокоївся в оточенні моїх мекленбуржців від усіх моїх подорожей, ми починаємо собі усвідомлювати враження і спогади, які досі перебували в достатньо хаотичному стані, через контраст із тим, що нас оточує зараз і розвивати їхній повний вплив. І це задоволення, з яким я тепер усе ще раз переживаю, я мушу виразити і Вам, а також свою сердечну вдячність за люб'язний і дружній прийом, яким я тішився у Вас. Коли мене огортає жаль, що так швидко промайнули чудові дні, то я негайно хапаюся за думку, що я знову приїду до Лемберга якнайшвидше, і тоді Лемберг уже не буде останнім у моїй подорожі і моєму часі. Я думаю, Вас нема потреби переконувати у тому, як мені щиро шкода, що недавно я не зміг поїхати разом з Вами, але й справді вже потрібно було поспішати з поверненням, бо вже наступного дня після мого повернення вирушив також у подорож і наш директор» [2, арк. 369–379].

У Львові Георг Адам побував у Науковому товаристві ім. Тараса Шевченка, бібліотеці Оссолінських та університеті. Відвідав також Стрийський парк, біля якого мешкав Володимир Гнатюк і на Софіївці будував свою хату Іван Франко. Львів йому сподобався, і він не погодився з думкою Петка Тодорова, якому це місто аж ніяк не сподобалось. Вважав це місто за цілком пристойне, симпатичне і жваве.

На жаль, перебування Георга Адама не знайшло свого відображення на сторінках львівської тодішньої преси.

У Львові за порадою О. Кобилянської та О. Маковея він встиг познайомитись з професором Володимиром Шухевичем, книга якого «Гуцульщина» справила на нього величезне враження. «Вона (Шухевичеве дослідження «Гуцульщина») цікавила мене особливо, – писав він Ользі Кобилянській в листі від 24 червня 1902 року, – бо тут я зміг знайти екстракт того, що побачити мені, поки що недоступне» [1]. Нічого дивного в тому не було, бо у цій унікальній праці Георг Адам знайшов відповіді на дуже багато питань, пов'язаних з Гуцульщиною, які його цікавили. Подарували ці книги Георгу Адаму при відвіданні філологічної секції НТШ, де на той час її головою був О. Колесса, а Іван Франко заступником, перед обідом у головному корпусі Товариства на вул. Чарнецького, 26. Вже по приїзді додому Георг Адам став її уважно вивчати, про що повідомляв Ольгу Кобилянську у вже згадуваному і досі неопублікованому листі від 24 червня 1902 року.

Ця подорож надихнула Георга Адама на вивчення і дослідження української народної поезії, опираючись на дослідження в тій царині Івана Франка, Володимира Гнатюка, Володимира Шухевича та інших українських дослідників, а також раці Р. Кайндля, К. Францоза, Купчанка та інших.

Про зустріч з Іваном Франком Георг Адам докладно розповів Петко Тодорові у листі з червня 1902 року. Розповів він і про це в неодноразово згадуваному листі від 24 червня 1902 року. «Дивно, – писав він Ользі Кобилянській, – аж лише зараз до моєї свідомості по-справжньому доходить значення усього того, що я бачив і пережив. Всюди все здавалось мені таким звичним, знайомим і привітним, що я почував себе не інакше, як вдома. І саме зараз, оскільки я відчуваю це в своїх спогадах ще яскравіше, для мене це лише суцільна радість!» [ЦД, ф. 14, № 330]. Писав він про враження від подорожі і Осипу Маковею в листі від 14 червня 1902 року: «І мені справляє велику радість переживати ще раз ті чудові

дні, годиночки, які ми провели разом у Чернівцях, за що я Вам зараз сердечно дякую. І коли мені стає шкода, що все так швидко промайнуло, то я негайно хапаюся за думку, що я якомога скоріше приїду до Вас вдруге» [3].

Перебування Георга Адама в Галичині та Буковині було коротким і тривало 22 години. Його відпустка закінчилась. «По обіді (тобто 1 червня о 14.55 год.) подорож розпочалася знову, – писав він у листі від 19 липня 1902 року П. Тодорові, – тепер вже без зупинок аж до Берліна, бо моя відпустка переступила через межу. Тут я також зміг побути лише півтора дня і знову прибув з триденним запізненням до улюбленого Заксенберга, де мене з нетерпінням чекали»*.

Після повернення в Німеччину Георг Адам намагається інтенсивніше поширювати твори українських письменників. Особливу увагу заслуговує його спроба видати вже підготовану Людвігом Якобовським до друку у видавництві Пірзона збірку творів О. Кобилянської. Ця вже друга книжка творів української письменниці у перекладі на німецьку мову мала з'явитись дещо пізніше у берлінського видавця Бруно Касірера. Для першої, яка називалась «Die kleinrussischen Novellen», він написав ґрунтовну передмову. Захоплення українською літературою і публікація на цю тему статей тривало у 1898–1912 роках. До 1906 року Георг Адам був найактивнішим популяризатором української літератури в Німеччині. Опубліковане 1912 року в «Literaturische Echo» обговорення перекладів Юлії Вірджінії поезій Тараса Шевченка, було останньою працею, пов'язаною з питаннями української літератури. Після 1912 року Георг Адам, здається, не публікував більше нічого про українську літературу. Хоча його активність як популяризатора української літератури між 1912 та 1948 роками закутана у глибоку темряву, проте цілком ймовірно, що й в тому періоді час від часу він займався цим питанням, але нічого більше не публікував від свого імені. Цілком ймо-

* Приватний архів М. Зимомрі.

вірно, що ще в досі не вивченій спадщині Георга Адама таки віднайдуться статті, присвячені нашій літературі. Проте, все що було зроблене у цій царині до 1906 року, з огляду на кількість праць не може не викликати щирого захоплення.

Помер Георг Адам 14 травня 1948 року в Ростоці. Там і похований.

Доля його архіву трагічна. Вона нікого з німецьких літературознавців не зацікавила. Жив Георг Адам самотньо у винайманому помешканні. Після смерті Георга Адама власник цього помешкання здав у винайм іншому. Весь архів Георга Адама новий квартировинаймач спакував у валізи і виніс на горище, де він став здобутком мишей. Рештки цього архіву врешті потрапили в руки Миколи Зимомрі, одного з авторів цього дослідження.

Відшукати могилу Георга Адама не вдалось.

Про характер стосунків між Георгом Адамом та Іваном Франком, які тривали від 1902 року, тобто від часу приїзду до Львова Георга Адама, до початку 1906 року повністю відображають його шість листів, які зберігаються у фонді Івана Франка, що в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України і які публікуються тут вперше зі збереженням всіх особливостей тексту. Листів Івана Франка до Георга Адама виявити не вдалось.

№ 1

Sachsenberg. 11 Juni [1902]

Sehr geehrter Herr Doktor,

nachdem ich nun im Kreise meiner Mecklenburger etwas zur Ruhe gekommen bin von all meinen Fahrten, beginnen wir die. Bilder und Erinnerungen, die bisher ziemlich wirr durcheinander wirbelten, sehe zu klären und durch den Kontrast mit der gegenwärtigen Umgebung erst ihre volle Wirkung zu entfalten. Und diese Freude, mit der ich alles jetzt noch einmal durchlebe, muss ich auch Ihnen ausdrücken und meinen herzlichen Dank für die liebenswürdige, freundliche Aufnahme, die ich bei Ihnen gefunden. Wenn mich das Bedauern fasst, dass die

schönen Tage so schnell vorübergehen mussten, so flüchte ich mich schell zu dem Gedanken, dass ich sobald als möglich zum zweiten Male kommen werde, und dann darf Lemberg nicht am Ende meiner Reise und meiner Zeit liegen. Ich brauche Ihnen wohl nicht zu versichern, dass ich aufrichtig bedauerte, neulich nicht mit Ihnen fahren zu können, aber es war wirklich die höchste Zeit, dass ich zurückkehre, denn am nächsten Tage nach meiner Ankunft verreiste unser Direktor.

In Beiliegendem schicke ich Ihnen drei Gedichte von Boteff und einen kleinen Artikel über ihn, sollten Sie noch weitere Gedichte von ihn interessieren, so schicke ich sie Ihnen gern. Zugleich erlaube ich mir einen kleinen Auszug, den ich aus Ihrer Studie im Вістник gemacht habe, beizulegen. Und, nicht wahr, ich darf hoffen, recht bald einmal ein Lebenszeichen von Ihnen zu erhalten?

Mit herzlichstem Dank und freundlichen Grüßen
Ihr ergebener, Georg Adam

z. Z.
Sachsenberg
Bei Schwerin (Mecklenburg)

Хаджи Димитръ

Живъ е той, живъ е! Тамъ на Балкана
Потъналъ въ кърви, лежи и пъшка
Юнакъ от дълбока на гърди рана,
Юнакъ въ младость и въ сила мъжка.

На една страна захвърлилъ пушка,
На друга сабя на две строшена,
Очи тъмнеятъ, глава се люшка,
Уста проклина цяла вселена.

Лежи юнакътъ, а на небето
Слънцето спряно сърдито пече...
Жътварка нее нейде в полето,
И кръвъта още посилно тече!

Жътва е сега... Пейте, робини,
Тезъ тъжни песни! Грей и ти, слънце,
В таз робска земя! Ще да загине
И тоя юнак... Но млъкни, сърце!

Тозъ, който падне въ бой за свобода,
Той не умира: него жалеятъ
Земя и небе, звяръ и природа,
И певци песни за него пеятъ...

Денем му сянка пази орлица,
И вълкъ му кротко раната ближи;
Надъ него соколъ, юнашка птица,
И тя се за братъ, за юнакъ грижи!

Настане вечерь – месецъ изгрее,
Звезди обсипватъ сводътъ небесенъ;
Гора зашуми, вятъръ повее, –
Балканътъ пее хайдушка песень!

И самодиви въ бяла премена,
Чудни, прекрасни, песень поемнатъ, –
Тихо нагазатъ трева зелена
И при юнакътъ дойдатъ, та седнатъ.

Една му съ билки раната върже,
Друга го пръсне съ вода студена,
Третя го въ уста целуне бърже, –
И той я гледа, – мила, засмена!

«Кажи ми, сестро, де – Караджата?
Де е и моята вярна дружина?
Кажи ми, пакъ ми вземи душата, –
Азъ искамъ, сестро, тукъ да загина!»

И плеснатъ съ ръце, па се прегърнатъ,
И съ песни хвръкнатъ те в небесата, –
Летятъ и пеятъ, дорде осъмнатъ,
И търсятъ духътъ на Караджата...

Но съмна вече! И на Балкана
Юнакътъ лежи, кръвьта му тече, –
Вълкътъ му ближи лютата рана,
и слънцето пакъ пече ли – пече!

11 Августъ 1873

Обесване на Василъ Левски

О, майко моя, родина мила,
Защо тъй жално, тъй милно плачешь?
Гарване, и ти, птицо проклета,
На чий гробъ там тъй грозно грачеш ?

Ох, зная, зная, ти плачешъ, майко,
За туй, че ти си черна робиня,
За туй, че твоят свещенъ гласъ, майко,
Е гласъ безъ помощъ, гласъ въ пустиня.

Плачи! Тамъ близо край градъ София
Стърчи, азъ видяхъ, черно бесило,
И твой единъ синъ, Българйо,
виси на него съ страшна сила.

Гарвана граче, грозно, зловещо,
Псета и вълци вият в полята,
Старци се молятъ богу горещо,
Жените плачатъ, пищятъ децата.

Зимата пее свойта зла песенъ,
Вихрове гонят тръни въ полето,
И студъ, и мразъ, и плачь безъ надежда
Навяватъ на тебъ скръбъ на сърцето.

Декемврий 1876

До моето първо либе

Остави тазъ песень любовна
Не вливай ми въ сърдце отрова –
Младъ съмъ азъ, но младость не помна,
Пакъ и да помня, не ровя
Туй, що съмъ ази намразилъ
И предъ тебе съ крака погазилъ.

Забрави туй време, 'га плачахъ
за погледъ милъ и за въздишка:

Робъ бяхъ тогазъ – вериги влачахъ,
Та за една твоя усмивка,
Безумен азъ светътъ презирахъ
И чувства си въ калъта увирахъ!

Забрави ти онезъ полуди,
Въ тезъ гърди вечъ любовъ не грее
И не можешъ я ти събуди
Тамъ, де скръбъ дълбока владее,
Де сичко е съ рани покрито
И сърце зло въ злоба обвито!

Ти имашъ гласъ чуденъ – млада си,
Но чуешъ ли какъ пее гората?
Чуйшъ ли как плачатъ сиромаси?
За тозъ гласъ ми копней душата,
И тамъ тегли сърце ранено,
Тамъ, де е се съ кърви облено!

О, махни тезъ думи отровни!
Чуй какъ стене гора и шума,
Чуй какъ ечатъ бури вековни,
Как нареждатъ дума по дума –
Приказки за стари времена
И песни за нови теглила!

Запей и ти песенъ такава,
Запей ми, девойко, на жалость,
Запей какъ братъ брата продава,
Как гинатъ сили и младость,
Как плаче сиротна вдовица,
И какъ теглятъ безъ домъ дечица!

Запей, или млъкни, махни се!
Сърце ми вечъ трепти – ще хвръкне,
Ще хвръкне, изгоро, – свести се!
Тамъ, де земя гърми и тътне
Отъ викове страшни и злобни
И предсмъртни песни надгробни...

Там... там буря кърши клонове,
А сабля ги свива на венецъ;
Зинали са страшни долове,
И пищи въ тяхъ зърно отъ свинец,
И смъртъта й тамъ мила усмивка,
А хладенъ гробъ сладка почивка!

Ахъ, тезъ песни и тазъ усмивка
Кой гласъ ще ми викне, запее?
Кървава да вдигна напивка,
Отъ коя и любовъ немее,
Пакъ тогазъ и самъ ще запея
Що любя и за що милея!...

10. Юний 1871.

ІЛ, ф. 3, № 1624, арк. 369-379. Рукопис. Оригінал

Заксенберг, 11 червня [1902]

Шановний пане докторе,

після того як дещо заспокоївся в оточенні моїх мекленбуржців від усіх моїх подорожей, ми починаємо собі усвідомлювати враження і спогади, які досі перебували в достатньо хаотичному стані, через контраст із тим, що нас оточує зараз і розвивати їхній повний вплив. І це задоволення, з яким я тепер усе ще раз переживаю, я мушу виразити і Вам, а також свою сердечну вдячність за люб'язний і дружній прийом, яким я тішився у Вас. Коли мене огортає жаль, що так швидко промайнули чудові дні, то я негайно хапаюся за думку, що я знову приїду до Лемберга якнайшвидше, і тоді Лемберг уже не буде останнім у моїй подорожі і моєму часі. Я думаю, Вас нема потреби переконувати у тому, як мені щиро шкода, що недавно я не зміг поїхати разом з Вами, але й справді вже потрібно було поспішати з поверненням, бо вже наступного дня після мого повернення вирушив також у подорож і наш директор.

Разом з листом я висилаю Вам три вірші Ботєва[1] і невеличку статтю про нього. У разі якщо Вас, можливо, зацікавлять і інші його вірші, я із задоволенням їх Вам вишлю. Разом з тим я дозволю собі додати до цього

листа невеличкий уривок з Вашої статті у Вістнику[2]. Ну, і сподіваюся, чи не так, достатньо швидко отримати від Вас ознаки життя.

Із сердечною вдячністю і дружнім привітом
Георг Адам

У даний час
Заксенберг біля Шверіна

№ 2

Sachsenberg, 7. Okt. [1902]

Sehr geehrter Herr Doktor,

jetzt muss ich aber mit einer großen Klage zu Ihnen kommen: seit langer Zeit habe ich schon gar nichts mehr aus Lemberg bekommen! vom Вістник ist das letzte Heft, das mir zuging, das diesjährige Märzheft. Würden sie nun die Güte haben, mir den Вістник von Heft IV incl. ob hierher schicken zu lassen? Haben sie meinen Brief vom 14. Juni mit den Gedichten von Boteff erhalten? und haben Sie schon etwas von den Gedichten übersetzt? Es würde mich sehr freuen, wenn es Ihre Zeit erlaubt, eine Nachricht von Ihnen zu erhalten.

wollen Sie auch, bitte, den Herren Hnatjuk und Truš meine besten Grüsse übermitteln.

Mit herzlichen Grüssen

Ihr ergebener Georg Adam

Sachsenberg
Bei Schwerin (Mecklenburg)

ІЛ, ф. 3, № 1624, арк. 305- 307. Рукопис. Оригінал

Заксенберг, 7 жовтня [1902]

Шановний пане докторе,

мушу звернутися до Вас з великою скаргою: я давно вже нічого не одержував із Лемберга! Останній Вістник, який дійшов до мене, був березневий номер. Чи не були б Ви так ласкаві розпорядитися прислати мені сюди Вісника, починаючи від 4 зошита включно? Ви отримали мого листа від 14 червня із віршами Ботєва[3], і може щось із цього переклали[4]? Я був би дуже радий, якщо дозволить Вам час, отримати від Вас вісточку.

Передайте ще, будь ласка, мої найкращі вітання панам Гнатюку і Трушу.

Із сердечним привітом Ваш Георг Адам

Заксенберг
біля Шверіна (Мекленбург)

№ 3

Sachsenberg, 3. August [1903]

Lieber Herr Doktor,

nun muss ich doch mit einer Entschuldigung beginnen! Sie sind gewiss recht böse, dass ich auf Ihren so freundlichen Brief, der mir aufrichtige Freude bereitet hat, so lange nicht geschrieben habe, dabei habe ich ihn immer an exponierter Stelle in meinem Schreibtische liegen gehabt, damit er ja zu recht baldiger Beantwortung kommt, aber, na – Sie wissen wohl, wie es kommen kann. Nun muss ich Sie aber an das erinnern, was Sie mir damals geschrieben haben. Ich hatte mich sehr gefreut über die Aussicht, die Sie mir machten, bald einige Bände Ihrer Novellen zu bekommen, und würde Ihnen nun sehr dankbar sein, wenn Sie meinen Wunsch erfüllen könnten. Die Sache mit dem Вістник ist noch immer auf demselben Fleck: ich habe seit dem März vorigen Jahres kein Heft zu sehen bekommen und möchte Sie nun bitten, die Zusendung doch möglichst bald zu veranlassen, sonst bin ich ja ganz aufs Trockne gesetzt. Das «Lit. Echo» geht Ihnen doch noch regelmäßig zu? Ich erhalte die «Ruth. Revue» und verfolge sie mit vielem Interesse, muss aber gestehen, dass ich mich noch nicht einmal bei Herrn Sembratowycz bedankt habe. Neuerdings habe ich in der «Köln. Zeitg». Einen kleinen Artikel über die moderne bulgarische Literatur veröffentlicht; wenn er Sie interessieren sollte, werde ich mir erlauben, ihn Ihnen zu schicken. Haben Sie vielleicht Todoroff gesprochen? vor einigen Wochen ist er nach Elena zurückgereist; die Ärzte haben ihm wegen seiner angegriffenen Gesundheit dazu geraten; so wird es wohl mit seinem Examen vorläufig noch nichts werden, überhaupt scheint mir die Sache recht bedenklich, – der arme Kerl konnte die Philosophie nicht vertragen! – Wenn ich Ihre Zeit in Anspruch nehmen darf, so würde es mich außerordentlich freuen, wenn Sie mir mal wieder einiges schreiben wollten. Könnten Sie nicht vielleicht unter der ruthenischen Schriftstellerwellt meine Adresse gelegentlich verbreiten, dass ich ihre Sachen zugeschickt bekomme?

Indem ich Ihnen für all Ihre Bemühungen im Voraus meinen aufrichtigen Dank sage mit den herzlichen Grüssen

Ihr ergebener Georg Adam

Sachsenberg
bei Schwerin (Mecklenburg)

ІЛ, ф. 3, № 1624, арк. 475–477. Рукопис. Оригінал

Заксенберг, 3 серпня [1903]

Дорогий пане докторе,

змушений розпочинати листа з вибачення! Зрозуміло, що Ви по-справжньому сердитеся, що я так довго не відповідав на Ваш дружній лист, який доставив мені справжню радість, причому я завжди тримав його на видному місці у моєму письмовому столі, щоб якнайшвидше можна було відповісти, але, ну, що ж – не мені Вам розповідати, як це буває. А зараз треба Вам нагадати, що Ви мені тоді писали. Я був дуже радий, що Ви пообіцяли мені кілька томів своїх новел, і я був би щиро вдячний, якби Ви це могли здійснити. А справа із Вісником все ще не зрушилася з місця: я не отримував від березня минулого року жодного примірника і хотів би Вас просити по можливості швидше організувати його пересилання, бо інакше я зостануся без діла. «Lit. Echo»[5] ще ж Вам приходить регулярно? Я отримую «Ruth. Revue»[6] і слідкую за ним з великою цікавістю, але мушу признатися, що я ще навіть не подякував панові Сембратовичеві. Недавно я опублікував у «Köl. Zeit.»[7] невелику статтю про сучасну болгарську літературу; якщо вона Вас зацікавить, то дозволю собі Вам її прислати. Може ви мали розмову з Тодоровим[8]? Він кілька тижнів тому повернувся до міста Елена; лікарі порадили йому це зробити через погане здоров'я; то, видно, із його екзамену поки що нічого не буде, і взагалі ця справа видається мені досить сумнівною, – бідолаха не міг терпіти філософії! Якщо б Ви могли посвятити мені трохи часу, то я був би дуже радий, коли б Ви знову захотіли мені написати. Чи не могли б Ви, при нагоді, поширити мою адресу в середовищі русинських літераторів, щоб я міг отримувати їхні речі через пошту?

Висловлюючи Вам наперед свою щиру вдячність за усі Ваші старання з найсердечнішим привітом

Ваш Георг Адам

Заксенберг
біля Шверіна (Мекленбург)

№ 4

Kaninchenwerder bei Schwerin
31. XII. 03/ 13. I. 04
Die herzlichsten Glückwünsche zum neuen Jahre sendet Ihnen und Ihrer werten Familie.

Ihr ergebener Georg Adam

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 3–4. Рукопис. Оригінал

Канінхенвердер біля Шверіна
31. XII.03/ 13. I. 04
Найсердечніші побажання щастя з нагоди Нового року посилає Вам і Вашій шановній родині

Ваш Георг Адам

№ 5

[31. 12. 1903][9]

Schwerin
Sachsenberg 1903
Die herzlichsten Glückwünsche zum neuen Jahre sendet Ihnen und Ihrer werten Familie mit vielen Grüssen

Ihr ergebener Georg Adam

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 5–6. Рукопис. Оригінал

[31/ 12 1903]

Шверін
Заксенберг 1903
Найсердечніше побажання щастя з нагоди Нового року посилає Вам і Вашій шановній родині разом з багатьма привітаннями

Ваш Георг Адам

№ 6

Berlin 1/14. I. 06

Lieber Herr Doktor!

gestatten Sie dass ich Ihnen meine herzlichsten Glückwünsche zum neuen Jahre ausspreche. Zugleich möchte ich meine Versäumnis energisch nachholen und Sie bitten, meinen aufrichtigen Dank für die freundliche Übersendung des «Мойсей» entgegenzunehmen, durch den Sie mich sehr erfreut haben. Und ich darf wohl hoffen, das Sie mich auch im neuen Jahre in Erinnerung behalten werden?

Mit vielen herzlichen Grüssen Ihnen und Ihren werten Angehörigen

Ihr sehr ergebener Georg Adam

Berlin s 14
Dresdenerstraße, 32

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 7–10. Рукопис. Оригінал

Берлін 1/ 14. I. 06.

Дорогий пане докторе,

дозвольте висловити Вам найкращі побажання щастя у Новому році. Одночасно я хотів би енергійно подолати свої недоліки і просити Вас прийняти мою щиру подяку за люб'язне пересилання мені «Мойсея», чим дуже мене порадували. Думаю, мабуть, маю право сподіватися що і в новому році Ви пам'ятатимете мене?

З багатьма сердечними вітаннями Вам і Вашим близьким

щиро Ваш Георг Адам

Берлін
Дрезденштрасе, 32

Переклади німецьких текстів – Іван Крась

ПРИМІТКИ

1. *Ботев Христо* (1849–1876) – болгарський революційний діяч, публіцист і поет. Загинув у боротьбі за визволення Болгарії під час Квітневого повстання 1876 р. Георг Адам у даному листі вислав

три вірші Х. Ботева «Хаджи Димитръ» («Хаджі Димитр»), «Обесване на Василъ Левски» («Страта Василя Левського»), «До моето първо либе» («Моїй першій любові»). Доля присланої Г. Адамом «невеличкої статті» про Х. Ботева невідома.

2. За час видання «Літературно-наукового вісника» на його сторінках були опубліковані наступні переклади з болгарської мови, поезії: Ксенофон Жинзидов «Болгарія, коханий, милий краю», переклав П. Грабовський. – 1900, т. 11, ч. І: 364. І., Любен Каравелов «Як умру, не насипайте», переклав П. Грабовський. – 1900, т. 11, ч. І: 364. І, Георгій Раковський «Де б'ється Болгарин», переклав П. Грабовський. – 1901, т. 13, ч. І: 92. І, Петро Славейков «Ми прощались, розставались», переклав П. Грабовський. – 1901, т. 13, ч. І: 91. І, Петро Славейков «Чи почує голос сина ненечка-мамуся», переклав П. Грабовський. – 1900, т. 11, ч. І: 364. І, В'ячеслав Стах «Музо, на ласку панів не зважаймо», переклав П. Грабовський. – 1901, т. 13, ч. І: 92–93. І, Добрил Чинтулов «Вставай, юначе» Всіх з Балкана...» переклав П. Грабовський. – 1901, т. 13, ч. 1: 91. І, а також прозу: оповідання Петка Тодорова «Батьківщина», переклав Ю. Б. – 1901, т. 14, ч. 1: 202–209. ІІ, «Гуслярева мати», переклав В. Гнатюк. – 1906, т. 36: 80–83. ІІ, «І знов зацвитуть цьвіти», переклав В. Гнатюк. – 1906, т. 34: 99–101. ІІ, «На зарінку», переклав Ю. Б. – 1901, т. 14, ч. 1: 209–212. ІІ.
3. Мова про поезії Х. Ботева «Хаджи Димитръ» («Хаджі Димитр»), «Обесване на Василъ Левски» («Страта Василя Левського»), «До моето първо либе» («Моїй першій любові»).
4. Франко Іван не переклав присланих йому віршів Х. Ботева. Українською мовою вони не перекладалися. Російською мовою поезію «Хаджи Димитр» переклав О. Ревич, який опублікував її у журналі «Дружба народов», 2009.
5. *«Ruthenische Revue»* – український інформаційний двотижневик німецькою мовою, виходив у Відні 1903-05 з доручення Народного Комітету під управою В. Яворського і А. Коса. Головний редактор Р. Сембратович. «R. R.» пропагував українську справу серед чужинецького світу. Статті з цього видання передруковувала німецька, французька, італійська, іспанська, шведська, норвезька і японська преси. Продовженням «R. R.» став журнал «Ukrainische Rundschau».
6. *«Das literarische Echo»* – німецький літературний двотижневик, що виходив у м. Штутгарт у 1898–1944 рр.
7. *«Kölnische Zeitung»* – одна з найголовніших німецьких газет XIX ст., виходила у 1798–1945 роках.
8. *Тодоров Петко* (1879–1916) – болгарський письменник, поет, драматург. І. Франко і П. Тодоров листувалися впродовж 1902–1903 рр.

Листи П. Тодорова до І. Франка були надруковані у журналі «Советская Украина» (1957, № 5, С. 158–160).

ЛІТЕРАТУРА

1. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів. – Ф. 14. – Од. зб. 330.
2. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів. – Ф. 3. – № 1624. – Арк. 369–379.
3. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів. – Ф. 59. – № 399.
4. *Кобилянська О.* Твори у п'яти томах. – Т. 5. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963.
5. *Symomrja M.* Zur problematic von interliterarischen Kontaktbeziehungen: Ihre Rolle im künstlerischen Prozeβ an der Wende des XIX. zum Anfang des XX. Jh. [«До проблематики міжлітературних стосунків: їхня роль у художньому процесі на грані XIX–XX століть»] // Благовісник праці: наук. зб. на пошану акад. Миколи Мушинки, д-ра філ. наук. – Ужгород ; Пряшів, 1998. – С. 269–285.
6. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 50. – 703 с.
7. Хроніка і бібліографія. Що пишуть про нас / Підписано: В. // Літературно-Науковий Вістник. – Т. XVIII. – Кн. 2 – Львів, 1902. – С. 23–24.

МИКОЛА ЗИМОМРЯ, РОМАН ГОРАК

ЛИСТИ ОСКАРА АШБОТА ДО ІВАНА ФРАНКА

«Мало який твір, – писав Іван Франко у «Переднім слові» до відомого «Нарису історії українсько-руської літератури до 1890 р.» [3, 194–195], – не тільки в нашім, але і в інших письменствах був писаний серед таких прикрих і важких обставин, як отсей мій «Нарис». Позбавлений свободи обох рук від кінця цвітня 1908 р. я мав утруднену всяку духову роботу і користування книжками не тільки сею фізичною безвладністю, але ще більше, може, психічним неспокоєм. Се нехай буде оправданням, що мій «Нарис» виходить не так повний і не так, може, викінчений у деталях, як би мені бажалося.

Першою моєю пробою дати нарис історії літератури та духового життя українського народу була стаття «Южно-русская литература», написана 1904 р. мною по-російськи для виданого в Петербурзі лексикона Брокгауза і Єфрона. Ся робота дісталася мені з поручення проф. А. Кримського і була надрукована в т. XLI, ст. 300–326 і видана також окремим відбитком.

Зимою р. 1907 удався до мене будапештський професор Ашбот з поручення берлінського славіста А. Брюкнера з просьбою написати огляд літератури південноруського народу для мадярської енциклопедії літературних історій усіх народів, видаваної Будапештською Академією наук. По листовім порозумінню з проф. Ашботом я написав нову статтю, зовсім незалежно від російської, німецькою мовою, яка в Будапешті з поручення проф. Ашбота і при його співучасті була одним із його слухачів перекладена на мадярську мову.

Бувши весною минулого року в Будапешті і відвідавши особисто проф. Ашбота в його помешканні, я переконався, що моя стаття в мадярському перекладі вже зложена, і доповнив її ще короткою згадкою про бачвансько-руське письменство. Чи вийшла мадярська енциклопедія з моєю статтею в світ, досі не знаю. Німецький текст моєї статті я одержав ще при кінці 1907 р. і переслав її до Відня, до редакції «Österreichische Rundschau», яка згодилася опублікувати її, знаючи від мене, що рівночасно друкується мадярський переклад. Коли, одначе, публікація моєї статті в «Österreichische Rundschau» відкладена була на неозначений час, я весною минулого року випросив рукопис назад від редакції і тоді почав переробляти статтю на нашу мову. В німецькім тексті вона мала об'єму не більше як 5–6 аркушів друку. Вважаючи такий куций об'єм невідповідним для потреби нашої публіки, я положив собі дати в переробці об'єм 12–15 аркушів, та вона, як бачимо, виросла до об'єму поверх 25 аркушів».

«Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року» вийшов у видавництві «Українсько-руської видавничої спілки» у 1910 році. Повторно він був опублікований у 41-му томі п'ятдесятитомного Зібрання творів Івана Франка 1984 року.

В коментарі до цього вступного слова в п'ятдесятитомнику зазначено, що «мадярська енциклопедія з моєю статтею» – це «видання «Egyetemes Irodalomtörtenet» («Історія всесвітньої літератури», у четвертому томі якого (Будапешт, 1911, с. 459–486) було вміщено І. Франка «Kisoroszok» («Малоруси»)» [3, 590].

В епістолярній спадщині Івана Франка про цю працю згадано тільки в листі до Федора Вовка від 15 березня 1907 року, зовсім побіжно: «Нарис історії укр[аїнської] літератури», написаний для одної мадярської енциклопедії, досі, здається, не вийшов» [4, 320]. В коментарях до цих слів Івана Франка зазначено: «Йдеться про статтю, замовлену І. Франкові угорським славістом, професором Будапештського університету Оскаром Ашботом (1852–1920). Стаття, написана німецькою мовою і перекладена О. Ашботом угорською мовою, під на-

звою «Kisoroszok» була вміщена в четвертому томі «Загальної історії всесвітньої літератури» під редакцією Густава Гейнріха: «Egyetemes Irodalomtörtenet szerkeszti Heinrich Gustav… Budapest, Franklin Tarsulat, Maguar frod intezet es könyvnyomda, 1911, c. 459–486. Див. т. 41 цього видання («Українці»)» [4, 588].

Листування Івана Франка тривало досить короткий час і стосувалось виключно питання написання та публікації статті про українську літературу для угорської енциклопедії. На жаль, збереглись лише листи Оскара Ашбота до Івана Франка. Їх шість. Про листи до Оскара Ашбота невідомо нічого.

Оскар Ашбот (Asboth) (Новий Арад 10 серпня 1852 р. – Будапешт, 24 серпня 1920 р.) – лінгвіст, професор, дійсний член Угорської академії наук. Навчався в університетах Лейпцигу, Будапешта, Берліна та Геттінгена, де отримав ступінь доктора філософії у 1875 році. Є автором чисельних досліджень в галузі славістики. Чи не найцікавішим моментом в цих листах є те, що для даної енциклопедії спочатку готувалась стаття про російську літературу і для угорських видавців української літератури якби не існувало. Про необхідність написання дослідження про українську літературу порадив видавцям і зокрема Оскару Ашботу відомий польський вчений Олександр Брюкнер (1856–1939). Уродженець Тернополя, навчався у Львівському університеті у той період, коли й Іван Франко. Вони разом відвідували деякі семінари. Щоправда ставлення Брюкнера до української літератури, української мови, а також до особи Івана Франка як вченого-славіста було неоднозначне. Про це свідчать нещодавно опубліковані його листи до творця драми «Украдене щастя» [1, 377–394].

Історію написання І. Франком статті «Українці» для згаданої угорської енциклопедії висвітлено Галиною Підбузькою [2, 216–224].

Листи Оскара Ашбота до Івана Франка, які зберігаються у фонді Івана Франка (ф. 3) Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ІЛ) друкуються зі збереженням всіх особливостей тексту.

№ 1

Budapest, den 20.12.1905
VI. Munkacsy ù. 25

Sehr geehrter Herr Doktor!

Eine angesehene ungarische Verlagsbuchhandlung gibt eine Weltliteratur in ungarischer Sprache heraus, einen Halbband davon 20 Bogen groß Oktav, sollen die slawischen Literaten bilden. Mit der Redaktion dieses Halbbandes bin ich betraut worden. Da ich für die russische Literatur Prof. Brückner in Berlin gewonnen hatte und nicht an den glauben konnte als dass er die Kleinrussische mit berücksichtigt, - bin ich mit der kleinrussischen Literatur etwas ins Gedränge gekommen. Kollege Brückner hatte mir allerdings schon im Sommer Ihre Adresse gegeben und Sie mir auf das wärmste empfohlen. Doch am Tage meiner Rückkehr nach Budapest hat mich ein so furchtbarer Schlag getroffen, dass ich unverantwortlicher aber doch begreiflicher Weise den an Sie geplanten Brief von einem Tag auf den anderen verschoben habe. Bitte nur das nicht übel zu nehmen und gestatten Sie mir nun mehr die Bitte mir möglichst rasch eine kleine Studie über die kleinrussische Literatur zu liefern. Bei dem etwas knapp bemessenen Raum kann ich kaum mehr als zwei Bogen groß Oktav dem Kleinrussischen zuweisen, wofür ich 60 Kronen pro Bogen zahle. Das Originalmanuskript erhalten Sie nach dem Druck zurück und können dasselbe beliebig verwerten, da Ihre Arbeit in ungarischer Übersetzung erscheint. Lieb wäre es mir, wenn Sie Ihre Handschrift in deutscher Sprache liefern könnten, damit nicht ich selbst genötigt bin, dieselbe zu übersetzen. Wenn es Ihnen aber irgendwie Schwierigkeiten machen sollte, (Sie sind wohl ein geb. Kleinrusse?) so können Sie mir die Sache in Russisch (groß oder klein) schreiben. Nur wäre es mir lieb, wenn ich die Sache bis Ende Februar in Händen hätte. Es handelt sich darum für das große Publikum in leichter Sprache, aber doch gewählter Worte ein Bild der literarischen Bestrebungen der Kleinrussen zu geben. Ohne sich lang bei den frühen Jahrhunderten aufzuhalten, bitte ich noch nach gut knapper Einteilung (Igorlied, andere Anfänge) gleich auf die neue jetzt noch interessante Literatur überzugehen und den Anfängen des Streifens die anziehenden Gestalten der kleinrussischen Literatur, Charakter der Volkspoesie zu schildern, etwa so wie ein geb. Kleinrusse einem hoch gebildetem Freunde, der nicht russisch kann und von der

kleinrussischen Literatur gar nichts weiß die interessanten Züge dieser Literatur vorführen würde.

Mit Wiederholung meiner Bitte und freundlichen Grüßen,

Ihr ergebener Dr. Asböth

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 33–36. Оригінал. Рукопис

Будапешт, 20 грудня 1905
VI. Вул. Мункачі 25

Високоповажний Пане Докторе!

Авторитетне угорське видавництво публікує твори світової літератури угорською мовою; зокрема, половину тому, а це складатиме 20 друкованих аркушів у форматі однієї восьмої долі, передбачено для слов'янських літератур. Мені доручили редагування цієї частини. Оскільки мені вдалося зацікавити професора Брюкнера[1] з Берліна розділом про російську літературу, то при цьому я не міг повірити, що він прагне охопити й українську; стосовно української літератури я опинився дещо в скрутному становищі. Щоправда, колега Брюкнер ще влітку подав мені Вашу адресу і переконливо рекомендував Вас. Однак, у день мого повернення до Будапешта мене розбив такий жахливий параліч, що я, либонь, безвідповідальний, але й водночас зі зрозумілих причин відкладав з дня на день написання запланованого Вам листа. Прошу лишень за це не ображатися на мене й дозвольте звернутися до Вас із проханням надіслати мені якомога швидше лаконічне дослідження про українську літературу. На дещо обмеженій площі я можу виділити українському матеріалові не більше двох аркушів великого формату однієї восьмої долі, за що я плачу 60 крон за друкований аркуш. Оригінал рукопису Ви отримаєте після публікації та зможете використовувати його на власний розсуд, оскільки Ваша праця з'явиться у перекладі угорською мовою. Було б вельми люб'язно з Вашого боку, якби Ви змогли надіслати Ваш рукопис німецькою мовою, аби я не був змушений його перекладати. Втім, якщо це завдасть Вам труднощів (Ви, ймовірно, уроджений українець?), то Ви можете підготувати цю працю російською (великоросійською) або українською (малоросійською). Було б відрадно, коли б я мав Вашу студію у своєму розпорядженні до кінця лютого. Йдеться про те, щоб надати широкій публіці уявлення про літературні устремління українців доступною мовою та все ж дібраними літературними словами. Прошу Вас, не затримуючись широко на ранніх етапах попередніх століть, після лаконічної класифікації («Слово о полку Ігоревім», інші витоки) перейти

відразу до новітньої й актуальної нині літератури, відобразити початки становлення привабливих образів української літератури, характер народної поезії, власне, як уроджений українець (малорос) високоосвіченому приятелеві, який не володіє російською і нічого не відає про українське письменство, а відтак і не в змозі виокремити цікаві ознаки цієї літератури.

З оновленим проханням та дружніми привітаннями,

відданий Вам д-р. Ашбот

№ 2

Budapest, den 06.02.1906
VI Munkacsy g 25

Sehr geehrter Herr Doktor!

Ich danke bestens für die Zusendung des ersten Teiles Ihrer Skizzen. Bis auf einige Wünsche und Betrachtungen gleich zu Anfang habe ich alles stehen gelassen und mit Interesse gelesen.

Ich gestehe, dass ich mir dessen nicht immer ganz gewiss war, aber doch eine doch etwas ein gehende Schilderung der alten kirchlichen Literatur, die auch Laien in gleichem Maße interessieren wird, doch auch klüger, dass dieser Teil voll und schön aussieht für die Wünsche der Literaten. Die Betreuung seiner großen Wichtigkeit ist so gelungen. Statt neue Bedenken am Schluss zu haben, schwanden alle. Wenn ich gleichwohl, bitte mit dem Raum zu sparen, wenn es tunlich erscheint und sich weiter all zu sehr darauf zu verlassen, dass ich ja streichen könne, was mir gar nicht passt, so tue ich es, weil das mit dem streichen so seine Bewandtnis hat, man zerstört das feine Gefüge einzelner Teile. Auch übersetze ich die deutsch einlaufenden Teile nicht selbst, kann also während der Übersetzung nicht einzelne Partien umgestalten. Gleichzeitig bitte ich mir einige Kleinigkeiten, die ich nicht mit Sicherheit entziffern konnte, entweder sofort oder mit der nächsten Antwort zu enträtseln.

S5, Z6, v.u. sprechen Sie von Koaut Jevsan (?) das der eine kleinrussische Clan? seinem älteren in den Kaukasus gezogenen Bruder schickt.

S6, Z2, und er kehrte in sein Land zurück und wurde Vater des Helden Krucak?

S7, Z2, v. a. wird unter den Esoterat das sog. Buch Kaaph ?? erwähnt.

Sollten sie die Fragen gleich beantworten wollen, so genügt eine Postkarte, Angaber der Seiten und Zeilenzahl mit deutlicher Niederschrift des fraglichen Namens.

Mit freundlichem Gruß,
Ihr ergebener Dr. O Asböth

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 37–40. Оригінал. Рукопис

Будапешт, 06.02.1906
Вул. Мункачі 25

Високоповажний Пане Докторе!

Прийміть щиросердну подяку за надіслану першу частину Ваших напрацювань. Я відразу відклав усі справи та у згоді зі власними побажаннями та роздумами з цікавістю їх прочитав. Зізнаюсь, що я не завжди цілком усвідомлював сутність предмета з огляду на дещо віддалене висвітлення давньої церковної літератури, що зацікавить рівною мірою як прихильників словесності, так і більш посвячених реципієнтів; втім, ця частина здатна пречінь привернути увагу літераторів. Переконання стосовно її вагомості не викликає сумнівів. Тож вони зникли, не породжуючи нових роздумів. Однак, є спонука заощадити площу друку; отже, якщо б Вам видалося можливим надалі покладатися на мене щодо скорочення того, що мені зовсім не пасує, тоді я зроблю це, хоча скорочення й має ту особливість, що при цьому порушується чітка структура окремих частин. До речі, я самотужки не перекладаю й німецькомовні надіслані матеріали, а відтак не можу видозмінювати окремі фрагменти у процесі перекладу. Одночасно прошу Вас розшифрувати відразу або ж у наступній відповіді деякі деталі, які я не зміг з упевненістю відчитати.

5 сторінка, 6 рядок знизу: Ви ведете мову про коаута Євшана (?),[2] який переказує українською своєму старшому брату, котрий переїхав на Кавказ.

6 сторінка, 2 рядок: він повернувся у свою країну і став батьком героя Круцака?[3]

7 сторінка, 2 рядок зверху: згадується у контексті про Езотерат так звана книга Кааф?[4]

Коли б Ви спромоглися відповісти на мої запитання відразу, то було б достатньо надіслати поштівку з поданням сторінок та номерів строф зі зрозумілим написом спірних імен.

З дружнім здоровленням,
відданий Вам д-р О. Ашбот

№ 3

17.02.1906

Sehr geehrter Herr Doktor!

Ich danke für die rasche Zusendung der Handschrift. (Ich freue mich für Sie auch)!

Mit bestem Gruß,
Ihr Asböth

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 41–42. Рукопис. Оригінал. Листівка з адресою: Dr. Ivan Franko, Journalist, Lemberg Paninzka Nr. 4

17.02. 1906

Високоповажний Пане Докторе!

Я вдячний за те, що Ви не зволікали з надсиланням рукопису. (Я поділяю Вашу радість)!

З найкращим привітом,
Ваш Ашбот

№ 4

Budapest, den 09.03.1906

Sehr geehrter Herr Doktor!

Ich habe Ihre Skizze bis zum Ende mit größtem Interesse gelesen und danke Ihnen nochmals für diese mit solcher Wärme und Hingabe geschriebene Vorführung Ihrer kleinrussischen Literatur. Ich habe in dem 2. Teil nicht ein Wörtchen zu ändern gefunden! Ich bitte nur aus beigelegtem Zettel, der die mir nicht ganz sichere Lesung enthält, mit Korrektur zukommen zu lassen.

Mit besten Grüßen,
Ihr Dr. O Asbölz

ІЛ, ф. 3 № 1628, акр. 45–48. Рукопис. Оригінал

Будапешт 09.03.1906

Високоповажний Пане Докторе!

З палким інтересом я прочитав Ваш нарис до кінця і ще раз дякую Вам за огляд української літератури, написаний Вами з такою теплотою й одержимістю. У другій частині я не знайшов жодного слова, яке б варто було змінити. Я прошу тільки відкоригувати вкладений аркуш, який містить, як на мене, неповний достовірний виклад.

З найкращими вітаннями,
Ваш д-р О. Ашбот

№ 5

Kis Ditznod l.P Nagy Ditznod
20.07.1907

Sehr geehrter Herr Doktor!

Ich hoffe, dass es endlich in diesem Jahr zum Druck der Literaturgeschichte kommt und sobald ich die Übersetzung der großrussischen Literaturgeschichte erhalte, schicke ich auch die Übersetzung Ihres Beitrages in die Druckerei. Ich bitte aber auf folgende Fragen möglichst bald zu antworten:

1. Vor allem bitte ich über die Transkription nachzudenken und möglichst Vorschlag einer konsequenten Wiedergabe des kleinen «i» (y). So wäre die Konskription bald I bald Y und kann so natürlich nicht geschrieben werden, man kann bald «skij» bald «skyj» schreiben, man kann für denselben Namen zweierlei Transkription anwenden. («Niseyanskij») Ich werde trotz der anderen Aussprache überall vorziehen i zu setzen, denn die Schreibung mit i entspräche mehr dem gewöhnlichen Schreibgebrauch. Schreibungen wie Otamskij, Zolechorskij usw. sind auch ganz geläufig, ebenso gefällt mir wie als Leontovic besser als Feldkovjc, weil jenes die gewohnte Form ist und was den Laien nicht zuviel zumuten darf. Doch mögen Sie immerhin für y sich entscheiden, nun gilt es dem Korrespondent anzusagen, was eine große Mühsal bedeuten würde, da ich die Priorität von y vorziehen würde und schon korrigiert habe und (?) denkbar einem geläufig und doch auffällig ist.

2. P So sprechen Sie von Programov programmatische Assoziation. Ich bitte um eine Umschreibung die verständlicher ist.

3. M Pavlik. Im ungarischen können die Taufnamen nicht gekürzt werden. Ich bitte Sie also mir die vollen Taufnamen zu nennen von A---Perlik und P----Leontovic.

4. Auf der letzten Seite nennen Sie einen Schriftsteller, den ich Stessenko lese, (Verfasser des Dramas das Schicksal) ist das richtig gelesen?

5. Können Sie mir statt handschriftlich einen anderen Ausdruck vorschlagen, dieser lässt sich ungarisch schwer wieder geben.

Mit freundlichen Grüßen,
Ihr Dr. O Asböth

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 45–48. Рукопис. Оригінал

Kis Ditznod l.P Nagy Ditznod
20.07.1907

Високоповажний Пане Докторе!

Я сподіваюся, що, нарешті, цього року вийде друком історія літератури, власне, щойно я отримаю переклад історії російської літератури, то віддам також переклад Вашої праці до видавництва. Тому звертаюсь із проханням якомога швидше відповісти на наступні запитання.

1. Передусім прошу обдумати транскрипцію й запропонувати при цьому послідовне відтворення малої літери «і» («и»). Бо ж конскрипція або «І», або «И», звісно, не може вживатися; втім, можна написати або «ській», або «ський», тобто застосувати подвійну транскрипцію для одного й того самого імені («Нісеянській»). Попри різні вимови, я б надав перевагу повсюдному вживанню «і», оскільки написання з «і» більше відповідає загальноприйнятій нормі письма. Написання таких власних імен, як «Отамській», «Золехорській» тощо, також широко вживане; тож мені більше до вподоби написання «Леонтовіч», ніж «Федькович», тому що йдеться про узвичаєну форму, яка не створює клопоту для сприйняття з боку непрофесійного читача. Однак, якщо Ви схиляєтесь до повсюдного вживання «и», то про це слід наголосити реципієнту, а це, у свою чергу, створило б додаткові труднощі, бо ж я зняв перевагу щодо вживання «и» і виправив на «і», що є більш звичним.

2. Ви ведете мову про «програматичні асоціації». Я прошу надіслати опис, який би був більш зрозумілим.

3. М. Павлік. В угорській мові імена, які даються при хрещенні, не можуть бути скорочені. Отже, я прошу Вас назвати повні імена А --- Перліка та П--- Леонтовіча.

4. На останній сторінці Ви називаєте прізвище письменника, ім'я якого я відчитав як Стессенко (автор драми «Доля»)[5]. Чи правильно я прочитав?

5. Чи могли б Ви запропонувати мені, замість рукописного, друковану версію нарису, бо ж надісланий Вами важко відтворити угорською мовою.

З дружніми побажаннями,
Ваш д-р О. Ашбот

№ 6

Budapest, 13.11.1907

Sehr geehrter Herr Doktor!

Die kleinrussische Literaturgeschichte habe ich druckfertig geliefert, gedruckt ist sie aber immer noch nicht. Die übrigen Teile habe, das Polnische ausgenommen, auch noch nicht ganz revidiert, weil ich eben nicht weiß, wie lange sich noch der Druck des Satzes hinziehen wird. Gleichwohl übersende ich Ihnen das Original mit der Bitte mir entweder ein Neues oder einen Abdruck davon, sobald als es eben möglich ist zur Verfügung zu stellen, damit ich bei der Korrektur etwaige Zweifel lösen kann. Übrigens bin ich überzeugt, dass auch bei einer brieflichen Anfrage derartige Zweifel beseitigt werden können, doch ist dies ein umständlicher Weg.

Mit freundlichem Gruß,
Dr. O Asböth
VI Munkascy u 25

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 49–50. Рукопис. Оригінал

Будапешт, 13.11.1907

Високоповажний Пане Докторе!

Історію української літератури я віддав до друку у завершеній версії, однак, вона все ще не опублікована. Решту матеріалу, за винятком польської тематики, ще не повністю відредаговано, оскільки я ще й сам не знаю, як

довго триватиме друк усього масиву. Втім, надсилаю Вам оригінал рукопису з проханням надати мені у розпорядження або нову версію, або видрук копії для того, щоб я під час коригування зміг уникнути можливих сумнівів. Зрештою, я переконаний, що подібні сумніви можуть бути усунені й через листовний запит, проте це – ускладнений шлях.

З дружнім привітом,
д-р О. Ашбот
VI, вул. Мункачі, 25

ПРИМІТКИ

1. *Брюкнер* О. (O. Brückner (1859–1939) – видатний польський мовознавець, навчався у Львівському університеті в ті ж роки, що й Іван Франко.
2. Цей незрозумілий редактору уривок звучить так: «Літописи донесли до нас чимало фрагментів старих пісень, насамперед пісенний відступ про двох половецьких ханів, один з яких жив на Кавказі в обезів (абхазців), а другий – в придонських степах. Минула небезпека, яка загнала одного з братів аж на Кавказ: молодший брат посилає туди старого співця Ора з наказом примусити брата повернутися. «Співай йому половецьких пісень, а якщо не захоче їх слухати, дай йому понюхати євшан-зілля». Співець дійшов туди, та ні словами, ні піснями не міг змусити хана повернутися. Тоді дав йому понюхати степової трави, той спочатку здивувався, а потім сказав: «Краще в ріднім краю скласти кості на спочинок, аніж жити на чужині». І повернувся на батьківщину, де став батьком героя Кончака».
3. Кончака.
4. Незрозумілий редаторові текст виглядав так: «У Південній Русі виникли і служили для моральних і практичних настанов у житті збірники «Матиця», «Златая цепь», «Ізмарагд»; різні «апофегати», запитання й відповіді, що їх було редаговано за грецькими взірцями і з грецьких матеріалів, багато разів перероблювано, з урахуванням способу мислення і уявлень жителів Русі, і присвячувано абстрактним та метафізичним темам (зокрема, так звана «Книга Кааф» та її пізніші переробки)».
5. *Стеценко* М. – псевдонім українського літератора з Кубані М. Нордеги.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Горак Р.* Дискусія І. Франка з Олександром Брікнером. Листи О. Брікнера до І. Франка // Франкознавчі студії. – Вип. 3. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 377–394.
2. *Підбузька Г.* Участь Івана Франка у чужих енциклопедичних виданнях: Стаття «Українці» // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – Вип. 55. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – С. 216–224.
3. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – 683 с.
4. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 50. – 703 с.

СОЛОМІЯ ВІВЧАР

ЛИСТИ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ ДО ІВАНА ФРАНКА

(частина III, 1887–1896)

Третя, заключна частина листування Олени Пчілки з Іваном Франком охоплює 1887–1896 рр. Кількість листів між письменниками зменшилася, як і частота їх листування. У першому з запропонованих листів від 1887 р. Олена Пчілка висловлює претензії щодо, на її думку, необґрунтованого скорочення Іваном Франком її повісті «Товаришки».

Також надсилає йому дві поезії Олени Ластівки (Олени Косач) для друку в альманасі «Перший вінок» і гроші на друк альманаху.

Листи Олени Пчілки досить короткі, більше стосуються їхньої спільної з Н. Кобринською справи – видавництва альманаху «Перший вінок».

Однак лист від 1891 р. відрізняється від попередніх ділових сухих повідомлень. Як відомо, у 1891 р. дружина Івана Франка Ольга і їх троє дітей їздили до родини Косачів у село Колодяжне, де вони провели декілька літніх місяців. Іван Франко 30 вересня 1891 р. написав до Олени Пчілки листа, у якому щиро дякував за опіку над його родиною.

Як і в попередніх листах, Олена Пчілка цікавиться життям Івана Франка і його родини, ось цікавий фрагмент: «Як же там ведеться Вам обом? Дуже мені шкода, що Ви зостались на тій самій квартирі, се б то без осібної хати для письменної роботи. Далебі, я певна в тім, що на цілому світі нема ні одного чоловіка, щоб так як Ви, пане Іване, бувши

професіональним письмовцем, не мав не тілько осібної хати для себе, а навіть осібного стола для писання! Се достойно великого подивляння і навіть ваші біографи повинні би се зазначити, – так ми толкуємо часто з Лесею».

Листів Івана Франка до Олени Пчілки у цей період майже немає. Є лише лист, у якому він дякує за перебування Ольги і дітей у маєтку Косачів у Колодяжному і лист від 1892 р., у якому обговорює з Оленою Пчілкою свої плани створення журналу «Житє і Слово».

Олена Пчілка бажала друкуватися на його сторінках: «Отже й тепер та ваша літературна справа, з поваги якої вдаєтесь до мене, будить у мене найгарячійшу сімпатію. Так би мені хотілося причинитися до вашого видання своєю працею й помочею. Але власне хотілосяб, щоб ще в 1-му числи було що небудь моє, хоть малесеньке. Пришлю якнайскорій!».

І справді вже у першому випуску журналу, який почав виходити з 1894 р., є переклад Оленою Пчілкою поезій Віктора Гюго.

До третьої (заключної) частини листування увійшло 14 листів, які друкуються зі збереженням усіх авторських особливостей тексту.

№ 1 (19)

[1887]

Шановний пане!

Пишу через «Зорю»[1] для того, що може Ви змінили помешканнє. Два місяці перед сим я писала, щоб Ви були ласкаві прислати мені мою рукопись «Товаришок»[2]. Мене дуже огорчають ті численні скорочення, котрі Ви поробили в моїй повісті (без мого жадання й позвалення); може булоб, що Ви різали повість, бажаючи зробити як ліпше, – але все-ж мені сі обрізки не милі і навіть досадні. Я думала, що такого трагі-комічного случаю ще й не було в нашім видавництві: обрізана праця самого видавця (я ж бо припечатана нібі яко іздателька-спільничка альманаху). Уже яку найменшу втіху (а часом може найбільшу!) має іздатель у тім, що

в ёго виданню уже чіє не чіє, а ёго власне писання буде надруковано цілком! Тож бо думалось мені з певностю, що ні цензорських, ні редакторських порізок в надрукованих «Товаришках» бачити не буду! Яке гірке розчарування: власне «Товаришки» зостались порізані, Вами, (навіть не спільничкою панею Кобринською[3]), в такій мірі, як ще ніколи не різала мого писання й російська цензура! Знов таки скажете, що Ви хотіли зробить на користь творові, – а значіть і мені яко авторові, – і що Ви мали право редакторське, доручене Вам панею Кобринською (але не мною відносно до моєї повісті,про котру я влане писала, що хоть я й бачу сама, що повість довга, але нехай вона йде без скорочень, так як написана. Власне й грошей за для того послала більше: між мною іі пані Кобринською було, що я дам 200 р. – я ж послала 250, власне уважаючи на повість «Товаришок»).

Але, у всякім разі, скількиб не вимовлялись Ви і скількиб не виливала своїх жалів я, – діло зроблено! Зостається, – перше, наука для мене наперед (багато многими спостереженнями, чі наблюденіями в мирі товаристко-літературному!...), а опріч того зостається одна річ, котрою до якої міри може буть поправлена та по моїй гадці кривда, котру Ви мені зробили: власне, зостається те, що Ви можете прислать мені поворотно мою рукопісь «Товаришок». Нехай вона буде почеркана, се дарма, – я все ж можу возстановити її в друку, як би переписала і надрукувала у-друге тут. Отже й прошу Вас вельми, пришліте мені ту рукопісь. Не думаю, що вона пропала, бо ще посилаючи її до друку, я просила Вас, яко наглядавшого за друком, зберегти її, зберегти цілість аркушів, хоч би й розриваних при друку. Сю просьбу написала навіть на першій картці повісті. Для мене обладування рукопіссю важне, – найбільше тепер, – задля того, що ніякої чернової, опріч двох малесеньких конспектів глав, не маю. Сподіваюсь, що хоть Ви, очевидно, й дуже гніваєтесь на мене прошу Вас, – у тій главі, де Кузьменко позичає гроші, здається в XI-ій на другій страниці єі, де говориться про те, що дівчата обурились, – зробить вставку:

Дві вставки. Вставка 1:

Власне після слов «тілько дедалі все скучніше ставало за всім своім, молодь жадно кидалася за русскі журнали й газети, про листи вже нема що й казать!» Так от зараз за сим добавте: – «там, дома, роілося нове життє, від котрого сюди чутно було тілько відгомін єго. Нарождалась нова література й крітіка, здіймались все нові

питання. Та тутешнє університетське життя з єго пильною наукою мало своє право, не давало одриватись од єго.

А далі йде те що єсть, – про листи матерей.

Друга вставка довша, – я напишу іїї на оборотной страниці.

Вставка 2:

Въ XIV-ій главі, коли Кость приходить прощатися з Любою, говорить їй, що не забуде іїї і після слов єі «на що сей панегірик? каже знов, що сховає пам'ять про йіх дружбу, на завжді. От після сіх слов замість «Люба мовчала» добавте: – Я теж маю схоронить од Вас добру пам'ять! Ви перший збудили в мені поривання вперед до всёго світлого!... Ви перший просвітили й напутили мою думку!

– А ви не осудите мене, що я тепер не іду з вами далі по тій путі, котрою підете ви?

– Ні!... Коли вам судилося бути хочай би просвітителем других, се теж велике завданнє!...

– У всякім разі вірте, що я не зраджую моім головним прінціпам. Те саме світло, котре засвітило Вам, світить і світитиме завжді й мені!

Далі якось там сказано, що Кость стиснув руку Любі, хоть поціловати не зважився – і вийшов. Се вже все остається як було і так же йде далі.

ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 83-88. Рукопис. Оригінал

№ 2 (20)

[1887]

Шановний пане!

Въ той день, як я одвезла на почту свою рукопись, получила 10 перших аркушів альманаху[4]. Штемпель на бандеролі був Київської цензури, то мабуть там в Київі трохи й пролежало. Та вже гаразд, що пройшло! Єсть з того якась надія, що й ціле виданє пропустять. Прошу й дальші аркуші вислати. Потім ото прийшов ваш лист. Дякую, що ви не ухилились од «печатної необходімості» і тілько «чинячи мою волю», – написали вашу думку про ті «Товаришки». Принаймі знатиму наперед, чого сподіватись від інших, коли найближча по думці й направленію крітіка осудила моє оповіданнє яко майже не стоюче нічого. Гарні, в ёму, як Ви пишете, тілько розмови, але розумніших з них не можна зрозуміти, а густіші наполовину

требаб повикидать!... Звичайно, я не дивуюся, що Ви маєте дуже широкі требованія од повіствованія, хоч би й свого; такі широкі требованія крітіка й повинна мати; мене двують лиш, і здаються дуже несправедливими ваші думки – після Ваших розборів давніших всяких оповіданнів наших повіствователів, котрих Ви хвалили навіть дуже (в Зорі і в листах), а однак в їх і десятої долі нема того, чого Ви хочете од мене і що у всякім разі далеко ліпше знаходиться в моїм оповіданні. Яку ж тенденцію, – опріч підлизування до «земного Бога», – бачили Ви хоть у «дуже гарному» оповіданні «Перемогла»? Де ж там характери, та ще й послідовніше розвітіє их? Де там який-небудь час і який-небудь стіль? І знаєте, я й перше думала се, а тепер з певностю предвижу, що оповідання нічого не даючі, опріч шаблонних постатей і шаблонних пригод, завжді знайдуть у нас гарячу хвалу, а про попитки дать щось свіже, нове й написане в іншому стілю й колоріті, крітіка скаже, що річ власне дуже пуста! Мене, коли хочете, діймає ся психологічна або навіть фізіологічна загадка: коли на убогому столі зголоднілим, отощавши подається страва, в котрій нема нічого, – кажуть чудесно! і багато і смачно! Колиж дають незмірно більше, незмірно новішу і разнообразнішу страву, тоді власне кажуть «мало», «не досить тонко зготовано», не досить з перцем! – от сёго я ніяк не можу розібрать! і власне отсе вражає мене і здається тяжкою несправедливостю. Колиб мої оповідання знаходили пустими, блідими в иншій богатшій літературі, – я не здивувалась би сёму, – бо в списателі з талантом, могучим звернуть на себе увагу в кожній, хоть би й дуже багатій літературі, я ніколи й не узялась, але ж у нас... не.

Се як раз так, як було з поемою Козачки Олени[5]. Перший раз в укр. літературі виводився там тіп жінки-патріотки, перший раз і кохання там трохи инше ніж доти; але ніхто сёго навіть не зауважив! Крітік Міщенко (єдиний) написав у Зорі якраз Вашими теперішніми словами, що поему («вторую часть ея») можна прочитать «не безъ удовольствія», – але що в їй мало історії, мало патріотизму, далі йшли дрібні уважки про те, нащо у мене, наприклад, написано: «може словом і одуриш ти», – чом не сказано «простіше» «може ти й одуриш словом».

Хай буде й так, – але й фізіологічна загадка не перестає бути загадкою!

Звичайно, не буду сперечатись з Вами, говорить: «ні, в моїм оповіданні багацько содержанія, єсть і характери й час». Се бу-

лоб трохи кумедно!... Я тілько поясню Вам, через що у мене нема того, що Ви указуєте. Хожденіе в народ належить пізнішому часу: найхарактернішим обнаруженієм єго явились 70-ті роки. Перше ніж були Любатовичівни, фігуріровали Суслови. Згадайте, що характерним навіть Тургенєвським романом для 60-х років була не Нові а «Отци і деті»; перше ніж радікали були нігілісти, та й то не ті якими їх знають тепер у Європі (себто соціалісти), а Базарови, отріцателі майже одної естетіки, правда сей тіп Базарова можна було взять і мені для мого чину «Товаришок»; – але щож за цікавість булаб писать по Тургенєву?! Я й написала щось своє, – спеціально з області першого пробудженія наших жінок, спогадать тілько, що навіть у Шевченка, навіть у ёго політичній поемі «Гайдамаки», жінка являється тілько ніжною коханкою (не говорю уже о Катеріні й инших).

Першого стремленія їх ще тілько до науки. «Радікалізм» у їх з'являвся ще тільки в отріцанії дитячої віри, інстітутских ідеалів освіти й життя. От сей перший ступінь для «Першого вінка» мені й схотілося взять! Ви кажете, що Люба[6] не робить нічого; а я скоріше гадала, що мені скажуть, що діяльність Люби занадто велика, витягнута за уші, що Люба, – як і козачка-патріотка Олена, – єсть скоріш ідеал авторів. І сказать Вам по правді, я таки й думаю, що навсправжки до сеї пори у нас і не було таких учених лікарок, котріб не подались у великі центри, а оселились би лікарувать у селі? Хожденіе в народ було страстно ефектною ролею; але його на прямування ставало тілько на ефектне й дуже коротке появленнє між народом... Самі радікали, що ходили в народ, кажуть тепер, що то був «псіхоз». І, справді, се так і було, – через те він так і охолонув швидко! Кажете, що потопаю в подробностях. Не оправдуюсь, а поясню, що роблю се умисне. По мойму наші славетні українські списателі, – Нечуй[7], Мирний[8], пишуть не тілько без тушовки, не тілько не пером, а – пальцем: у їх зовсім нема дрібних штрихів, навіть контур виходить таким, як би ёго лиш мокрим пальцем обвести. Се по моєму – велика хиба. Списатель нашого часу без дрібності описання – невеликий. От через те я й не цураюся «тушовки». Ви кажете, що Кузьченко й Песцови (навіть Песцова!) вийшли рельєфніші, ніж головні герої. Вам більше не слід викидать дрібних особ, – як Ви предлагаєте; – хай хоть вони виводять справу! Звичайно, не думаю й здалека рівнятися з Гоголем по таланту, такого не тільки між жінками, а може й між

мужчинами не буде! – скажу лиш про манєру єго писання, з тею массою подробностей, між котрими часом не знаєш, котра особа, котра вставка головніша, а котра з дальшого плану.

Жалкую, що Кость здається лиш «...», «безличною куклою». Я не думала спинятись на ёму довго, – бо і в загалі мене займали не товариші, а товаришки. Впрочім, тіп «поета», мечтателя Костя, і надто влюбливого, як всі молоді поети (а инші й в поважному віку, як наприклад Гейне!) зовсім мені не антіпатічний. Він стоївби й ширшого описання, але одно те, що я тілько що сказала про главність для мене «Товаришок», а друге – а друге... Ви ж самі починаєте свій лист з того, що я помилилася в обрахуванню, і що «друку оповідання» вийде не 7 аркушів, а цілих 10». То скільки б тих аркушів вийшлоб, коли б я – додала хожденія в народ, розширила розповідь про всі головні тіпи, і про Раісу, і Костя й Корнієвича, і т. д.?? Се вийшлоб не оповіданнє, а роман, та ще й роман довгенький!... Нехай колись напишу й таке! Звичайно, вже ні в якому чужому виданню, а надрукую сама, особно. У мене давно задуманий роман з 70 р. хожденія в народ, навіть скілька глав читали декому з киівців. То й нащож було мішати в «Товаришках» аж дві фази радикалізму!

Хвалите вставку про Буч. Кажете, що до того вона «звязана з цілим». Отже знайте, що власне ця вставка зовсім случайна; ще писавши 14-ту главу я не думала про Відень і знакомство Люби з Бучинським... а надумавшись – уже ж мусіла як-небудь склеїти з цілим! Просто мені сеї вставки схотілося!

Все оповіданнє, звичайно, теряє від того, що я не впорядкувала ёго ще який час дома. Те, що послала Вам, єсть перший і єдиний набросок. Отак як писаний у-перше з голови, так і було Вам послано, – ні чернового, ніякого іншого писання «Товаришок» у мене нема, через те й просила зоставити для мене мою єдину рукопісь оповідання. Так пишу й тепер. Прямо на чисто, – а потім підправлю на скільки се можна в рукописі посиланій для друку, та і вже. Се не добре! (але ж видержувать, давать вилежуватись писанню – не маю часу).

Ваші речі про ковані слова мене дуже дивують. Се вже чисто, як кажуть: чіїб телятка мичали, а чіїб і мовчали! Я думала, що Вами не може буть здіймане мичаннє про ковані слова, що воно вже давно у Вас рішено в «положительном смысле». Про себе скажу, що зовсім і не думаю таїтись з куванням: кую *(нерозбірливо)* не з подражанія

Старицькому[9], а із необходімості: коли передаю розмову якої Тетяни, то й не кую, колиж розмову інтелігентну, то й мушу кувать. У всіх инших літературах власне за виковування літературного язика – хвалять, а тілько у нас – лають! Се, вибачайте, незрозуміла для мене прімітівність крітічного погляду. Хіба ж можна закамяніть на самій народній мові? Коли говорю о (панах – *нерозбірливо*) роблю Вам досаду і не перековую російских вираженій, котрих нема у народа, то де ж я найду в народній мові одповідні слова? Через те я думаю, що можна лиш указувать слова неудачно ковані, а не дорікать за ковальство в самім прінціпі. Ви указуєте, як один з многих примірів, слово «кучерявистий». Звичайно можнаб сказать і просто кучерявий; тілько мені хотілось знайти якийсь одтінок: пригадую, що говорила про волоссє старого професора, котре зовсім кучерявим не може буть, як у *(нерозбірливо)*. Впрочім і про молоду шевелюру можнаб сказать кучерявиста, коли хочеться сказать, що вона не вьється определенними, отдільними локонами. Се все одно як би Ви сказали, що не до речі вживать слово дрібчастий, коли єсть «дрібний».

У всякім разі Ви мусите згодитись, що при моїх описаннях і діалогах у «Товаришках» – я не могла обійтись тею мовою, яка Вас тішить наприклад в оповіданню «Перемогла»: «а вовчик хвостиком ляп, ляп, а свинка хрю, хрю, а поросятко куві, куві»... Относітельно мого содержанія – лексикона й сінтаксиса було замало. Либонь сёї «щиро народної» мови не вистачає й Вам: принаймі в тім же листі, в котрім Ви дорікаєте мені за ковальство, теж єсть «спора купка» кованих слов (уже не знаю, чі сказаних під вліянієм Старицького, чі самостійно придуманих). Деяких я, далебі, не зрозуміла, що іменно вони значать, як наприклад «пересічно», «міродайний» і инші. Отож, малаб Вам з поводу сёго сказати: «врачу ісцілися сам!» Але ж сёго не скажу; напротів, пожадаю, щоб нам, українським ковалям, вкупі з галіцкими, – удалось скоріше виковать таку ж літературну мову, як у всіх сусідів, і щоб уже те питаннє про «ковальство» згинуло, принаймі між нами, ковалями, – котрі дійшли до ковальства не з капрізу, чі якої хімери, а з певної нужди.

Боюсь, що поки прийшло моє письмо Ви зробили, як думали: себто повикидали дещо з оповідання. Се булоб мені дуже непріятно. Я хотілаб, по причинам вищеназваним, щоб усе так зосталось як написано. Нехай собі буде! Справляючи рукопісь перед посиланням, я кожну стрічку обдумала. Як що лаятимуть, то дарма! Тепер я готова до всёго!

Коли Ваша ласка, зробіте дві посилані вставки і конечне додайте мою післямову.

Кланяюся Вам і пані Ользі щирим поклоном. Посилаю в окремім письмі гроші на альманах – 100 р.

О. Косач

ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 101–108. Рукопис. Оригінал

№ 3 (21)

[1887]

Шановний пане!

Прошу Вас, вишліте мені мою рукопись повісті «Товаришки». Не сподіваюсь, щоб вона могла пропасти, бо і в листі при посиланню рукописі, і на самій рукопісі (для відома всім, хто мав її при друкові) я писала про моє бажаннє, щоб рукопісь не була знищена, а зоставлена для повороту мені, коли вона вже не буде потрібна для друку.

Не думаю, щоб ваше сердіннє (котрого об'яви, впрочім, доволі значні) подвигало Вас до того, щоб Ви умисне не схотіли уважить мого жадання, вираженого з початку й тепер: сподіваюсь, що у всякім разі рукопісь мені пришлете. Може буть, Вам здастся ніяковим посилать рукопісь, – котра у многіх місцях Вами перечеркнута; але сим не клопочітеся, – нехай се посилці рукопісі не заважає: хоть правда, що Ви ті численні скорочення зробили без мого дозволу – і в великий ущерб повісті* – але раз Ви були умоцёвані головною господинею сего діла, панею Кобринською, яко редактор, то по «літературському звичаю» мабуть уважили себе в повному праві розпорядитись зо всіма рукопісями як схотіли, забудьши навіть слова свого листа до мене («буду ждать вашого дозволу», – відносно пропонування скорочень)[10]. Ну, та фактъ тепер «совершившійся» і зостається з ним примиритися. Одного утішенія прошу – пришліте мені мою «уніку», котра буде для мене памяткою первісного составу оповідання. Ся памятка яко автографъ цікавий для мене і сімьі, була жадана мною ще й перше, коли я навіть не думала ні

---

* Бо у многих місцях через Ваші скорочення губиться не тілько аргументація поступків діячів, але навіть нитка розповіді

о яких змінах рукопісі і повторяю – не гадаю я, щоб Ви, який би не був ворожий ваш настрій протів мене, наплювали на моє нехай і «сантіментальне» бажаннє, на котре я, як мені здається, у всякім разі маю право!

Кошти по висилці, звичайно, прилучіть до рахунків альманахових.

Одповіді вашої, – убачивши умисність у вашому мовчанню, – я, звичайно, не вимагаю: можете ще й далі уважать мене не стоячою Ваших листів, після весняного обміну листів межи нами. Се ваше діло.

Пані Ользі, як і завше, мій привіт і поклон, – коли вона сёго не цурається.

Олена Косач

ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 169–171. Рукопис. Оригінал

№ 4 (22)

[1887]

Посилаю Вам знайдені в себе, давно мені прислані вірші Олени Ластівки[11] (Єлени Антоновни Косач, авторки поеми «Ганна», колись виданої окреме).

Не дуже то, схоже, сі вірші подобають до жіночого альманаху? – щось жінки тут у дуже комічному виді виступають, – ну, та коли се собі народня гумореска, то може й нічого! Для «разнообразія» щось до сміху нехай буде, хоть з етнографії, – не все ж смутитися!

Дуже прошу Вас, пришліте мені коректуру мого післясловія до «Товаришок»: воно для мене дуже важна річ, – а ще до чого Ви на мене такого страху нагнали, що треба ще раз проглянути і обміркувати в обраннє те, що вийде вже яко певне слово самого автора, а не дійствующих лиць.

Вельми прошу не залишіть мого жадання!

О. Косач

Оце послала Вам уже два вірша (Стар. і Ластівки), а ще третій повинен буть у мене про оборону Пущі (нерозбірливо)[12].

ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 77–78. Рукопис. Оригінал

№ 5 (23)

[1887]

Шановний пане!

Просила Вас прислати адрес М. П-ка, а Ви щось і забулись! А мені адреса П. дуже треба, бо хочу власне через нёго вирівняти рахунок з друкарнею за ті нещасні «Вечерниці»[13]. Тим часом ожидаючи адреси, вчора знов получила «Припомненє» від редакції. Будьте ласкаві пришліть таки мені хутенько адрес П-ка.

Посилаю Вам половину листа спільного знаемого, котрий з Кіева попав кудись «на провінцію». Підчеркую строки, задля котрих посилаю Вам лист, – опріч їх зовсім Вам не потрібний! Думаю, що не здвигнете плечима на сю посилку; принаймі, колиб мені хто переказав втішні чужі слова о моїм писанню (з котрих би виявлялось, що це писання інтересне для многіх), то не взялаб того за зло! Ну, то у мене «авторське самолюбіє» розвито до болізності!... Врешгі всяк робить, невольно міряючи річі до свого почування!

Коли, як то вже однак не раз траплялося, я Вам сего дрібностею зроблю якусь зовсім недуману прикрость, то вибачте ласкаво! Далебі роблю лиш, як би для себе самої! Кланяюсь пані Олені[14] і зостаюсь з великою повагою.

О. Косач

P. S. Прошу ще раз не забутись об адресі.

ІЛ, ф. 3, № 1615, арк. 687–690. Рукопис. Оригінал

№ 6 (24)

[1887]

Посилаю Вам ті сто рублів, про которі писала у вчорашнім листі. Всіх грошей, значіть, з сими посилаю 250 р., – на 50 р. більше ніж я винна була послать, та се нічого, якось ми там потім обрахуємось з пані Наталією. (А певно, що тепер наша дитина требує більше грошей, ніж думалось)[15].

Вчора послала навіть занадто багато писання, то сёгодня вже й нічого не писатиму.

Хіба попрошу прибавить ще в самому кінці повісті, після слів «а щастя було так близько, так можливо» – ще от що:

Та чі найшов би він щастє у тій скромній долі, котру вибрала собі Люба? Йому мріялась ширша дорога

Бувайте здорові! Всего Вам найкращого!

О. Косач

Будьте ласкаві, узнайте у п. Михайла[16], чі послав він Вечерниці посилкою у Київську цензуру. Отсе тепер весною? Я не маю ніякого відома! Якщо не послав, то нехай конечне пошле хоть тепер.

ІЛ, ф. 3, № 1615, арк. 733–734. Рукопис. Оригінал

№ 7 (25)

15-го Мая [1891]

Многоуважаемый Иванъ Яковлевичь!

Не уверена, что застану дома Ольгу Федоровну и потому посылаю деньги, сто пятьдесят рублей, на Ваше имя. Пусть извинитъ, что не все триста, а только половина – так вышло! Какъ только соберусь, вышлю остальные.

Въ Кіеве загостилась дольше, чемъ думала. Родные и знакомые принимали меня очень любезно, лучше чемъ я думала.

Извините, что пишу на простой бумаге, – пишу съ дороги.

Разсчитываю застать Ольгу Федоровну в добромъ здравии после дороги. Чрезвычайно рада буду видеть её и милыхъ деток! Леся[17] писала мне сюда.

Досвиданія! Ваши старые знакомые Вамъ кланяются, особенно Николай Васильевич.

Ваша О. Косач.

ІЛ, ф. 3, № 1607, арк. 693–696. Рукопис. Оригінал

№ 8 (26)

[1891]

Вельмишановні приятелі, пані Олесю і п. Іване!

Одповідаю вам разом, бо все те, про що маю писати, певне єсть однаково цікаве для вас обох.

Перше всёго треба мені заспокоїти вас відносно мого здоров'я. Правда, що після того, як Ви, пані Ол., поїхали, мені ще погіршало і я лежала щось може з тиждень; однак, полежавши та зробивши, що сказав мій лікарь, я зовсім поздоровшала. Дуже мені жалко було читати Ваші, пане Іване, слова, ті домисли, – чі не від клопот од ваших дітей я заслабіла. Бог знає що! Які ж то вже такі клопоти були, щоб аж заслабіти через них?! Слабість моя була чисто припадкова, могла статись навіть велика біда, але чисто через мою необережність: я ж і тоді казала пані Ол., що знаю навіть момент, від якого почула біль, – власне сталось се тоді, як перенесла я від брами до свого номеру скриню Лесіну удвох із служницею. Від того часу біль все чулася, і все в тому самому місці, а ще як я, приїхавши, підіймала Дорочку[18] (у ночі найпаче се траплялося), то ще гірше стало, звичайно, колись, поки була здорова, то се миналося так, а як було вже порушене місце, то мені й гіршало од мого пудовичка (пані Ол. мусить пам'ятать, що Дора важила якраз пуд!). Лікарь знайшов аж два порушення: «растяженіе маточних святок» і «растяженіе брюшного покрова», котре могло споводувати «грижу» (слабість найбільше страшна для мене, бо й так мої кишки найбільші мої вороги). Ну, отже пильно наказано було полежати в ліжку нерухомо, а ще до того затягли мене на місяць в такий бандаж, що мені аж дихати було важко! Ну, і от все минулося, дякувати долі!

А ви не знати що вигадали! Діти ваші мене не клопотали. Одно мене журило, се здоровье Петруся[19]. Скажу Вам по правді, дуже я боялася, щоб він не помер у нас, замість того, щоб поправитись, думаю й тепер, що лиш якимось чудом зостався він живим! Ви втішилися тим, що у Петруся не сухоти, а тільки англійська слабість[20]. Отже, по моему, не велику прислугу роблять надто недолугим дітям, коли, так сказати, – силою затримують їх при житті; принаймі я, дивлячись на Лесю, не раз і не два, винуватила себе, що вирятувала її, коли вона дуже слабувала на першому році життя. Чі ж її смерть не булаб кращою долею, ніж теперішнє її життя, котре і у неї і у всіх найприхильніших до неї людей будить тілько – тяжкий жаль.

Ну, але що про се говорить! Як я, так ви не зможемо чинити по холодному розумові спартанців, – свідомо прикінчувати життя недолугій дитині. Дай Боже, однак, щоб Ви з своїми помічними заходами коло бідолашного Петруся були счасливійші, ніж я коло Лесі. У всякім разі я рада, що ви не проклинатимете побит у Коло-

дяжному, бо якось вивезли Петруся звідсі живого, увесь же час я дуже й дуже боялася, щоб не вийшло інакше.

Отже, кажу вам по щирости, що се було єдиною турботою для мене; але слово клопоти сюди не підходить. Які ж були мені клопоти від ваших дітей?! Вони клопотали тілько свою маму, та й то, здається за яким часом і її не дуже вже клопотали, бо, може робили для неї ліпше, водячи її цілими днями по свіжому повітрю. Прошу ж Вас, пане Іване, (і прошу Вас вірити мені), ніколи не думати, що ваша сім'я аж до хвороби на клопотала мене, і що Ви в якомусь довгу зосталися перед нами! Се мене аж якось прикро доймає. Коли хочете, можна сказати, що Ви й пані Ол., за час всеї знаёмости зо мною й Лесею, наперед віддячили за пробування у нас, котре Вам здається чимсь особливим. Коли мене що вразило, то зовсім інше – і я про се навіть казала пані Олені, – се власне ваше рішення і слова в вашому листі: що коли не їхати Кіев, то звичайно «не варто» їхати по своїх, «щоб побути тілько в Колод.». Сі слова, прочитані в їх «подлінній» холодности, були для мене дуже прикрі й вразливі… Ну, але що ж робить! Коли так, – то й так!...

Найприкрійше однак тут то, що з моїх запросин пані Олесі з дітьми до нас – зроблено «вопрос»: оце недавно було навіть формальне запитання «чого» – то жили они у нас, чого приїздили Ви, чого остановлялись ми у Львові? З сёго всёго виводять «стосунки» з «ворогами». Не хотять люде вірити, що може бути знаёмість і навіть приятельство без всякої «політіки»! Сказали – «стережіться!»

Однак не можу я простерти стереження до того, щоб не одписати на ваш лист, тим більше, що і в моєму листі на стілько не може бути ніякої страшної політики, що єго міг би читати хто хотів. Ну, отже написавши Вам про своє здоров'я і про інші «клопоти», маю ще сказати дещо про літературні справи. Повість Лесину щось то не приходиться друкувати осібно в бібліотеці, краще зоставити її для того дамського видання, яке має вийти, – чі альманах, чі журнал, чі що там оно буде. Ся повість більше підходить для жіночого видання, ніж до друку осібно. Коли би Ви вже були такі добрі, що хотіли би потрудитися нагляданям за друком, то я би воліла надрукувати осібною книжечкою – Лесіні вірші, котрих набралось вже й багато, коли зібрати все, що друковалося в «Зорі» й инших часопісях, і все що лежить нікуди не посилане. Я думаю, що як надрукується книжка у Львові, то могтиме перейти й через нашу цензуру і продаватися теж тут, так як ваші повісті.

Що до жіночого видання, то думаю, що журнал краще, ніж альманах. Звичайно, щодо матеріальної часті справи, то часопісь так же мало буде росходитись, які і альманах, – се річ певна і на се треба бути іздательці готовою, нехай знає се наперед. Отже думаю, що розпочинане виданнє послужить тілько для «слави» жіночої; але, звичайно, далеко більша й ефектніша слава, коли вийде жіноча часопісь, ніж альманах; альманах був речею цікавою, і навіть дуже, але яко Перший вінок, а яко другий, та ще виявлений так не швидко після першого, у той час, коли лежить ще й перший, буде... одним словом буде справою настілько мало заманливою, що я радо відказуюсь від своєї думки про видання альманаха, – даючи перевагу милійшій і для мене думці про журнал. Сим одповідаю Вам, пані ж Олеся оз. до мене нічого не писала, отже не маю повода ні «заохочувать» єї, ні «вспокоювати» єї боязні перед різними перешкодами. Дійшла до мене чутка, що молодша ваша інтелігенція досить низько ставить мене, яко писательку, не бачучи в моїм писанню ні талану, ні користі; тим менше єсть рації мені самій втручатися з сей новий літературний почин, котрий має бути в спільці з молодшою мужескою інтелігенцією і при взаїмному впливові, – хоч як чую себе солідарною власне з сим напрямком вашої літератури і життя. Попросять мене, – буду знати, що заперечаючи тім слухам, мною інтересуються, признають мою працю, як Ви пишете, – цінною; коли ж не попросять, зостанусь у всякім разі не з ворожою думкою, а з повним співчуттєм до так сімпатічного мені нового видання; тілько, звичайно, сидітиму мовчки.

Ваша О. Косач

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 261–264. Рукопис. Оригінал

№ 9 (27)

[1891]

Текст початку листа пошкоджений ... Осінь була чудесна; зовсім як друге літо настало, – ні дощів, ні холодів не було отсе до остатнёго часу; та й знов сими днями стало дуже тепло. Дітей не можна вдержати в хаті, – навіть «Патька»[21] лазить що дня. Торік, як жили в городі, то проходка дітей була цілим питаннєм (бо треба було довго збіратися з ними), а тепер з сим далеко вільнійше! Пев-

не, дуже здивуєтеся, коли скажу, що нові хати вже зовсім, зовсім скінчені, (і ганок теж!) – вийшов дуже красивий і вигодний домик. Всередині помалёвано простим, але дуже гарним мережанням, в українському й греческому стілю (Еге-ж!). Господинею дому єсть Леся, котра й живе тепер там, прийнявши до себе Лілю[22] (при них живе Кохотька[23]); «решта дрібних» – при нас. Комунікація між обома домами безперервна (от і зараз попровадилась туди Дора, взявши двох лялёк). Марися… Текст листа пошкоджений.

У неї згинув зовсім і що вона дуже поправилась (живе вже в своїй хаті). Бог знає, може як-раз можливість бачитися з нею ще на сёму світі єсть далеко певнійша, ніж на тому!...

Ліля учиться щодня з Лесею й зо мною, а менших мені ще шкода брати в ті мороки, що звуться «наукою». Дора нікого й нічого знати не хоче і своїх прівілегій перед старшими позбуватись і не думає. Живемо ми тепер всі вкупі, бо вже П. А.[24] зовсім перевівся сюди.

Як же там ведеться Вам обом? Дуже мені шкода, що Ви зостались на тій самій квартирі, се б то без осібної хати для письменної роботи. Далебі, я певна в тім, що на цілому світі нема ні одного чоловіка, щоб так як Ви, пане Іване, бувши профессіональним письмовцем, не мав не тілько осібної хати для себе, а навіть осібного стола для писання! Се достойно великого подивляння і навіть ваші біографи повинні би се зазначити, – так ми толкуємо часто з Лесею.

Засилаємо всі ми сердечний поклон обом Вам з дітьми.

Щиро прихильна Олена Пчілка

Чі бачитеся з Шухевичем[25]..... *(текст пошкоджений і не відчитується)* вітання од мене.

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 259–260. Рукопис. Оригінал

№ 10 (28)

[1892]

Вельмиповажаний пане Іване!

Не можете собі здумати, як стішили Ви мене вашим листом! Бо не знаєте як мені прикро було на душі, коли обірвалося між нами так, що ані словом не мінялися; через инших передчувала лищ, що пані Ол. Фед. все гнівається і гнівається на мене. Ну, як же

тут мені було озиватьсѧ до неї, чі до Вас?! Хоть кажу вам «як перед Богом», що по моїй думці, не було чого О. Ф. гніватись на мене за те, що я мусіла переказати їй про ту небезпечність, яка ожидалась на сей раз з певностю в єї заїздини сюди. Мені здалося, що се було те саме, як би я написала, що краще остерегтися від мандрівки до Росії під час холери. Тая перешкода … *(нерозбірливо)*… так же не залежала від нас, як і холера, – то хібаж можна було ображатися за вказування єї?...

Так, так би я хотіла, щоб Ви зрозуміли мене! Моя ж душа як лежала, так і лежить найширше до вас обох; причини тому лишне навіть вказувать!

Отже й тепер та ваша літературна справа, з поваги якої вдаєтесь до мене, будить у мене найгарячійшу сімпатію. Так би мені хотілося причинитися до вашого видання своєю працею й помочею. Але власне хотілосяб, щоб ще в 1-му числи було що небудь моє, хоть малесеньке. Пришлю якнайскорій!

Тепер пишу Вам мало, бо страх спішуся. Все одкладала, вернувшись з Київа, щоб написать Вам обширно, а тим часом ті обширні листи так трудно писати. Ваш лист я одержала перед самим виїздом до Київа (їздили наймать домівку для дівчат). Ну, там говорила з нашими «літератами». Сподівалася, що з теки Київскої Стар.[26] могло б чимало чого прийти, – але на се не може бути, позаяк п. редактор дуже зімно й прикро віднісся до справи; каже, що співуділ наш у вашому виданню ні вам, ні нам не подобає: ви «повинні мати свої сили, а для нас же видати що небудь своє у вас все одно, що попросту переписать і ставить у шкатулку, – бо сюди ж не буде пущено». Багато ми сперечалися, але порозумітись трудно там, де, – як мені здається, – єсть зовсім інша причина, ніж та, яку вимовляють… Ну, та світ не клином зійшовся на матеріалах Київ. Стар.

Буду хутко писать ще О. Фед., а тепер прийміть радо сі похопливі странички, щоб тілько мали мою одповідь і знали як відношусь до вас і довашого видання.

Олена Пчілка

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 545–548. Рукопис. Оригінал

№ 11 (29)

1896 р. Іюля 31

Вельмишановний добродію!

Вийшло одно непорозуміння, котре конечне треба вияснити. Вам доручив п. Окун.[27] беллетристичні твори, до котрих пояснення було послане почтою Ользі Федор-ні, Калестовка, № 11); отже твори дійшли Ваших рук, а лист, очевидно, згинув – і через те Ви не знаєте до чого сі твори. Так отже спробую ще раз пояснити, – може сей раз лист дійде: твори ті служать початком збірника, який мався видаватись у Львові, під спільною назвою «Джерело». Там нічого иншого не повинно було увійти, як кілька повістей і віршів.

Отож вам і послана була перша частка матеріялів до сёго збірнику. Люда пише мені, що Ви бажаєте взяти її Сафо до «Життя»[28]. Я не знаю, як би то воно було, колиб ся річ зявилась у журналі і разом в збірнику, – може воно й нічого, а може й не гаразд, – а тілько кажу, що посилала Сафо, в купі з иншим, щоб становити собою початок збірника творів молодих письмовців. Хотіли друк замовити друкарні Шевч., шрифтом і форматом таким, як ваша книжка «В поті чола». Про все це було подрібно писано в тому листі до Ольги Федор. та і тепер колиб Ви були ласкаві запитати, відносно ціни (за друк, папер і коректу, все разом), то булоб дуже мило. Будьте ласкаві напишіть, що саме дійшло до Вас з тих шпаргалів і які умови друкарні (збірник мався друкуватись у найменшому можливому числі примірників, – бо такі наші книжки друкуються лиш для хвилёвої «слави козацької», то єсть для заохоти авторів писать далі, – аби вони щось перед собою бачили; – продається ж сих книжок так мало, що як надрукувати бодай всёго сто прим., то й досить).

Отож дожидатиму вашої ласкавої одповіді. Пишіть в Ковель мені, заказним.

Низький поклон Ользі Фед. і діткам.

Ваша О. Косач

ІЛ, ф. 3, № 1613, арк. 577–579. Рукопис. Оригінал

№ 12 (30)

[без дати]

Вельмишановний пане Іване!

Записочку сю доручить Вам п. Славінський[29], наш добрий знаёмий по Кієву*, а также по ёго українських віршах (писання під псевдонімом Стависький: отож половина ёго перекладів у «Книзі пісень» Гейне, що я видала у Львові). Тепер п. Славінскій і петербурський літератор має в Галіцію поручення од свого журналу, – про це він Вам, мабуть, сам роскаже; опріч сёго має запросити Вас у кореспонденти до (нерозбірливо) журналу «Жизнь» і переговорити з Вами о 2-м томі перекладів з Гейне.

Отож власне з поводу перекладів з Гейне і я пишу до Вас. Перше всёго треба виясннть, у якім стані знаходиться перший томик мого видання Гейне: у кого саме те видання, (чі в Просвіти, чі в якої иншої фірми?) і як стоять з ним рахунки. Оце якось, в Берлін, по моїй просьбі до Павл., вислано мені зі Львова якоюсь книгарнею 2 прим. Гейне, і 1 пр. «Першого вінка», та ще одну книжку, і подано рахунок, скілько за те заплатить. Алеж коли так, що вже треба звести всі рахунки, по 4-х, чі 4½ моїх виданнях, які публікувались у продажі Просвітою (1. Переклад з Гоголя, т. є. Пропаща грамота, 2. На крилах пісень, 3. Книга пісень і 4. Первий вінок – пополу з панею Кобр. Хоть сі книжки, певне, йдуть дуже туго, однак все ж, може, там з них що небудь видушилось. Правда, я своїх умов виразно не ставила, але завше думала, що книгарня, коли прийняла ті видання, приложить до них ті комісійні умови, які взагалі практикуються нею відносно инших поданих видань.

Тепер в розв'язанню сих комісійних справ мається реальна потреба: видання 2-го тому Гейне, а про це, власне, й розповість Вам п. Славінский. Думка така, чі не візьметься Просвіта[30] надруковать сей другий том – сама, у своїй друкарні імені Шевч., зарахувавши на кошти по сёму виданню можливу виручку з попередніх наших видань (п. же Славінскій єсть одним з авторів-перекладачів 1-го тому Гейне, то й міг би уговоритися про всю цю справу з ким слід. Я ёму се поручаю: і давніші і нові рахунки).

П. Славінскій думає, що можеб Вістник[31] прийняв переклади призначені для 2-го тому Гейне, і надруковав їх частками у своїх

---

* Був університетським товаришем мого Михайла.

місячних книжках, а потім би з того можна було зробить одбитку для окремих книжок. На скілько це можливо з технічного погляду і наскілько се можна сполучити з давнішими книгарськими рахунками*, про це все прошу Вас – дрібніше поговоріте з п. Славінским.

З виписковю на моє імя Вістника вийшло непорозуміння: не знаючи, що я виписала сю часопісь у Берлін, Петро Ант. виписав мені єї сюди, через п. Лучицкаго[32], котрий має свого комісіонера у Лейпцігу чі що. Отже Ви книжок Вістника більше не висилайте нам, ні в Берлін, ні сюди, бо ми їх маємо через Лучицкаго.

Не розумію, який давніший довг по Вістн. був показаний у тому ж рахунку од вашої книгарні (коли вона ваша), про який я пишу вишче; за минулий рік я маю … книжки Вістн. також од п. Лучицкаго і 10 рублів ёму в (нерозбірливо) заплатила. Тепер хотілаб знать, чі тих грошей, які я послала редакції з Берліна на сей рік, стане на півроче висилання книжок Вістника (від января по іюнь) у Берлін? Якщо ні, то дошлю.

Кланяюсь низенько Ользі Федор. Коли цікаво знать що про нас, розпитайте у п. Славінского. А то може й побачимось у серпні в Кіеві.

А поки що бажаю Вам всёго, всёго найкращого і сили до Вашої обширної праці, котрій я так дивуюсь!

Ольга Косач.

ІЛ, ф. 3, № 1611, арк. 165–168. Рукопис. Оригінал

№ 13 (31)

[без дати][33]

Шановний пане!

Посилаю Вамъ до свого довгу ще 100 рублів. Значіть, до належачих од мене 200 р. остається ще 50 р., котрі теж незабаром пришлю.

Посилаю і вірші Чайки Дніпровоїї[34]. Дрібні вірші, здається мені, слід би надруковать, – принаймі мені вони здаються гарними! Щож до поеми, то, – як уже й писала, – знаходжу її великою нісенітницею, і по формі, і по змісту, не стоющою друкования. Проте посилаю й поему: не хочу, щоб доля її залежала тілько од мого суду; прочитайте її ще Ви, – як она вам здасть ся!

---

* по продажу моїх видань

Більше нема чого писать тим часом, – опріч подавання щирого поклону Вам і пані Олені од мене й Лесі!

Ваша О. Косач

Те що треба для «Первого вінка»[35] пишу день і нич! Вірьте мені, спішуся яко мога!

ІЛ, ф. 3, № 1608, арк. 691-692. Рукопис. Оригінал

№ 14 (32)

Лист написаний під поезіями Олени Пчілки «Пророк», «Псалми Давидові», «Юдита», надісланими до Івана Франка

[без дати]

Книжка Руд-ского[36] повинна буть у Жит-го[37] (Є. Кіпр[38]. міг би Вам її вислать. Тілько там того нема, о чім Ви пишете; для сего я просила б Вас дозволить мені вислать Вам книжку у февралі, як я сама буду у Київі).

Ще про своє оповідання скажу, що великості єго не можу з певностю тепер означити. Одно Вам пропоную, що можу дописать єго у такій обширності, яку б Ви мені постановили конечною.

О. Пчілка

ІЛ, ф. 3, № 1619, арк. 584. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. *«Зоря»* – український часопис, що виходив у Львові у 1880–1897 рр.
2. *«Товаришки»* – оповідання (повість) Олени Пчілки, надруковане в альманасі «Перший вінок» у 1887 р.
3. *Кобринська Наталія* (1855–1921) – українська письменниця, громадська діячка, одна із засновниць жіночого руху у Галичині. Разом з Оленою Пчілкою видала у Львові у 1886 р. жіночий альманах «Перший вінок».
4. Йдеться про альманах «Перший вінок» (Львів, 1997 р.)
5. *«Козачка Олена»* – поема Олени Пчілки, надрукована у підготовленому і виданому спільно з М. Старицьким альманасі «Рада» у 1883 р.

6. *Люба* – головна героїня повісті Олени Пчілки «Товаришки».
7. *Левицький* – йдеться про українського письменника, відомого під псевдонімом Іван Нечуй-Левицький (1838–1918).
8. *Мирний* – справжнє ім'я Панас Рудченко (1849–1920) – український прозаїк і драматург.
9. *Старицький Михайло* (1840–1904) – український письменник (поет, прозаїк, драматург), разом з Оленою Пчілкою підготував і видав альманах «Рада» (1883 р.).
10. *Олена Пчілка* пише про свою повість «Товаришки», надруковану в альманасі «Перший вінок».
11. *Олена Ластівка* (Єлена Ластівка, 1845–1927) – українська письменниця, громадська діячка. Сестра П. Косача, тітка Лесі Українки.
12. Йдеться про поезії Л. Старицької і Олени Ластівки. Поезія Л. Старицької «Панахида» була надрукована в альманасі «Перший вінок».
13. *«Вечорниці»* – переклад оповідань М. Гоголя, який зробила Олена Пчілка. Збірка була надрукована М. Павликом у Львові у 1885 р.
14. *Олена Пчілка* має на увазі дружину Івана Франка Ольгу Хоружинську.
15. Йдеться про гроші на видання альманаху «Перший вінок», який вийшов коштом Олени Пчілки і Наталії Кобринської.
16. *Павлик Михайло* (1853–1915) – український письменник, публіцист, громадський діяч, товариш І. Франка, член НТШ.
17. *Леся Українка* (1871–1913) – видатна українська письменниця, донька Олени Пчілки.
18. *Дора* – Ізидора Косач-Борисова (1888–1980) – наймолодша донька Олени Пчілки, українська культурна діячка.
19. *Франко Петро* (1890–1941) – третій син Івана Франка, педагог і письменник, перший директор музею Івана Франка у Львові.
20. Англійська слабість – так тоді називали рахіт.
21. *Патька* – Ізидора Косач.
22. *Ліля* – Ольга Косач-Кривинюк(1877–1945) – третя донька Олени Пчілки, українська письменниця, літературознавець, перекладач, за фахом лікар.
23. *Кохотька* – Микола Косач (1884–1937) – другий син Олени Пчілки, український громадський діяч.
24. *Косач Петро Андрійович* (1841(1842)–1909) – український громадський діяч, освітянин, юрист. Чоловік Олени Пчілки, батько Лесі Українки.
25. *Шухевич Володимир* (1849–1915) – український громадський діяч, етнограф, педагог і публіцист. Дійсний член НТШ.
26. *«Кіевская старина»* – журнал, що виходив у Києві російською і українською (з 1906 р.) мовами у 1882–1906 роках. Відіграв велику роль у розвитку української культури в умовах Російської імперії.

27. Йдеться про Теофіла або Ярослава Окуневського, з якими співпрацював Іван Франко.
28. Йдеться про друк драми Людмили Старицької «Сапфо», яку було опубліковано на сторінках часопису «Житє і слово», у книзі другій за 1896 р.
29. *Славінський Максим* (псевдонім Стависький, 1868–1945) – український громадсько-політичний діяч, поет, перекладач, публіцист, редактор.
30. *«Просвіта»* – українське культурно-просвітницьке товариство, створене у 1868 р.
31. Йдеться про «Літературно-науковий вістник» – український літературний і науковий часопис, заснований у 1898 р. М. Грушевським.
32. *Лучицький Іван* (1845–1918) – український і російський історик-медієвіст.
33. За змістом цей лист можна датувати 1886 або 1887 роками.
34. *Дніпрова Чайка* (Людмила Олексіївна Василевська-Березіна, 1861–1927) – українська письменниця. Авторка віршів, оповідань, лібрето дитячих опер («Коза-дереза», «Пан Коцький», «Зима і весна»).
35. *«Перший вінок»* – український жіночий альманах, який вийшов у Львові у 1887 р. Видали його спільним коштом Олена Пчілка і Наталія Кобринська.
36. *Руданський Степан* (1833–1873) – український поет і перекладач, автор сатир. Перше видання його збірки «Співомовки» здійснила Олена Пчілка у 1880 р.
37. *Житецький Павло* (1836–1911) – видатний вчений, дослідник української мови і літератури, дійсний член НТШ, член-кореспондент російської Академії Наук, керував роботою над складанням Словника української мови.
38. *Трегубов Єлисей* (1849–1920) – український діяч, історик і етнограф, викладач колегії П. Галагана у Києві, член київської «Громади», працював у журналі «Кієвская старина», листувався з Іваном Франком. Чоловік Антоніни Хоружинської, рідної сестри Ольги Хоружинської, дружини Івана Франка.

ВІОЛЕТТА ЧЕРНІЄНКО

ОРИГІНАЛЬНИЙ ТАЛАНТ МОЛОДОГО ПИСЬМЕННИКА

(листи Данила Харов'юка до Івана Франка)

Серед талановитої молоді, дорогу якій у літературне життя відкрив І. Франко, є український педагог, журналіст, письменник Данило Юрійович Харов'юк.

Народився майбутній письменник 25 грудня 1883 року у мальовничому селі Підзахаричі Вижницького району Чернівецької області. Здавна село називали «маленькою Швейцарією», «гуцульським Габрово», а місцевих жителів – «гарчиками», бо вони густили молоко в бондарській посудині – гарчику, а тоді несли продавати у місті Вижниці.

Початкову освіту хлопець здобув у народній школі в рідному селі. Історію гуцульського роду, побут, звичаї пізнавав не лише за підручниками, а й за збереженими автентичними народними традиціями, легендами, коломийками. Продовжив навчання у рільничій школі в місті Кіцмані. У 1906 році Д. Харов'юк закінчив Чернівецьку учительську семінарію, в якій українську мову і літературу викладав відомий український письменник О. Маковей. Він помітив у Д. Харов'юка потяг до літературної творчості й порадив йому писати новели й оповідання з гуцульського життя [2; с. 81].

Після закінчення семінарії Д. Харов'юк з 1905 до 1914 року працював учителем у карпатських селах Ростоки, Іспас-Велике Поле – на Вижниччині. За домагання прав для української мови у Вижницькому старостві він був переведений на роботу з Ростоки у Корчівці.

Займався громадською діяльністю. Д. Харов'юк належав до буковинської радикальної партії. Працював організатором райфайзенських кас і читалень [4; с. 298].

Під час Першої світової війни 3 червня 1915 року Д. Харов'юка мобілізували в австрійську армію [6; с. 143]. 14 жовтня 1916 року помер від поранення у військовому госпіталі у Тешині [1; с. 82]. Похований на військовому цвинтарі в Сілезії.

За своє коротке життя Д. Харов'юк написав небагато творів, але вартих уваги з ідейного та художнього боку. Письменник виступив з творами тоді, коли перестали писати Марко Черемшина, Василь Стефаник. У його творчому доробку переважали статті економічної, просвітницької, педагогічної тематики. Вже у перших оповіданнях автора відображені суспільні події гуцульського життя, відтворена сучасна йому дійсність.

Початком літературної діяльності Д. Харов'юка був 1907 рік, коли Іван Франко, духовний учитель та наставник молодого хлопця, опублікував у «Літературно-науковому віснику» його перше оповідання «Палагна». Д. Харов'юк виступив як знавець побуту гуцулів, психології селян з характерним для них світом думок і почуттів. Іван Франко у статті «Літературна мова і діалекти» (1907 р.) звернув увагу на «оригінальний талант» молодого письменника: «Не в тім річ, що гуцульським діалектом він володіє краще та вірніше, ніж хто-небудь перед ним; у самім життю гуцулів він оком правдивого артиста вміє доглянути такі моменти і риси, яких недобачив ніхто перед ним» [5; с. 229].

Наступним кроком у творчому розвитку Д. Харов'юка було оповідання «Послідне верем'є», вперше опубліковане 24 грудня 1908 року в газеті «Народне багатство». У цьому творі автор торкнувся важливих соціальних питань; показав економічне розорення гуцульського села. Тему життя гуцульського селянства письменник розробив у творі «Ліцитація», вперше надрукованому в «Літературно-науковому віснику» за 1911 рік, в оповіданні «Смерть Сороканюкового Юри»,

яке побачило світ у львівській «Ілюстрованій Україні» за 1913 рік, пізніше було передруковане в чернівецькій газеті «Час» за 1929 рік. У 1914 році «Хлиставиця», «Жаль» та нарис «Баби», опублікований 14 лютого 1914 року в учительському двотижневику «Каменярі».

У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (ф. № 74, од. зб. 408) міститься автограф Данила Харов'юка «Присвята. Гуцульські пастухи Великому пастухові ягнят з Кирилівки – поезія в прозі» (1914) [3; с. 633]. Там же у фонді № 3 зберігається шість листів молодого автора, які є важливим джерелом для розуміння того, як формувався його літературний талант. Листи проливають світло на взаємини І. Франка та Д. Харов'юка.

Листування тривало протягом семи років – з 1905 до 1911 року. Усі листи від Д. Харов'юка до І. Франка надійшли з села Ростоки, де у той час Данило Харов'юк працював учителем. Д. Харов'юк прагнув, щоб його твори прочитав І. Франко і дав відповідну оцінку: «Прошу сердечно переглянути сих пару карток і сказати мені вірно, чи має сей образок «Палапна», хоть крихітку вартости», «Прошу також зробити мене критично уважним яких засад треба би триматись при писанню таких образків із народного життя» (із листа від 08.12.1905 року). Через перевантаження у роботі І. Франко не мав можливості вчасно прочитати твір, але згодом, прочитавши оповідання, дав йому позитивну оцінку: «Вибачайте, що Ваш лист і Ваше оповідання так залежалось у мене… оповідання мені дуже подобалось як зразок гуцульського життя й діалекту». І. Франко радив молодому автору до кожного твору додавати словник, який пояснював би діалектні слова.

Підтримка та поради Каменяра підбадьорили Д. Харов'юка. Вже у наступному листі від 13 січня 1906 року він висловив свою радість: «Дякую сердечно за Вашу відповідь…», «Дуже потішила мене Ваша оцінка мого оповідання». У цьому ж листі Д. Харов'юк подає пояснення гуцульських діалектів, так слово «луплінка» – час, коли робітники луплять

у дерево, здирають кору, а «приця» – вирій, теплі краї, куди відлітають птахи.

Д. Харов'юк сподівався, що його твір буде надрукований на сторінках «Літературно-наукового вісника». У часописі ЛНВ в т. 37 за 1907 рік, який почав виходити у Києві, була вміщена стаття І. Франка «Літературна мова і її діалекти» і як ілюстрацію до цієї статті подане оповідання з гуцульського життя Д. Харов'юка «Палагна». Д. Харов'юк у листі від 10.08.1907 року висловлює І. Франку свою вдячність за підтримку і допомогу: «Передовсім дякую сердечно за поміщенє моєго опов[ідання] «Палагна» у «Літ[ературно]-Наук[овому]-Віст[нику]» та за прихильні слова». Молодий автор посилає у цьому ж листі до І. Франка своє оповідання «Тезьки» і просить дати його оцінку. І. Франко був дуже завантажений новою роботою, коректурою. Проте знайшов час прочитати рукопис, похвалив твір, пообіцяв помістити його на сторінках ЛНВ. Оповідання «Тезки» так і залишилось у рукописі. Можливо, як зауважив І. Франко у листі від 30.09.1907 року, «В[існик] страшенно завалений різними уже розпочатими матеріалами», а згодом перешкодою публікації стала хвороба письменника.

Останній лист надійшов 10 лютого 1911 року.

Очевидно Д. Харов'юк зібрав деякі матеріали на прохання І. Франка, а також пропонував свою допомогу: «Пересилаю кілька давніх контрактів з села Розтоки. Як би потрібно збирати ще такі документи, то я готов».

Усі листи Д. Хавов'юка до І. Франка – автографи. Вони подаються вперше без змін авторського правопису.

Листи Д. Харов'юка до І. Франка

№ 1

Ростоки[1], дня 8.XII.1905

Високоповажаний Пане Добродію!

Прошу сердечно переглянути сих пару карток і сказати мені, чи має сей образок «Палагна»[2] хоть крихітку вартости. Як ні, то до коша з ним, бо шкода бавити ся із таким, ліпше щось вартного перечитати. А як би щось хоть трохи був здатний, то прошу мене о сій повідомити[3]. Заразом прошу сей образок помістити у «Вістнику»[4] за січень 1906.

Прошу також зробити мене критично уважним яких засад требе би триматися при писаню таких образків із народного життя.

На відповідь прилучую картку.

З повним поважанєм
Данило Харов'юк.

ІЛ, ф. 3, № 1638, арк. 659–660. Рукопис. Оригінал

№ 2

Розтоки, 13 січня 1906

Високоповажний Пане Добродію!

Дякую сердечно за Вашу відповідь із д ня 28/12 1906[5].

Дуже потішила мене Ваша оцінка мого оповідання[6]. Я чекав на ню довго[7] із тої причини. Щоби не пускати ся на сміх перед людей із иньшими оповіданнями. Прошу помістити у Л[ітературно]-Н[ауковому]-В[істни]ку. Слова: луплінка (час, коли робітники у лісах луплять в дерево, здирають кору); приця (вирій, теплі краї, куди птахи відлітають)[8].

Прошу вибачати, що докучаю. Остаюся із щирим поважанєм

Данило Харов'юк

ІЛ, ф. 3, № 1638, арк. 661. Рукопис. Оригінал

№ 3

Високоповажний Пане Добродію!

Перепрошая, що осміляю ся Вам знов докучати.

Передовсім дякую сердечно за поміщенє мого опов[ідання] «Палапна» у Літ[ературно]-Наук[овому]-Вісг[нику] та за прихильні слова.

Тепер посилаю знов до Вас моє мале опов[ідання] «Тезьки»[9] і прошу єго зараз дати по перечитанню із відповідною поправкою до редакц[ії] «Л[ітературно]-Н[аукового]-В[істника]». Передовсім прошу скритикувати[10] мене, бо гадаю, що при помочи критики зможу виробити ся в моїм писаню. Прошу не взяти мені за зле, що жадаю кілька критичних слів для моєї інформації.

Добре би було, щоби В[исоко]п[оважний] Пан Добродій написали де-що у Л[ітературно]-Н[ауковий]-В[істник] при кінці про економічну руїну гуцулів, та про байдужність буков[инських] і галицк[их] властей до піднесення і цвигання Гуцульщини. Не дурно гуцули співають:

Ой ті пани, ой ті пани
великі ґанґани,
не хочуть они гоїти
гуцульскії рани.

Ой лихвар пан, та лихвар пан,
а лихварка пані,
лихваря та як панята,
а ми їх піддані.

Параґрафи, параграфи,
які-ж бо ви бридкі,
Бурґели вас поробили
Гуцулам на збиткі.

Очікую ласкавої відповіди
з щирим поважанєм
Ваш
Данило Харов'юк

ІЛ, ф. 3, № 1638, арк. 663–665. Рукопис. Оригінал

№ 4

Розтоки, 12.8.1907

Високоповажний Пане Добродію!

Передучера післав я до Вас моє опов[ідання] «Тезьки», щоби Ви єго перечитали і, як оно надаєся до друку, надрукували єго у *Л*[ітературо]-Н[ауковому]-В[істнику]. Тоги я забув прилучити словничок для поясненя деяких слів. От посилаю єго. Прошу о кілька критичних слів для моєї інформації.

Остаюся із щирим і глибоким поважанєм

Данило Харов'юк

ІЛ, ф. 3, № 1638, арк. 667. Рукопис. Оригінал

№ 5*

Розтоки, 28 вересня 1907

Високоповажаний Добродію!

Звиніть, Добродію, що докучаю Вам. Прошу сказати мені, чи «*Л*[ітературно]-Н[ауковий]-В[існик]» зможе сего року помістити деякі оповідання, чи може вже ні? Не знаю, чи моє опов[ідання] «Тезьки» Добродій зможуть помістити у «*Л*[ітературно]-Н[ауковий]-В[існик]».

Остаюся на завше Вашим приятелем із правдивим поважанєм

Данило Харов'юк

ІЛ, ф. 3, № 1638, арк. 669–670. Рукопис. Оригінал

* Карта кореспонденційна з маркою, з двома штемпелями та адресою: «Високоповажний Пан Др. Іван Франко проф[есор] унів[ерситету] [у] *Львові*, *ул.* Чарнецького ч. 26 Галичина».

№ 6

Ростоки, 10.2.1911

Високоповажані Пане Доктор!

Вибачайте, Високоповажані Пане Доктор, що от докучаю сими стрічками.

Пересилаю кілька давних контрактів з села Розтоки.

Як би потрібно збирати ще такі документи, то я готов.

З правдивим поважанєм

Ваш щиро відданий
Данило Харов'юк

ІЛ, ф.3, №1638, арк. 671. Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. Йдеться про с. Розтоки, розташоване вздовж річки Черемош на відстані 15 км від залізничної станції Вижниця. Д. Харов'юк працював у цьому селі учителем.
2. Йдеться про оповідання Д. Харов'юка «Палагна», написане 12 жовтня 1905 року.
3. І. Франко дав високу оцінку оповіданню «Палагна» у листі до Д. Харов'юка за 28 грудня 1906 року.
4. Вперше оповідання опубліковано у журналі «Літературно-науковий вісник» за 1907 рік, т. 37, кн. 2, с. 230–235.
5. Лист І. Франка опубліковано у Зібранні творів І.Франка у 50 томах. – Т. 50. – С. 306.
6. І. Франко назвав оповідання Д. Харов'юка «Палагна» зразком гуцульського життя й діалекту.
7. На відповідь від І. Франка Д. Харов'юк чекав довше року.
8. І. Франко у листі від 28 грудня 1906 року просив Д. Харов'юка дати пояснення невідомих гуцульських слів.
9. Оповідання «Тезки» в ЛНВ не друкувалось. Автограф твору, надісланий І. Франкові, зберігається в ІЛ (ф. 78, № 606).
10. І. Франко у листі до Д. Харов'юка від 30 вересня 1907 року оцінив оповідання вартим до друку, проте менш оригінальним, ніж оповідання «Тезки».
11. Бургель (фр. *Bourhelles*) – муніципалітет.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лакуста С.* Некролог // На зустріч волі. – 1922. – С. 82.
2. Письменники Буковини початку XX століття. – К., 1958. – С. 81.
3. Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури. – К., 1999. – С. 633.
4. *Сніцарчук Л.* Харов'юк Данило // Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2001. – Вип. 8. – С. 298.
5. *Франко І.* Літературна мова і діалекти // ЛНВ. –1907. – Т. 37. – С. 229–230.
6. Центральний державний архів України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2160. – Арк. 143–144.

АЛЛА КОЦУР

ЛИСТИ ОЛЕКСАНДРА РУСОВА ДО ІВАНА ФРАНКА

Серед багатьох контактів Івана Франка з київськими діячами мали місце взаємини письменника з Олександром Олександровичем Русовим (7.II.1847, Київ – 8.X.1915 Саратов, нині – Російська Федерація) – українським земським статистом, етнографом, фольклористом і громадським діячем, чоловіком відомого педагога і громадської діячки Софії Русової.

Уродженець Києва, випускник Київського університету, ще з університетських років став членом Старої Київської Громади. З відкриттям 1873 року Південно-західного відділу Географічного Товариства Русов брав у ньому активну участь. Саме тут у співпраці з Миколою Лисенком в 1873 р. О. Русов чимало працював над вивченням і записом репертуару кобзаря Остапа Вересая. Того року кобзар прибув до Києва і виступав на засіданні товариства 28 вересня 1873 р., а О. Русов і М. Лисенко виголосили про нього наукові реферати. Текст рефератів разом з текстами 6 дум та 11 релігійних і 5 сатиричних пісень, записаних від Вересая, склали окреме видання, випущене 1874 р. у Києві під назвою «Кобзар Остапъ Вересай, его музыка и исполняемыя имъ народныя пѣсни». 1874 року наддніпрянський діяч присвятив постаті і діяльності Вересая окрему книжку «Кобзарь Остапъ Вересай, его музыка и исполняемыя имъ народныя пѣсни» та статтю «Остапъ Вересай, одинъ изъ послѣднихъ кобзарей малорусскихъ» (стаття опублікована у виданні: «Записки о Юго-Западной Руси». – 1873. – Т. 1. – К., 1874. – С. 309–338).

Кобзарі і торбаністи були предметом досліджень О. Русова і пізніше.

Відомий О. Русов і як видавець першого повного видання «Кобзаря» Т. Шевченка у двох томах, здійснене ним у Празі 1875–1876 рр.

Однак основним фахом О. Русова була статистика. Ще 1874 року він брав участь у підготовці перепису населення в Києві, згодом був одним з організаторів земської статистики на Чернігівщині, працював у Ніжинському повітовому земстві (1878–1880), очолював оціночно-статистичну роботу в Херсонській і Харківській губерніях (1882–1892), завідував Статистичним бюро Полтавської губернії (1899–1902). Як статист О. Русов з 1902 року працював у страховому товаристві «Надежда» у Петербурзі. Олександрові Русову належить близько 40 наукових праць і численних статей, серед яких: «Русские трактаты в конце 17 и начале 18 веков» (1876), «Нежинский уезд» (1879), «Харьков по переписи 1893 г.» (1893), «Описание Черниговской губернии» (у 2 томах, 1898–1899) та інші. 1909 року повернувся в Україну і викладав статистику в Київському Комерційному Інституті. Під час Першої світової війни Інститут було евакуйовано до Саратова. Разом з Інститутом евакуювався і О. Русов і там же, в Саратові, він і помер.

У Франковому архіві зафіксовано 4 листи О. Русова до І. Франка. Однак два з них – від 28 лютого та 20 березня 1883 р. – адресовані не Франкові. У цих листах О. Русов розповідає про відзначення у Києві 22-х роковин смерті Т. Шевченка: з першим листом надсилає адресатові виголошені промови про Кобзаря для друку, а в другому – побачивши, що промови не публікуються, надсилає для публікації вірші молодих українських поетів, які теж пов'язані з Т.Шевченком. У другому із зазначених листів О.Русов виразно звертається до адресата «до Вас таки, пане Горбачевськиј, обертајусьа» що свідчить, що лист адресовано Антонові Горбачевському, який в той час був редактором газети «Діло». Очевидно, ці листи якимось

чином попали до рук І. Франка і зберігалися в його архіві, а сучасні упорядники Франкового архіву помилково зачислили його до листів, адресованих письменникові. З огляду на це, вважаємо за необхідне подати їх в цій публікації разом з листами до І. Франка.

Отже, І. Франкові адресовані лише 2 листи – з 1886 та 1888 рр. Спілкування обох діячів, очевидно, було нетривале (за листами – від 1886 по 1888 роки) і тільки епістолярним – принаймні, документальних відомостей про їх особисте знайомство нема.

Перші згадки про О. Русова серед Франкових матеріалів – у листах 1883 р., пов'язаних з участю письменника в Етнографічно-статистичному кружку. На прохання І. Франка М. Драгоманов у листі від 23 листопада 1883 подав назви організацій, видань, окремих осіб, у яких Кружок міг би закупити чи обміняти потрібну літературу для Етнографічно-статистичного кружка [1, 51–52]. Серед них прізвище наддніпрянського статиста не згадується. У листі-відповіді М. Драгоманову від 4 грудня 1883 Франко дякував за надіслані відомості, вказавши принагідно: «З Одеси обіцяв нам Русов свої видання – досі нема» [3, 384].

У вересні 1886 р. І. Франко, позбавлений редакторства журналу «Зоря», вирішив з 1887 року видавати літературно-науковий журнал «Поступ» в 3–4 аркуші. Напрацювання програми видання робилося у тісному погодженні з М. Драгомановим і з листом йому 15 листопада 1886 було надіслано «Запросини до передплати» [1, 209–211]. І. Франко звернувся із листовним запрошенням до участі у виданні і до О. Русова. Як свідчить лист до І. Франка з Херсона 25 листопада 1886 р., О. Русов радо прийняв запросини, бажав майбутньому виданню багатьох читачів, але зі скромності сумнівався у своїх можливостях спомогти часопис своїми матеріалами. Діяч надіслав з листом також і гроші на передплату, і книжки, з яких можна було б почерпнути його праці. До видання планованого журналу однак не дійшло.

З листом від 22 листопада 1886 р. О. Русов надіслав І. Франкові видання драм І. Карпенка-Карого та херсонський літературний збірник «Степ» і пропонував посприяти розповсюдженню цих видань у Львові. Невідомо, чи поміг якось І. Франко, але на літературний збірник «Степ» написав рецензію польською мовою, яка була опублікована у польськомовному журналі «Prawda» 1887 р. І. Франко писав: «Хоч ця книжка вийшла ще під кінець 1886 р., згадуємо її тут тому, що в Галичині вона стала відомою лише в цьому році. Вона претендує на серйозне видання (391 сторінка 8-ки), але її зміст не зовсім відповідає цій претензії. В першу чергу кілька запитань. Чому її названо белетристичним збірником, якщо, крім белетристичних творів, ми знаходимо в ній також праці наукові і – більше того – саме ці останні, хоч написані російською мовою, становлять основну вартість книжки? Далі, чому її названо херсонським збірником, якщо більшість представлених в ній авторів походить не з Херсона, а з різних частин України? Ми припускаємо, що не від волі авторів залежало, щоб у науковому відділі писати по-українськи, але ж белетристика могла б бути цілком українською» [2, 114]. Далі критик оглядає зміст збірника, серед яких зазначає: «Важливою також, хоч у обмежених рамках земських статистичних установ є стаття пана Русова «Областное начало в земской статистике» [2, 114]. Крім статті О. Русова, І. Франко оглянув статтю М. Ганенко «Семейно-имущественные отношения крестьянского населения в Елисаветградском уезде (Материалы по обычному праву)», статтю К. Шрама «Украинская деревня по произведениям гг. Старицкого и Кропивницкого», драму «Бондарівна» І. Карпенка, гумористичний нарис «Невинна» І. Нечуя-Левицького, ліричний нарис «Будяк» Д. Мордовця і повість М. Заволоки «Бідна дівчина». Остаточний висновок Франка про збірку такий: «Є в цій книжці ще кілька інших новелістичних і віршових творів, але це речі слабкіші, хоча деякі, як на початкуючих авторів, варто того, щоб їх прочитали. На жаль у цілому «Степ» взагалі справляє враження

випадковості і посередності: немає в ньому жодного твору, який би додав якусь нову рису до характеристики свого автора або ж для тих, хто вперше виступає, пророкував блискуче літературне майбутнє» [2, 116].

1888 р. Франко звертався листовно до Русова за інформацією щодо статистичних даних в різних губерніях Східної України (зокрема Одещини, Миколаївщини). На жаль, невідомо для чого Франко цікавився цими даними. За листом-відповіддю О. Русова, датованою 25–26 лютого 1888 р., І. Франко прислав О. Русову листок з питаннями (на зразок анкети) і просив заповнити його цифровими даними. О. Русов виконав Франкове прохання, а у своєму листі пояснив кореспондентові особливості соціальної структури і ведення статистики цих областей, які відрізняються від аналогічних австрійських в Галичині, внаслідок чого неможливим є надати деякі потрібні дані. Після листа 1888 р. відомостей про перебіг взаємин між Франком і Русовим нема.

Пропонуємо публікацію двох листів О. Русова до А. Горбачевського та двох до І. Франка, що збереглися у архіві письменника. При відтворенні тексту листів зберігаємо всі особливості оригіналу – як лексично-стилістичні, так і правописні («драгоманівку» – поширений в той час фонетичний правопис, яким листувався І. Франко із М. Драгомановим). Розшифрування наявних в оригіналі скорочень в словах подаємо безпосередньо в тексті у квадратних дужках.

Листи Олександра Русова до Антона Горбачевського

№ 1

Одесса. Февраля 28.[1883]

Невеликий гуртъ интеллігенціи, міжъ котрою булы і украінці, і великоруссы, і ляхи, збірався въ Одессі на 22 роковини Шевченка[1]. Співали пісьні і думки Шевченка, читали де-які його вірші,

говорили про його, і про значіння його поезіи; згадували і про Галицького діяча на полі розвою літературы В. Барвинського[2]. Частний характер цёго зборища не позволяje мені розказати Вам, хто був на ціх роковинах; але де-які з говорившихъ про Шевченка і його поезію списавши передали мені те, що вони говорили. Засилаю оце до Вас промови: про гуманізм у «Кобзарі» Шевченка, про ідеал жінок јакий је въ јого поемах про відносини јого до польскій національності, про те що ми робимо і що робити б треба. Засилају јіх у тих мовах – на яких вони були выголошені – дві по українськи, одну – по польски одну – по великоруськи. Говорилося там і про поезію Шевченка в загалі і про јого життя у академіји; ці реферати довші мабуть будуть напечатані у одесских газетах. Що ж до сіх, що засилају Вам із цім листом, то будь ласка надрюкуйте јіх у своjій газеті, коли найдете до того здатними, просто зъ коротенькою замітkою: «Мы одібрали дејакі розмови, що виголошені були у Одессі на зборі на 22 роковини Шевченка». Та ј годі! Що це було і як було – росказувати не треба нічого, бо вийшовъ тут скандал. Редакторъ «Одесского Вѣстныка» покликавъ був шанувателів Шевченка у залю так завного «благородного собранія». Але вже јак зійшлися туди чоловік до 200 жінок і мужчин він перелякався, побігъ до градоначальника; тој каже јому, що публічно збіратися нельзя: ну вінъ прийшовъ назадъ та ј розігнавъ своjіхъ гостей. Поспівали вони трошки, поjіли вареників, та ј розійшлися. Тогді де які зібралися дома, та ј провели до вечора день у купі[3]. Але про це усе будь ласка нічого не росказуйте, бо самі знајете, що нам за це усе добре достаjеться од адміністративних репрессій.

Мене жъ будь ласка звістіть тільки, чи одібрали Вы оцей пакетъ, бо поки не звістите, я усе буду думати, що јого задержала поліція, якъ це часто случаjеться зъ мојіми листами. Адресъ же мij Ви знајете: Одесса. Уголъ Тираспольской и Кузечной Д. Лебедовой. Александру Александровичу Русову.

Кланяюся Вам щиро і усімъ, хто мене знаје.

Ваш А. Русовъ.

ІЛ, ф. 3, № 1617, арк. 103–105. Рукопис. Оригінал

№ 2

Одесса
Марта 20 1883

З посліднього числа «Дѣла» (№ 31) бачу, що Ви вже зовсім не хочете помістити ніодного з засланих Вам слів про Шевченка і його поезію. Що Ви одібрали їіх у своје времја, бачив ја з замітки у тому ж «Дѣлѣ» про 26 льутого у Одессі; а коли вже тепер Ви почали друкувати росправи этімологичні про правопись[4], то певне значить не хочете помістити нічого. Це великиј жаль задльа нас, бо звісно, що коли хто з нас напише хоч 10 слів по-украјінськи, то треба півроку або більше чекати поки дождессьа що цензура це пропустить; а јак ще ј Ви не будете печатати, то вже ј нікуди потюнутиссьа. Шкода що не захотіли Ви і польскоји промови надрукувати, що ја Вам заслав. Та жінки ремствујуть що й слово одноји дами (по руськи) не побачило світу. Але нікуди більш обернутисьа јак тільки до Вас, (бо других адрессів ја не знају), то вже знов до Вас таки, пане Горбачевськиј[5], обертајусьа, јак до старого знакомого, прохајучи помістити оці вірші, надіслані з села також на памјать Шевченка. Але тепер вже додам ще одну прозьбу. Коли у Вашіј газеті за текучими політичними справами не буде міста задля ціх виршів, то, будь ласка, передајте јіх або у «Сьвіт»[6], або у другу јаку-небудь літературну часопись, та мене звістіть по докладајемому адресу, де саме ці вірші поміщені будуть, або ще краще – у письмі тој номер пришліть мені.

Хотілосьа б, бачте, щоб наші молоді поети де-небудь бачили надрукованими своји вірші, і не переходили через неудачу на писання виршів у петербургских часописях, јак це що-разу буваје. А виходить воно так дуже просто: напише чоловік що-небудь по украјінськи, нігде пристројіти, а напише по руськи – і помістьать і гроші заплатьать. От він і пише вже далі по-руськи. Колиб хоч јак-небудь ширше ширилосьа у Вас видавництво, таке видавництво, що ј в нас за тим «чорно-жовтим стовпом» находило б собі дорогу: то чи не приставали б наші хоч до Вашого центру?

Дак будь ласка дајте мені хоч у 10 словах одповідь по адресу:

Russia. Въ г. Одессу. Уголъ Тираспольской и кузнечной. Д. Лебедовой. Александру Александровичу Русову.

Вашъ А. Русовъ

ІЛ, ф. 3, № 1617, арк. 107–109. Рукопис. Оригінал

Листи Олександра Русова до Івана Франка

№ 1

Херсонъ
25 ноября 1886

Шановный Добродію!

Про программ газеты, який заслалы сьте мені, не маю що сказаты, бо давно вже бажавъ, щобъ у Львові завязавсь такый журналъ, де було бъ меньше вплыву людей духовного стану, а більше – світскоїі интеллегенціі. Дай Боже, щобъ «Поступъ» Вашъ переживъ більше годівъ, як другі газеты, що выдавалыся у Львові зъ тымъ же напрямкомъ. Дай Боже, щобъ вінъ у своёму розвоју стрівавъ меньше перешкод, а більше – запомагавъ и моральноїі зъ стороны талантів і фінансовоїі зъ пренумератівъ. Що жъ до мене, то я не знаю чімъ бы мігъ буты Вамъ хосеннымъ. Праці багато – одно, – не знаешъ колы й выспатыся; а вдруге – скількы не пробувавъ я пысаты по-украінськы, – не выходить добре: говорыты ще трохы вмію, а напысаты не втну. Так вже й покынувъ тую думку. Засылаю Вамъ посылкою статыстычні праці, де й мого трохы було. – по уїіздамъ Одесскому и Елисаветградському. Колы спользуєте ці кныжкы задля Вашого журналу, то може передасте їхъ статыстычно-этнографічному товариству студентівъ львівськыхъ: може й їімъ тіїі кныжкы у прыгоді стануть. Засылаю ще й номера «Земского Сборника» по нашій губерніи за цей рікъ. Може, роздывывшыся, якый матеріалъ задля газеты даје цей «Сборникъ», Вы іого на той рік (1887) выпышете собі у редакцію (4 руб. коштује на цілый рікъ), бо дуже було бъ жадано, щобъ наші місцеві журналы доходылы до Васъ (Вамъ теје не заборонено): хочъ бы такъ Ваші люде знакомылыся зъ побытомъ экономічнымъ нашоїі крайіны, колы намъ не можна чытаты про Ваші діла.

А ось ще прохання. У насъ у Херсоні выйшлы дві кныжкы, що й Вашімъ цікаво булобъ прочытаты: 1) Драмы Карпенка-Карого[7] 75 коп., 2) Степь. Херсонскій литературный сборникъ[8] 1 руб. 25 коп. Може за вашою запомогою хто-небудь зъ кныготорговцівъ выпысавъ їіх у Львівъ хай бы прымірныківъ по 20–25. Заказаты тыїі кныжкы можно Херсонському книготорговцю Бунтлаку, а пысать до іого

можна по німецькы просто у Херсонъ. Якъ зробыте заказъ ціхъ книжокъ зъ Херсона, то й мене потішыте, бо до обохъ книжокъ я тежъ прыкладавъ трохы рукъ своїхъ. А більше ледві чы зможу я що-небудь зробыты задля Вашої газеты, хочъ звісно не одрікаюся напысать иноді що-небудь якъ умію. Буду просыты й другыхъ, хто вміе пысаты краще, щобъ пысалы до Вашої газеты.

Оце й усе, що сыла моя зробыты. Засылаючы 6 рублівъ, прошу газету Вашу[9], якъ почне выходыты, засылаты мені підъ адресомъ: Херсонъ, Губернская земская управа. Александру Александровичу Русову. А якъ-що цензура не пустыть газеты Вашої до насъ, або по выході забороныть, то цей номеръ будьте ласкаві высылаты у яку-небудь зъ шкілъ народныхъ.

Вашъ А. Русов.

ІЛ, ф. 3, № 1608, арк. 561–564. Рукопис. Оригінал

№ 2

25–26 февраля 1888

Засылаю Вамъ лысточокъ Вашъ, де проставывъ цифры, які мавъ. Якъ бы служывъ де, то й кращі бъ давъ, а теперъ якъ сыджу безъ должности підъ надзоромъ поліції, то де-чого и не мігъ здобуты. Але що је, то вже певне. Людей 2.070.000 – зъ Одессою, а у самій Одессі (цебъ то у градоначальстві зъ хуторамы) – 272.000, у Мыколајеві – 75.000, у Херсоні – 62.000*, у Елисаветі – 57.000; далі вже йдуть города меньші якъ по 25 тыс.

По религіях и сословіях Центр[ального] Стат[ского] Комитета покынувъ вже збірати й лічыть, бо чортзна що выходыло: раскольныкы зъ одного боку туману пущалы, а зъ другого – сословія путалы, иностранныхъ підданыхъ не розбіралы и т.д. Земські перепысі булы у Екат[еринославському] Александр[ійському] и Ананьевському уїздахъ, але тамъ старостыни поробылы особлыві економічні группы, напр. німці, десятынщыни, евреи – якого бъ воны званія не булы, чы купці, чы міщане, чы дворяне, чы крестья-

* Да на хутора на землі Херсона – 10.000! Отъ Ві й розбноіть. куды їхъ і воны селяне хліборобы, але міщане! – *Примітка О. Русова в автографі листа.*

не. Проте и про ці 3 уїзди не можна людей поділити на сословія, а правительственный Стат[ський] Комітетъ теперъ не обробляје ціхъ цыфръ: воны насілы на физіологычне «движеніе населенія», цебъ то прырость, - такі цифры тількы й печатають!

Такъ само и землі нельзя поділыты по Вашыхъ рубрыкахъ: бо теперъ зъ дворянамы земські управы лічуть и купцівъ и жыдівъ и крестьянъ и т.д; колы воны – «частные (личные) собственныки»; далі – міжъ евреямы је у Херсонщыні – и колоныцы, такъ звані «землебольцы»... Про те выписавъ Вамъ цифры зъ «Статистики Позем[ельної] Собственности Европ[ейской] Россыи» (Статистич[еский] Временникъ 1886, Серія III, вып. 10) бо це – найпевніще, що је зъ оффиц[іальної] статистыки а земські даты, кажу, ще тільки по 3 уїздахъ надруковані (дві серіи выдань: подворечки переписи и Матеріалы для оцѣнки земель Херс[онской] губ[ернії]). Засылаю Вамъ одну зъ моіхъ статей у «Зем[ському] Сборнику» (була у № 4 «Сборника» за 1887 г.), де може щось найдете про землі обществ[енні] (якъ бачыте у мене – 2.170.743, а по «Временнику» надільныхъ земель – 2.257.789: не розберешъ де правда: я за свою тымъ більше, что у другому Оффиц[іальному] выданні тежъ 2.170 тыс.).

Далі – цифры йдутъ безъ Одессы и Міколаіва, бо Одесса маје свого градоначальныка, а Мыколаівъ – свого губернатора, то іхъ цифры сюды у Херсонъ не доходять; тільки наколы земські и государственні, (бо на іхъ – одна Казенна Палата) можна здобуты цілкомъ за всі 3 губерніи, чыто за всю Херсонську губернію. Е календарі – у Одессі свій, у Міколаіві свій, де бувають такі ціфры, які Вамї потрібні, да тыхъ календарівъ у мене – нема. Про мытські сборы заходылыся теперъ земські статистики по уїздныхъ земськыхъ управахъ збіраты що можна; тежъ саме задумала и Казенна Палата; але колы то ще выясныться, - довго ждаты, може роківъ зо два. Тутъ и съ казеннымы та земськыми податямы не справвитыся бо усе тільки [*нрзб.*] та [*нрзб.*] иноді – на 150% оклада!

За учащихся було у «Правит[ельському] Вѣстн[ику]» по всій Россіи (ноябрь декабрь 1887 р.), а теперъ выйшла кныжка Центр[ального] Стат[истичного] Комитета: «Сборникъ свѣдѣній по Россіи за 1884–85 г. СПб 1887». Тамъ, кажуть, је й таблыця учащихся по губерніях; може Вы бъ звідты здобулы и собі що треба. Ось у мене је які выпысочкы зъ тіјеї кныжкы, що достававъ я у Стат[истичному] Комитеті.

У Херс. губерніі квадр. верстъ 62.213,3
Жытелівъ у городахъ – 609.022
Жытелівъ въ уїіздахъ 1417831

Усего – 2.026.853; це значыть було у 1884, а теперъ певно лічіть 2070.000

Ваш А. Русов.

ІЛ, ф. 3, № 1605, арк.45–48. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. Цей уривок листа став основою наступного повідомлення в газеті «Діло» (Новинки. Въ Одессѣ // Діло. – 1883. – № 24. – 1(13).III. 1883. – С. 3): «Въ Одессѣ обходили Русины поминки по Т. Шевченку. Подчасъ вечерка выслалы до нашои редакціи слѣдуючу телеграму: «Згадували мы и пам'ять Барвѣньского».
2. *Барвінський Володимир* (1850–1883) – громадський діяч, публіцист, літератор, брат Олександра Барвінського. Один із засновників товариств «Просвіта» і «Рідна Школа», засновник і перший редактор газети «Діло» (1880–1883). Згадували В. Барвінського в зв'язку з тим, що він помер на початку лютого 1883 р.
3. Цей фрагмент листа став основою такого опублікованого допису (Новинки. Роковины смерти Тараса Шевченка // Діло. – 1883. – № 26. – 5/17 III. 1883. – С. 3): «Въ Одессѣ – якъ доносить «Одесскій Вѣстникъ» – такожъ хотѣли почитателѣ Шевченка почтити память Шевченка и вже були зобралися въ «сали благородного собранія», – але въ послѣдной хвили прійшовъ свыше заказъ – и гостѣ мусѣли розойтися, не згадавши навѣть анѣ одинъ разъ имени «Шевченко»... Опосля доперва въ домашім кружку помянули кобзаря тихимї словомъ».
4. Йдеться про публікацію: Подолинський М. Правописный рухъ въ Європѣ (студія Михайла Подолиньского) // Діло. – 1883. – № 30. – 15(27).03. – С. 1–2; № 31. – 17(29).03. – С. 1–2; № 32. – 19(31).03. – С. 1–2; № 33. – 22.03 (3.04).– С. 1–2; № 34. – 24.03 (5.04). – С. 1–2; № 35 – 26.03 (7.04). – С. 1–2; № 36. – 29.03 (10.04). – С. 1; № 37. – 31.03 (12.04). – С. 1–2.
5. Йдеться про Антона Горбачевського (1856–1944) – громадського і політичного діяча Галичини, який в той час був редактором газети «Діло». Це речення свідчить, що лист було надіслано не Івану Франкові.

6. Йдеться про львівський журнал «Сьвіт», який виходив у 1881–1882 рр. за редакцією Івана Белея. Відомо, що Франко був одним з постійних авторів видання і можливо про це міг знати Русов. Інша річ, що наддніпрянський діяч не знав про те, що львівський часопис перестав виходити ще восени 1882 р.
7. Йдеться про видання: Збірник драматичних творів Івана Карпенка-Карого. – Херсон: Типогр. М. К.Аспера, 1886. – 140 с. 1) Бондарівна. Драма в 4 діях і 5 одмінах. 2) Хто винен? Драма в 4 діях. 3) Розумний і дурень. Комедія в 5 діях.
8. Літературний збірник «Степ», виданий у Херсоні 1886 р. До збірника увійшли статті Русова «Областное начало в земской статистике», М. Ганенко «Семейно-имущественные отношения крестьянского населения в Елисаветградском уезде (Материалы по обычному праву)», К. Шрама «Украинская деревня по произведениям іт. Старицкого и Кропивницкого», драму «Бондарівна» І. Карпенка-Карого, нарис «Невинна» І. Нечуя-Левицького, «Будяк» – нарис Д. Мордовця і повість М. Заволоки (псевдонім М. Грушевського) «Бідна дівчина».
9. *Ганенко Марія* – маловідома українська письменниця XIX ст.
10. *Шрам К.* – псевдонім маловідомого українського письменника XIX ст. Костя Антоновича Іващенка.
11. *Мордовець Данило* (Мордовцев) (1830–1905) – український і російський письменник, публіцист та історик з старого українського козацького роду, що оселився на Дону.
12. *Заволока Михайло* – літературний псевдонім М. С. Грушевського (1866–1934).
13. Йдеться про літературно-науковий журнал «Поступ», який з 1887 р. мав намір видавати Іван Франко. Однак, задум залишився нереалізованим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матеріяли для культурної й громадської історії Західньої України / Видає комісія Західньої України ВУАН. – Т. 1: Листування І. Франка і М. Драгоманова. – К., 1928. – 508 с.
2. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1980.– Т. 27. – 463 с.
3. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 48. – 767 с.

ГАЛИНА ЛІМАН

ЛИСТИ ЛЕВКА БІРЕЦЬКОГО ДО ІВАНА ФРАНКА

У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України у фонді Івана Франка зберігається сім листів Левка Бірецького до Івана Франка. Ці листи охоплюють період з 10.03.1912 до 02.01.1913 року. Левко Бірецький – священик, громадський діяч, походить із шляхетної родини Бірецьких, герба Гоздави[1]. Від 17 ст. Бірецькі – це знана родина греко-католицьких священиків. Найвідоміший серед них – громадський та церковний діяч галицького відродження Іван Бірецький[2]. Левко Бірецький не був знайомий з Іваном Франком, але він з великою повагою і пошаною ставився до нього, до його таланту та високо цінував думку поета. З переписки стає зрозуміло, що Іван Франко написав тільки один лист до Левка Бірецького, але доля цього листа невідома.

Біографічних відомостей про Левка Бірецького, на жаль, дуже мало. Народився він у 1858 році. У 1884 році Левко Бірецький закінчив теологічний факультет Львівського університету, а також Львівську духовну греко-католицьку семінарію. У цьому ж році (після одруження) був висвячений на священика. Спочатку Левка Бірецького призначили на парафію священиком-адміністратором (1884–1886 рр.) у село Гвоздець[3] Турківського повіту Перемиської єпархії. З 1886–1897 рр. він був затверджений у цій же церкві парохом. Правив він вірою і правдою у Церкві Святого Архистратига Михаїла, що стоїть на південній околиці маленького села Гвоздець, на схилі гори. З 1897 року його перевели парохом до села Прелуки[4]

Сяноцького повіту Перемиської єпархії. Був добрим і чуйним до своїх парафіян. З 1926 року і до смерті [1933 рік], як повідомляє шематизм Перемиської єпархії за 1926–1933 рр., перебував на пенсії з аліментацією з фонду Єпископа.

Давньою мрією Левка Бірецького було бажання ближче познайомитися з Іваном Франком, особисто поспілкуватися та показати свою багатолітню працю – підручник з філософії «Онтологія». Священик хотів почути від Івана Франка оцінку вартості своєї книжки. Левко Бірецький багато очікував від цієї зустрічі, що відбулася під кінець 1911 року. Але для нього, на жаль, вона була перша і остання. Документальним підтвердженням цієї зустрічі є перший лист від 10 березня 1912 року. Перш за все Левко Бірецький хотів, щоб його «Онтологія» стала підручником для студентів. А виховання і освіту молодого покоління Іван Франко завжди пов'язував з майбутнім народу. Тому значну увагу письменник приділяв школі, що повинна розвивати здібності, самостійне критичне мислення та давати правдиві знання про світ. Однією із проблем школи Іван Франко вважав відсутність належної навчальної та наукової літератури для учнів. Він писав: «Наші шкільні підручники… переважно неоригінальні, основані на перестарілих педагогічних принципах, а деякі надто далекі від рівня сучасної науки» [3, 225]. Письменник надавав особливого значення поширенню наукових філософських знань, що впливають на формування певного світогляду, певних переконань у молоді. Іван Франко не був професором філософії вищої школи, не написав підручника з філософії. Але всі його художні твори, що наповнені філософським змістом, філософські статті, розвідки та наукові праці – це один великий підручник з філософії. Він дуже рано став цікавитися філософськими проблемами та напрямками, від античності до Нового часу. Читав та аналізував твори Демокріта, Гегеля, Шопенгауера, Гартмана, Бруно, Галілея та інших. Свою першу наукову розвідку з античної культури під назвою «Лукіан і його епоха» Іван Франко пише ще будучи

студентом філософського факультету Львівського університету. У філософській науці Іван Франко сприймав лише те, що відповідало його світогляду та мав на кожну філософську проблему свій власний погляд.

Було відомо, що Іван Франко любив талановитих людей та старався підтримати, допомогти їм утвердитися у творчій праці. Родина письменника і його друзі наголошували, що Іван Франко вмів зав'язувати з людьми спільні контакти, був толерантним та уважним слухачем, легко знаходив спільні теми для розмови та був на диво гостинною людиною. Цими всіма обставинами і скористався Левко Бірецький. Він зміг зацікавити Івана Франка своїм підручником з філософії. Священик поштою пересилає свою книжку з великим сподіванням на гарну рецензію письменника, що дозволить здійсненню його мрії. І нарешті він побачить свою «нещасливу» «Онтологію» на книжкових полицях. Якщо праця по прочитанню чогось варта, то він з «вдячності жертвує» Пану Доктору всі 600 примірників, а авторські права на книжку Левко Бірецький «охотно и зъ обовязку» хоче запропонувати українському виданню. Для нас є цікавим другий лист від 17 березня 1912 року, який свідчить, що Іван Франко достатньо критично підійшов до висвітлення важливих проблем філософії. Виступаючи з питань критики, письменник був людиною принциповою, вимагав наукового підходу, давав завжди досить гостру та аргументовану оцінку. «Коли який твір бездарний і нужденний, критикові вільно... або зовсім не читати його, або... кинути його з обуренням, або висміяти... Нема нічого фальшивішого, як говорити: не критикуйте занадто остро, бо тим знеохочуєте молодих робітників» [1, 215]. Важливим питанням онтології є визначення первинності таких двох субстанцій як «дух і матерія». Для Левка Бірецького «явствує первенство духа над матерією... нема потреби аж доводити або яко догмат приймати, бо се само собою ясне!». Відомо, що Іван Франко шукав іншу позицію, він не протиставляє «дух і матерію», а веде до єдності «...се

повинні знати, коли ви люди вчені. Ви повинні знати, що наука, хотячи бути наукою, мусить відкинути віру, а опертися на критиці, мусить відкинути одкровеніє, а опертися на пам'ятниках життя і культури, мусить відкинути двоїстість в природі, а стояти на єдності (монізмі), т. є. мусить признати, що матерія і сила – одно суть, що дух і тіло – одно суть» [2, 188–189]. Для того, щоб зрозуміти суть дискусії, що виникла між ними, необхідно мати текст листа Івана Франка та «Онтологію» Левка Бірецького. Дискусія, розпочавшись, так і не мала продовження. Безперечно, що лист Івана Франка дав би нам багато цікавого матеріалу, бо під час аналізу Іван Франко ділився своїми думками, поглядами та переконаннями.

Обстановка у будинку Івана Франка вразила Левка Бірецького своєю простотою і скромністю. Побачив священик велику людину і великого мислителя, який тяжко хворий жив у невтішних умовах. За один день перебування у будинку письменника він зміг зрозуміти всю трагедію його страждань та болю. Вдома Іван Франко не мав належного догляду та опіки, якої вимагав його фізичний стан. Українська громада матеріально підтримувала письменника, але ця допомога не була достатньою, щоб забезпечити «...І. Франка, аби він та його родина не відчували нужди, і чи бодай трохи були співмірними пожертвування української громади з тим величезним духовним скарбом, яким І. Франко упродовж усього свого життя щедро обдарував українську націю» [4, 51–52]. Переборюючи свою хворобу, Іван Франко не покидає ні творчої, ні наукової роботи. Для зручності писання священик пропонує звернутися до механіка, який змайструє для Івана Франка механізм «въ часты палицъ у рукъ». В листах Левка Бірецького багато співчуття, турботи та сердечності. З великою подякою він переказав Івану Франкові гроші «не лишъ за почтовй розходы але щей за ласкавый ночліг менѣ гостинно удѣленый...». Майже у кожному листі священик запрошує Івана Франка до себе в гості на село, де «хата прекрасно положена» і «купелъ въ Санѣ и Перемышлъ близенько».

Левко Бірецький сподівався до подальшої співпраці над своєю книжкою. В листі він писав, що очікує ділової критики наступних частин «Онтології» та має надію на наступну зустріч. З якої причини Іван Франко не став продовжувати листування з священиком, ми не знаємо. І здається зовсім недоречним зауваження Левка Бірецького в останньому листі від 2 січня 1913 року, що письменник ставиться до нього упереджено як до священика. Іван Франко високо цінував прогресивних священиків та стосунки з ними підтримував протягом довгих років. Іван Франко бував частим гостем в домах різних українських священиків, які радо гостили його та залишили про ці зустрічі цікаві, теплі та зворушливі спогади. Левкові Бірецькому так і не вдалося втілити свій задум у життя. Але в його житті сталась важлива подія.

При відтворенні тексту листів зберігаємо всі особливості оригіналу – як лексично-стилістичні, так і правописні. Розшифрування наявних в оригіналі скорочень в словах подаємо безпосередньо в тексті у квадратних дужках.

№ 1*

Островъ дн[я] 10/3 [1]912
Коло Перемышля[5]

Поважный Пане Д[окто]ръ!

Дня 26/12 [1]911 даручилъ я мою нещасливу «Онтологію»[6] до критикованя. Дня 2/1 [1]912 переслалъ я 2 К. и дня 2/2 5 К. на почтовы росходы и обѣцялъ уступити свои права ауторскй для малоруского выданя «Онтологіи». Дня 7/II [1]912 просилъ я повѣдомити мене, чи буде що до критики и чи получили гроши. На всё до нинѣ жадной отповѣди! Єсли П[ану] Д[октору] перешкоджат або нездужают то прошу сына[7] Д[октора] въ имени отца отписати, бо жадна отповѣдъ горша отъ негативной съ почти.

Л[евъ] Бѣрецкий.

* Поштівка.

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 147–148. Рукопис. Оригінал.

№ 2

Островъ дня 17/III [1]912
Коло Перемышля

Высокоповажный Пане докторъ!

Зъ листу, якій були ласкавй менѣ переслати, бачу, що критика моєй «Онтологіи» буде основна, сурова але обєктивна, чого якъ разъ я собѣ желаю бо трудъ мой єстъ совѣтный, а правда безвзглядна єстъ моимъ идеаломъ! Дуже мене утѣшило, що Вы Пане Докторъ, яко щирый Русинъ, и датого великій талантъ и всѣми поважаный критикъ, хочете спеціяльно занятись трудомъ Русина, лишъ нетѣшить мене та дуже далека и неозначена перспектива, бо и такъ уже 6 лѣтъ, якъ моя безталанна книжка появилась и днесь грозить єй загибель!

Єпископы станьиславовскій и перемискій узнали мою книжку за єретическу[8], заказали єй подъ караю суспензіи розширіхти и цѣлый накладъ спалити и певно спаоленобы и мене єслибы я жилъ въ часъ святѣйштй инквизициі. Мене удивляє, що й ц[ерковна] К[атолицька] пракураторія незволит конфискувати моєй книжки, божъ обѣ святй власты тримаются звичайно въ такихъ случаяхъ разомъ, а такй правды, якй в §16 (ст. 142) выписалъ недуже єй до вподобы. Мабуть нечиталъ єй п[анъ] прокураторъ, бо самъ титулъ «Онтологія»! недуже му понятный и датого нудный! Устно далеко лекше и скорше дастя всё обговорити и я радо пріѣду въ той цѣли до Ливова, але тогда коли цѣлу книжку перечитаєте и мене завозвете, бо лишъ тогда буде можь всё обговорити и основно розважити. Закидаючи въ промовѣ XIX стл. застой а даже регресъ на постдуховомъ я малъ на думцѣ цѣлый рядъ т[ак] зв[аних] котрй пріямо перечили существованя свѣта духового, а духовй обявы человѣка рєдуковали до якихгъ розумѣєюще недослѣдженыхъ! – свойствъ матеріи и тимъ попсовали величезнй здобутки и правдивый поступъ духовый XVIII стл. Чейже несацію духа и свободы волѣ годѣ назвати прогресомъ на поли духовомъ! Здобутки на поли психологіи, соціологіи а особливо теологіи суть досить незначнй, а дотого переважно блудней и неправдивй и немогутъ ровнатись зъ величезними здобутками на поли наукъ, природничыхъ, економіи индустріи и т. д. Такожъ поступъ и подємъ масъ народныхъ єсть переважно матеріяльный, а коррупція (згадати слить вѣчнй дефраудаціи и знасилованя даже дѣтей!) бракъ справедливости и

новый розрош деспотичма далеко большій здѣлали поступъ, чимъ гуманичмъ и свободы! Духомъ називаю всяке єстество (субстанцію), що живе, чуствує дѣйствує свободно и розумно, а матерією називаю єстество мертве безвладне и безрозумне. Зъ природы рѣчи явствує первенство духа надъ матеріяю, житя надъ смертією! Сего нема потребы аж доводити або яко догматъ приймати, бо се само собою ясне! Се правда, що я на ст. 26. для цѣлости образа впровадилъ духа найвыжчого лишъ на подставѣ аналогіи и св[ятого] писма Христова – але въ далашомъ току розправы на подставѣ реального досвѣда и желѣзной логичной консеквенціи довелъ я абсолютну конечностьи правдивость понятіе Бога! Се бул бы дуже а дуже важкіи промахъ, посля якого про науковый характеръ моєй працѣ небулобы що й говорити , єслибы я заявляючи на всупъ, що цѣму маю працю операю на одиноко можливой науковой поставѣ т. є. реальномъ досвѣдѣ, перекинулся безъ всякой потребы и консеквенціи и то при найважлѣйшомъ понятію метафизикы цѣлой на поле христіяньской обявиы и догмы! Син[7] п[ан] Докторъ зволять дальше прочитати мою працю, то певно самий свой такъ важкій закидъ усунуть! Бо побачать, якъ передвчасно и несправедливо мене засудили!

Дробницю (2 ѣ 5 к.) я послалъ не лишъ за почтовй розходы але щей за ласкавый ночлѣгъ менѣ гостинно удѣленый, за що я мусѣл бы въ готели голено заплатити! Прошу за се на мене непогнѣватись, бо я Вам незнакомый даже и немогу надуживати Вашойгостинности, бо и Вам п[ан] Докторъ непероливаються достатки, хоть силы и здоровія въ працѣ для народа стеріялисьше! Я человѣкъ щирый но твертый тому даруйте менѣ, що осмѣляюсь здѣляти слѣдуючу пропозицію: Єсли по прочитанню найдете, що праця моя щось варта, то звольте щиро допомочи менѣ выдвигнутись съ нею на верхъ! Днесь книжокъ цѣле море, а дрантивыхъ найбольше; кождый маєинъ полно, а до того справа моральности и гуманности загалу стоить такъ лихо, що – як мене запевняли книгопродавцъ, а они се найлучше знати могут! Лишь пикантнй романы, шкандальнй хроники и порно-графичнй образы мають, ще добрый отбыть! Всё прочее хота бы найповажнѣйша и найсовѣстнѣша праця, лежить даромь на складѣ яко кормь для мишей. Лишь рекляма и ще разъ рекляма може ту щось помочи! Менѣ руки звязала святѣма власть церковна, але Вам Пане Докторъ неможе взяти. Вы человѣкъ дуже здобный и виробили собѣ незвичайну повагу,

яко критикъ глубокоумный и безторонный. Ваша ширина критична студія моєй працѣ, написана тепло и приклонно, поможе чи мало до розширеня и спопуляризованя єй, особенно межъ молодѣжею академичною. Менѣ поможете до здѣйстненя мого идеала: Служити людскости правдою и наукою, а самй будете мати вдоволеня, що довершилисьше добре діло для мене и для мене и цѣлой Русы! – Надто я охотно и зъ обовязку простой вдячности жертвую Пану Доктору цѣле у мене лежаче выданя нѣмецъке (600 прим[ірників]) «Онтологіи» и уступаю всѣ права ауторскй до украіньского выданя.

Въ благой надѣи, що до мого предложеня ласково приклонят зволите, пишусь съ глубокимъ поважанямъ.

О[тець] Левъ Бѣрецкий.

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 149–160. Рукопис.Оригінал

№ 3*

Островъ. Дня 29/III [1] 912
Коло Перемышля

Високоповажый П[ане] Д[окто]ръ!

Я незнаю обставинъ, але знаю, що загаловы людей, а Русинамъ спеціально!. непоскупила судеба викночъ злыдніфъ!. Здоровія Ваше доконьче вымає хотъ мѣсяцъ спочинку. Моя хата прекрасно положена и дуже тѣшилобы міне, еслибы П[ане] Д[окто]ръ загостыли до мене, на купелъ сяновй и притомъ далосбы лехко всё обговорити въ справаѣ моєй безталаной «Онтологіи». Подругимъ Листѣ Вашомъ я уже майже стрателъ надй. Желаю: «Веселых Святъ Велкодня!»

Вашь

Л[евко] Бѣрецькій.

* Поштівка.

ІЛ, ф. 3, № 11628, арк. 161–162. Рукопис. Оригінал

№ 4*

Островъ. Дня 26/V[1]912
Коло Перемышля

Ваше Благородія!

Хоть я нефаховый докторъ, але я зъ замилованя читалъ богато добрыхъ книжокъ лѣкарскихъ, а ще больше научила мене практика. И я могу досить щасливо лѣчити. Ведля мого переконаня. Вы Пане Докторъ черезъ надмѣрну и топлячу працю духову въ задушномъ воздусѣ и через гризоты значно запечистыли свою кровь мусите доконьче що року хоть на мѣсяць одорватись отъ журбы и щоденной томлячой працѣ и выѣхаты на село, где суть купелѣ на роцѣ. Єсли тоє занедбаєте, то буде зле и Ваша и такъ дуже сильна и отпорна натура невыдержить. Я знаю, що Ваши финансы непозволяють ѣхати до купелевыхъ мѣсцъ и для того повторяю моє сердечне запрошенє абысьте зволили до мене на червень або липень пріѣхати! Моя реальность дуже красно и здорово положена и купелъ въ Санѣ[9] и Перемышлъ близенько. Хоть мене нестати на великій вызоды, але насе, що треба до здоровія, станъ и послужу Вамъ усердно и желаю лишь почути зъ устъ Вашихъ где я зблудилъ въ моей «Онтологіи» здалось, що даремно прошу, бу Русини небули бы Русинами, слыбы одень другому помагали и для того ихъ, доля чорна!

Съ глубокимъ поважанямъ

В[аш] Левъ Бѣрецкій.

* Поштівка

И, ф. 3, № 1628, арк. 163–164. Рукопис. Оригінал

№ 5*

Островъ. Дня 1/9 [1] 912
Коло Перемышля

Прошу менѣ ласкаво и якъ найскоршо донести, чи и коли могу пріѣхати до Львова, абы почути критику моєй «Онтологіи»? Можебы дѣло далось переробити ведля всказовокъ Вашихъ. Чей справа важнѣйша, якъ всѣ прочім і може заслугує, абы нато потрудитись!

Ваш преданный

Левъ Бѣрецкій

* Поштівка

И, ф. 3, № 1628, арк. 165–166. Рукопис. Оригінал

№ 6*

Островъ. Дня 27/9 [1] 912
Коло Перемышля

Высокоповажный Пане Д[окто]р!

Менѣ прийшло на думку, чи небулобы практично Пану Доктору удатись до зручного механика. Онъ лехко придумал бы отвѣтный механичмъ заступинчій хоть въ части палицъ у рукъ. Небулибы сыне такъ зданй на ласку окруженя, що днесь богато значить, бо й найблыший намъ горко завадять нашй надѣй и на прихильность даже дѣтей, особливо донечокъ небогато чнелити можна! Сє терпкіовочи метеріялной культуры и було бы уже крайна пора положити нову благородну и духовну культуру через правдыву и здорову філософію. Така голова якъ Ваша за 2–3 дни були би готовий з критикою моєї «Онтології» і подали би немало даныхъ до поправленого выданя, але дарма! Рѣчь далеко меньшой ваги мають першеньство, а менѣ неведесь, якъ й Вамъ невелось.

Така уже руска доля!

Вашь преданый

Левъ Бѣрецкій

* Поштівка

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 167–168. Рукопис. Оригінал

№ 7

Острів. Дня 2/I [1] 913

Вылкоповажаный Пане
Докторъ!

Желаю… Веселых Святъ[10], а моєй «Онтонологіи» желаю Вашой ласкавой критики! якъ разъ уже минулъ цѣлый долгій рокъ, якъ я устно и писмено умоляю дармо о критику, моєй працѣ. Менѣ здаєсь, що Панъ докторь упереджений до мене, яко священника[11] и даже нехотять дочитати моей книжечки. Думают, що кождний священникъ може только односторонно думати. Але таке упередженя єсть несправедливее, бо межи священниками, як и въ кождомъ инномъ сословію, суть люде розличний и якъ разъ священникъ зреформовалъ до основы астрономію мимо противныхъ

тогда мнѣній религійныхъ, за що му въ Римѣ очи викололи. Въ надѣи, що Панъ Докторъ мимо свого тяжкого труда и неотрадныхъ обставинъ, зволять найти тепле слово для моей щирой працѣ всегда преданный

Левъ Бѣрецкій.

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 169–172. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. Легенда говорить, що тим гербом Владислав Герман обдарував рицаря Кристина з Годздави за мужність на полі бою; лілія символізувала нездоланне рицарство, а павлине пір'я – мудрість.
2. *Бірецький Іван* (1815–1883), громадський і церковний діяч галицького відродження, етнограф, член з'їзду вчених 1848, член-засновник Галицько-Руської Матиці.
3. Гвоздець – село в Старосамбірському районі Львівської області. Історична дата заснування села 1511 року. Церква Святого Архистратига Михаїла побудована у 1791році. Храмове свято 21 листопада на Святого Архистратига Михаїла.
4. Прелуки, Прилучки 1557, Прилуки (1867) – село в гміні Команча, воєводство Підкарпатське, Сяноцького повіту Республіки Польща. Від 1772 року відносилося до циркулу Леського, а потім Сяноцького в Галіції. До 1914 року судовий Сянок, гміна Буковського. В 1898 році село нараховувало 356 жителів – 48 будинків. Парафія латинська до 1947 року. У селі функціонувала школа і греко-католицький костел.
5. Перемишль – місто, повітовий центр Підкарпатського воєводства Республіки Польща.
6. Онтологія – розділ філософії (онто – суще, сутність, логія – вчення), у якому з'ясовуються фундаментальні проблеми існування, розвитку сутнісного, найважливішого, вчення про буття.
7. *Андрій* (1887–1913) – старший син Івана Франка. Закінчив класичну філологію Львівського університету, науковець і поет. Похований на Личаківському цвинтарі.
8. Єретик – особа, яка виступає проти загальноприйнятого в суспільстві вчення. Переважно вживається в релігійному значенні. У середньовіччі в західній Європі єретиків карали смертю.
9. Сян – річка, що тече по території України і Польщі, притока Вісли. Довжина річки – 444 км.

10. Мова про Різдво.
11. Серед найщиріших друзів та прихильників Івана Франка було немало священиків. Серед них: О. Волянський, Й. Застирець, С. Лепкий, отець Балабан, О. Нижанківський, П. Шанковський та багато інших.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 30. – С. 214–218.
2. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 183–223.
3. *Франко І.* Педагогічні статті і висловлювання // упор. О. Дзверін. – К., 1960. – 299 с.
4. *Мельник Я.* І остатня часть дороги… Іван Франко: 1908–1916. – Дрогобич: Коло, 2006. – 439 с.
5. Blazejowskj Dm. Historical Sematism of the Eparchy of Peremysl including The Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939) – Lviv: Kamenyar, 1995. – 1008.
6. Шематизм греко-католицького духовенства. Злучених єпархій Перемиської, Самбірської і Сяніцької. На рік Божий 1926. – Перемишль, 1925.
7. Шематизм греко-католицького духовенства. Злучених єпархій Перемиської, Самбірської і Сяніцької. На рік Божий 1930. – Перемишль, 1929.
8. Шематизм греко-католицького духовенства. Злучених єпархій Перемиської, Самбірської і Сяніцької. На рік Божий 1932. – Перемишль, 1931.

ЯНА ГАЛАБУРКА

ЛИСТИ ЕММИ ТА ВІКТОРА АДЛЕРІВ ДО ІВАНА ФРАНКА

У фонді Івана Франка, що у відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, їх всього три. Один з них від Віктора Адлера, а два від його дружини Емми. На жаль, листів до них не виявлено, хоча такі мусили бути.

У досі опублікованій спадщині Івана Франка ім'я Віктора Адлера та його дружини Емми зустрічається рідко. Перша згадка про Віктора Адлера є в листі до Михайла Павлика від 11 жовтня 1892 року [2, 355]. Іван Франко на той час перебував у Відні, де навчався у семінарі професора Ватрослава Ягича, і Михайло Павлик, користуючись тим, звернувся до нього за допомогою сестрі Анні, котру черговий раз арештували за самовільне порушення припису поліції не покидати приділеного для неї місця перебування. Іван Франко через своїх знайомих знайшов для Анни адвоката-оборонця для захисту її в апеляційному суді у Відні. Однак адвокат забажав за оборону грошей, яких ні у Франка, ні у Павлика не було, тому Іван Франко вирішив звернутися до Віктора Адлера за допомогою, про що Іван Франко повідомив Михайла Павлика в листі, написаного між 25 і 30 жовтням 1892 року [2, 362]. Його прохання було задоволене, але суд Анна Павлик програла.

Про своє особисте знайомство із Адлером Іван Франко розповів у листі до редактора видавництва «Herders Konversations-Lexicon» від 18 січня 1909 року «Моє перебування у Відні, – писав він, – дало мені змогу особисто познайомитися

з різними людьми, приязнь яких є для мене честю. Назву між ними проф. Ягича, д-ра Адлера, видавця «Arbeiterzeitung», професора Зінгера та д-ра Каннера, видавців «Zeit», посла Пернерсторфера й інших» [3, 362].

Згадки про знайомство Івана Франка з Віктором Адлером можна знайти і в такому виданні, як «Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine» [4].

Віктор Адлер (1852–1918) – один із лідерів австрійських соціал-демократів. На початку імперіалістичної війни 1914–1918 рр. дотримувався поглядів, близьких до позицій німецьких соціал-шовіністів. Представник опортуністичної течії, один з реформістських лідерів австрійської соціал-демократичної партії і редактор її газети «Arbeiterzeitung». Народився у Празі в заможній єврейській сім'ї 24 червня 1852 р. Вивчав медицину в Віденському університеті, завчасно виявив зацікавленість до політики. Брав участь у русі німецьких націоналістів. Знайомство з А. Бебелем і Ф. Енгельсом спонукало його до переходу на соціал-демократичні засади. Адлеру вдалося примирити різні течії на з'їзді Австрійської соціал-демократичної партії в Хайнфельді, де в грудні 1888 р. – січні 1889 р. він висунув т. зв. «Помірну» програму. Адлер сприяв розширенню впливу партії, яка з 1907 р. перетворилася на найбільшу парламентську силу (сам він обирався до парламенту з 1905 р.). У жовтні 1918 р. після розпаду Габсбурзької монархії став державним секретарем з іноземних справ у тимчасовому уряді Австрії. Вважав своїм завданням об'єднання Австрії та Німеччини.

З листування Феліції Носсіг з Іваном Франком [5] та Йозефа Ціпсера [6] відомо, що Іван Франко звертався до нього з проханням допомогти в публікації, написаної ним повісті «Для домашнього огнища» і перекладеної на німецьку мову Феліцією Носсіг. Однак, як видно з цього ж листування, посприяти цьому Віктор Адлер не зміг.

У 1898 році, році сумнозвісних Баденівських виборів, Адлер, Пернерсторфер і Шутмаєр вимагали усунення галицьких

володарів. І. Франко стояв на соціал-демократичних засадах і австрійські колеги запрошували його брати участь у віче і мітингах, на яких так само виступали Шугмаєр і Пернерсторфер. Іван Франко, за свідченнями Марка Черемшини, дуже хвалив В. Адлера за його мудрість [1, 306].

Вперше листи Віктора та Емми Адлерів були опубліковані 1963 р. в [4] без зазначення місця їх знаходження та відповідних коментарів. Цей недолік, а також переклад їх українською мовою усувається у теперішній публікації.

Листи Емми Адлер до Івана Франка

№ 1

Відень, 1893 р.

Geehrter Herr!

Im Vertrauen auf Ihre freundschaftlichen Beziehungen zu meinem Mann, Dr. Viktor Adler, komme ich heute mit einer Bitte, durch deren Erfüllung Sie mich sehr erfreuen würden. Ich schreibe an einem Geschichtenbuch, das ich den Kindern des Proletariates widmen will. Das Buch soll Ostern erscheinen u. ist für Kinder von 12–15 Jahren bestimmt. Ich nehme Märchen, Gedichte, Erzählungen aus dem Leben wie auch belehrende Aufsätze an.

Würden Sie mir einen Beitrag senden? Auch Übersetzungen berühmter polnischer Märchen würde ich eventuell aufnehmen. Die Tendenz muß nicht handgreiflich sein; wenn es ein Kunstwerk ist, kann auch die Tendenz ganz wegbleiben. An wen könnte ich mich noch wenden? Glauben Sie, daß Herr Daszyński mir etwas schreiben würde?

Um baldige Antwort bittend, grüße ich Sie von mir u. meinem Mann bestens

achtungsvoll
Emma Adler

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 671-674. Рукопис. Оригінал

Шановний пане!

З огляду на Ваші дружні відносини з моїм чоловіком д-ром Віктором Адлером, я маю до Вас одне прохання. Ви мене дуже порадуєте, якщо його виконаєте. Мова йде про мій збірник оповідань, який я хотіла би присвятити дітям пролетаріату. Книжка вийде ближче до Великодня і вона підходить для дітей 12–15 років. У книзі наводитиму казки, поезії, розповіді з життя і також повчальні есе.

Не могли би ви мені надіслати матеріалу[1] до книги? Я долучила до книги переклади польських казок. Загальна тенденція не може бути примусовою. Якщо книга це витвір мистецтва, то тенденція взагалі повинна залишатись осторонь. До кого б ще я могла звернутись? Гадаєте, пан Дашинський[2] схотів би щось мені дописати?

Розраховую на швидку відповідь. Вітання від мене та найкращі побажання від чоловіка

З повагою
Емма Адлер

№ 2

Wien, 1894

Geehrter Herr!

Besten Dank für die freundliche Übersendung Ihres Beitrages. Herr Daszyński sagte mir, daß Ihre Frau leidend sei; hätte ich das früher gewußt, würde ich Sie gewiß nicht belästigt haben.

Ich habe Ihren Brief meinem Manne gegeben. Ich persönlich meine, daß Sie sich an das Raimund-Theater wenden sollten. Der Direktor Müller-Guttenbrunn ist ein sehr anständiger, freundlicher Mensch u. wird gewiß gerechturteilen. Ich glaube,dass beim Volkstheater ohne große Protektion keine Aussicht ist.

Daß meine unmaßgebliche Ansicht. Ich will Ihren Brief auch Pernerstorfer lesen lassen. Mit vielem Dank u. Grüßen von uns beiden,

achtungsvoll
E. Adler

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 837–840. Рукопис. Оригінал

Відень, 1894 р.

Шановний пане!

Величезне спасибі за те, що Ви переслали свої твори до книги[3]. Пан Дашинський повідомив, що Ваша дружина хворіє. Якби знала раніше, не докучала б Вам своїми проханнями.

Я передала Вашого листа чоловіку. Я гадаю Вам слід звернутись до театру Раймунд[4]. Його директор, Мюллер-Гетенбрун, дуже порядна і дружелюбна людина. Він все правильно пояснить. Мені здається, що у Народному театрі без серйозної протекції перспективи нема.

Зі своєї сторони, я багато не можу, але я дам почитати Вашого листа Пернерсторферу[5]. Щиро вдячна Вам за все, прийміть наші з чоловіком привітання,

З повагою,
Е. Адлер

Лист Віктора Адлера до Івана Франка

№ 1

Wien, 8. Juli 1898

Verehrter Genosse!

Ihr Brief vom 16. Juni ist mir leider erst vor wenigen Tagen in die Hand gekommen, ich war nämlich ca. drei Wochen in Berlin. Übrigens ist ihr Wunsch[1] hier von unseren Abgeordneten vorgetragen worden; wie ich höre, hielten sie es aber für aussichtslos einzugreifen. Ich muß noch sagen, nach dem, was ich über die Wahl gehört habe, wäre es wahrscheinlich ganz nutzlos gewesen hinzugehen. Gegen solche Lumpereien kann man sich ja nicht schützen. Ich höre nämlich, daß Stimmen einfach gestohlen wurden. Was soll da ein Dritter, der nicht in der Kommission ist, dagegen tun?

Kann denn die Wahl nicht, wenn die Dinge wirklich passiert sind, angefochten werden? Ich weiß wohl, daß das eine langwierige Sache ist, aber immerhin würde es den Leuten dort einigen Schrecken einjagen.

Daß Sie dem Sozialdemokratischen Verbände als Hospitant beitreten wollten, hat mich sehr gefreut zu hören. Ich hoffe herzlich, daß es recht bald doch dazu kommt und ich bin überzeugt, daß auch Sie zu der Ansicht kommen werden, daß die klare, entschiedene Poli-

tik die einzig mögliche und erfolgreiche ist. Ich denke auch, daß die jüngste Phase der gemeinsamen [unleserlich] die radikalen Ruthenen veranlassen wird, einig mit den Sozialdemokraten vorzugehen, respektive sich mit ihnen zu vereinigen. Von der Teilung haben ja doch nur die Badeniten den Profit.

Haben Sie nichts für unseren literarischen Teil? Feuilletons vielleicht oder kleinere Novellen?

Mit herzlichen Grüßen Ihr
freundschaftlich ergebener Dr. Adler

ІЛ, ф. 3, № 1626, арк. 315-318. Рукопис. Оригінал

Відень, 8 липня 1898 р.

Дорогий товаришу!

Ваш лист від 16-го червня тільки дійшов мені у руки, я був майже три тижні у Берліні. Знаю, що Ви б хотіли бути представленим перед нашими депутатами[6]. Але наскільки мені відомо втручатися марно. Ще хотів би сказати, що я дізнався про вибір, тож дарма було б туди ходити. Проти таких брудних витівок важко себе захистити. Я навіть таке чув, що деякі голоси просто вкрали. І як може зарадити та третя частина, яка взагалі не входить у склад комісії?

Якщо так насправді стало, то, можливо, вибір можна опротестувати? Я чудово розумію, що справа ця довга, але вона б вселила страх у них?

Я дуже зрадів, що ви захотіли приєднатись до соціал-демократичного об'єднання як госпітант. Я щиро сподіваюсь, що ця справа швидко залагодиться. Маю надію,що ви зрозумієте, що тільки чітка і рішуча політика може бути справді ефективною. Я думаю, що останній етап спільного [не розбірливо] підштовхне русинів до того, аби діяти спільно з соціал-демократами, і, відповідно, об'єднатись з ними. Розділ тільки піде на користь баденівців.

Можливо маєте щось для нашого літературного розділу? Фельєтон чи маленьке оповідання?

З найщирішими привітаннями
Ваш вірний друг д-р Адлер.

ПРИМІТКИ

1. Така книжка не вийшла.
2. *Дашинський Ігнацій* (1866–1936) – польський соціалістичний діяч, політик; засновник (1892) і керівник Польської соціал-демократичної партії Галичини і Тешинської Сілезії; 1918 прем'єр, 1920–1921 віце-прем'єр; голова Найвищої ради Польської соціалістичної партії, гол. управи Товариства робітничого унів.; 1922–1928 віце-маршал, 1928–1930 маршал сейму. Товариш юності Івана Франка.
3. Які твори передав Іван Франко встановити не вдалось.
4. Раймунд-театр – театр в районі Маріахільф, міста Відня, Австрія. Побудований за проектом Франца Рота. Названий на честь австрійського драматурга Фердінанда Раймунда, театр був відкритий 28 листопада 1893 р. Про що хотів домовитись з тим театром Іван Франко, дізнатись не вдалось.
5. *Енгельберт Пернерсторфер* – австрійський політичний діяч, народився 1850 року, був учителем; з 1881 р. редагує журнал «Deutsche Worte». У 1885 р. був вибраний в палату депутатів рейхсрату, де він коливався між німецькою ліберальною партією і національною групою Штейнвендера. У 1891 р. був переобраний як демократ. У 1892 р. був присутній в якості гостя на з'їзді австрійських соціал-демократів, а пізніше офіційно вступив у цю партію , в якій з тих пір поряд з Адлером є одним з найпопулярніших лідерів.
6. Очевидно, у згаданому листі від 16 червня Іван Франко звернувся до Віктора Адлера як депутата Державної Ради у Відні розглянути питання про зловживання на виборах, в результаті яких він програв їх. Такий виступ не відбувся.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іван Франко у спогадах. – Львів, 1956 – 593 с.
2. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т.– К.: Наукова думка, 1986. – Т. 49. – 810 с.
3. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т.– К.: Наукова думка, 1986. – Т. 50. – 703 с.
4. *Ivan Franko.* Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. – Berlin: Akademie Verlag, 1963. – S. 577.
5. ІЛ, ф. 3, № 1609, арк. 393–394. Рукопис. Оригінал.
6. ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 937–938. Рукопис. Оригінал.

СТЕПАН КУХТА

ЛИСТИ ДЕНИСА ЛУКІЯНОВИЧА ДО ІВАНА ФРАНКА

Денис Лукіянович (13.09.1873 – 28.01.1965) – відомий український письменник, літературознавець, автор декількох спогадів про Івана Франка.

Перший спогад Д. Лукіяновича був опублікований у 1956 році у збірнику «Іван Франко у спогадах сучасників» під назвою «Політично ненадійний». У цьому спогаді Д. Лукіянович розповів про габілітаційну лекцію Івана Франка «Розбір «Наймички» – поеми Т. Шевченка» у Львівському університеті у березні 1895 року. Повторно цей спогад надрукований у збірнику «Спогади про Івана Франка», що вийшов у київському видавництві «Дніпро» у 1981 році та у львівському видавництві «Каменяр» у 2011 році.

Ще один спомин Дениса Лукіяновича «Іван Франко в Болехові» опублікований у збірнику «Іван Франко у спогадах сучасників» (книга друга) у видавництві «Каменяр» 1972 р. Це – невеликий уривок із спогадів про Франтішека Ржегоржа, що повністю побачили світ у збірці «З історії чехословацько-українських зв'язків».

Про львівські адреси проживання Івана Франка Денис Лукіянович розповідає у статті «Мандрівка Івана Франка по львівських квартирах» на сторінках журналу «Жовтень» у № 6 за 1945 рік.

Про ці ж події Д. Лукіянович розповів у статті «Пробна лекція Івана Франка» на сторінках багатотиражки «За радянську науку» Львівського університету; «Сторінки осо-

бистого» – у «Літературній газеті»; «Мої зустрічі з Іваном Франком» – на сторінках журналу «Жовтень».

У 1956 році редакція журналу «Жовтень» організувала зустріч письменників, журналістів, учених, робітників та трудящих міста Львова з сучасниками Івана Франка. Близько 30 осіб, які знали Франка, поділилися своїми спогадами про розмови і зустрічі з великим письменником.

У своєму виступі Денис Лукіянович розповів про першу зустріч з Іваном Франком, що відбулася у 1887 році. «Сидів господар без блузи і, як я незабаром придивився, босий, – згадував Лукіянович. – Ні на обстановку, ні на гардероб Франка я вже більше не звертав уваги: я стояв перед великим поетом. Як школяр перед учителем, так я спинився оддалік і не підходив ближче» [1; с. 92].

У виступі на цьому вечорі Лукіянович розповів також про зустрічі з Іваном Франком у Криворівні у 1904 і в 1911 роках.

Денис Лукіянович – автор автобіографічної повісті «Франко і Беркут», у якій він вперше в українській літературі ввів образ Івана Франка.

Д. Лукіянович був одним із ініціаторів створення музею Івана Франка у Львові. Зокрема, у 1926 році під час збирання особистих речей Івана Франка членами Наукового товариства ім. Т. Шевченка, Лукіянович вніс величезний вклад у цю благородну справу. 10 жовтня 1940 року відбулось святкове відкриття музею Івана Франка. Всі важливі завдання роботи обговорювались на засіданнях науково-методичної ради, до складу якої входив і Денис Лукіянович. Він у 1940 році підготував статті «Молоді літа Івана Франка», «Франко у Криворівні» до музейного збірника. Збірник був зданий до набору, але надрукованим не був. На жаль, статті Д. Лукіяновича не збереглися.

15 серпня 1944 року Денис Лукіянович прийнятий на роботу «в характері ст[аршого] науков[ого] робітника з платнею 800 карб[ованців]» [2; с. 44]. На жаль, не став опорою директора музею Петра Карманського, а «почав за

моїми (Карманського – *С. К.*) плечима всюди, де міг, отже і в Музеї організовувати проти мене акцію, щоби з музею мене виперти» [2; с. 91]. Тому не дивно, що 28.11.1946 року «наук[овий] робітник Музею т[оваріш] Лукіянович Денис на власне бажання звільнений з д[ня] 1 грудня 1946 р[оку] від своїх обов'язків» [2; с. 133].

Саме Денис Лукіянович вперше опублікував листи Климентини Карлівни Попович-Боярської до Івана Франка. У 1958 році [3; с. 5–48] стараннями Д. Лукіяновича побачили світ 16 листів Ольги Рошкевич до Івана Франка, що охоплюють період за 1879–1880, 1882 рр.

У 1997 році невістка по сину Нарцису передала архів Дениса Лукіяновича у Львівський музей Івана Франка. Тетяна Костянтинівна Лукіянович передала 208 одиниць зберігання, серед них: 155 книжок, 15 фотографій, 23 поштівки, телеграми, запрошення та програми, 3 особисті речі Д. Лукіяновича і штамп.

У відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України зберігається шість листів Дениса Лукіяновича до Івана Франка. Один з них [*ІЛ*, ф. 3, № 1607, арк. 65–68. Рукопис. Оригінал] адресований невідомій особі з редакції «Народу», у ньому йдеться про Івана Франка в третій особі. Очевидно, що цього листа передали Іванові Франку для того, щоб він виконав прохання вислати літературу згідно із поданим списком.

Відомо, що Денис Лукіянович опублікував із своїми поясненнями три із шести листів у другому номері журналу «Жовтень» за 1959 рік.

«На мій перший лист, – повідомляє Денис Лукіянович, – Франко не дав відповіді, бо ніяково ж було йому встрявати в мої конфлікти з Будзиновським та Стоцьким» [Три листи Дениса Лук'яновича до Івана Франка // Жовтень. – 1959. – № 2. – С. 122].

Не збереглися будь-які письмові відповіді і на інші листи Д. Лукіяновича до Івана Франка.

Листи Дениса Лукіяновича до Івана Франка друкуються із збереженням всіх мовно-стилістичних особливостей.

№ 1

[Ходорів[1] 01.12.1898]

Високоповажаний Добродію!

Посилаю Вам присланий Харківцями привіт на Ваш юбилей[2] – вони спізнилися, а ще й лист не застав мене в Миколаєві[3]; – передайте сей привіт Маковеєви до надрукуваня в XII. кн[изі] Л[ітературно]-Н[аукового] Вістника[4], бо моглиб подумати, що я закинув де одержане письмо.

При сій нагоді най вільно буде менї сказати, що редакциї «Привіту І. Франкові від рус[ьких] укр[аїнських] письменників»[5] передав я один нарис, тільки ж з причин від мене незалежних він не попав у сю збірку. Послав я його до «Буковини»[6], але ту ред[акція] опять не надрукувала моєї заяви, що «Теміда»[7] призначена була у збірку для звеличеня Вашого юбилея.

Вкінци хотїв я поладнати справу з відбиткою Вашої статї про відродженя р[осійсько]-укр[аїнської] лїтератури[8]. Дізнався я що Ви позволили менї видати еї в Ун[іверсальній] Бібл[іотеці][9] застерігаючи собі 50 Прим[ірників]. За те я Вам дуже вдячний, тількиж Буковинцї заплутали справу. Знаючи, що я кудись виїхав, не пожидали мого приїзду і видали Вашу статю коштом ред[акції] «Буковини»[10] в 300 (!) примірн[иках], та щоб вволити Вашу волю, відступають менї 200 Пр[имірників] (бо 50 Вам а 50 собі чи Хойнацкому[11]), доси відбитий 1 аркуш, конець (½ арк[уша]) ще не відбитий. Я не приняв офіруваних менї 200 Пр[имірників], бо се для мене замало, але з другої сторони залежить менї на тім, щоб щось Вашого було в «Унів[ерсальній] Бібл[іотеці]»; Турбацьк[ий][12] потїшався гадками, що Ви тепер не одно пришлете до «Буковини» і тодї можна буде зробити відбитку на випуск Ун[іверсальної] Б[ібліотеки], або бібліот[еки] про яку думають Стоцк[ий][13] et comp[any][14]. Не знаю, на чім їх догади полягають, чи Ви їм що обіцяли? Я рішений впрочім на ново друкувати 1 аркуш Вашої статї, але в 1000 примірниках під фірмою «Унїв[ерсальної] Бібл[іотеки]» своїм накладом, а стане ся так, як Ви скажете. На відповідь, котру зволите післати просто ред[акції] «Буковини» залучаю картку. Статю Вашу читав я по чески – тямлю,

що між українцями не згадали Ви Мих[айла] Коцюбинського. Як похибка не справлена у руськім тексті, може Турб[ацький] зробити при кінци відповідну нотатку на Ваше бажаня.

Ходорів 1/12 [18]98.

З поважаням
Д. Лукіянович

ІЛ, ф. 3, № 1632, арк. 287–290. Рукопис. Оригінал

№ 2

[Дуплиска[15] 04.03.1899[16]]

Високоповажаний Добродію!

Українці просили, щоб галицькі літерати надіслали де-що до альманаха Котляревському[17], який має появитись заходом Людмілї Старицької[18] і других. Мабуть найкраще сповню порученя, як попрошу Вас післати де-що, а потім Ви могли б також і других сповістити на яких сходинах літературних. Я живу на селї далеко од престола і – правду сказавши – не знаю кого сповіщати.

Вам дякують за надіслане в «Кіевську Стар[ину]»[19] – піде на май, а може на апріль.

Чи можете післати в «Буковину» решту Вашої праці про відродженя р[осійсько] у[країнської] літератури? – бо брошура недокіньчена лежить. Знаю, що мало у Вас часу, тому і не клопочу Вас.

З поважаням
Д. Лукіянович

Дуплиска
4/3 [1899]

ІЛ, ф. 3, № 1632, арк. 292. Рукопис. Оригінал
Карта кореспонденційна з адресою:
«Іван Франко, Львів, Кастелївка, Крижова вулиця № 11»

№ 3

[26.10.1906]

В[исоко]п[оважаний] Пан Доктор!

Я не виставив Вам асигнатки просто з тої причини, що в Спілці[20] нема грошей. Макухови[21] треба було виплатити на рах[унок] щадниці 2000 К[орон] і се захитало наш оборотовий капітал. З тої причини не вписано до книги суми 400 К[орон], які Ви вжили від Беднарского[22] на квітень.

Рахунки Ваші представляються так, що Ви

вибрали	130 К[орон] (вписано)
– // –	400 К[орон] (невписано)
	530 К[орон]

За Маніпулянтку[23]

прийде	300 К[орон]
надвижка	230 К[орон]

Очивидно ся надвишка покриє ся Вашими претенсіями за Semper tiro[24] і листа Драгоманова і для того я поручив п[ану] Беднарському, щоби Вам на рахунок виплатив, як чого зажадаєте, але до того треба, щоби зібрала ся яка готівка, або щоби він з наших кас узяв гроші.

Остаю з поважанням
Лукіянович

26/X [19]06

ІЛ, ф. 3, № 1632, арк. 293–294. Рукопис. Оригінал

№ 4

Правдивоповажаний Добродію!

Вас може здивує моє прошенє, бо я хочу Вам забрати троха дорогого часу, але я витовкую Вам. Звертаюсь до Вас іменно з прошеням, щоб Ви написали проспект на толкованє Бебля[25] Frau u[nd] Sozialismus[26]. Я забирався сам до тої роботи, але не можу нічо путнього склеїти, Охримович[27] прямо відмовив мені, а Ганкевич[28] зводив рік цілий. Знав я від разу, що Ви се найлучше зробилиб, та не сьмів до Вас обернутись, а тепер мушу. Я думав «проспект» зладити в той спосіб: Сказати про стремління жіночого руху, еман-

ципацію в Европі, а далі про феміністичну літературу й значеня для обох (емансипації і літератури) Беблевої Frau u[nd] Sozialismus. Тепер дальше протягнути тра паралелю, чи радше сказати дещо про рух жіноч[ий] спеціяльно руский і про потребу «Frau u[nd] Soz[ialismus]» перевести для наших жінок, поминувши обставину, що культурні народи всьо товкують.

Правда, що галицькі стосунки я від біди мігби обговорити, за те що відно-ситься европейских, то мені абсолютно брак читаня, а ще ту в Станіславові навіть не можу ніяких жерел допасти.

Я знать казав Вам раз при нагоді, що Кобриньска[29] дасть на виданя гроші, она домагаєся проспекту і може его підпише своім іменем, але Вам се прецінь не шкодить? Впрочім такі справи чисто формальноі натури я би вже поладив якось відповідно, а ходить о те, аби проспект мати. Я Бебля вже толкую.

Я подав начерк, як «просп[ект]» я задумував писати, але Ви тим не звязані, єсли вважаєте за відповідне в інакший спосіб опрацювати єго, то зробіть, як знаєте.

Маю надію, що зробите мені сю прислугу, а для загальноі справи в хосен, я ж з своєі сторони постараюсь зреванжувати ся Вам і якбисьте потребували якоі помочі від мене, а я міг, значить умів щось зробити, то числіть на мене найпевнійше.

Залучаю марок на рекоменд[ований] ответ.

Остаю з поважаням
Д. Лукіянович

ІЛ, ф. 3, № 1632, арк. 295–298. Рукопис. Оригінал

№ 5

В[исоко] пов[ажаний] П[ане] Д[окто]р!

За пару днїв надійде приятеля посвідченя. Переказом висилати непрактично. Звертаю 13 сот[их] і наказ Плати. Купон заховайте.

З поваж[анням]
Лук[іянович]

ІЛ, ф. 3, № 1632, арк. 299. Рукопис. Оригінал

№ 6

Високоповажаний Добродію!

Я не буду ся навіть оправдувати, бо Ви певно є переконані, що я би був післав нач[альні] гроші – але дарма. Творовский[30] післав разом зо мною предплату за Савіцкою[31], Зубаля[32] і так була решта виписана.

Він хотів на відтинку писати чи просити, аби Ви поміщали які повістки в Народі[33], новинки і перегляд. Правда що Ви не маєте як поміщати того матеріялу, що Вам надсилают, але то може відповідає для наших мужиків – так хоть показуєся з того, що они пильно читают по інших часописях новинки і не перегляди. В Arbeiter Zeitung[34] є поміщена Щедрина[35] Der arbeitsame der Leaner – єслиб Ви напримір тоє помістили, єсли вже не що з оригінальних новельок а ль а Ґава Франка (котрих він має силу мати). Врешті щиру правду сказати для не – простонародьа луче би ся придала така газета як Світ[36].

Коло нас дуже зле тому Ви будете ласкаві 12 примірн[иків] Народа посилати на імя Шваровского[37]. Єслиб більше треба було, то я напишу.

Просіть Д[октора] Франка, щоб прислав

2 прим[ірники]		Z dziejów liberalizmu[38]	60
10	–//–	Геростратъ[39]	10
3	–//–	Смерть Каіна[40]	30
3	–//–	Австр[о]-рус[ькі] спомини[41]	60
2	–//–	Перебендя[42]	20
2	–//–	Ґава[43]	20
5	–//–	Наші коляди[44]	1
2	–//–	Про читальні[45]	1
2	–//–	Фавста[46]	2
1	–//–	Жіноча неволя[47]	35
1	–//–	Захар Беркут[48] 1	
13	–//–	Boa Constrictor[49] 7 ф[лоринів][50]	35

Кошти посилки я беру на себе т[ак] я[к] посилаючи за книжки гроші відішлю за пошту. Або моє заощадженя коштів може пішлю разом з предплатою за Народ.

Я був завинив д[окторові] Франкови 60 ц[е]нт[ів], чи не тямлю кілько, але я післав вже давно (ще в листопаді) на Кийванові[51] руки.

Від п[ані] Дзвонковскої[52] зачув єм, що буде Народ виходив 3 рази в місяць. Ми дуже раді тому, коби лиш було – але більше розширити навіть не можна, а Ви знаєте людей.

З глибоким поважаням
Денис Лукіянович

ІЛ, ф. 3, № 1607, арк. 65–68. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. Ходорів – місто районного підпорядкування Жидачівського району Львівської області.
2. У 1898 році святкували 25-річчя літературної та громадсько-політичної діяльності Івана Франка.
3. Миколаїв – районний центр у Львівській області.
4. *«Літературно-Науковий Вістник»* – художній, науковий і публіцистичний журнал, що виходив у Львові у 1898–1906 рр. щомісячно.
5. Мова про книгу «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники».
6. Газета народовців Буковини, виходила в Чернівцях у 1885–1892 рр. двічі на місяць.
7. Твір під такою назвою не був надрукований.
8. Стаття І. Франка «Руcько-українська література» була надрукована у №№ 131-134 за 1898 р. у газеті «Буковина», відтак вийшла окремим відбитком накладом редакції «Буковини» у Чернівцях 1898 р.
9. «Універсальна бібліотека» – серійне видання художніх творів, видавалось у Чернівцях у 1895–1899 рр.
10. Тут і далі – підкреслення автора.
11. *Хойнацький Антін* (1862–1934) – дійсний член НТШ, управитель Ставропігійської книгарні, а потім і керівник друкарні Ставропігійського інституту. Він був довголітнім видавцем творів Івана Франка. Саме А. Хойнацькому доручає видання свого 12-томника, наперед знаючи, що може друкувати навіть у борг.
12. *Турбацький Лев* (07.06.1876 – 08.02.1900) — український критик, перекладач, журналіст. У 1897–1899 рр. редагував газету «Буковина». Підтримував близькі стосунки з І. Франком.
13. *Смаль-Стоцький Степан* (08.01.1859 – 17.08.1938) – мовознавець, літературознавець і культурно-освітній діяч, професор Чернівецького університету.
14. І компанія (латинський вислів – *С. К.*).

15. Дуплиська – село Заліщицького району Тернопільської області.
16. Рік подається згідно із штемпелем.
17. Альманах «На вичну пам'ять Котляревському. Литературный збирнык» було надруковано у 1904 році в Києві. У ньому вміщені сонет І. Франка «Котляревський» та поема «Іван Вишенський».
18. *Старицька-Черняхівська Людмила* (17.08.1868 – 1941) – письменниця, літературний критик, громадський діяч.
19. *«Киевская старина»* – щомісячний історично-етнографічний та белетристичний журнал, що виходив російською мовою у Києві з 1882 до 1906 р.
20. «Українсько-руська видавнича спілка» – громадська видавнича організація, заснована 1898 р. з ініціативи Івана Франка у Львові. Активно пропагувала здобутки української літератури: видала понад 300 книжок. Існувала до 1917 р.
21. *Макух Іван* (1872 – 18.09.1946) – громадсько-політичний діяч, видавав друкований орган радикалів «Громадський голос».
22. *Беднарський Кароль* (04.11.1848 – 1911) – український друкар.
23. Йдеться про оповідання Івана Франка «Маніпулянтка».
24. «Semper tiro» – збірка поезій Івана Франка, видана у Львові 1906 року.
25. *Бебель Август* (22.02.1840 – 13.08.1913) – видатний діяч німецького і міжнародного робітничого руху. Один із засновників і керівників німецької соціал-демократичної партії і 2-го Інтернаціоналу.
26. Мова про книжку Августа Бебеля «Жінка і соціалізм».
27. *Охримович Володимир* (27.05.1870 – 1931) – громадсько-політичний діяч, учений, правник.
28. *Ганкевич Клим* (02.09.1842 – 14.11.1924) – український мовознавець, філософ, психолог, викладач Чернівецького університету.
29. *Кобринська Наталя* (08.06.1855 – 22.01.1920) – українська письменниця, один з організаторів жіночого освітнього і громадського руху в Галичині.
30. *Творовський Михайло* був 29 листопада 1893 року у Стрию представником від радикальної партії на окружному вічі, скликаному товариством «Підгірська Рада». Жодних біографічних даних встановити не вдалось.
31. Особа Савіцької не встановлена.
32. Особа Зубаля не встановлена.
33. *«Народ»* – громадсько-політичний журнал. Виходив у Львові (1890–1892) за редакцією М. Павлика та І. Франка і в Коломиї (1893–1895) за редакцією М. Павлика.
34. *«Die Arbeiter Zeitung (AZ)»* – центральний орган соціал-демократів Австрії.

35. *Салтиков-Щедрін Михайло* (27.01.1826 – 10.05.1889) – російський письменник.
36. «*Світ*» – щомісячний літературно-науковий і політичний журнал, виходив у Львові в 1881–1882 рр. за активною участю І. Франка.
37. Особа Шваровського не встановлена.
38. Мова про книгу Михайла Драгоманова «З історії лібералізму в Росії» у перекладі на німецьку мову Іваном Франком.
39. Мова про поему Володимира Самійленка «Герострат».
40. Мова про поему Івана Франка «Смерть Каїна».
41. Мова про книгу Михайла Драгоманова «Австро-руські спомини (1867–1877)».
42. Мова про книгу «Шевченко Т. Перебендя. Переднє слово І. Франка. – Львів, 1889».
43. Мова про оповідання Івана Франка «Ґава».
44. Мова про статтю Івана Франка «Наші коляди».
45. Мова про працю Михайла Павлика «Про руcько-українські народні читальні» (1887).
46. Мова про трагедію Йоганна Вольфганга Ґете «Фауст» у перекладі Івана Франка.
47. Мова про статтю Івана Франка «Жіноча неволя в руських піснях народних».
48. Мова про повість Івана Франка «Захар Беркут».
49. Мова про повість Івана Франка «Boa Constrictor».
50. На підставі монетної конвенції 1857 року австро-угорська грошова одиниця — гульден (флорин) дорівнювала 100 крейцерам.
51. Мова про Миколу Кейвана із м. Коломиї. Він запрошував Івана Франка до с. Карлова (тепер Прутівка) Снятинського району Івано-Франківської області виголосити промову на відкритті читальні в 1884 році. А у 1888 р. дякував І. Франкові за прислані книги.
52. *Дзвонковська Антоніна* (15.06.1826 – 31.01.1912) – мама нареченої Івана Франка Юзефи (21.10.1862 – 03.05.1892) із Станіславова (тепер – Івано-Франківськ).

ЛІТЕРАТУРА

1. Мої зустрічі з І. Франком / З виступу Дениса Яковича Лукіяновича // Жовтень. – 1956. – № 6.
2. Науковий вісник музею Івана Франка. – Львів: Апріорі. – Вип. 14.
3. Іван Франко. Статті і матеріали: зб. шостий. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1958.

СТЕПАН КУХТА

КОРЕСПОНДЕНТ З КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ

(лист Юхима Павловського до Івана Франка)

Юхим Павловський
(24.03.1872 – 18.05.1956)

Серед неопублікованих листів на ім'я Івана Франка до редакції «Літературно-наукового вісника» Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка є лист, що подається тут зі збереженням всіх особливостей тексту.

[15.03.1900 р.]

Високоповажний пане – редакторе!

Мині наш гурток припоручив подати звістку за Тарасів вечір до часописі: «Літературно-Науковий Вістник[1]». Ся звістка і є одержані Вами зараз списані картки поштового паперю, котру – звістку – прошу Вас і всю високоповажну редакцію змістити, як – то мога цілістью у Квітневій, або й у Маевій, тільки не далі, книжці вище названої часописі.

Вибачьте за те, що знайдете багато помилок, – котрі я сподіваюсь у Вас є кому виправити, – бо ми тут не вчемо хоча і дуже легкої, по порозуміню москаля Рудина[2], «Храматики» української мови; – пишемо так, як нам здаєця то так, як бачимо у тих книжках, які йдуть з Галичини. Як – то моя звістка буде дрюкувати-ся, розуміють-ся у відділі «Хроника», то прошу підписати її моїм псевдонімом «Русин».

Я сам Юхим Павловський, що поки що мешкаю у Новомосковському повіті Катирнославської губерні у селі Миколаєвці[3].

С повагою Юхим Павловський
15 марця 1900 р[оку]

ІЛ, ф. 3, № 1620, арк. 207–208. Рукопис. Оригінал

Кореспонденція, надіслана Юхимом Павловським, була опублікована під псевдонімом «Русин» у розділі «Хроніки» в травневому числі «Літературно-наукового вісника» за 1900 рік.

Перші роковини Шевченка у Александровському[4]

Хоч і який сумний сучасний стан українства у Росиї, а все таки треба признати, що не дуже давно був ще сумнїйший. Пригадайте собі кінець 8-го та початок 9-го десятиліття. Де і як сьвяткували ся роковини Шевченка? Відповідь одна: у Петербурзі, Київі, не завше у Харкові, – скрізь напів нелеґально. Останнїми роками Шевченкові сьвята почали відбувати ся не лише по губернських містах росийської України, а навіть і по повітових цїлком леґально.

У Катеринославщині[5] сей рік – 1900 – перший раз відбули ся роковини Шевченка; честь ініциятора у сій справі випала не Катеринославу, а повітовому місту Александровському. Гурток інтелїґентів Українців скільки років лаштував ся сьвяткувати Тарасові роковини, се лаштуванє так і миналось, але сей рік гурток, треба сказати чималенький, попросив дозволу уряду; уряд заборонив сьвято на першому тижнї великого посту, та дозволив відбути його 5 марця[6] в залї повітової земської управи. Дехто з громадян заздалегідь оповістив селян та учителїв, закликаючи приїхати на свято; де не взяли ся енергічні та запальні робітники: той набирає хор ходячи по робітнях вокзальних будинків, той віднайшов артиста, щоб на-

малювати поличє Шевченка, пішли репетиції хора, деклаяматорів і таке иньше. Тиждень такої ненастанної праці і дїло вистигло.

Д. 5 у 11-ій годинї правилась у соборі панахида по душі Тараса; сьвященник виголосив коротеньку, але щиру промову, звичайно по росийському, такого змісту: «Тарас Григорович заслугує від нас, Українців, надзвичайного поважаня, бо на його творах виховували ся тай ще довго будуть виховувати ся дїячі-патріоти, для котрих істнує одна мета в житю – праця для свого народу. Твори Шевченка – се зброя супроти отрути космополїтизму». О 8-ій годинї вечером зійшла ся публїка, зайвого місця не було анї одного; селян було чоловіка з 20. Портрет – робота молодого артиста Павлова, вихованця київської малярської школи, задекорований рушниками, здавав ся дуже талановитим твором у вечірнім осьвітленю. Після гимну «Боже царя храни!» д. Чижевський[7] прочитав житєпись Шевченка по росийському. Найщирійше публїка стріла спів: «Ой Днїпре, мій Днїпре!» та «Гетьмани, Гетьмани!», що співав д. Дерій[8]. З гуртових пісень по бажаню публїки співали ся на bis: «Ой пущу я кониченька», «Гей не дивуйтесь добрії люде» і «Закувала та сива зозуля!» – музика Нїщинського[9], з акомпанїяментом вихованки Лисенка[10] пані С. К. Чижевської[11]. З читачів гарне вражінє зробив на слухачів д. Лукіяненко своєю деклямациєю «Черноця». Буйно виявила своє задоволенє публїка також читачам П. С. Костенецькому (чит. «Невольник» і «Посланіє до мертвих, ненарождених...») та Е. А. Павловському. Нарештї місцевий поет д. А. Т. Полїшук прочитав свій твір, присьвячений першим роковинам Шевченка:

Нам усїм умирать не минеть ся,
Хоч у жодного доля своя:
Тих, хто плаче, і тих, хто сьміеть ся,
Одинаково прийме земля.
Одинаково ляжуть в могилу
І покинуть своє на землї –
Хлїбороб необроблену нив
А багатий червінцї свої...
Ти покинув нам пісні та думи,
В котрих слово правдиве живе,
Та розмови з душею розумні,
В їх зоставив самого себе.
І живе твій Кобзарь і витає

В годівшину твою кобзаря.
У сей час і у сю годину
Позабувши усе на землі,
Ми зійшли ся у сю оселю,
Щоб послухати твори твої.
Почивай же, а ми в годівщину
Всї згадаєм тебе одного:
Ти знайшов свій покій в домовинї,
Бо на сьвітї не мав ти його!...
Почивай же, наш щирий земляче!
Спи спокійно в холоднїй землї!
А на їй твої пісні бурлачі
Довго-довго ще будуть живі...
Почивай же, пером нехай буде
Над тобою лежати земля;
Україна-ж тебе не забуде, –
Не забуде свого кобзаря!...

В пів до 11-ої публїка розійшлась, лишили ся тільки упорядчики та гурт співаків і почала ся гуртова вечеря. Д. Чижевський виголосив коротеньку промову, дякуючи всїм, хто допоміг у справі сьвяткуваня Шевченківських роковин; нарештї висловив бажанє: «що гарно було-б, як би ся громадка збирала ся так щільно для сего дїла що року». Промов виголошено по українському та російському зо 20, між иньшим про сучасний стан українства і його леґальний напрямок, про значінє для Українців першої просьвітної інститутиї «Товариства розповсюдженя користних книжок поміж народом, писаних українською мовою» і т. д. Увесь дохід з вечера дав чистих 100 карб.; половину віддїлили для місцевої братської книгарнї, а другу половину «петербурському товариству розповсюдженя корисних книжок».

Русин.

Після публікації замітки про святкування пам'яті Т. Шевченка, Юхим Павловський прислав ще одну, що була опублікована в розділі «Хроніка: З громадського життя» «Літературно-наукового вісника» під назвою «Лист із півночи», в якому автор розповідав про голод у 1900 році переселенців

з України у Тобольській губернії. Більшість із них жили не в хатах, а в землянках, «витримуючи в таких будівлях напад ворожих сил північної природи» [4]. Замітка була підписана його повним прізвищем.

Під своїм прізвищем Ю. Павловський виступив і в наступній кореспонденції, що була опублікована на сторінках «Літературно-наукового вісника» у 1903 році [3], де розповів про костюмований вечір, проведений наприкінці грудня 1902 р. у Томську «Товариством розповсюдження початкової освіти». Вечір пройшов успішно завдяки участі в ньому українських студентів, що й відзначили місцеві газети.

Як вдалося з'ясувати, Юхим Павловський народився 24 березня 1872 року в с. Чернеччина Новомосковського повіту (нині – Магдалинівського району Дніпропетровської області) в сім'ї священика Арсенія Юхимовича Павловського. Мабуть, тому Юхим – син священика – навчався у духовному училищі і в семінарії. Проте, у 1897 році проти волі батька, який, практично, відмовляється від нього, поступив у Томський університет, де навчається на лікаря.

Через два роки – у 1899 році – змушений покинути навчання і переїжджає у Катеринослав (нині – Дніпропетровськ). Тут він працював у місцевій газеті і отримав постійну посаду в статистичнім відділі Земської губерніяльної управи. Відомо, що 30 жовтня 1899 року Юхим Павловський пише листа до Михайла Грушевського, у якому повідомляє, що «...твердо рішив їхати за закінченням освіти у славянські землі — у саму найближчу найріднішу Галичину, вступивши до Львівського університету, – це мій останній рішенець! Оце – я до Вас, високоповажний пане професоре, і обертаюсь, як до земляка за порадою і поміччю. Просю Вас відповісти на деякі цікаві для мене питання: чи Львівський університет прийме мене у звичайні слухачі, як студента Томського університету? Цікаво теж знати: чи у Львівському університеті читають усі медичні науки по-польському чи деякі й по-німецькому? Чи є там лабораторії, клініки і інші допомогаючі науки і чи

можу я приїхати прямо після різдвяних свят і записатися на весняний, 6 семестр, якщо Львівський університет защита 5-ть семестрів, прослухані у Томському?» [2].

Весь вересень і жовтень 1899 року Юхим Павловський пропрацював у селах Олександрівського повіту (Олександрівськ – нині м. Запоріжжя). Свої враження від побаченого він 12 січня 1901 року записав у нарисі «Спостереження та враження земського статистика», який побачив світ лише у 1903 році [6]. Автор розповів про звичаї серед молодих статистиків, про німецькі колонії в повіті, передав свої розмови з місцевими українськими селянами.

Павловський все-таки здобув вищу медичну освіту в Томському університеті. З відзнакою закінчив навчання і 10 жовтня 1903 р. отримав диплом лікаря.

Після закінчення Томського університету з 1903 до 1911 р. Юхим Павловський працював земським лікарем у с. Михайло-Лукашеве Олександрівського повіту на Катеринославщині (нині – Вільнянський район Запорізької обл.). У 1911 р. Павловський знову з'являється у Січеславі і стає одразу одним із активістів місцевої «Просвіти».

Юхим Павловський пішов з життя 18 травня 1956 р. у м. Запоріжжі, там же і похований.

ПРИМІТКИ

1. *«Літературно-науковий вістник»* – всеукраїнський науковий часопис, заснований Михайлом Грушевським. Виходив у Львові (1898–1906 рр., 1922–1932 рр.) та у Києві (1907–1914 рр., 1917–1919 рр.).
2. *Рудін Дмитро* – герой роману Івана Тургенєва «Рудін».
3. Тепер – село Миколаївка Новомосковського району Дніпропетровської області.
4. Александровськ – місто районного значення у Луганській області.
5. Тепер – місто Дніпропетровськ.
6. 5 березня.
7. *Чижевський Іван Костянтинович* був артилерійським офіцером царської армії. За участь у народницькому гуртку він був виклю-

чений із військової академії, заарештований і після дворічного ув'язнення висланий з Петербурга на Північ, а потім на батьківщину в Олександрію.

8. Особа Дерія не встановлена.
9. *Ніщинський Петро* (21.09.1832 – 16.03.1896) – відомий український композитор і поет-перекладач.
10. *Лисенко Микола* (22.03.1842 – 06.11.1912) – український композитор, піаніст, диригент, педагог, збирач пісенного фольклору.
11. Особа С. К. Чижевської не встановлена.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів і текстології. – Ф. 3. – № 1620. – Арк. 207–208.
2. *Мицик Юрій.* Листи наших земляків до Грушевського // Борисфен. – 1997. – № 3. – С. 4.
3. *Павловський Ю.* Із Томска // Літературно-Науковий Вістник. – 1903. – Річник IV. – Т. 22. – С. 76–77.
4. *Павловський Ю.* Лист із півночи // Літературно-Науковий Вістник. – 1901. – Т. 15. – Кн. 8. – С. 28.
5. [*Павловський Ю.*] Перші роковини Шевченка у Александровську // Літературно-Науковий Вістник. – 1900. – Т. 10. – Кн. 5. – С. 137–138. – Підписано: Русин.
6. *Павловський Ю.* Спостереження та враження земського статистика // Літературно-Науковий вістник. – 1902. – Т. 17. – Кн. 1. – С. 1–16.

РОМАН ГОРАК

ЛИСТ ІЗ ФОТОАТЕЛЬЄ

Очевидно, що від часу та неправильного зберігання текст цього листа, що зберігається у фонді Івана Франка в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України (№ 1622, арк. 267), ледве видно і дізнатись про його зміст без допоміжних засобів просто неможливо. Єдине, що в ньому добре видно, так це картуш фірмового бланку цісарсько-королівської фотографії Ангерера та Гьошла, що знаходилась у Відні на Гауптштрассе, № 33, на якому й написано цей лист.

Текст листа міг таїти в собі цікаві факти, зокрема, той, що в цьому ательє Іван Франко зробив невідому нам свою світлину, яких, як не дивно, їх у нього дуже мало.

Врешті, коли з допомогою відповідної техніки була зроблена реконструкція листа, за що висловлюємо подяку колишньому працівникові музею Іванові Гораку, і текст було доведено до контурної виразності, виявилось, що на перший погляд акуратний почерк можна легко відчитати, однак ця акуратність була помилкова. Вдалось звернутися за допомогою до Івана Красія, скромного вчителя в селі Іваничі Волинської області, який вже не раз виручав музей у відчитуванні подібних текстів, особливо писаних рукописним готичним письмом.

Для чого була потрібна Іванові Франку гравюра на сталі, встановити не вдалось. Можливо для якоїсь графічної вставки в журнал «Житє і Слово» або ж чи для якоїсь іншої мети. Можливо, це вдасться встановити, коли врешті будуть розшифровані листи до Івана Франка, котрих загалом приблизно

до двох тисяч. Ми ж вважали за свій обов'язок врятувати те, що можна врятувати і що підвладне дії часу.

Лист публікується із збереженням всіх особливостей тексту.

Wien, November 1896, 25

S. Wohlgeboren
Herr Dr. Iwan Franko, Redakteur
Lemberg

Ihr geehrtes Schreiben vom 23. d. W. ist uns durch Herren Viktor Angerer hier zugekommen und benachrichtigen wir Sie nun hof., dass wir für Stahlstich nicht eingerichtet sind, sondern uns bloß mit der Herstellung von Zinkätzungen und Photolitographieen befassen.

Für den Fall, als Ihren eine Umzeichnung in Kreidemanier oder aber auf Tonpapier, ähnlich der mitfolgenden Probe, conoenieren sollte, dann würden wir dieselbe übernehmen und die Clichirung besorgen.

Über die Kosten können wir uns erst äußern, wenn Sie ins die Photographie einsenden und die Clichegröße bestimmen.

Hochachtung
Angerer u. Göschl

ІЛ, ф. 3, № 1622, арк. 267. Рукопис. Оригінал

Відень, листопад 1896, 25

Високоповажний
Пане др. Іване Франко, редактор
Львів

Ваш шанобливий лист від 23 числа цього тижня дійшов до нас через пана Віктора Анґерера, і ми тепер повідомляємо люб'язно Вам, що ми не пристосовані до гравюр на сталі, а займаємося лише виготовленням цинкових кліше і фотолітографій.

Для такого випадку, як Ваш, потрібне перемальовування крейдяним методом, або також на тонованому папері на зразок висланої у листі проби, тоді це взяли б і здійснили б клішування.

Назвати вартість роботи ми зможемо лише тоді, коли Ви надішлете нам фотографію і вкажете розмір кліше.

З глибокою повагою
Анґерер і Ґьошл

МАРІЯ ОРКУШ

ВТРАТА У РОДІ ФРАНКІВ

Михайло Франко

У Дрогобичі 17 жовтня 2013 року помер Михайло Миколайович Франко – онук Захара Франка, рідного брата Івана Франка. Захар Франко жив у Нагуєвичах разом із своїм сином Миколою, який був першим головою сільської ради в селі, і в хаті якого в 1946 році було відкрито перший музей Івана Франка у селі. Музей було розміщено в двох кімнатах, а в інших кімнатах жила родина Франків.

16.08.1938 року в сім'ї Миколи і Фрузі Франко народився син Михайло. Коли почалася війна, Микола Франко, як один із активістів села, змушений був переховуватися. Та дійшли до нього чутки, що захворів Михайло. Прийшов провідати

сина, а вранці наступного дня його забрали німці. Шість місяців провів у дрогобицькій тюрмі, а потім його перевезли до тюрми міста Чортків Тернопільської області.

У грудні 1942 року Миколу Франка розстріляли. Фрузя Франко – мати Михайла – залишилася з двома малими дітьми і зі старим хворим батьком – Захаром Франком. У 1942 році на 82-у році життя Захар Франко помер.

16.06.1944 року у Дрогобичі розстріляли маму Михайла Фрузю Франко за те, що вона переховувала від фашистів беззахисних євреїв.

Михайло і старша сестра Стефанія залишилися круглими сиротами. Малими дітьми узяв їх до себе Михайло Гром, який був одружений з Даніцькою Настею. Настя була дочкою Юлії – сестри Захара Франка.

Сестра Стефанія замінила Михайлові маму. Вона все життя опікувалася своїм братом. Залишилася жити у батьківській хаті і чулася до обов'язку бути опікуном брата.

У 1952 році згоріла хата Михайла Грома і їх обидвох забрала до себе мамина сестра, яка жила в іншому кінці села.

Михайло навчався у Нагуєвицькій середній школі, що знаходилася у центрі села, що має протяжність 7 кілометрів. У 1955 році поступив вчитися у Бориславське ПТУ, де отримав спеціальність зварника. Після закінчення навчання його скерували на роботу у місто Кисельовськ. У 1957 році повернувся додому. Після короткого перебування у селі поїхав працювати у шахту на Донбас. Невдовзі був призваний на дійсну строкову службу до лав радянської армії. У 1960 році повернувся з армії у рідне село. Не довго відпочивав, а влаштувався будівельником у Дрогобичі. Саме у цей час брав участь у зведенні Дрогобицького долотного заводу. Після здачі заводу в експлуатацію працював на цьому підприємстві аж до виходу на пенсію.

У 1961 році Михайло Франко одружився з Марією Ланців із села Старий Кропивник Дрогобицького району. Подружжя мало двоє дітей: сина Миколу і дочку Лесю. Микола – за-

ступник директора навчальної частини СШ № 5 Дрогобича, а Леся живе і працює у Польщі. Онуки Михайла – Юля і Христя – живуть і навчаються у Польщі.

Михайло Франко передав для музею Івана Франка в Нагуєвичах листи, які отримував від Василя Франка зі США, який опікувався Іваном Франком у «Захисті Січових стрільців».

Вічна йому пам'ять.

З родини Івана Франка (зліва направо):
Стефа – дочка Миколи, Микола Франко – син Захара,
Захар Франко – брат І. Франка, Розалія Франко – дружина Миколи,
Михайло (сидить на руках) – син Миколи,
Гринь Франко – син Захара

ПЕТРО ЗОЗУЛЯК

ХРОНІКА МУЗЕЮ: 2013-й рік

Дні пам'яті Івана Франка

28 травня, у 97-і роковини від дня смерті Івана Франка розпочалися традиційні Дні пам'яті Івана Франка. У церкві Святої Софії відправлена заупокійна Служба Божа за Іваном Франком, а на могилі панахида.

Слово про Івана Франка виголосив лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка, академік НАН України, доктор філологічних наук, директор Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, професор М. Жулинський.

У вшануванні пам'яті Івана Франка взяли участь заступник голови облдержадміністрації В. Гураль, депутат обласної ради Я. Качмарик, актори Національного театру ім. М Заньковецької заслужений артист України Ю. Брилинський, народна артистка України О. Бонковська, народний артист України С. Максимчук та народний артист України, лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка Б. Козак, поет, лауреат премій ім. Лесі Українки, ім. І. Котляревського, ім. М. Шашкевича, заслужений діяч мистецтв України Б. Стельмах, вихованці дошкільного навчального закладу № 169 Сихівського району м. Львова Софійка Думич і Данилко Шлапак, хор «Благовіст» церкви Святого Архистратига Михаїла під орудою А. Голодриги, хор кафедри музичного мистецтва факультету культури і мистецтв Національного університету ім. І. Франка (художній керівник і диригент старший викладач кафедри М. Камінська).

Подячне слово усім, хто пошанував Івана Франка, виголосив директор Музею Р. Горак.

У музеї Івана Франка вшанували вихованці дошкільного навчального закладу № 169 Сихівського району м. Львова з літературною композицією «Діти – Іванові Франку» (завідувач Г. Думич, вихователь З. Облогіна), учні СШ № 8 м. Львова з літературно-музичною композицією за творами І. Франка «Майові елегії» (директор школи М. Ерстенюк, вчитель О. Галанак, музичний керівник М. Іванців), учні шкіл Сихівського району – переможці конкурсу на краще виконання творів Івана Франка.

У виконанні народного артиста С. Максимчука у музеї прозвучала поема І. Франка «Похорон», а у Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького композиція «Моя Франкіана». Переднє слово перед згаданими виступами виголосив кандидат мистецтвознавства Я. Горак. У музеї С. Максимчука привітав гість з Києва, онук Івана Франка Роланд Франко.

У музеї відбулося відкриття виставок «Найдорожчий скарб наш – рідна мова» (автор ідеї і виставки П. Зозуляк) та «Першовидання творів Івана Франка» (автор ідеї і виставки Р. Горак).

До Днів пам'яті театри Львова долучилися показом вистав за І. Франком та про нього.

Львівське телебачення представило у ці Дні телефільми «Іван Франко і Львівський університет», «Місцями Івана Франка», «Іван Франко і ми», «Візії Івана Франка».

У літературно-мистецькій програмі львівського радіо «Світлиця» розповідав «Про уроки Івана Франка» письменник В. Шевчук, а про Івана Франка і його книгу «Тричі мені являлася любов» ділився автор книги письменник Р. Горак (автор і ведучий програми «Світлиця» письменник З. Суходуб).

Галицьке районне об'єднання м. Львова Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка організувало у вінок

Каменяреві урочистості у Львівській філармонії. Слово про Івана Франка «Пам'ять Івана Франка: Галичина та Наддніпрянщина» виголосив професор Національного університету імені Івана Франка, голова Міжнародної асоціації франкознавців М. Гнатюк. У концертній програмі виступили Львівський муніципальний хор «Гомін» (диригент Р. Ляшенко), народний артист України С. Максимчук, квартет бандуристок філармонії «Львів'янки» та студенти Національної музичної академії імені М. Лисенка.

Традиційне під час Днів пам'яті Івана Франка літературно-мистецьке свято «Шляхами Івана Франка» відбулося 2 червня у Денисові Козівського району Тернопільської області.

«До Козівського району належить і село Денисів. Там працював парохом о. Вітошинський (1838 – 24.01.1901), який з 1866 року був парохом Денисова і в нашу історію увійшов як організатор прекрасного і славного на всю імперію селянського хору. В його домі гостювали Іван Франко, Василь Стефаник, Богдан Лепкий, Осип Маковей, Андріян Чайковський. Тут 1988 року на колишній плебанії о. Вітошинського встановлено меморіальну дошку на честь Івана Франка з барельєфом письменника», – пише Р. Горак у своїй книзі «Подільськими дорогами Івана Франка», виданої у Тернополі (видавництво «Джура») 2012 року.

«У своїй творчості Іван Франко декілька разів схвально відгукувався про знаменитий хор під орудою отця Йосипа Вітошинського – це є свідчення того, що Великий Каменяр і наш парох були духовно близькими», – розповідав директор Денисівського краєзнавчого музею, голова Денисівського осередку «Просвіта» Б. Савак за активного сприяння якого відбулося свято у Денисові.

Митців Львова денисівці зустріли із короваєм та духовим оркестром.

У церкві Святого Миколая відбулася відправа Служби Божої священиками Козівського деканату за участю хору «Благовіст» церкви Святого Архистратига Михаїла зі Львова.

Свято відкрив голова Денисівського осередку «Просвіти» Б. Савак.

На початку свята представники Львова та Денисова поклали квіти до пам'ятників о. Йосипу Вітошинському, Тарасові Шевченку та Іванні Блажкевич – відома письменниця народилася і жила у Денисові. На святі була присутня внучка Іванни Блажкевич Дарія Блажкевич-П'ятківська.

У літературно-мистецькому дійстві на пошану Івана Франка перед громадою Денисова виступили директор музею Івана Франка Р. Горак, поетеса Л. Проць, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка М. Чорнописький.

Поетичний та пісенний вінок Каменяреві сплели хор «Благовіст», солісти оперного театру Д. Кирилів та В. Мельничук, заньківчани заслужений артист України Ю. Брилинський та народний артист України С. Максимчук, солісти Львівської філармонії Л. Коструба, І. Грех, Н. Карпінець, О. Фенюк, М. Габрук.

Режисер і ведучий – заступник директора музею Івана Франка П. Зозуляк.

Видавництво «Каменяр» організувало виставку-продаж книжок.

Львівська делегація відвідала місцевий краєзнавчий музей, в якому експонувалася виставка «Іван Франко і Денисів». Музей представляв директор Б. Савак, який спричинився до видання поштових конвертів з портретом Каменяра та нагрудних значків з портретом та написом: Свято «Шляхами Івана Франка». Денисів. 02.06.2013 р.

Керівництву району й села від музею Івана Франка були вручені подяки й франкознавча література, а митцям зі Львова – подяки від Козівської райдержадміністрації та районної ради.

На завершення звучала пісня «Не пора» у виконанні всіх учасників свята.

28 травня 2013 року

Квіти Іванові Франку. На передньому плані (зліва направо) Роман Горак, Петро Зозуляк, Микола Жулинський, Євген Нахлік

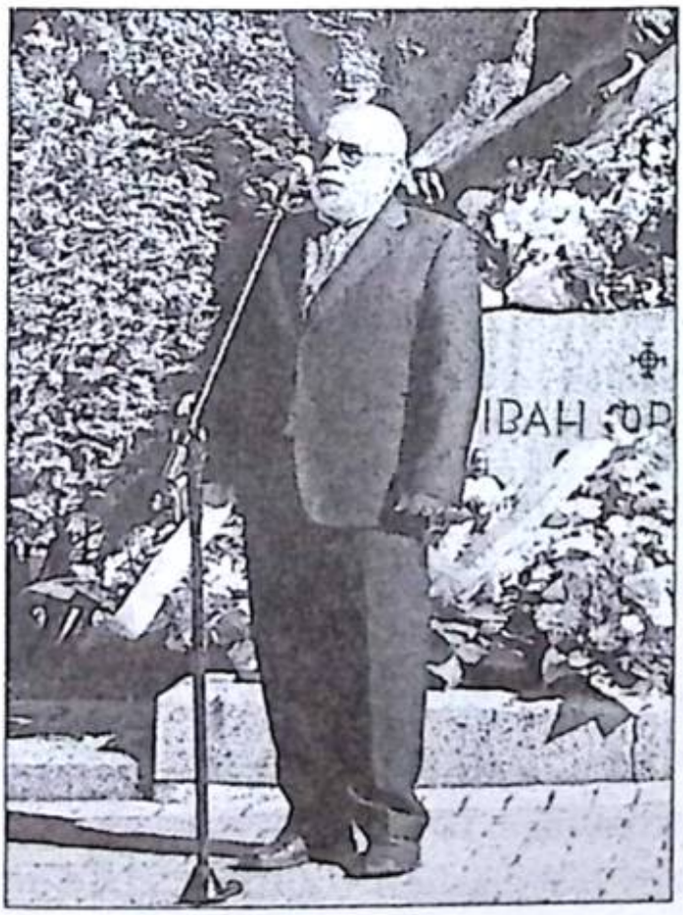
Слово про Івана Франка – Микола Жулинський

Вадим Гураль

Ярослав Качмарик

Роман Горак

Софійка Думич і Данилко Шлапак

Богдан Стельмах та хор кафедри музичного мистецтва факультету культури і мистецтв Національного університету ім. І. Франка

Слово на могилі Івана Франка лауреата Національної премії України ім. Т. Шевченка, академіка НАН України, доктора філологічних наук, директора Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, професора Миколи Жулинського, виголошене 28 травня 2013 року

Іван Франко – речник культурного націоналізму

Ми мусимо навчитися
чути себе українцями...
Іван Франко

«Бували часи мертвіші і глухіші», – писав більше як сто років тому Іван Франко в статті «Між своїми», а про свій час сказав, що він «сумний і скандальний». Чому? Бо в ньому

переважає «назадництво, погорда до власного народу і його думок та ідеалів, лакейське прислужництво», «бліда безхарактерність, що, мов соняшник до сонця, тягнеться до посад і авансів». А наш час, теперішній час, хіба не час «панування облуди і кривди людської»? Хіба не актуальна сьогодні тривога Франка з приводу того, що «ідеал національної самостійності» в погляді «культурнім і політичнім» лежить «поза межами можливого»?

Хіба ми не є свідками того, як у наші дні провладні кола України демонструють, мовлячи словами Франка, «своє духове відчуження від рідної нації»? І хіба лише влада в переважній своїй більшості? Невже ми з вами не бачимо, як в українському суспільстві істотне поширення має російськомовність, що «внаслідок тривалої русифікації кожне наступне покоління є дедалі більше російськомовним»?[1]

Чи не найбільша наша тривога, це те, що українська молодь «виявляється дедалі більш російськомовною»[2].

Саме тому Іван Франко так послідовно і наполегливо обстоював думку, що розвиток мовних здібностей людей пов'язаний із її духовним розвитком і тільки рідна мова може і повинна стати наріжним каменем буття нації як самостійного культурного і політичного організму. Не випадково академік І. Ягіч у листі О. Шахматову 9 березня 1905 року зробив такий висновок: «Сьогодні у нас Іван Франко, з'ясувавши питання мови, ставить питання створення незалежної України»[3].

Народ не розбудити до духовного подвижництва, якщо національні провідники, українська інтелігенція не будуть терпляче і жертовно нести в маси слово правди, віри і надії рідною мовою, якщо розвиток національної культури, літератури і мистецтва не стане органічною потребою народу нації, «впливом живої потреби нації», якщо освіта, наука, культура не посядуть пріоритетного спрямування в державній політиці.

Тому Франкове слово, мовлене більш як сто років тому, сьогодні, в умовах незалежної, хіба що політично, але не

культурно, держави до болісного щему правдиве, актуальне і тривожне.

1905 рік. Іван Франко пише «Одвертий лист до галицької української молодежі», в якому закликає приступити до «великої праці – здвигнення нашої національної будови в усій її цілості»[4].

Як бачив Франко розв'язання цієї найважнішої «величезної дійової задачі»? Тільки шляхом формування, витворення з величезної етнічної маси українського народу української нації.

Українську націю він уявляв як суцільний культурний організм. Тобто, має сформуватися національна спільнота – єдина, нероздільна, здатна до самостійного культурного і політичного життя.

Як бачимо, у Франка культурний чинник передує політичному, бо національне будівництво передбачає набуття спільнотою ідентичності, а вже на цій основі політичної організації та суспільної гармонізації в межах певної території.

Згодом через сто років один із найавторитетніших дослідників націоналізму, англійський філософ Ернест Ґелнер обґрунтує тезу про те, що доведеться докласти багато зусиль і витратити часу для того, щоб гармонія культури і держави стала «націоналістичним імперативом». Цей автор праці «Нації та націоналізм» обґрунтує концептуальні засади культурної політики, культурного націоналізму, які практично реалізовував Іван Франко своєю науковою, духовною, літературною, політичною, видавничою і суто просвітницькою роботою.

Франко практично довів, що нації і національність справді можна і слід визначати у термінах культури, «на основі спільності культури», що згодом обстоюватиме і Ернест Ґелнер, і Ентоні Сміт, і Джон Гатчінсон, Ерік Д. Гобсбаум та низка інших[5].

Іван Франко не випадково звертався саме до молоді, патріотичним обов'язком і національним завданням якої має стати мобілізація життєвої і творчої енергії рідного народу, здійснення культурної інтеграції всього, враховуючи і закордонне,

українства. Він закликав галицьку молодь «до інтенсивної, невсипущої праці над собою самими!», а саме – здобувати теоретичні й практичні знання, гартувати свою волю, наповнювати свої серця любов'ю до свого народу і виявляти цю любов «невтомною, тихою працею». Саме Франко своєю невсипущою, подвижницькою працею письменника, вченого, публіциста, політика, редактора, видавця подав ідеальний взірець служіння інтересам рідного народу, організовуючи і забезпечуючи діяльність різного роду газет, журналів, видавництв, інституцій, «потрібних для культурного розвою на національнім ґрунті».

Підсумовуючи наприкінці життя в 1914 році свою каторжну працю заради пробудження свого народу до свідомого національного життя і побудови української національної держави, Іван Франко писав:

«В своїй оце вже близько 40-літній літературній діяльності я переходив різні ступні розвою, займався дуже різнородною роботою, служив різним напрямам і навіть націям, бо доводилося попрацювати немало, крім нашої української, також польською, німецькою та російською мовою. Та скрізь і завсігди у мене була одна провідна думка – служити інтересам мойого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям. Тим двом провідним зорям я, здається, не спроневірився досі ніколи і не спроневірюся, доки мойого життя»[6].

Одна лише редакторсько-видавнича діяльність Івана Франка вражає огромом здійснюваних проектів, у переважній своїй частині реалізованих, а головне, чітко спрямованих на певне коло читачів із метою формування національної свідомості, пробудження почуття народної єдності, народного самопізнання.

Хіба не є «духово-інтелектуальним подвигом» (Іван Франко) колосальна творча спадщина цього провісника вільної України, хіба не вражає його подвижництво на ниві формування духовно-культурного простору завдяки щоденній, важкій

і невдячній праці в журналі «Друг», у виданні альманаху художніх творів «Дністрянка», у творенні журналів і альманахів «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Зоря», «Товариш», «Народ», «Житє і Слово», «Громадський голос», у реалізації таких видавничих проектів як «Дрібна Бібліотека», «Наукова Бібліотека», «Хлопська Бібліотека», «Белетристична Бібліотека», «Універсальна Бібліотека», «Українсько-руська Бібліотека», «Міжнародна Бібліотека», «Всесвітня Бібліотека»? А «Записки НТШ», спеціальні збірники НТШ, тематичні серії, «Літературно-науковий вісник», а упорядкування, редагування і видання творів в «Українсько-руській Видавничій Спілці у Львові»!

Надзавданням процесу формування культурної солідарної спільноти – української нації Франко вважав усвідомлену орієнтацію кожного її члена на особисту політичну відповідальність за майбутнє розчленованого імперіями рідного народу, на право нації бути господарем на своїй території, в своєму національному домі – власній державі. Саме тому прагнув Іван Франко мобілізовувати й гуртувати нові творчі сили, передусім молоді, національну еліту, інтелігенцію задля творення цілості й єдності українського народу – цілісного культурного організму.

Україні вкрай потрібні були і в часи Івана Франка, і в наші часи національно і соціально свідомі чільні діячі: патріотичні представники українського народу, діяльні речники культурного націоналізму, які могли б реалізовувати ідеї національної консолідації та мобілізації.

Як стверджує австралійський спеціаліст із питань європейської етнічності та націоналізму Джон Гатчінсон, речниками культурного націоналізму, тобто тими, хто мобілізовує життєву силу нації, хто формує її ідентичність, «є не політики чи законодавці, а передусім історики і митці, які утворюють ті культурні та академічні спільноти, що якраз і покликані відкрити цю творчу силу в усіх її вимірах та надихнути нею всіх членів нації»[7].

Уже тоді, на початку XX століття, Іван Франко охоплював критичним зором увесь етнічний материк, на якому протягом тисячоліття «виростала» національна спільнота – український народ. Але для того, щоб усі етнічні території могли об'єднатися в національній державі, злитися в єдину державно-територіальну цілісність, необхідно, наголошував Іван Франко, організувати свідому працю «на полі нашого ділання» заради формування культурно суверенної української нації. Він сам жертовно робив «живе діло відродження» (М. Грушевський) і закликав інших до «розбудження національної свідомості в широких крутах нашої інтелігенції і прояснення задач і цілей національного розвою». Бо терпеливою, важкою працею утверджував неспростовну думку: «Слава країни має своїм джерелом не політичну владу, а культуру народу – внесок мислителів та просвітителів у спільний набуток людства»[8].

Справедливо дорікає політолог Володимир Вітковський на сторінках «Універсуму» (№ 3-4, 2013) українській інтелігенції за ігнорування доконечної потреби «відродження знизу» і згадує «будителів» упосліджених народів, які ставали «до тяжкої праці «на рідному полі», виховуючи свідомість, підприємливість, ініціативність своїх краян», «закладали читальні, кооперативи, видавництва, школи, університети; творили театри, музику, літературу тощо. Національне відродження перетворювало «сирі етнографічні маси» на модерні нації, уможлививши постання успішних незалежних держав таких націй»[9].

Це була реальна політика культурного націоналізму. І справді, зауважує Володимир Вітковський, українська інтелігенція, захопившись державно-політичним заангажуванням, не може похвалитися «вагомістю та позитивним характером свого впливу на суспільні процеси», бо вона в загальній своїй масі не згуртована, національно не свідома, отже суспільно пасивна, не жертовна і заражена бацилами соціально-політичної мімікрії, ганебного пристосуванства до влади.

Тож не дивно, що провладні сили в Україні, особливо певна частина парламентарів активно, всупереч національним інтересам, просувають геополітичні й економічні плани іншої держави. Натомість згадаймо, як своєчасно відреагував Іван Франко на зловісну мобілізацію російських націоналістичних сил в українській Галичині та в російській Україні, відчуваючи і усвідомлюючи величезну загрозу з боку самодержавного, монархічного націоналізму справі «здвигнення нашої національної будови в усій її цілості». У тому 1905 році він пише ще одне звернення до галицької молоді, але до москвофільської молодежі – статтю «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молодежі». Його мета – схилити галицьку москвофільську молодь до праці для рідного народу, закликаючи користуватися рідною мовою, збагачувати духовну скарбницю українського народу. Франко вірить, що переважна частина галицьких молодих русофілів не дозволить увести себе в оману голосінням галицьких москвофілів-лібералів і москвофілів-поступовців про «вселюдське братерство і всемірну любов», якими начебто перейметься весь галицький люд і «українство само собою зникне».

Вражає те, як Франко передбачив у 1905 році трансформацію Російської імперії в так звану демократичну і навіть у посткомуністичну Росію, «коли при кермі замість всевладного чиновника стане всевладний російський ліберал» – і буде впроваджувати «лібералізм капіталістичного складу», коли з'явиться, як ми спостерігаємо в сучасній Росії, «національний автократизм у ліберальнім і конституційнім плащі».

Цей імперський автократизм у Росії одягає ще й інші плащі – маскується то ідеєю «керованої демократії», то ідеєю відродження «Великої Росії», хоча насправді це лише форми російського неототалітаризму чи олігархічного авторитаризму.

Про Митний союз чи про «Русский мир» нема потреби й говорити – це ніщо інше, як, цитуючи Івана Франка, «знов продовження дотеперішньої політики руйнування, визискування та оглуплювання окраїн для «добра» центра...».

Далеко не випадково з цією метою в сучасній Росії відроджуються і трансформуються на догоду ідеологічно-пропагандивній кон'юнктурі міфоідеологічні засади російської імперської та комуністичної політики, на яких базувалися самодержавний і комуністичний режими.

Лише одна цитата зі статті «спеціаліста» з української історії, співкерівника Православного центру імперських політичних досліджень у Москві Міхаїла Смоліна: «Уже сегодня мы должны жестко встать на позицию, что южнорусские, малороссийские земли неотъемлемая часть Русского государства, что нет ни «украинского» народа, ни «украинского» языка, что все это идеологические фантомы»[10].

Мимоволі здається, що ці антиукраїнські пасажі не з публікацій XXI століття, а початку XX, з часів Івана Франка, коли шаленіли від ненависті до всього українського, до мазепинського руху такі чорносотенські видання, як «Киевлянин», «Киев», «Вестник Союза русского народа», «Вестник Русского народного союза имени Михаила Архангела», «Русская мысль», «Русское знамя», «Русская речь»... Здається, що ми почули голос антиукраїнського «Клуба русских националистов», в якому чи не половина його членів мали українські прізвища.

Та чого дивуватися й обурюватися з того, що продукують у Росії політологи, історики, культурологи, формуючи ідеологічні орієнтири геополітичних устремлінь новітньої Російської імперії, коли в Україні з'являються такі антиукраїнські провокативні «опуси» на зразок книги Георгія Крючкова і Дмитра Табачника «Фашизм в Украине: угроза или реальность?» (2008), коли чи не щомісяця з'являються в Україні нові проросійські організації. Переважна частина з них свою діяльність спрямовує на пропаганду ідей та програм «Русского мира», бореться з українським націоналізмом, тепер – фашизмом. Усе це нагадує те, що робили в часи Івана Франка російські шовіністи в Україні та значна частина галицьких москвофілів. Досить згадати відомий процес

москвофілів у Львові в 1882 році, на якому були оприявлені факти, що свідчили про фінансування царським урядом москвофільських газет, журналів та видань Галичини.

Саме тому так важливо засвоїти і розвивати ідеї та практичні уроки Івана Франка як речника культурного націоналізму. І сьогодні вкрай важливою є проблема формування української нації як культурного організму. Саме з цим закликом звертався Франко до молоді – галицької патріотичної та галицької москвофільської. Він розглядав це творення культурного організму і набуття національної ідентичності як інтеграційний процес, спрямований на вироблення певної системи цінностей, яку б сприйняли і засвоїли не лише українці, але й усі етноси, які проживають на українській території.

Саме з цією метою він здійснює переклад праці Гаустона Стюарта Чемберлена «Раса, нація, герої» і все більше утверджується в думці, що народ не здобудеться на політичну й економічну самостійність, якщо не сформується як українська нація – суцільний культурний організм, а для цього слід мати свою, національну еліту, національну інтелігенцію, головним обов'язком якої буде «по всіх частинах і окраїнах нашої землі будити *почуття народної єдности, піднімати общеукраїнське народне самопізнання*»[11].

Таких речників і провідників культурного націоналізму, яким був Іван Франко, вкрай потребує сучасна Україна, яка, по суті, вже втратила національний культурно-інформаційний простір, не веде національної освітньої і видавничої політики, не виробила системи національних цінностей і пріоритетів. За сучасними визначеннями, «культурні націоналісти є речниками морального оновлення; вони започатковують ідеологічні рухи в періоди суспільних криз для того, щоб реформувати систему світоглядних орієнтацій спільноти та запропонувати моделі суспільно-політичного розвитку, які б втілювали в собі стратегії модернізації»[12].

Тож хіба ми не є свідками неефективної модернізації українського суспільства, яка призвела до духовного знеси-

лення нації, її морально-етичної і правової анемії? Хіба ми не спостерігаємо, як державні органи ослабили свій вплив на формування життєвих – духовних, моральних, соціальних – цінностей народу? Знову згадаємо слова Івана Франка: «Розвій народності без розвою живого народу, його добробуту, освіти, рівності громадської і прав горожанських є або пустою мрією, доктриною, або штучним, тепличним витвором»[13].

Українське суспільство перебуває в стані розколотості, триває й надалі триватиме політика його розмежування в регіональному, ідейно-політичному, мовному, соціально-економічному планах. Більше того, це розмежування провокативно підживлюється певними політичними силами, які не сприяють створенню належних умов для формування національної солідарності, суспільної консолідації, врешті-решт, української нації як цілісного культурного організму. Влада не здійснює жодних реальних кроків для того, щоб виробити цілісну систему ціннісних орієнтацій, загальнонаціональний ідеологічний комплекс, завдяки якому можна було б консолідувати українське суспільство. Адже і влада не приховує того загрозливого для майбутнього держави стану, в якому перебуває сучасне суспільство, коли ідеологія споживацтва, збагачення будь-якою ціною, особливо з допомогою корупційних схем і методів, цинічний прагматизм і правовий нігілізм руйнують із середини суспільний організм, витравлюють із людської душі віру, духовність і мораль. У суспільних настроях переважають недовіра або скептичне ставлення до духовних і моральних цінностей, які ігнорує, не сповідує сама влада, до норм і правил демократичного правопорядку, до самої ідеї верховенства права і законності. А про забезпечення національних цінностей і пріоритетів у культурно-інформаційній, етнонаціональній, духовній, освітній, науковій, конфесійній сферах годі й говорити.

Невже залишається надія тільки на культурних націоналістів – послідовників Івана Франка, Михайла Драгоманова, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Бориса Грінчен-

ка, Лесі Українки – такі подвижники національної справи, просвітителі і провідники українського народу були і в XIX столітті, і в XX. На самовіддану і конструктивну працю на рідному ґрунті чільних українських, патріотично свідомих діячів і доводиться сьогодні сподіватися, інакше ми не відчуємо себе «нацією суцільною і солідарною в духовних і економічних інтересах»... Для цього треба знайти «і в собі самих, в нашій солідарності той огонь і запал, котрого нам тепер так часто нестає, знайдемо, і всі цілою суттю відчуємо той спільний ідеал, котрого брак так многих з-поміж нас гонить на поклони чужим богам»[14].

Як не прикро визнавати тривогу і правоту Франкових слів, які мовби проголошені сьогодні, і як не гірко бачити в наші дні упослідження національного духу, зневаження української мови, ослаблення моралі і духовного самопочуття народу, проте ми зобов'язані солідарно працювати «для культурного розвою на національному ґрунті», утверджувати, зміцнювати національні пріоритети у всіх сферах життєдіяльності української людини.

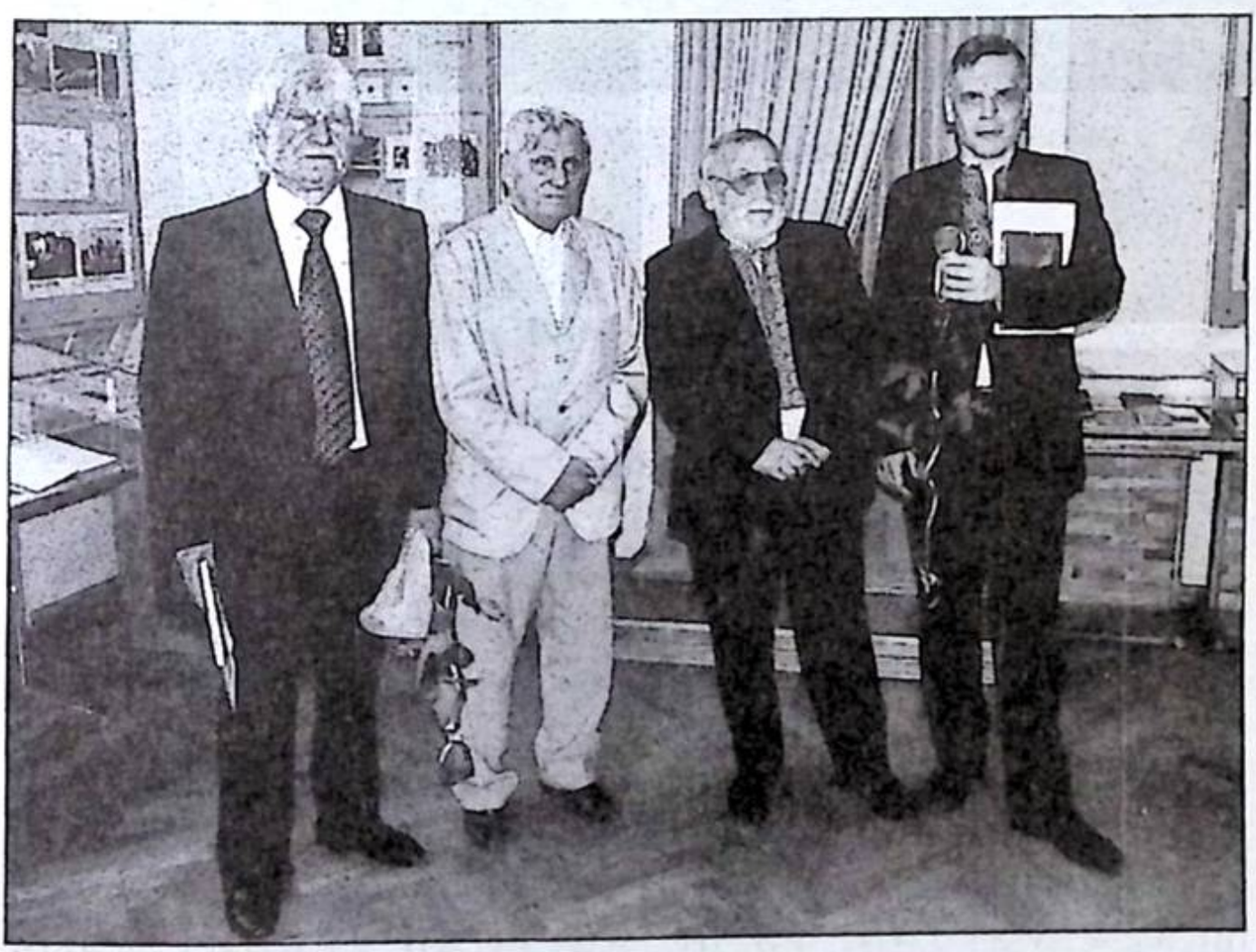
Тож, запитує нас Іван Франко, чи не пора нам «для України жить», наповнюючи свої почуття і працю справжнім громадянським духом, справжньою самопожертвою, справжньою любов'ю до України.

ПРИМІТКИ

1. *Кириченко Ірина.* Російськомовна спільнота: українізація наявна чи уявна? – Дзеркало тижня, 18 травня 2013 р. – С. 11.
2. Там само.
3. Цит. за: Василенко Михайло. Іван Франко: поступ ідей. – Коломия: Вік. – 2010. – С. 247.
4. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 45. – С. 404.
5. Див.: *Ернест Ґелнер.* Нації та націоналізм. Джон Гатчінсон. Культурний і політичний націоналізм. – Націоналізм: антологія / упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000; Ентоні Д. Сміт. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. – К.: Темпора, 2000.
6. *Франко* І. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 3. – С. 282.

7. *Джон Гатчинсон*. Культурний і політичний націоналізм // Націоналізм: антологія. – С. 655.
8. *Джон Гатчинсон*. Культурний і політичний націоналізм // Націоналізм: антологія. – С. 657.
9. *Вітковський Володимир*. Що може зробити інтелігенція? – Універсум. – № 3-4, 2013. – С. 4.
10. *Смолин Михаил*. Современное положение России и феномен «украинского» отщепенства // Щеголев С. Н. История «украинского» сепаратизма. – М. : Имперская традиция, 2004. – С. 21.
11. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 48. – С. 528–529.
12. *Джон Гатчинсон*. Культурний і політичний націоналізм // Націоналізм: антологія. – С. 660.
13. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 27. – С. 335.
14. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 38. – С. 8.

У Музеї

Святослав Максимчук, Роланд Франко, Роман Горак, Яким Горак

Фінал виступу учнів СШ № 8 м. Львова

Найдорожчий скарб наш – рідна мова

Так називалася виставка, відкрита у виставкових залах Музею під час Днів пам'яті Івана Франка.

Ця виставка – наш біль.

Ця виставка – наша позиція.

Ця виставка – наш протест проти антиукраїнського закону «Про засади державної мовної політики», підписаного, на жаль, Президентом.

Це протест і Івана Франка, який у статті «Двоязичність і дволичність». замовчуваній і забороненій у радянські часи, і яка не ввійшла до Зібрання творів І. Франка у 50 томах, писав: «...Pardon, ти не маєш до вибору; в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не

можеш покинути, так як не можеш замінятися з ким іншим своєю шкірою».

У творчій спадщині Івана Франка є чимало праць про мову, про її захист і про її самостійність. Деякі з них експонуються на виставці.

Основа цієї виставки – вислови про українську мову українських письменників – від Маркіяна Шашкевича до нашого сучасника Романа Іваничука. Ці вислови – гордість за рідну мову, її утвердження і її захист, бо вистраждала рідна мова стільки ж, скільки й сама Україна.

Окремий експонат на виставці «Терниста дорога нашої мови». Більш ніж промовистий. На цій дорозі терни й перешкоди рідній мові від 1626 року. І серед них найбільш відомі – так званий 1863 року валуєвський циркуляр про заборону української мови і 1876 року – ще жорсткіший і ганебніший указ про заборону української мови, який ввійшов в історію під назвою «Емського».

Нашу мову розпинали століттями.

Цю тернисту дорогу нашої мови увічнив Максим Рильський:

Цареві блазні і кати,
Раби на розум і на вдачу,
В ярмо хотіли запрягти
її, як дух степів, гарячу,
І осліпити, й повести
На чорні торжища, незрячу,

Хотіли вирвати язик,
Хотіли ноги поламати,
Топтали під шалений крик,
В'язнили, кидали за ґрати,
Зробить калікою з калік
Тебе хотіли, рідна мати.

Ти вся порубана була,
Як Федір у степу безрідний,*
І волочила два крила
Під царських маршів тупіт мідний, –
Але свій дух велично гідний
Як житнє зерно, берегла.

Завершує цю тернисту дорогу 49-й акт заборони – 2012 рік. Закон «Про засади державної мовної політики».

Відомий вчений, професор Львівського національного університету ім. Івана Франка Василь Лизанчук доводить («Дзвін», ч. 1, 2013 р.), що сучасний закон «Про засади державної мовної політики» – «це 480-й агресивний антиукраїнський акт за всю довготривалу історію України. Аморальна особливість його в тому, що він прийнятий в незалежній Україні».

На відкритті виставки, яку представив П. Зозуляк, виступили Р. Горак, колишній політв'язень, громадська діячка Ганна Іваницька, народна артистка України Леся Бонковська прочитала «Молитву до мови» Катерини Мотрич.

Петро ЗОЗУЛЯК,
автор ідеї і виставки

Із книги відгуків

Виставка показує який неоціненний скарб для всієї України наша мова, наповнює гордістю за красу рідного слова, його неповторність, неперевершеність, зміцнює українські настрої.

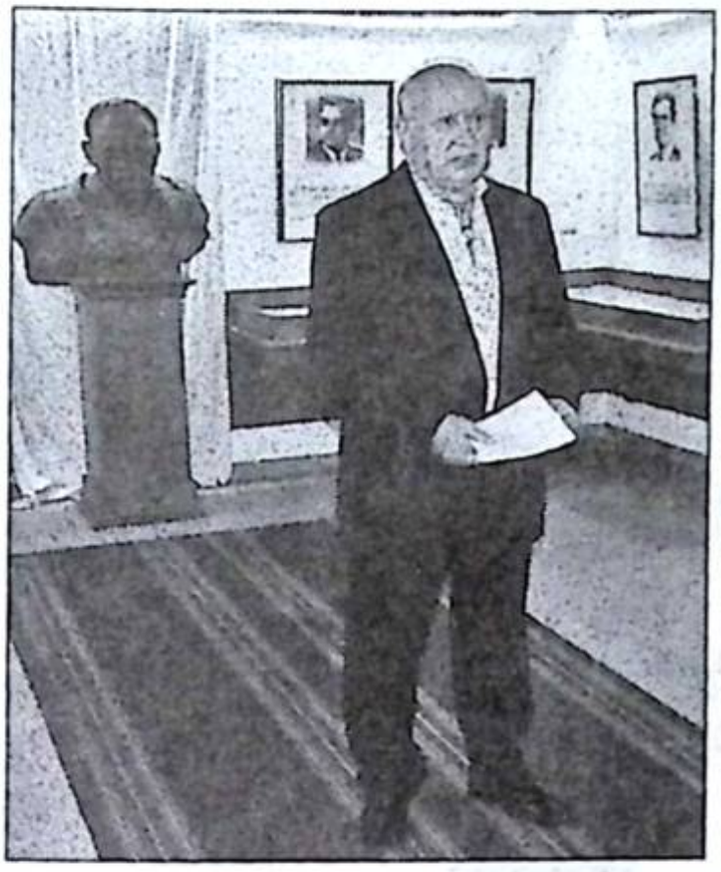
Але боляче і сумно, якщо на 23-му році незалежності потрібно захищати те, що належить нам споконвіку.

31 травня 2013 року

Богдана Варшава

* Козацька дума «Про Федора безродного, бездольного». – *М. Р.*

Відкриття виставки «Найдорожчий скарб наш – рідна мова»

Петро Зозуляк

Ганна Іваницька

Леся Бонковська

Роман Горак

ДЕПАРТАМЕНТ З ПИТАНЬ КУЛЬТУРИ, ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
ТА КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІВАНА ФРАНКА
КОЗІВСЬКА РАЙДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЯ
КОЗІВСЬКА РАЙОННА РАДА
ВІДДІЛ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ РАЙДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
ДЕНИСІВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
ДЕНИСІВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

ДНІ ПАМ'ЯТІ ІВАНА ФРАНКА

97-і РОКОВИНИ ВІД ДНЯ СМЕРТІ

2 червня 2013 року

Д Е Н И С І В

11.30 **СЛУЖБА БОЖА У ЦЕРКВІ СВЯТОГО МИКОЛАЯ ЗА УЧАСТЮ ХОРУ «БЛАГОВІСТ» ЦЕРКВИ СВЯТОГО АРХИСТРАТИГА МИХАЇЛА (Л Ь В І В)**

14.00 **ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ СВЯТО «ШЛЯХАМИ ІВАНА ФРАНКА»**
- **ВИСТУПИ ПИСЬМЕННИКІВ, АРТИСТІВ ЛЬВІВСЬКИХ ТЕАТРІВ І ФІЛАРМОНІЇ, ХОРУ «БЛАГОВІСТ»**
- **ВИСТАВКА-ПРОДАЖ КНИГ ВИДАВНИЦТВА «КАМЕНЯР»**

МАЙДАН БІЛЯ ЦЕРКВИ СВЯТОГО МИКОЛАЯ

ЛАСКАВО ПРОСИМО!

2 червня 2013 року. Денисів

Хліб-сіль львів'янам

Львів'ян вітає оркестр села

Богдан Савак

Дарія Блажкевич-П'ятківська, внучка Іванни Блажкевич

Прийдімо до Франка

Вшанування Івана Франка з нагоди 157-ї річниці від дня його народження (27 серпня) розпочалося біля пам'ятника письменникові покладанням квітів пошани.

Слово про Івана Франка промовляв доктор філологічних наук, професор Я. Гарасим. В урочистостях взяли участь актори Національного театру ім. М. Заньковецької та Народна чоловіча хорова капела «Прометей» Львівського національного університету ім. І. Франка (художній керівник і головний диригент В. Чмир).

У музеї Івана Франка відбулося літературно-мистецьке свято «Прийдімо до Франка».

З доповіддю «Іван Франко і присутність, якої ми так потребуємо» виступила доктор філологічних наук, член-

кореспондент НАН України, лауреат премії ім. Івана Франка Тамара Гундорова (Київ).

У мистецькій частині свята пісенний вінок Каменяреві сотворили поети лауреат премії ім. І. Франка Р. Пастух, лауреат премій ім. В. Симоненка, ім. М. Шашкевича, ім. Г. Сковороди І. Павлюк, лауреат премій ім. Лесі Українки, ім. І. Котляревського, ім. М. Шашкевича, засл. діяч мистецтв України Б. Стельмах, солісти Національного театру опери та балету ім. С. Крушельницької Р. Ковальчук, засл. артистка України Н. Романюк, лауреат Всеукраїнського конкурсу ім. М. Лисенка А. Бенюк, актори Національного театру ім. М. Заньковецької засл. артист України Ю. Брилинський, нар. артистка України О. Бонковська, нар. артист України С. Максимчук, артист філармонії, лауреат міжнародних конкурсів М. Габрук, лауреат міжнародних конкурсів Б. Баглай (бандура), учень лінгвістичної гімназії В. Рось, вихованці дошкільного навчального закладу № 169 Сихівського району С. Думич і Д. Шлапак.

Мистецьку частину на високому художньому рівні продовжили оркестр заслуженого вокально-хореографічного ансамблю України «Галичина» (художній керівник – Ю. Польовий, солісти М. Малафій та засл. артист України С. Нетреб'як) та Галицький академічний хор (директор – художній керівник – нар. артист України В. Яциняк).

Подячне слово митцям виголосив директор Музею Роман Горак.

Галицький камерний хор й усі присутні співали «Не пора» (сл. І. Франка, муз. Д. Січинського).

Режисер і ведучий – засл. діяч мистецтв України Петро Зозуляк.

27 серпня 2013 року. Біля пам'ятника Іванові Франку

Слово про Івана Франка – Ярослав Гарасим

Народна чоловіча хорова капела «Прометей» Львівського національного університету імені Івана Франка

Слово доктора філологічних наук, професора Ярослава Гарасима, виголошене біля пам'ятника Іванові Франку 27 серпня 2013 року

Високодостойна святочна громадо!
Шановні пані і панове!

Відзначаючи 157-і роковини від дня народження Івана Франка, мимоволі звертаємося до тих атестацій, які випи-сували його неоціненному науково-мистецькому та суспіль-но-політичному доробкові інші генії українства, зокрема Каменяреві сучасники. «Франко був тим, який, в хвилі, коли рішалася судьба, до кого має належати будучність, переважив шалю на український бік», – саме так напередодні 40-літнього ювілею літературної праці українського Мойсея визначив Франкову вагу у нашому національному поступі талановитий митець Іван Труш. Значущість такої ролі помножує той факт, що це відбувалося у доволі стагнаційний період розвою української нації, у часи, коли «загальний стан освіти був дуже низький; суспільні і політичні орієнтації наших діячів недостаточні; при тім панував загальний страх перед усім, що сильне або таким видавалося, а при тім усюди разив брак особистої і національної гідності». Як зримо нагадують ці Трушеві рефлексії наше політичне сьогодення, як гостро ми відчуваємо відсутність серед проводирів теперішньої доби та лідерів нинішнього державного істеблішменту того, хто був би здатний твердо схилити в бік українського державо-творення вектор цивілізаційного маятника.

Натомість, Іван Франко свою націєтворчу місію чітко усвідомлював й намагався її зреалізувати зокрема й через емоційно наснажені діалоги з сучасним йому українством, що прикметні своєрідною «одвертістю», яка здійснювала функцію важливого психологічного ефекту, здатного до певної міри розпрозорити ситуацію непорозуміння між одухотвореним Пророком та непосвяченим етнічним загалом. Інколи це

явище набувало чіткої зовнішньої атрибуції, як, наприклад, у епістолярному посланії до галицької молоді, а частіше «одверту тональність» реалізовано експресивно насиченими репліками у структурі Франкового тексту. В автобіографічному памфлеті «Дещо про себе самого» автор з твердістю досвідченого хірурга препарує український етноментальний характер, демонструючи його вади і ракові клітини, які, вочевидь, за останнє століття продовжують нищівно руйнувати національний організм. «Отяжілість», «незграбність», «сентиментальність», «відсутність гарту й сили волі» – це ті етнокультурні симптоми, які й по сьогодні применшують нашу здатність «до політичного життя на власному смітнику». Інакше важко пояснити минулорічну кволість парламентської опозиції у процесі антиконституційного прийняття україно-фобського закону «Про засади державної мовної політики» та лакейську позицію окремих адептів національної еліти при остаточному підписанні цього документа, яка дивним чином нагадує завершальну фазу ухвалення лінгвоцидного Емського указу 1876 року – в обох випадках титуловані можновладці свої підписи ставили, перериваючи солодкі хвилі літньої відпустки та демонструючи у такий спосіб, що ніщо не може їх відволікти від придушення вкотре воскресаючого українства. Та коли так чинить монарх-шовініст, це ще можна сприйняти за інфікованість вірусом непорушності імперських кордонів, але якщо такий антидержавницький акт здійснює гарант Конституції незалежної держави, то це треба кваліфікувати як зраду національних інтересів з усіма юридичними наслідками цієї оцінки.

Ще однією хворобливою прикметою української етноспільноти є плідність «на перевертнів найрізноріднішого сорту», по-художньому експресивно висловлена у поетично-риторичному одкровенні:

«Чи вірна наша, чи хибна дорога?
Чи праця наша підійме, двигне
Наш люд, чи, мов каліка та безнога,

Він в тім каліцтві житиме й усхне?
І чом відступників у нас так много?
І чом для них відступство не страшне?»

Більше ніж ціле століття відділяє нас від першої появи цих Франкових слів, а відкриті рани громадянської продажності й світоглядного манкурства не загоєні й досі, і щоразу ниють свіжим болем від аж ніяк неочікуваного переходу всенародно обраного депутата в анабіотичний стан чергової «тушки». Апогеєм «національного відступства» стало звернення 148-ми яничарів з парламентськими мандатами до польського сейму, які цілком неадекватно відреагували на шовіністичну істерію окремих кресов'яків і зажадали заклеймити безпрецедентний героїчний чин вояків УПА геноцидним тавром. Сама ж сеймова ухвала напередодні листопадового саміту – це цілком неочікуваний постріл у спину від позірно зичливого сусіда та євроінтеграційного сателіта. І все ж, перебуваючи черговий раз у хвилі, коли вирішується наша «будучність», коли економічний та інформаційний тиск російського імперського нацизму переходить усілякі межі здорового глузду й сягає найбільших висот загарбницького цинізму і хамства, не забуваймо мудрих і виважених Франкових застережень: «московська «плеть» була так само дошкульна, як польська нагайка, та тільки гнала українську націю не на шлях поступу у цивілізації, а в безодню темноти і застою».

Саме у таку безпросвітну безодню намагаються скинути нас доморощені й привозні апологети «русского мира». І поки що їм це вдається передусім з огляду на нашу національну інертність та суспільно-політичну байдужість. Чому 100 літ тому, промовистого для Франкової біографії 1913 року, перебуваючи в чужій державі, студентська молодь, учительська і священича громади, наукова та літературно-мистецька інтелігенція сотворили шалений резонанс з нагоди 40-літнього ювілею письменницької діяльності Івана Франка, достойно й різноформатно поцінували заслуги українського Мойсея,

а ми в незалежній Україні цього року не спромоглися й на десяту частину від прижиттєвого вшанування?

На початку липня 1913 року на студентському з'їзді з відзначення діяльності Івана Франка було прийнято одноголосно резолюцію Дмитра Донцова, що чітко проголошувала «вважаємо конечним боротись за програму політичного сепаратизму від Росії», а Євген Коновалець підготував ухвалу, яка закликала «українську парламентарну й сеймову репрезентацію, щоби справу заснування самостійного українського університету у Львові взяла як перший і найважніший постулат української національної політики в найближчім часі». Нинішні ж ініціативи профільного Міністерства скеровані на послідовне витіснення української мови з освітнього простору через примусове відкриття класів і гімназій з російською мовою викладання.

Чому у 1913 році у Відні силами української ініціативної діаспори було організовано авторитетну ювілейну академію, у якій з ґрунтовними аналітичними відчитами виступили Посол, д-р Є. Левицький, д-р С. Смаль-Стоцький, д-р Іван Панкевич, а восени 2013 року у тому ж Відні псевдоліберальна, україножобська космополітична братія а ля Магочі і компанія скликають ідейно близьких собі покручів на фальшивий науковий шабаш, аби через дослідницьку аберацію потвердити вже наперед проголошену тезу про антисемітизм Франка, а відтак домагатися ліквідації відповідних скульптурних меморіалів у столиці Австрії. Очевидно, що у першу чергу недавно зорганізований Інститут Івана Франка, інші франкознавчі установи та все свідоме українство повинні якнайгостріше відреагувати на такі відверті прояви новітньої франкофобії.

Шановні пані і панове! Нинішня пора певної громадянської зневіри не перша й, очевидно, не остання у процесі державотворчої зрілості української нації й на шляху утвердження її міжнародного авторитету. Припускаючи такий хід національної історії, Іван Франко намагався ще у своєму часі зміцнити наш етнічний імунітет якісною вакциною здорового оптимізму:

«В сам час, коли неправда люта
найвище голову здійма,
в сам час, коли народні пута
найдужче тиснуть і закута
народна мисль, здаєсь, німа –
коли круг вас найтяжча тьма,
надії просвітку нема, –
в той час якраз ви не теряйте
надії й твердо теє знайте,
що се останні хвилі зла!»

«Панські жарти», 1887 р.

Залишається вірити, що ці натхненні поетичні скрижалі Франкового національного генія стануть справді пророчими.

27 серпня 2013 року. Музей

Тамара Гундорова

Ігор Павлюк

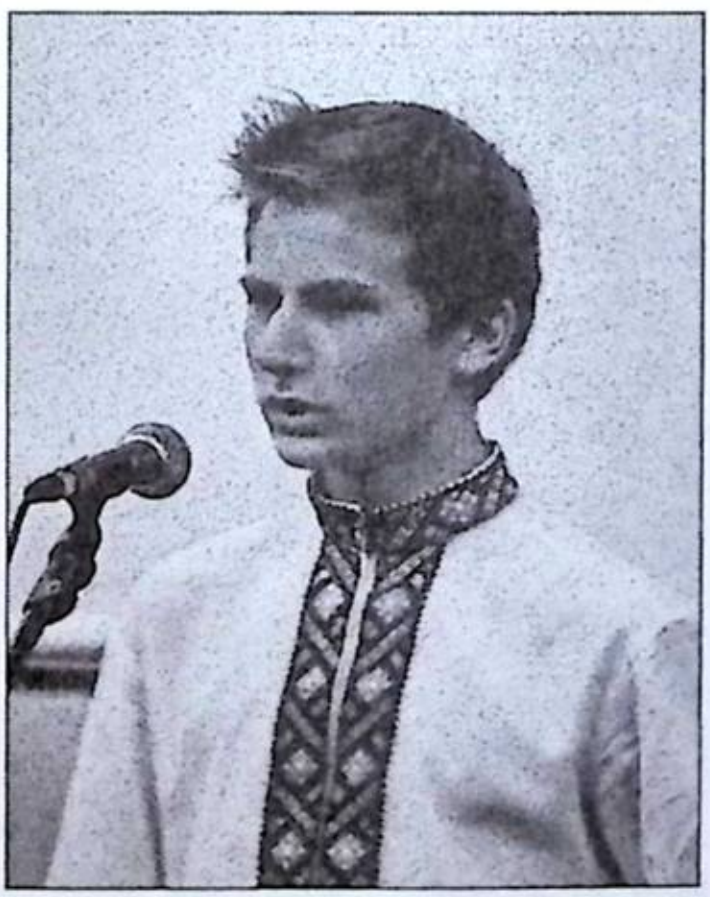
Андрій Бенюк

Роман Пастух

Роман Ковальчук і Микола Габрук

Василь Рось

Богодар Баглай

Наталя Романюк

Оркестр заслуженого вокально-хореографічного ансамблю України «Галичина»

Галицький академічний хор

Під час урочистостей (зліва направо) –
Роман Горак, Іван Вакарчук, Богдан Козак

Слово доктора філологічних наук,
члена-кореспондента НАН України,
лауреата премії імені Івана Франка
Тамари Гундорової (Київ), виголошене у Музеї
27 серпня 2013 року

Іван Франко і *присутність*, якої ми так потребуємо

У сучасному світі особливої цінності набуває досвід *присутності*, індивідуальної, тілесної, просторової. Саме звідси – особливий інтерес до жанрів нон-фікшн, до мемуарів, щоденників, біографій. Якщо колись досвід сприймався річчю універсальною, служив набутком загальнолюдської цивілізації і її системи значень (пригадаймо, що й Іван Франко у повісті «На дні» говорив саме про таку універсальну систему загальнолюдських цінностей – про *humanitas*, що складається з суми усіх індивідуальних свідомостей), то сьогодні людський досвід цінний своєю персональною заангажованістю у життя, тобто своєю *присутністю й екзистенціальністю*.

Нас цікавить спосіб переживання (і виживання) у світі, який діє на людину травматично і катастрофічно. Ми хочемо пізнати, як реагують інші люди на ту чи іншу подію чи ситуацію; ми бажаємо знати, як психологічно і навіть фізіологічно наше тіло реагує на зустріч з реальністю; ми намагаємося уявити себе «іншими» і зрозуміти, як би повели себе у тій чи іншій критичній ситуації. *Знову антропологічний поворот і продукування самої присутності стають ключовими у нинішній вік.*

Способом пізнання *присутності* є і *конструювання біографії*. Оповідаючи чиюсь біографію, ми приміряємо її до себе, через неї входимо у світ і стверджуємо себе в ньому. Було б наївно думати, що біографії відбивають єдино правильну й об'єктивну та правдиву історію чийогось життя. Біографії будуються по різному:

а) *ситуативно*, коли з життя тієї чи іншої особи вибираються певні факти й навколо них розбудовується повчальна або детективна історія життя;
б) *театралізовано*, коли біографія нагадує персонажно-драматичний жанр, де надано право говорити не лише головному герою, але й героям другорядним;
в) *телеологічно*, тобто з перспективи Долі (або призначення), що програмує вже від самого народження майбутню долю людини;
г) *ідеологічно*, коли біографія програмується під певну ідеологему, якій підпорядковується життя тієї чи іншої людини, причому сама ідея привнесена зовні і складається пізніше;
д) біографія може також творитися як *мікроісторія*, коли окрема людська постать служить лише перехрестям різних соціокультурних потоків і процесів, або як *перформанс* – такими є популярні форми лжебіографії, біографії-реаліті, жалісливі історії, які масово продукує сучасна культура.

У дискусіях навколо біографій відомих людей, які розгорнулися в Україні з початком цього століття, мабуть, центральною постаттю став Іван Франко. І цілком справедливо, зважаючи на те універсальне цивілізаційне й культурне значення, яке він займає в нашій новочасній історії.

Як знаємо, Франко досить скрупульозно реагував на всі спроби творення його біографії, – наприклад, поправляючи автора передмови до російськомовного видання своїх творів 1912 року Г. Войташевського. Фактично ж, останній у своїй вступній статті дав зразок того способу біографієписання, який закріпився до сьогодні як матриця життєпису Франка в учнівських і навіть вузівських підручниках та навіть у монографіях. Схема цієї матриці проста: народився в простій селянській родині; пізнав диких жорстокостей у школі, що показав у своїх творах; тяжко працював, щоб могти читати і купувати книги; жив, переважно бідуючи; за політичні ідеї

поплатився тим, що не дістав позицію професора в університеті (історія з габілітацією); у своїх творах писав передусім в обороні «покривджених, визискуваних та поневолених». Тут, зрештою, бракує лише одного компонента – міфу про вічного Каменяра-борця, який став пізніше головним у народницькій та радянській біографістиці, особливо після візуально-скульптурного закріплення його при зведенні відомого пам'ятника на могилі письменника.

Як знаємо, до кожного з пунктів біографічного нарису Г. Войташевського Франко подає контр-аргументи, підкреслюючи шаблонний та спрощений характер так побудованої власної біографії. І головне його зауваження схоже на стогін і оскарження, до якого варто прислухатися і нам: Франко говорить про досвід своєї *присутності*, зокрема про радість життя, яку він мав і у школі, і в гімназії, і у цілій своїй творчості. «І знову мушу сказати, що метою моїх творів зовсім не буває саме розкривання ненормальностей життя, але попереду усього *віднаходження поезії та краси в тім нормальнім житті*, яке складається у людей різних верств, і віднаходження поривів та змагань до поправи того життя» (виділено мною – Т. Г.)[1], – так говорить Франко у причинках до своєї біографії. Зрештою, те, що життя як цінність мало для нього не абстрактне значення, а було персональним вглибленням у нього, тобто було *бажанням*, підтверджує і його оцінка творчості Шевченка. «Коли б мені довелося звести поезію Шевченка до однієї формули, – зізнавався Франко, – то я був би схильний назвати її поезією бажання життя»[2].

Якщо в радянські часи твори Франка служили майже соціологічним довідником про соціальне, історичне та політичне життя в Східній Галичині останньої третини XIX і початку XX ст., і якщо, починаючи з 90-х років минулого століття, головним став націєтворчий пафос життя і творчості Франка, то сьогодні, як мені здається, *саме гуманістичний сенс біографії Франка стає для нас особливо актуальним*. Нас не може не цікавити, як жив Франко як конкретна жива люди-

на, що любив і що не любив, як міг так самовіддано і тяжко працювати понад власні сили, не прагнути життєвого комфорту, – того комфорту і душі і тіла, без якого ми, нинішні, не уявляємо свого життя.

У цьому своєму інтересі до індивідуальності Франка ми йдемо навіть проти самого Франка, який послідовно підкреслював універсально-загальну природу своєї індивідуальності. Він говорив, що не заслужив мати біографію, як генії, подібні до Адама Міцкевича. Він пропонував дивитися на себе не як на митця-індивідуаліста, а як працівника на полі поступу; як представника генерації – покоління, названого ним «Молодою Україною»; як на «мужика» – такий собі соціокультурний і національний тип особистості, який він свідомо моделював із себе.

Франко справді вказував на два типи митців – геніїв, «обранців долі» та «письменників-робітників», і скромно відносив себе до другого типу. У них *бібліографія* творів звичайно більша за *біографію*, твердив Франко, і тому «людина неначе зникає поза тим, що зробила»[3]. Оце ховання власної персональності, власного свого життя стає досить прикметною ознакою самосвідомості Франка, – і це при тому, що він послідовно переносить у власні твори і свої психічні стани, і колізії власного життя, здійснюючи творчі вівісекції та вірно слугуючи принципу збирання «людських документів» своєї доби. Цей парадокс не може нас не цікавити. Що ж хотів Франко, коли він ховався за «мужика», «каменяра» чи «працівника на полі поступу»? Чим жертвував і що хотів нам передати?

Так, Франко свідомо програмував свою публічну рецепцію і свою біографію. Він спрощував власну творчість і принижував себе як артиста. Він «скакав» на чуже поле і ставав істориком, публіцистом, соціологом і навіть економістом. Він хотів бути і професором і політиком водночас. І виходило так, що був знаний серед своїх сучасників передусім «Панськими жартами», а сьогодні – спрощеним «Мойсеєм» та «Лисом Микитою». Натомість його геніальне «Зів'яле

листя», його «Як Юра Шикманюк брів Черемош», його «Іван Вишенський», «Основи суспільності» залишаються в тіні суспільника-каменяра. Така рецепція, зрештою, програмувалася ще за життя Франка. Сергій Єфремов побачив у його творах передусім соціально-громадянські мотиви і назвав його «співцем боротьби і контрастів»[4]. Винятково проствітницьки та по-народницькому трактував його творчість і Михайло Драгоманов, вказуючи, що його твори «будять прихильність для нашого простого люду і кличуть освічених людей іменем самої освіти обернутись до того люду, як до брата»[5].

Драматично складаються стосунки Франка з модерністами і цілим модернізмом. Василь Щурат спробував поставити творчість Франка в контекст європейського модернізму, але сам письменник побоявся назви «декадент» і ще раз ототожнив себе з цілим народом, декларуючи: «Який я декадент, я син народа...». Микола Євшан побачив у постаті Франка прототип властиво модерного митця і вказав, що основною колізією його є постійна і навіть смертельна боротьба двох іпостасей – суспільного робітника і геніального поета-індивідуаліста[6], однак канон рецепції Франка-суспільника вже на той час склався. Пізніше, вже з позицій високого модернізму XX ст., Ігор Костецький дав присуд і назвав Франка взагалі митцем антимодерним (або напівмодерним) з огляду на його «дослівність» та чужорідність будь-якій грі – і в текстах, і «на життєвому театрі»[7].

Антимодерність Франка перетворюється на популярне кліше в сучасних публічних дебатах, а іпостась Мирона-борця знову перемагає Мирона-індивідуаліста, хворого сумнівами. Зрештою, так складається публічне враження, що Франко силоміць противиться наступаючому новому двадцятому вікові, у якому принципи індивідуалізму стануть домінуючими. Тобто загальна опінія полягає у тому, що Франко – не модерний, застарілий, дидактичний, що він належить віку минулому, може навіть позаминулому, ще просвітницькому. Ця імітована самим Франком позиція просвітника і універ-

саліста зовсім не резонує з початком віку двадцять першого, тож йому закидають в антифемінізмі і антимодерності, у тому, що «вбив» естетську «Молоду Музу», що нібито не створив «великого» твору. Доходить до того, що у антології українського оповідання XX століття місця Франкові зовсім уже немає[8].

Оце елімінування Франка з сучасного мейнстриму особливо прикметне. В боротьбі за національне самоствердження Україна знову потребує Франка-суспільника. Особливої гостроти набуває міф про великого Каменяра – міф ідеологічний, зрештою витворений значно пізніше за життя самого Франка і не без упливу вісниківського провіденціалізму. Міф, широко розгорнений у радянські часи в руслі ідеї «вічного революціонера». Щоб зрозуміти сьогодні абсурдність ситуації з міфом про Каменяра, варто лише уявити собі на момент макабричну сцену, коли пам'ятник приходить у гості до Франка. Така відома сцена з «Дон-Жуана» Моцарта чи «Камінного господаря» Лесі Українки – зовсім у дусі Франка, який був заінтригований архетипом двійників, сценами живопоховання та зустріччю зі своєю тінню. Отож, якщо спроектувати цю сцену на зустріч Франка зі своїм пам'ятником у формі Каменяра, можна легко уявити, що сказав би письменник – для цього досить лише прочитати його «Поєдинок» чи поему «Похорон». Виходить, і у випадку свого пам'ятника він бачив далі за нас, бо сказав те, що стало його посмертним життям. Камінь назадництва і відрубності, який він «лупав» усе своє життя, зрештою був тотожнений із ним самим.

Варто, зрештою, задуматися над тим, чому нас продовжує цікавити не Франко як особливий варіант складної і неоднозначної людської *присутності*, а передусім Франко-як-історія (мікроісторія) або Франко-як-символ, персоніфікований у хрестоматійних дидактичних образах «Великого Каменяра», «Легендарного Каменяра», «Вічного Каменяра». Із жалем можна констатувати, що дидактична парадигма продовжує домінувати в оцінці наших класиків, а їхні жит-

тєписи досі цінуються як універсальні моделі. Має рацію Ярослав Грицак, коли говорить: «Спроби окреслити Франкові погляди «як власну, еволюційно складну філософську систему – «франкізм», є малопереконливими. Намагання «синтезувати» Франка відображають радше агіографічну тенденцію у найновішому франкознавстві, аніж автентичний спосіб Франкового мислення»[9].

Правда, як можна схопити «автентичний спосіб Франкового мислення»? Це питання зовсім не просте. Думаю, одним із ключів може служити тут спосіб і форми *конструювання* Франком власної автобіографії. Адже, як письменник, Франко був автором кількох наскрізних авторських міфологем, які настійно, аж до хворобливості, варіював, як от роздвоєння двох Миронів і похідні від них міфологеми «мужика», «каменяра», Мойсея. Фактично це – ідентичності-маски, які ніякою мірою не перекривають різноманітність і повноту щоденного людського досвіду Франка. Він постійно варіював і моделі власної поведінки, і власну автобіографію – називав себе дилетантом, говорив про себе як «перехідну людину», зізнавався у своїх «скоках», всіляко наполягав на несистемності свого світогляду. А між тим все це робилося досить послідовно і системно, адже Франко належав до тих митців, які постійно корегували свій імідж, скажемо так, вдаючись до фікцій (як у «Зів'ялому листі»), двійничних масок і символічних уособлень, запозичених із чужих біографій і текстів, як у випадку ототожнення себе з гетевським Вертером чи «мужиком» услід за Шевченком.

Існує у творчості Франка наскрізна колізія двійництва. Глибинно модерна й автобіографічна, вона маркує приналежність письменника до нового двадцятого століття, яке він фактично відкривав і колізії якого випробовував у власному житті. Звідси – наскрізна тема суїциду, гностична любов, тема «матері-природи», сни-галюцинації підсвідомого **Я**, а ще індивідуалізм, сексуальність, зіткнення законів «ринку» і «совісті», – теми, до яких Франко постійно звертався і які

широко розгорнені у літературах XX століття. Без Франка просто неможливо уявити собі українську культуру цілого двадцятого століття – від Тичини, Хвильового до Забужко та Андруховича. Як не можна уявити і український націоналізм двадцятого століття. Недаремно він підносив як умову входження в модерність української нації наявність «популярного і вищого письменства», – фактично, творцем обох жанрів він сам і був.

І все ж доводиться визнати, що попри численні згадки та цитації *Франко не присутній повноцінно на нашому культурному полі*. Він не став нашим сучасником, як це сталося з постатями Шевченка, Гоголя, навіть Котляревського. Досвід його *життя як присутності* не прочитаний. Досі панують трафаретні біографії і схематизовані інтерпретації Франка. Складається враження, що камінна брила обов'язків, якою ми придавили Франка, не відпускає живий творчий дух поета. Звичайно, універсалізм і гуманітаризм, а також етично-естетична природа його духу нам зараз особливо потрібні. Як протидія лінивству душі і тіла, релятивності і апатії, продажності і меркантильності. Адже Франко уособлював ідеалізм вищої проби, якого нам усім так бракує. Недаремно у трактаті «Що таке поступ?» він говорив, що «наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може се тільки в співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації» [10]. Без розуміння людського виміру любові до «інших людей, до родини, до громади, до свого народу» ці ідеї лишаються, однак, мертвими.

Є люди, особливо занурені у життя, а не у свою персону. Саме вони здаються перетином і конкретним втіленням життя. Такою людиною-перетином і був Франко. Але на шляху до себе він поставив скалу, як і для свого каменяра. Потрібні зусилля, праця, бажання, щоб розбити її і визволити та пізнати ту *конкретну людську присутність*, яка захована у ній. «Лупайте сю скалу!» – казав Франко. Пізнаваймо самого Франка! – говоримо сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Франко І.* Причинки до автобіографії // Зібрання творів: у 50 т. – Т. 39. – С. 44.
2. *Франко І.* Тарас Шевченко // Зібрання творів: у 50 т. – Т. 39. – С. 254.
3. *Франко І.* Дещо про себе самого // Зібрання творів: у 50 т. – Т. 31. – С. 28.
4. *Єфремов С.* Співець боротьби і контрастів: спроба літературної біографії й характеристики Івана Франка. – К., 1913.
5. *Драгоманов М.* Літературно-публіцистичні праці у двох томах. – К.: Наукова думка, 1970 – Т. 2. – С. 298.
6. *Євшан М.* Іван Франко (нарис його літературної діяльності) // Микола Євшан. Критика. Літературознавство. Естетика. – К.: Основи, 1998. – С. 136.
7. *Костецький І.* Вибраний Стефан Георге по-українському та іншими передусім слов'янськими мовами. – Штутгарт, На горі, 1968–1971.– С. 140.
8. Українська мала проза XX століття: Антологія / упор. Віра Агеєва. – К.: Факт, 2008.
9. *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). – К.: Критика, 2006. – С. 221.
10. *Франко І.* Що таке поступ? // Зібрання творів: у 50 т. – Т. 45. – С. 345.

«Украденому щастю» – 120

Львівский руский народний театр

під зарядом

Товариства „РУСКА БЕСІДА" у Львові.

В САЛІ ТОВАРИСТВА „FROHSINN" В ГОТЕЛЮ ЖОРЖА.

В Четвер дня 16. л. листопада 1893.

ПО РАЗ ПЕРШИЙ:

УКРАДЕНЕ ЩАСТЄ

Особы:

Початок о годині 7. вечером..

Афіша першої вистави «Украдене щастя». 1893 р.

Сто двадцять років тому – 16 листопада 1893 року у Львові відбувся перший показ вистави «Украдене щастя» за п'єсою Івана Франка. Виставу здійснив Львівський Руський народний театр «Руська бесіда». Публіка прийняла виставу з великим захопленням.

На прем'єрі був присутній Іван Франко, якому делегація «Руської бесіди» вручила лавровий вінок. Від того часу почав-

ся тріумфальний хід цієї драми по всьому світу. За драмою створено дві опери – український композитор Юлій Мейтус та Владимир Амброз з Чехії, знято декілька фільмів.

З нагоди 120-річчя сценічної історії «Украденого щастя» у грудні 2013 у музеї була відкрита виставка «Іван Франко: «Украдене щастя» і театр». Автор ідеї і виставки – Роман Горак.

Перед відкриттям виставки працівники музею показали четверту і фрагмент п'ятої дії «Украденого щастя». Режисер – Петро Зозуляк, ролі виконували Олександр Дворський (Микола Задорожний), Алла Коцур (Анна), Олександр Пушенко (Михайло Гурман), Галина Ліман (Настя Бабич), Юрій Гнатів (війт), Олександр Кривицький (селянин). Пісню «Ой там за горою та за кремінною» виконував Роман Горак.

Музей започаткував нову форму науково-освітньої роботи і популяризації творчості Івана Франка.

На згаданій виставці вперше експонувалися світлини, листи, документи, особисті речі артистів, рецензії, афіші до 120-річчя першої вистави «Украденого щастя», 160-річчя народження видатного українського артиста Івана Біберовича, 155-річчя народження зірки української сцени Іванни Біберович, 60-річчя від дня смерті видатного актора й режисера Йосифа Стадника.

На виставці були представлені документи, матеріали щодо ідеї написання драми «Украдене щастя», перша публікація і наступні видання драми, а також матеріали про першу постановку та відгуки преси на цю подію.

На виставці експонувались матеріали, що вважались назавжди втраченими і уяву про які можна було мати хіба по першому випуску монографії Степана Чарнецького «Нарис історії українського театру в Галичині», що вийшла у Львові 1934 року. Це – два великі альбоми з фотографіями артистів театру «Руської бесіди», світлини М. Кропивницького і Омеляна Бачинського – першого директора театру «Руська бесіда», режисера та артиста, а також світлини Іванни Біберович у різних ролях та її чоловіка Івана Біберовича.

Тут і альбом з відгуками преси про гру Іванни Біберович, срібний вінець, яким нагородили глядачі артистку за її гру. На видному місці – книжка Івана Франка «В поті чола», що вийшла 1890 року з дедикацією Івана Франка великій Іванні Біберович. Поруч – аналогічна присвята на книжці В. Оркана. Таких унікальних світлин близько 300. Вони збереглись завдяки старанням родини артистів Волошинських з Коломиї. На виставці достойне відображення знайшли медалі, присвячені приїзду до Львова у 1905–1906 роках трупи Миколи Садовського і Марії Заньковецької.

Привертали увагу блок світлин артистів польської та німецької сцени, які діяли в той час, що й театр «Руська бесіда». Серед них – світлини Гелени Монджеєвської, Шарлоти Вольтер, Марії Вісньовської, Сари Бернар та інших.

Окремий блок присвячено довголітньому режисеру та актору театру «Руської бесіди» Йосифу Стаднику. Основу виставки склали матеріали родинного архіву його внучки Софії Стадник-Соколовської. Цей режисер був несправедливо ображений і розірвав контракт з товариством «Руська бесіда». Відтак організував свою трупу. Став будівничим українського театру після 1939. Доля судила йому стати депутатом Верховної Ради УРСР, а відтак провести довгі роки у сталінських концтаборах, з яких повернувся лише перед смертю.

Поруч з ним була велика артистка українського театру, його дружина Софія Стадникова зі Стечинських. На виставці є чимало режисерських примірників вистав, поставлених Йосифом Стадником. Відвідувачі виставки мали змогу побачити його палицю, привезену з концтабору.

Виставка засвідчила крайню необхідність створення у Львові театрального музею, основним фондом для створення якого була б ця виставка.

Степан КУХТА

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІВАНА ФРАНКА

До 120-річчя першої вистави «Украдене щастя»

ВИСТАВКА

ІВАН ФРАНКО: «Украдене щастя» і театр

Автор ідеї і виставки Р.ГОРАК

ВІДКРИТТЯ ВИСТАВКИ 12 грудня 2013 року о 15 годині

Іванна Бібікович

Іван Біберович

Йосиф Стадник

Вперше експонуються світлини, листи, документи, особисті речі артистів, рецензії, афіші до:

– 120-річчя першої вистави «УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ»

– 160-річчя народження видатного українського артиста Івана БІБЕРОВИЧА

– 155-річчя народження зірки української сцени Іванни БІБЕРОВИЧ

– 60-річчя від дня смерті видатного актора й режисера Йосифа СТАДНИКА

Із книги відгуків

Сердечно вітаю колектив музею з прекрасною виставкою до 120-річчя першої постави драми І. Франка «Украдене щастя».
Раритети виставки вражають, збуджують уяву, дають відчуття часу.
Блискуче! Геніально!
Ваш Богдан Козак
21.12 2013 року

Відгук про виставку актора
Національного театру ім. М. Заньковецької,
народного артиста України,
лауреата Національної премії України
ім. Т. Шевченка Б. Козака

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІВАНА ФРАНКА

До 120-річчя першої вистави «Украдене щастя»

І.Франко

УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ

Драма з сільського життя
Четверта і фрагмент п'ятої дії

12 грудня 2013 року
Початок о 15 год.

Дійові особи та виконавці – працівники музею:

Микола Задорожний – О.Дворський, *художник*

Анна, його дружина – А.Коцур, *старший науковий працівник*

Михайло Гурман, жандарм – О.Пушенко, *завідувач сектора*

Настя Бабич – Г.Ліман, *старший науковий працівник*

Війт – Ю.Гнатів, *сторож*

Селянин – О.Кривицький, *електрик*

Пісню з п'єси «Украдене щастя» «Ой там за горою та за кремінною» виконує Р.Горак – директор музею

Режисер – П.Зозуляк, заступник директора музею з наукової роботи

Із вражень про виставу

І виставка, і вистава – вагомі події на відзначення 120-річчя «Украденого щастя».

А вистава – приємна несподіванка. Побачили «Украдене щастя» Івана Франка у виконанні працівників Музею Івана Франка. Похвально! Перед нами ожили герої Франкового твору. Вистава органічно вписалася у виставку. Це одна з перших таких спроб у Музеї. І дуже вдала. І щоб не остання.

Вітаємо!

А. Охрім,
директор Львівського державного музичного училища ім. С. Людкевича

Т. Сачик,
викладач училища, заслужений працівник культури України

«Украдене щастя» у виконанні працівників музею

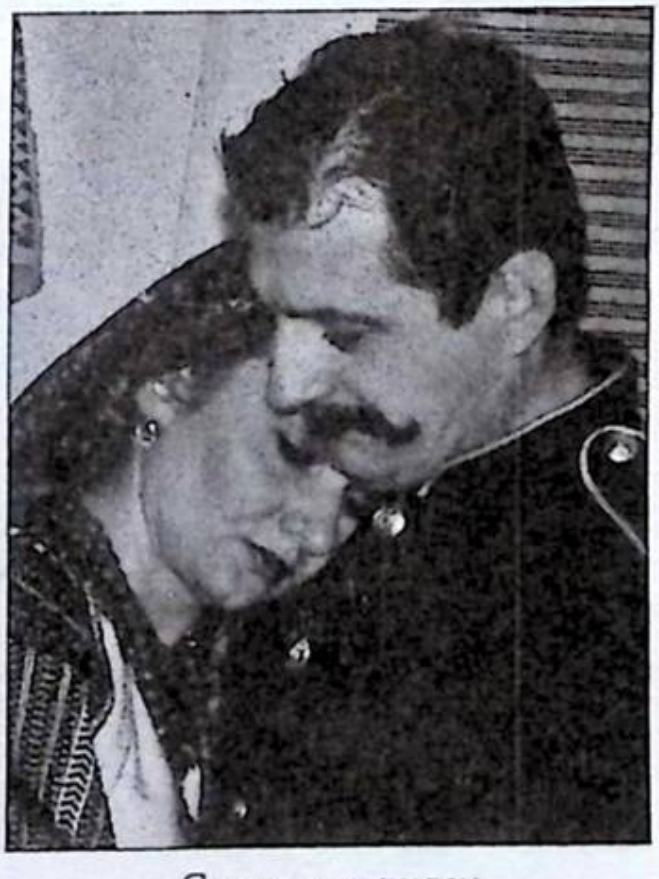
Анна – Алла Коцур

Микола – Олександр Дворський

Михайло – Олександр Пушенко

Сцена з вистави

Фінальна сцена з вистави

Режисер Петро Зозуляк (у центрі) з учасниками вистави

Виставки у 2013 році

У виставкових залах музею

- Виставка «Іван Франко у творчості художника Івана Крислача»

  автори О. Дворський, О. Пушенко

- «Найдорожчий скарб наш – рідна мова»

  автор ідеї і виставки – П.Зозуляк,
  експозиційна робота – О. Дворський, О. Пушенко

- Першовидання творів Івана Франка

  Автор ідеї і виставки – Р. Горак,
  підготовка та підбір експонатів – С. Вівчар, М. Черніенко,
  експозиційна робота – О. Дворський, О. Пушенко

- Виставка плакатів на тему рідної мови студентів Львівського коледжу декоративного й ужиткового мистецтва ім. І. Труша

  О. Дворський, О. Пушенко

- Виставка графіки Петра Марковича «Борислав Івана Франка»

  Р. Горак, О. Дворський, О. Пушенко

- «Іван Франко «Украдене щастя» і театр» (до 120-річчя першого показу п'єси у Львові)

  Автор ідеї і виставки – Р. Горак,
  експозиційна робота – О. Дворський, О. Пушенко

Книжково-ілюстративні виставки

- 150 років від дня народження Остапа Нижанківського (1863–1919) – композитора, хорового диригента

  Я. Горак

- 130 років від дня народження Івана Багенського (1883–1967), архітектора, викладача Львівської політехніки

  В. Черніенко

- 120-річчя видання збірки І. Франка «З вершин і низин» (1893 р.)

В. Чернієнко

- 199 років від дня народження Тараса Шевченка (1814–1861)

О. Глібовицька

- 115 років від дня народження Василя Бобинського (1898–1938) – поета, перекладача, критика, публіциста, хорунжого в УСС і УГА, члена УВО

В. Чернієнко

- 100 років від дня смерті Михайла Коцюбинського (1864–1913)

С. Вівчар

- 80 років з часу відкриття пам'ятника на могилі І. Франка на Личаківському кладовищі у Львові

О. Дворський, О. Пушенко

- 135 років від дня народження Петра Карманського (1878–1956) – поета, перекладача

В. Бонь, О. Глібовицька

- Іван Франко – будівничий української державності (до 17-річчя Конституції України)

В. Бонь

- 100 років від дня смерті Лесі Українки (1871–1913)

А. Коцур

- «Та прийде час» – І. Франко (до Дня Незалежності України»)

В. Бонь

- 100 років від дня народження Івана Керницького (1913–1984) – письменника, журналіста

Р. Горак

- 140 років від дня народження Дениса Лукіяновича (1873–1965) –письменника, літературознавця, педагога

Г. Ліман

- 160 років від дня народження Михайла Павлика (1853–1915) – письменника, публіциста, громадсько-політичного діяча

В. Кухар

- 145 років від дня народження Кирила Студинського (1868–1941) –письменника, літературознавця, громадського діяча, дійсного члена НТШ

О. Рикмас

- до 95-річчя Західно-Української Народної Республіки

В. Бонь

- Голодомор в Україні (1932–1933)

Г. Ліман

- 150 років від дня народження Ольги Кобилянської (1863–1942)

М. Оркуш

- 165 років від дня народження Степана Коваліва (1848 – 1920) – письменника

Р. Горак, Я. Горак

Оформлення виставок, виготовлення фотокопій до виставок, підбір книжок та матеріалів

О. Дворський, О. Пушенко, М. Войціцька, С. Вівчар, О. Глібовицька, В. Чернієнко

* * *

У 2013 році музейна збірка поповнилась 287 одиницями основного фонду.
Відвідали музей 23 500 осіб.
Проведено 696 екскурсій.

ІЗ КНИГИ ВІДГУКІВ МУЗЕЮ. 2013-й рік

Дякуємо працівникам музею за неймовірно цікаву розповідь, за бережливе ставлення до всього, що пов'язане з життям І. Я. Франка і його сім'ї.

4 січня 2013 р.
м. Мелітополь Запорізької обл. (підписи)

З Різдвом Христовим Вас, працівники унікального музею Івана Яковича Франка!

У Вашому чудовому музеї я був у 1971 році курсантом Львівського вищого військово-політичного училища. Через чотири десятиліття відвідав знову і дуже-дуже, до глибини душі захоплений експозицією і духом епохи початку XX століття.

Бажаю працівникам Музею щастя, добра, міцного здоров'я у Новому 2013 році і на многії літа!

9 січня 2013 р.
З величезною повагою і вдячністю
Микола Володимирович Ущук,
випускник ЛВВПУ 1974 р.
Татарстан (Казань) м. Зеленодольськ
(переклад з російської)

Дуже цікавий і гарний музей, сподобалось все. Відчула атмосферу тих часів, ніби занурилась у минуле. Дуже важливо для нащадків мати можливість доторкнутися до літератур-

ної спадщини великого українського письменника. Дякую працівникам музею.

22 лютого 2013 р.
З повагою Артьомова І. В.,
м. Костянтинівка Донецької області

日本から来ました。卒業論文でイワン・フランコについて書いたので，この博物館にきてフランコの生活した場所を見ることができ，とても嬉しいです。こんどはウクライナ語を勉強して来たいとおもいます。
2013年3月14日 平沼拓之

Я приїхав до Львова з Японії. Тема моєї дипломної роботи пов'язана з І. Франком, а тому я дуже хотів подивитися на місце, де жив і творив письменник. Я дуже радий, що зміг все це побачити. Я б хотів приїхати сюди наступного разу краще вивчивши українську мову.

14 березня 2013 р.
З повагою Т. Іджіта (переклад з японської)

Дякуємо працівникам музею за цікаву розповідь та збереження духу і пам'яті великого філософа, письменника, генія.

Слава Україні!

25 березня 2013 р.
Дитяча школа мистецтва,
м. Обухів Київська обл.

Велика подяка працівникам музею за цікаву та захоплюючу розповідь, за створення атмосфери історичної.

Хай ваша робота приносить Вам задоволення, а підростаючому поколінню повагу до Великих геніїв нашої держави!

11 квітня 2013 р.
З вдячністю учні та вчителі
Донецької гімназії № 72

Каменяр – вічний, бо пам'ять про нього продовжує жити у стінах цього прекрасного музею, який кожним міліметром

своєї душі поєднує нас з історичним минулим нашої Батьківщини, духовно збагачує нас і вщерть наповнює наші серця любов'ю до рідної української мови.

27 квітня 2013 р.
З вдячністю студенти та викладачі
Криворізького педагогічного інституту та
Криворізької гімназії № 91

Дякуємо за щире вболівання за справу, за турботу про безцінні реліквії, за сердечне ставлення до Івана Франка та його родини, що передається нам, відвідувачам.

28 квітня 2013 р.
Школа «Паросток», м. Полтава

Щиро вдячні за змістовну цікаву екскурсію, проведену для дітей з м. Марганця Дніпропетровської області. Ми вражені тим, що львів'яни зберегли пам'ять і дух Великого Каменяра! Отримали дуже багато пізнавальної інформації, якої немає в шкільній навчальній програмі, на жаль.

17 травня 2013 р.
З вдячністю учні та вчителі ЗОШ № 9 м. Марганця

Дякуємо за чудову та змістовну екскурсію про життя Івана Франка та його нащадків. Дуже важливо в наш час, коли діти не знають своєї історії, не цікавляться літературою та книжками, розповідати їм про життя відомих українських письменників, особливо для учнів спеціалізованої школи № 92 імені Івана Франка. Дякуємо!

27 травня 2013 р.
Осипенко Т. В., вчитель та учні 10-А класу
школи № 92 ім. І. Франка

Музей Івана Франка щиро і радо зустрів Кременчан. Дякуємо за змістовну екскурсію.

28 травня 2013 р.
Дякуємо!!! (підписи)

Дякуємо за цікаву та пізнавальну розповідь про життя І. Франка в день шанування його пам'яті. Завдяки цій екскурсії ми дізналися багато нового із життя цієї Великої людини. Надіємось повернутись сюди знову!

28 травня 2013 р.
СЗШ № 86, 8-А клас (підписи)

Дякуємо за гарну розповідь про життя та творчість Івана Франка, завдяки якій ми дізналися нові факти з його біографії. Ви робите дуже цінну та корисну, дарма, що не гучну, справу для нових поколінь – зберігаєте історію.

1 червня 2013 р.
Студенти Дніпропетровська, Луцька (підписи)

Рух захисту життя з п. Генею Самборською і католицьким священиком Ігорем Онишкевичем відвідали хату Івана Франка і пізнали, і захопились його життям, і вірою, і працею. Завжди молимось за Івана, і Ольгу, і дітей Франків.

18 червня 2013 р.
(підписи)

Зворушені розповіддю про життя Івана Франка і його родини. Вражені самовідданістю працівників музею, що зберегли для нас надбання письменника. Велике їм за це спасибі!

15 липня 2013 р.
Сім'я Бутенко з Маріуполя

Щиро вдячні Вам за чудову та інформативну цікаву екскурсію. Хоч на недовгий час ми відчули себе у часі років життя І. Франка, який для нас усіх є світилом літератури. Усі жителі та гості нашого міста обов'язково мусять відвідати цей музей-садибу. Бажаємо Вам довгих-довгих та плідних років праці в даному музеї.

17 жовтня 2013 р.
Група 36-124 Екологічного коледжу ЛНАУ

Учні 8-М класу ЗОШ № 1 ім. Івана Франка щиро вдячні за цікаву та змістовну екскурсію у будинку Каменяра. Ми по-справжньому відчули дух нашого славного земляка та його родини. Щирі вітання усім працівникам музею та численним відвідувачам із батьківщини великого Українця! Довголіття Вам, вдячних відвідувачів та плідної праці на благо рідної України.

26 жовтня 2013 р.
м. Дрогобич

Надзвичайно цікава і пізнавальна екскурсія перенесла нас подумки в той час і в ту емоційно сприятливу атмосферу творчості, в якій жив Іван Франко. Дякуємо працівникам музею за можливість дізнатися, пізнати й відчути Франківський дух!

28 жовтня 2013 р.
Учні педагогічного ліцею міста Кіровограда

Висловлюємо Вам, дорогі працівники музею Івана Франка, найщиріші слова вдячності за трепетне збереження духу Каменяра і пошану до його світлого імені.

Почуте Слово надовго запам'ятається… Хочеться слухати і слухати, хоча часто приводжу до Вас своїх учнів і начебто все мені відомо. А кожного разу – ніби вперше…

Шануймо своїх пророків!

2 листопада 2013 р.
Учні творчої студії у Кобзаревій світлиці.
Зі щирою пошаною Зеновія Філіпчук,
музей Тараса Шевченка у Львові

Студенти факультету журналістики ЛНУ ім. Івана Франка щиро вдячні за цікаву екскурсію, що дала можливість пізнати життя і творчість українського генія.

Ми, юні журналісти, відкрили для себе нову сторінку із великої книги життя Франка.

15 листопада 2013 р.
О. Н. Сербенська, М. Ю. Опірська,Ю. Шмиян, С. Ромашок,
І. Романів, О. Заставна, О. Шигинська, Г. Шатрук

Шанувальники творчості І. Франка вражені теплотою та затишком музею. Відчуття родинного тепла Франків збереглося у будинку.

Щиро дякуємо за розповідь екскурсовода.

23 листопада 2013 р.
м. Хмельницький (підписи)

Після огляду будинку-музею Івана Яковича Франка, Великого поета і генія України висловлюю свою вдячність і повагу українському народові, який зберіг пам'ять і музей у відмінному стані. Почуття наповнюють мою душу, хочеться низько вклонитися Українській Землі, яка народжує таких геніїв світового масштабу.

29 листопада 2013 р.
м. Москва
З повагою і глибокою вдячністю
Кондрашкін Ігор Михайлович
(переклад з російської)

Висловлюємо щиру подяку працівникам музею за збереження спадщини великого Каменяра.

Бажаємо творчих успіхів у дослідженні життя і творчості нашого славного земляка.

20 грудня 2013 р.
Учні СЗШ № 75 імені Лесі Українки м. Львова.
З повагою і вдячністю!

Підготував Петро ЗОЗУЛЯК

НАШІ АВТОРИ

Вівчар Соломія	завідувач фондового відділу Музею
Волошинський Богдан	директор Івано-Франківського обласного центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, магістр державного управління
Галабурка Яна	науковий працівник Музею
Горак Роман	директор Музею, член Національної спілки письменників України, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, лауреат премій імені Івана Франка та Михайла Вознякa, заслужений працівник культури України
Горак Яким	доцент Львівської національної музичної академії імені М. Лисенка, кандидат мистецтвознавства
Зимомря Микола	завідувач кафедри теорії та практики перекладу Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук Вищої школи України, член Національної спілки письменників України
Зозуляк Петро	заступник директора Музею з наукової роботи, член Національної спілки театральних діячів України, лауреат премії імені Іларіона та Віри Свєнціцьких, заслужений діяч мистецтв України, заслужений діяч культури Польщі

Коцур Алла	старший науковий працівник Музею
Кухта Степан	науковий працівник Музею
Ліман Галина	старший науковий працівник Музею
Оркуш Марія	вчений секретар Музею
Чернієнко Віолетта	завідувач науково-експозиційного відділу Музею

УДК 069.02:929(477.83-25)"1944/1950"(082)
ББК 4744(4Ук-25Львів)6я43+Ш5(4Ук)5/6-4Франкол61я43
Н 535

Н 535 Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: Випуск 15. – Львів : Апріорі, 2014. – 512 с.
ISBN 978-617-629-216-6

У п'ятнадцятому випуску «Наукового вісника музею Івана Франка у Львові» публікуються дослідження, спогади та листи до Івана Франка, опрацьовані науковцями Музею. У розділі «Хроніка» – про вшанування пам'яті Івана Франка, про урочистості з нагоди 157-х уродин Івана Франка, про 120-річчя першого показу на сцені п'єси Івана Франка «Украдене щастя».

ISBN 978-617-629-216-6

Наукове видання
Львівський національний літературно-меморіальний
музей Івана Франка

НАУКОВИЙ ВІСНИК МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА У ЛЬВОВІ

Випуск 15

Відповідальний редактор і упорядник
Петро Зозуляк

Художнє редагування *Ольга Глібовицька*

Світлини
Романа Горака, Ольги Глібовицької,
Олександра Пушенка, Катерини Крамар
та з фондів музею

Комп'ютерний набір
Ольга Глібовицька, Надія Дорош

Видавець *Юрій Николишин*

Заступник директора *Святослав Шот*

Технічний редактор *Надія Стахур*

Відповідальний за випуск *Валентина Хомів*

Свідоцтво держреєстру:
серія ДК № 3684 від 27.01.2010 р.

Підписано до друку 16.09.2014 р. Формат 60x84/16.
Папір офс. Друк офсетн. Гарнітура Palatino Linotype.
Умовн. друк. арк. 29,76. Умовн. фарбовідб. 29,98.
Обл.-вид. арк. 27,35. Наклад 500 прим.

ПП «Видавництво «Апріорі»
79000, м. Львів, вул. Сковороди, 4
тел./факс (032) 235-62-18, моб. 095-64-54-255, 067-314-05-10.
Для листування: 79000, м. Львів, а/с 242,
e-mail: apriori.knyga@gmail.com, www. apriori.lviv.ua

НБ ЛНУ ім. Івана Франка
Уф 0588

ISBN 978-617-629-216-6